

Politikai
röpiratok,

73.

73
549

A

MAGYAR NEMZET POLITIKÁJA.

(A fordítási jogot szerző magának tartja fenn.)

7

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

Ráth Mór cabinet kiadásai:

A legjelesebb magyar és külföldi írók **egy alaku** angol modorban kötött kis nyolczadrétű diszkiadásai.

Jelen vállalat évenként több jeles művel fog gazdagodni és egy igen diszes **egész könyvtár** képezend.

Toldy Ferencz összegyűjtött munkái 10 kötetben:

Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. 2 kötet. Ára füzve 3 frt 60 kr. Angol kötésben 4 frt 60 kr.

Magyar költők élete. Két kötet. Ára füzve 4 frt. Angol kötésben 5 frt 60 kr.

Irodalmi beszédek. Két kötet. Ára füzve 4 frt. Angol kötésben 5 frt 60 kr.

Toldy F. műveinek irodalomtörténeti dolgozatokat tartalmazó hetedik és nyolczadik kötete sajtó alatt van.

Greguss Agost tanulmányai. Két kötet. Ára 4 frt 50 kr. Angol kötésben 6 frt.

Csengery Antal. Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. A szerző fényképezett arczképével 2 kötetben. Ára füzve 4 frt. 60 kr. Angol diszkiadásban 6 frt.

Tartalom. I. kötet: Tanulmányok a magyarok ősválásáról: 1. a módszer, 2. Altaji párhuzamok. — Nyugot-Ázsia őstörténete az ékiratok világánál. — A Scythák nemzetisége. — Realismus és Idealismus. 1. China, 2. India műveltsége. — Egyptom műveltsége: a) Az írás története s a hieroglyphák. b) Egyptom vallása és tudománya. II. kötet: Nagy Pál. — Beóthy Ödön. — Szentkirályi Mór. — Gr. Dessewffy Aurél. — Szemere Bertalan. — B. Eötvös József. — Szalay László. — Dessewffy József és Kazinczy Ferencz.

Hunfalvy Pál. Utazás a Balttenger vidékein. 2 kötet. Ára 4 frt. 60 kr. Angol kötésben 6 frt.

Tartalom: I. kötet: 1. Danzigból Rigába. 2. Rigában. 3. Rigából Revalba. 4. Dorpátban. 5. Vallás. 6. Észt irodalom. 7. Fellmen át Revalba. 8. Reval. 9. Az Észték régi állapota. 10. A magyar nyelv rokonsága. 11. Pétervárt.

Tartalom. II. kötet: 1. Viborg. Imatra. 2. Utban vett értesülés. Helsingforsz. 3. Finnország politikai léte. 4. Helsingforszi ismeretségek, irodalmi társaságok. 5. Lönroth és a Kalevala. 6. Tavaszthusz. Tammerforsz. 7. Abo vagy Turku. 8. Stockholm. Upsala. Göteborg. 9. Kopenhága. Az őskor vizsgálói.

A

MAGYAR NEMZET
POLITIKÁJA.

[Könyv Belátol.]

(A fordítási jogot szerző magának tartja fenn.)

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

61652 00765041

MAGYAR NEMZET

DE BALLAGI GÉZA

NYOMATOTT VODIÁNER F.-NÉL.

A

MAGYAR NEMZET POLITIKÁJA.

ELSŐ RÉSZ.

A karloviczi békéig.

MAGYAR HÍRMEZŐ POLITIKAI

ELŐSZÓ

A KÖNYV TARTALMA

1. KÖNYV. A MAGYAR NEMZETiség történelmi és politikai állapota a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

Művem kitűzött célja nem kevesebb, mint történelmünk s a világtörténelem alapján bebizonyítani, hogy a magyar állam megalakulása, ezredéves multja s jövője világtársadalmi jogosúltsággal bir Európában. E jogosúltság természetesen bizonyos nemzetközi, sőt emberiségi hivatást föltételez, s e hivatás teljesítésén alapszik. Igazolni akarom tehát, hogy Európába településétől kezdve napjainkig folyton ily nagy feladata volt s van ezentúl is a magyar nemzetnek. Kiosztott szerepünknek megfeleltünk, fontos kötelmeinket tehetőségünkhöz képest mindig teljesítettük. Az európai közvélemény elismerte nemzetközi hivatásunkat; s meggyőződve róla, hogy azt be is töltjük, állami létünk jogosúltságát se vonta kétségbe. Még Franciaország is, ki hagyományosan csupán silány eszközül tekint vala bennünket a maga önös céljaira, még ő is mint fontos nemzetközi tényezővel számolt velünk.

Hivatásunk abban állott és áll, hogy keletnek a művelődésre kevésbbé képes népei közepett államtársadalmat alkotva, segítsük Európát a civilisatio fejlesztésében, védjük a művelt nyugotot a keleti műveltség támadásai ellen, s hogy majdan magunk is a nyugoti polgárosúltság színvonalára emelkedve, az emberi haladás javainak sikeres közvetítői, a civilisatio

II

hasznos terjesztői legyünk keleten. Szerepünk első része, a védelmi őrállás az európai műveltség határszélén, roppant nehéz, küzdelmes munka volt mindenha: de nem mondhatjuk hálátlannak; mert eddig főleg az által tartottuk fenn nemzeti s állami létünket, hogy e hivatásnak, noha vérünk, nyugalunk s önfejlődésünk feláldozásával, megfeleltünk.

Közép-Európában a polgárosodásra itt legképebb nemzet, a német, volt első sorban államalkotásra s az emberi társadalom fejlesztésére hivatva. Az egyesülésre s birodalomalkotásra törekvő közép- és kelet-európai slavismus fölényének megtörése tehát közös érdeke volt a magyar és a német nemzetnek, annyira közös s oly életbe vágó érdeke, hogy a sláv uralom leküzdése nélkül egyik sem alkothat szilárd államot, egyik sem felelhet vala meg emberiségi hivatásának. E kérdés, melynek megoldásától függött a magyar faj s a németek, főleg az osztrák-németek jövője, Európába jöttünk után azonnal fölmerült. Első ízben Arnulf német fejdelem által szövetségre hítt Árpádunk dönti el azt 892-ben a bánhidai csatával, hol a magyar sereg Szvatoplukot leveri. Majd honfoglaló harcaink robbantják szét a slávokat. Négy század múlva pedig 1278-ban újra megtörjük az Ottokár vezénylete alatt megizmosult középeurópai slavismust, s Austriát megszerezük Habsburg Rudolfnak. A magyar és a német fajt tehát kezdettől fogva egymásra utalta azonos hivatásuk s ebből folyó közös alapérdekek. A magyar-német szövetség, melyet a török hódítás állandó nemzetközi frigygyé fejleszt, valóban az említett közös érdekekben gyökerezik; első csirái már

ezer év előtt meg voltak. A magyar és a német birodalomnak egymással vívott heves küzdelmei nem csáfolhatják meg állításomat; e viszályok daczára határozottan mellettem szól azon igazság, hogy midőn a közös érdek parancsolá: döntő pillanatokban már a közös habsburg uralmat megelőzőleg is mindannyiszor szövétkeztünk egymással. — Sokan a történelem legkorszakosabb s legállandóbb alkotásait is a véletlen pusztaszeszélyének vagy egyes hatalmasok művének tulajdonítják; feledik hogy az emberi társadalom fejlődésének épugy meg vannak a maga törvényei, mint a természetvilágénak, s az emberek ezen társadalomtani törvények végrehajtói. Vannak, kik a magyar-osztrák monarchia születésének indokát kizárólag a Habsburg dynastia hóditási vágyában vagy az 1527-ki budai országgyűlés választási tényében keresik. Csalódnak. A szülő ok sokkal mélyebben, oly régi világtársadalmi szükségességben rejlett, mely 1526 előtt már egy fél ezredéven át létezett, hatott működött, s lassan, de törvényszerű biztossággal készíté elő a magyar-osztrák monarchia, azon benső államszövetség megalakulását habsburg uralom alatt, mely nélkülözhetlen nemzetközi organismust képez Európa államrendszerében.

Im! ezeket akarom bebizonyítani. S az előadott szempontokból, mint alapelvekből kiindulva teszem vizsgálódásom tárgyává nemzeti multunkat, veszem objectiv bírálat alá őseink politikáját. Kifejtem, mily álláspontot foglaltak el az európai hatalmak időről időre a magyar állammal s a magyar-német szövetséggel szemben.

A mennyiben kitűzött tárgyam követeli: társadalmunk s alkotmányunk fejlődésével is foglalkozom. Egyébiránt a magyar társadalom és alkotmány történetét egy külön műben írom meg, mely „A magyar nemzet politikájá”-nak kiegészítő részét képezi.

Tanulmányom fő részét a magyar-német szövetség fejlődése s hatása veszi igénybe. E tárgy természete, e szövetség fokozatos képződése s századról századra hatalmasabb működése hozza magával, hogy történelmünk első századai e tekintetben kevesebb anyagot nyújtanak a politikai fürkészetre s birálatra, mint a későbbiek. Ezért halad előadásom eleinte gyorsabban és szűkebb keretben történelmünkön át; később, mint a folyam, mely további futásában mindinkább nő s szélesebb medret váj, előadásom is folyton több-több elemet ölel magába, s bővebb mérvet ölt. Művem utolsóelőtti fejezetében Erdély visszakeblezését a magyar korona alá azért tárgyalom aránylag hosszasan; mert Erdélylyel csak itt foglalkozom tőzetesebben, s a nemzeti egység és particularismus tanát, a török uralmi korszak e legnagyobb kérdését itt fejtem ki egész terjedelmében.

E mű csak első része a „Magyar nemzet politikájá”-nak s a karloviczi békéig megy.

Végül megjegyzem: a névtelenség álcáját csupán azért öltém fel: hogy minden legkisebb akadályt elhárítsak, mi pártmozgalmas napjainkban művem tárgyilagos birálatát nehezítené.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

Az Árpádok uralma. A magyar birodalom alakulása, megszilárdulása. Nemzeti politikánk jelleme s alapvonalai.

Honfoglalás. Helyzetünk, hivatásunk. — Gejza. — Szent István politikája Németországgal szemben. — I. László Könyves Kálmán. — Nemzeti-ségi politikánk. — Magyarország s a byzancei udvar. — Magyarország és Austria. — Hanyatlásunk. A tatárvesz. — Habsburg-magyar szövetség a slavismus ellen. 1—16 l.

MÁSODIK KÖNYV.

A vegyes házbeli királyok uralma. Nemzeti multunk fénypontja. Hanyatlásunk.

ELSŐ FEJEZET.

Az Anjouk uralma.

Trónviszály — Az Anjouk politikája s hatása. — Róbert Károly. — A birodalom déli viszonyai. — Szövetségi politika. Habsburg szövetség. — Nagy Lajos nemzetközi politikája tartós szövetségre irányul Németország- s Austriával. 17—24 l.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország personál uniója a német birodalommal s a habsburg uralom kezdete.

Pártviszályaink. — A nemzet többségének németszövetségi politikája. — A kisebbség pártütése. — A török fellép ellenünk. — A Habsburgok befolyása növekszik. — A nemzet elfogadja az osztrák szövetséget. — Magyar-német szövetség a slavismus ellen. — Déli ügyeink — Nemzetünk többsége Habsburg Albertet választja királylyá. — I. Ulászló. — A Habsburgpárt forradalma 25—30 l.

HARMADIK FEJEZET.

A Hunyadyak kora.

Hunyady János politikája. — Az olygarchiák indítványt tesznek a köztársasági kormányforma iránt. — Hunyady János Habsburg Lászlót emeli a magyar trónra. — Hunyady Jánosnak, mint a nemzeti párt vezérének álláspontra a habsburg áramlattal szemben. — A Habsburgpárt zsarnoki interregnuma. — A nemzeti párt diadalt ül Corvin Mátyás trónra emelése által. — Mátyás politikája, a német császárral szemben. — Újabb magyar-német szövetség a slavismus ellen. — A nyugoti politika összeütközik a birodalom déli érdekeivel. — A török hatalom. — Mátyás háborúja a német császárral. — Mátyás egészen a nyugoti politikára adja magát. — Magyar-osztrák birodalmat teremt saját uralma alatt. 31—43 l.

NEGYEDIK FEJEZET.

Társadalmi s politikai sülyedésünk. Az osztrák befolyás megszilárdulása s a habsburg uralom alapjai. Nemzetközi függetlenségünk vége. Bukásunk.

Anarchicus visszhatás Mátyás erős központi kormánya ellen. — Miksa Habsburg herczeg királyjelöltsége. — Az olygarchia (II) Ulászlót választja királylyá. — A Habsburgok bosszupolitikája. — Az olygarchia megkötö a pozsonyi szerződést a Habsburgokkal. — A köznemesség első kitérése az olygarchia ellen. — A Habsburgpárt a pozsonyi szerződés alapján megalakul. — A kormánypart bűnei. — A nemzeti párt, mint ellenzék megalakul. — Olygarchia pártvezérek. A Zápolyák. — A Habsburgok nagyművi működése. — A Habsburg- s a nemzeti párt küzdelme. — Miksa császár örököségi szerződést köt Ulászlóval. — A Dózsaféle forradalom — A Habsburgpárt a magyar-német szövetségen dolgozik. — Zápolya politikája — Verbóczy István politikája. — A köznemességből álló nemzeti párt elfajulása — Solimán hadüzenete. — Magyarország s a külhatalmak. A Habsburgok politikája. A Habsburgok 1522-ben kezökbe ragadják Magyarország kormányát. A pápa. Francia-, Lengyelország s Velence. Oroszország. — A mohácsi vész. 44—64 l.

HARMADIK KÖNYV.

A szétdarabolt magyar állam habsburg és török uralom alatt.

ELSŐ FEJEZET.

A habsburg és a török uralom megszilárdulása Magyarországon.

A nemzeti közvélemény Mohács után. Az egész nemzet német szövetséget akar a török ellen. — Habsburg Ferdinándot a nemzet többsége királyul választja. Ferdinánd trónra emelésének indokai. — Zápolya hibás politikája s annak következményei. — V. Károly és I. Ferdinánd politikája a török uralommal szemben. 65—80 l.

MÁSODIK FEJEZET.

Martinuzzi György küzdelme a nemzeti egységért. — Magyarország personál uniója a német birodalommal.

Martinuzzi kezdetben török szövetségi politikát üz. — Martinuzzi német-szövetségi politikára tér s a nemzetet habsburg uralom alatt törek-

szik egyesíteni. — Erdély hajlama a különállásra. — Martinuzzi remek diplomatai működése a portával szemben. — Martinuzzi Erdélyt a magyar király uralma alá adja át. — Martinuzzi alaptalan gyanu miatt meggyilkoltatik. — Martinuzzi bukásának káros következményei. — Magyarország personal uniója a német birodalommal. — A külhatalmak politikája a magyar-német szövetséggel szemben. — I. Miksa királylá választatik. — Zriny Miklós a szigeti hős. — A török uralom a porta hanyatlása daczára megerősödik nálunk. — Báthory István. — A magyar rendek politikája Erdélylyel szemben. 81—97 l.

HARMADIK FEJEZET.

A nemzeti forradalmak korszaka. Különálló Erdély mint nemzeti hatalom. Magyarország s az erdélyi fejedelmek népszövetségi politikája.

Rudolf uralma — Horvátország védelmi uniója az osztrák tartományokkal. — Bocskay István a magyar-osztrák szövetség embere. — A bécsi udvar magyarországi kényuralmának indokai. Bocskay fölkelése. Bocskay s a fölkelő rendek eszélyes politikája a dynastiával szemben s a kiegyezés. — A bécsi népszövetség. — Az erdélyi politika. — A pozsonyi népszövetség. — Az ellenreformatio. — Bethlen Gábor politikája. — Közös ügyek. — Bethlen s a Habsburg dynastia. — Bethlen szövetsége a császárral. — Eszterházy Miklós. — A Rákóczy-fölkelés célja s a kiegyezés. 98—133 l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A külhatalmak politikája a magyar-német szövetséggel szemben. — Az újabb német viszonyok hatása a Habsburgok magyarországi politikájára — A Wesselényiféle confoederatio.

A francia külpolitika. — A protestáns hatalmak, különösen Anglia külpolitikája. — Oroszország keleti politikája a 17-ik században. — Spanyol- és Lengyelország. — Európa a westfáliai béke után. — A Habsburgok császári hatalmának súlyedése s ennek visszahatása Magyarországra. — I. Leopold uralma. — Zriny a költő. — Wesselényi s társai kezdetben Zriny politikáját követik. — Wesselényiek Zriny halála után a habsburg uralom megbuktatására szövetkeznek. — A confoederatio hibás politikája. A nemzeti közvélemény nem támogatja a confoederatiót. A confoederatio elfajulása Wesselényi halála után. A confoederatio bukása s annak ádáz következményei. Alkotmányunk bukása. — A forradalom jogosultsága 134—151 l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A kurucz forradalom. Alkotmányunk visszaállítása 1681-ben.

A labancz párt. A kurucz párt. A bujdosó rendek. — A kurucz politika helyes. — A közvetítő (passiv) párt működése. — A bécsi udvar szorongatott helyzete. Az udvar alkotmányellenes hangulata változik. — A közvetítő párt befolyása nő. — Tököli Imre a kurucz mozgalom élére áll. — Az 1681-ki sopronyi országgyűlés összehívása. Az alkotmány visszaállítása. — Jogfolytonosság. A fejedelem elismeri a jogfolytonosság elvét — Pártviszonyok az 1681-ki országgyűlésen. Az örök kormánypárt. Az egész országgyűlés egy nagy nemzeti párttá olvad. — A porta és Tököli működése a kiegyezés ellen. A rendek mégis kiegyeznek. — A jogfolytonosság

VIII

elv józan alkalmazása, s az alkotmány-visszaállítás módozatai. — A kiegyezés barátai s ellenei. — A vallási kérdés hibás megoldása. Catholicus és evangelicus párt. Az evangelicus rendek főirata. A catholicus rendek választófőirata. Az evangelicus rendek a catholicus többség zsarnoki erőszaka ellenében a királyi hatalomra hivatkoznak. A vallásszabadság káros megszorítása s ennek káros következményei. 152—170 l.

HATODIK FEJEZET.

Tököli Imre politikája.

Rákóczy Ferencz Tököliről. — Tököli párhuzamban Bocskayval s Bethlen Gáborral. — Tököli a németszövetségtől el akarja szakítani Magyarországot s törökszövetségi politikát üz. — Tököli politikájának részletes történeti illusztrációja. — Tököli s a bujdosó rendek. — Tököli politikáját elítéli a nemzeti közvélemény. — Tököli erdélyi uralma. — Tököli bukása. — A külhatalmak álláspontja Tököli politikájával szemben 171—180 l.

NEGYEDIK KÖNYV.

A török uralom bukása s a magyar birodalom visszaállítása.

ELSŐ FEJEZET.

A török uralom hatása.

A magyar állam felbomlása. — A török uralom megszilárdítja a bécsi absolutismust. — A particularismus megszilárdulása. — Alkotmányunk átalakulása. Az Olygarchia. A török uralom hatása alkotmányunk elfajulására. A megyei uralom kifejlése. A megyei kormányzat állami jelleme s becsü. — A török uralom hatása anyagi viszonyainkra. — A török uralom hatása Ausztriára. — A török uralom hatása Európa nemzetközi viszonyaira. — Miért tartott másfél századig a török uralom? — Zrinyi a költő a nemzetről. — A habsburg-német politika. — A küludvarok politikája. 191—216 l.

MÁSODIK FEJEZET.

A török uralom bukása.

A bécsi udvar s az európai közvélemény a török uralom megtörését tűzik ki célul. Nemzetünk álláspontja a törökkel szemben. Eszterházy Pál nagymérvű politikai működése a török uralom ellen. Eszterházy keleti magyar politikát tanácsol az udvarnak. — Az udvar tétlensége a háború előtt. — A békepárt. A háborúpárt működése. Eszterházy nádor támadó politikát javal. — A védelmi politika bukása, a háborúpárt teljes diadala. — Az osztrák conservatismus. — Az udvar diplomatiái műveletinek a keleti (magyar) politika ad irányt. — Európa a keleti háborúban. — A háború folyama, Leopold döntő győzelmei. — A bécsi udvar nagy hódítási politikára tér. A keleti kérdés. A hódítási politika alaphibái. Hadászati hiba. A keleti hódítványok magyar szempontból. — A külhatalmak a bécsi udvar hódítási terve ellen. — A hódítási politika káros következményei. — Hadseregünk hanyatlása. Savoyai Eugén fővezér. — Anglia s Holland keleti politikája. — A karloviczi béke. — Magyarország szerepe a főlzabadtási harcban. — Austria s Németország érdemei főlzabadtásunk körül. — A főlzabadtó harc következményei. 217—251 l.

HARMADIK FEJEZET.

Az 1687-ki országgyűlés.

Az 1687-ki országgyűlés előzményei. A bécsi udvar kényuralmi tervei. A bécsi értekezlet. Az osztrák államférfiak programja. A magyar kormányférfiak álláspontja az osztrák kormányval szemben. Az értekezlet eredménye. — Az 1687-ki országgyűlés összehívása. — A magyar kormányférfiak politikája. Draskovics Miklós az ellenzék vezére. — A kormány működése a bécsi határozatok mellett. — A nemzet álláspontja az udvar- s a kormányval szemben. A követválasztások. A követi utasítások. — A királyi trónbeszéd. A fegyverjog czáfolata. A trónöröklési jog. Az aranybulla ellenállási záradéka. — Pártviszonyok az országgyűlésen. A kormánypárt. Az udvari párt. A kormánypárt többsége. Az ellenzék. A balközép. A szélső baloldal. A nagy nemzeti párt. — Az udvar pressiója a rendekre. — A rendeket törvényhozási tisztükben nem az udvari pressio vezérli. — A trónöröklés megszavazásának indokai. — Az aranybulla ellenállási záradéka s e záradék eltörlésének indokai. — A királyi propositiók elfogadása opportunitási szempontból. — A királyi propositiók egyhangú megszavazása. 252—290 l.

NEGYEDIK FEJEZET.

Erdély visszakeblezése a magyar korona alá.

Erdély multjának bírálata. — A nemzeti egység tana szemben az önálló erdélyi fejedelemség tanával. — A hűbér fejedelemség tana. — Az erdélyi rendek politikai jelleme. Melyik volt jobb az említett politikai tanok közül? — A nemzeti egység tana helyesebb. Mi hibái voltak az önálló erdélyi fejedelemség tanának? — A visszakeblezés előjátéka. — A porta megsemmisíti az erdélyi fejedelemség önállóságát. — A németszövetségi politika csirái. Erdély a bécsi udvarnál keres segélyt a török barbarismus ellen. Erdély meggyűlöli a török véduuralmat. A németszövetségi párt. — Teleki Mihály jelleme. — Teleki kezdetben németszövetségi politikát üz. — A németszövetségi párt hatása az 1663—4-ki háborúban s azután. — A Lobkovicz-kabinet nemzetellenes föllépte elfojtja a németszövetségi politikát. — Erdély részvéte a Wesselényiféle mozgalomban. — Teleki fölhangy a németszövetségi politikával s Wesselényiéket támogatja. Teleki törökszövetségi politikára adja magát, s a kurucz mozgalom élére áll. — Teleki s a Bánffí vezérelte békepárt küzdelmei. Teleki harci politikája győz. De katonai vállalata kudarczot vall. — Teleki nagyobb szabásu harci tervei. Teleki megbuktatja Bánffit s a békepártot. XIV. Lajossal szövetséget köt. — Telekinek török szövetségre alapított politikai terve összedűl. — Tököli Imre hatása Erdély visszakeblezésére. Teleki személyes viszonya Tökölivel. — Teleki személyes érdekből szakít a kuruczokkal s a portával. Teleki a németszövetségi politikához szegődik. — Subjectív érzelmi s érdekpolitika. — Teleki politikai czélja a német szövetséggel. Taktikája a portával szemben. — Teleki subjectív érzelmi politikájából valódi állampolitika lesz. — A német-magyar-erdélyi szövetség megkötése. — Erdély visszhatása a szövetségi szerződés ellen. — Teleki közvetítő fölléptével a szerződés végrehajtását elhalasztja. — Leopold katonai hatalmába keríti Erdélyt. — A balásfalvi katonai egyezmény Erdély s Leopold közt 1687. — Leopold közvetlen királyi uralma alá akarja visszacsatolni Erdélyt, s a fejedelmi szék eltörlésére törekszik. — Erdély s Teleki álláspontja a bécsi udvarral szemben. — Bethlen Miklós czélzatai Teleki ellen. — A nagyszabeni egyezkedés Erdély visszakeblezése iránt. Erdély végleg visszatér a magyar királyi uralom alá 1688. — Az erdélyi rendek fölirata Leo-

poldhoz. A királyi leirat. — Teleki politikája a visszakeblezésnél. — Erdély kibékül a habsburg uralommal. — Tököli megtámadja Erdélyt. Erdély Tököli s a török ellenében Leopold mellett von fegyvert. — Teleki halála. — Teleki hatása Erdély visszakeblezésére. — Az erdélyi nép túlnyomó többsége a magyar koronához ragaszkodik. — Tököli bukása Erdélyben. — Alkotmányharcz a bécsi udvar s az erdélyi rendek közt. A bécsi udvar czélzatai Erdély államjogaira nézve. A külhatalmak viszonya Erdélyhez. — Bethlen Miklós szerepe a Leopoldféle hitlevél kivívásában. — Az erdélyi fejedelem bukása. — Nemzeti egység és nemzeti particularismus. Erdély alkotmánya s államjogi helyzete a magyar birodalomban 1841-ig. A nemzeti particularismus káros következményei. 291—383 l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A désláv mozgalom.

A déslávok szabadúlni akarnak a török uralom alól. — A magyar korona történelmi jogai a balkáni tartományokhoz. — A bécsi udvar a szerb Brankovics Györgyöt bizza meg a désláv ügy vezényletével. Brankovics désláv birodalmat akar teremteni. Brankovics bukása. — A déslávok a bécsi udvarhoz állnak. — A déslávok szakítanak a bécsi udvarral. — A török uralom jogosultsága Európában. — Az orosz udvar viszonya a désláv mozgalomhoz. — A désláv mozgalom indoka.

ELSŐ KÖNYV.

Az Árpádok uralma. A magyar birodalom alakulása, megszilárdulása. Nemzeti politikánk jellege s alapvonalai.

A kilenczedik század utófelében ép alakulóban volt Honfoglalás. Helyzetünk, hivatásunk. Szvatopluk óriás sláv birodalma; a german és sláv népfajok élet-halál harcukat voltak vivandók : midőn a nem több mint egy millió kétszázezer lélekből álló magyar faj közvetítőleg lép föl; s kétszázezer harczképes fiával a germánok előnyére dönti el a harcot, a nélkül, hogy a slávokat megsemmisítené.

Ime! már első fölléptével világtársadalmi szükséglet fedez, emberiségi közszolgálatot végez kis nemzetségünk : a közép Európa uralma fölött tusakodó felek közül azt segíti diadalra, a melyik polgárosodásra sokkal képesebb.

És alkottunk államot a „három bérce és négy folyam honában“ nagyon kedvezőtlen körülmények közepett; mert míg az általunk szétrobbantott slávság a határszélekre kitolva kényelmetlen hurokként övez vala : délről a keleti, nyugotról a nyugoti császárság közé szorulánk, mint ék, melynek szívós anyagból kellett gyurva, s nagy nemzetközi hivatással kellett bizonynyal fölruházva lennie, hogy az európai nemzetek nagy fájába behatoljon és se ki ne ugrasszák onnan, se össze ne nyomják.

A magyar állam eredete tehát nem ephemer tünemény, melyet a véletlen szeszélye szül és eltemet : hanem oly nemzetközi tény, mely erős világtársadalmi jogosultságot nyert a közép-európai slavismus megtörése által.

A magyarok Pannónia legtermékenyebb területén, a Tisza- s Dunamentén s más kisebb folyamok partjain te-

lepedtek le. Politikai fölényünket a leküzdött nemzetiségek fölött nem csupán ezekénél kitünőbb harczi s államalkotási tehetségünknek, hanem a megszállott jó talajnak is köszönhetjük. Tudjuk, hogy a civilizatio s a nemzetek fejlődése nagyrészen az égalj- és a talajtól függ. Fajunknak a dúsan gyümölcsöző földterületeken nem kellett minden idejét s erejét arra pazarolnia, hogy földhöz ragadva, s a természeti akadályok ellen harczolva, gondoskodjon élte föntartásáról, mindennapi kenyeréről. Mig a kevésbbé jó talajra kitolt nemzetiségeknek jelenök küzdelmes tengetése lön főfeladatuk: addig nekünk elég időnk volt magunkat szellemileg, anyagilag fejlesztenünk s oly intézmények teremtéséről gondoskodnunk, melyek a magyar faj jövőjét s a többi nemzetiségek fölötti uralmát biztosították.

Sajátságos, hogy őseink a honfoglalás után viharos honszilárdító csatározásaikat épen az általok megmentett germánok ellen vezették. Nem csupán heves keleti vér, nemcsak harczi aszeszély inditá erre őket: hanem főleg azon ösztön, mely a gyöngébbet meglevő erejének tüntetésére készti, bebizonyítandó az erősb előtt, hogy az ő léte is jogosult.

A német császárok csak bizonyos hűbéri föltételek alatt hajlandók elismerni nemzeti létünket. Azon kor fölfogása szerint a római császár minden más fejedelmet saját hűbéresül tekint. E theoriát tüzzel-vassal Magyarországra is alkalmazni törekednek. Ezzel egyszersmind a fegyverünk által Németországon ütött sebet is megbosszulhatják.

Gejza. Gejzára már súlyosan nehezül gondja s veszélye a háborus helyzetnek, melyet hazája Németországgal szemben félszázad óta elfoglalt. S ő, hogy a németek visszatorlási szomját enyhitené, a hűbéri tannak pedig

élet venné, fölhágy a nyugot elleni csatározásokkal
sőt fiát, Istvánt Gizella bajor hercegnővel házasítja össze.
Szent István politi- Szent István lángesze még mélyebben ha-
kája Németországgal szemben. tol, gyökerében fogja föl a bajt. Fenyegető
helyzetünk főrugóját belviszonyainkban találja, melyek po-
gány jellemök miatt az európai keresztyén társadalommal
merő ellentétben állottak. István belátja, hogy nemzete főn-
maradását csak úgy biztosíthatja, ha mindazon okot elhárí-
tja, melyek Németországgal örökös küzdelem s összeütkö-
zések forrását képezik; ha a folyton sorvasztó harcok
helyébe tartós békét teremt a magyar és a német birodal-
lom közt.

E mély politikai indoktól vezérelve, lőn István a
nemzet apostolává. A mi fő : a byzancezi udvar minden ár-
mánya, befolyása daczára sem a görög, hanem a római
catholicus egyházba viszi be népét; mert a vallási egység-
ben, az egyházi érdekközösségben szint' egy biztosítékot
lát a nyugottal czélba vett kibékülésre.

Hogy a magyar nemzetet Európa keretébe beilleszsze s
a keresztyén civilisatióval összeolvassza; hogy így a német
fajjal kiengesztelje; szóval, hogy jövőjét megalapítsa: utolsó
perczéig csudás buzgalmat, magasztos erélyt tanúsít vala a
nagy király társadalmunk s államunk szervezésénél. Ren-
dezni, át kell alakítani — ugymond — népemet; hogy
ezentúl ne véres csatákban, hanem békés fejlődésben s
a meglevő állam föntartásában találja gyönyörét.

A térítéssel egyrangú alkotása volt apostoli királyunk-
nak az alkotmányozás. Ázsiai alkotmányunkat európaivá, a
clán (szövetségi) államformát monarchiává alakítja; a törzs-
főnökök többuralma helyett királyi egyeduralmat, a külön-
külön önálló, hét darab törzskormány helyett, melyet csak

a laza fővezéri kapocs fűz vala egybe, egy erős központi kormányt teremt. Ezt nemcsak az országot övező, hatalmas küellenek tették életszükségünkkel, hanem az országban levő nemzetiségek is; mert e meghódított elemek fékentartása s kibékitése a magyar uralommal csak úgy volt lehető, ha a magyar faj nem mint egy, törzsökre darabolt s csupán a hadban összetartó néptömb, hanem egy erős központi kormány által egységesített nemzetként állt velök szemben.

A térítés meg az alkotmányozás nagy művén kívül több kisebb ténye mutat Istvánnak érintett nyugoti politikájára. Polgárelem, ipar s kereskedelem teremtésére, városok alapítására német települőket használ. Udvarában német papok- s lovagokkal találkozunk. Noha Bajorországot Imre fiának szándékozik megszerezni: mégis fölhágy a megkezdett harczczal; mert a német császár s Magyarország közt hosszú, üdvtelen viszály magvát hintené el e hódítás; mit károsnak, politikai rendszerével összeférhetlennek talál. — Végre hires, de sokaktól félremagyarázott elve, mely szerint „az egy nyelvű s egy szokásu ország gyarló és romlékony“, s ezzel kapcsolatban Imrének adott tanácsa a honosuló idegenek iránt nemcsak oda czéloznak, hogy a nemzet idegen, főleg német elemek által polgárosittassék: hanem azt is jelzik, hogy az indigenák megannyi képesai lennének a nyugoti barátságnak.

Ily viszonyban Németországgal hitte István a magyar állam függetlenségét éppen Németország ellen biztosíthatni, s egyszersmind a műveltség azon fokára emelni nemzetét, melyen a birodalomban élő nemzetiségek fölött erkölcsi túlsúlyánál fogva hegemoniát gyakorolhasson, oly hegemoniát, melynek célja soha nem a népek elnyomása, vagy nemze-

tiségek lenyüggözése : de sőt egyenes célja a népek szabadsága, szellemi s anyagi fejlesztése, célja nemzetiségek biztosítása.

István kijelölte a helyes irányt, melyet utódinak s a nemzetnek bel- és külpolitikában követniök kellett. — A német császárok azonban Magyarország békepolitikája daczára sem váltak meg hűbéri álmuktól, s bennünket a római birodalom feudális kalapja alá vonni minden kedvező alkalommal megkísérlik. — Eredendő bűnünk a pártoskodás meg belharczaink, melyek nemzetünket trónviszályok esetén pártokra szaggaták, csábító ingerül szolgáltnak beavatkozásra. Ily beavatkozások folytán nem egyszer, — bár csak pillanatra s névleg, — nyakunkra tolatott a császári véduralom, melyet azonban menten leráztunk nyakunkról. Magyarországon a német hűbéri tan gyökeret soha nem verhetett.

I László. Könyves I. László s Könyves Kálmán királyaink Kálmán.

Salamonnak IV. Henrik császárral üzött fondorlatai ellenében teljes fényében megőrzék az ország önállását. A német birodalommal lehetőleg békében élnek; nagy hatalmuk, kitünő európai állásuk daczára ovakodnak ürügyöt szolgáltatni végzelmes harcokra kelet és nyugot közt.

Nemzetiségi politi- A nemzet belfejlesztése, uralmának kiterjesztése s megszilárdítása délen, aztán a kánk. nemzetiségi ügy rendezése : tetteges politikai működéseket ezek a dolgok veszik igénybe. Megannyi hatalmas emeltyű arra, hogy a birodalom a német túlkapások ellen megerősödjék. — László Horvátországot, Kálmán Dalmátiát oly finom tapintattal kapcsolja a magyar koronához; a nemzetiségi igények oly eszélyes, csaknem páratlan kiméltével

szervezik ott a kormányzati ügyeket, hogy e tartományok kedvező sorsa más déslávoknak is intő jelül szolgálja, keresve-keresni Magyarország szövetségét s kibontakozni a keleti császárság hűbér-láncaiból. László s Kálmán veték meg erős alapját azon bölcs politikának, melyet nemzetünk a külön nemzetiségekkel szemben sohasem téveszt vala szem elől. Ők belátják, hogy a magyar faj politikai s társadalmi fölényével vezérszerepre hivatott ugyan e birodalomban: de részint keleti véralkata, részint elégtelen számereje miatt sikerrel a nemzetiségek beolvasztására nem törekedhetik; ugyanazért a nemzetiségi kérdést csak úgy oldhatják meg üdvösen, ha nem erőszak, de szabadság által, ha nem beolvasztás, de ragaszkodás által hű állampolgárokat vagy szövetségeseket teremtenek magoknak az idegen ajku népekben.

Horvátországgal szépen el is érték czélukat; mert ennek fiai derüs-borus napokban egyaránt velünk küzdöttek, velünk örültek egész az újabb időkig.

Dalmátia példáján lelkesülve, látva, hogy a magyar korona hűbéresei iránt hasonlíthatlanul méltányosabb s a nemzetiségi jogokat sokkal inkább tiszteletben tartja, mint a német vagy a keleti császárok, — Blachin, Szerbia fejedelme is elszakad a görög császárság megunt igája alól s önként II. Gejzával lép hűbéri viszonyba.

Példátlan, bár az állam megszilárdulására némi tekintetben káros lovagiasságunk szolgál csábító indokul arra is, hogy Galiczia 1185-ben legbensőbb állami kapesait széttépve, Kazimir lengyel király alól III. Béla oltalma s uralma alá adja magát.

Magyarország s a A görög udvar államunk fogantatása óta byzanczi udvar. soha nem szünt meg számítani arra, hogy

Magyarországot a keleti birodalom körébe vonja s ennek kiélt, rohadt társadalmát az üde, fiatal magyar elemmel pezsgésbe hozza s új életre ébresztsze. Mánuel császár, ki hűbérúri vágyát Magyarország után titokban már régóta himezgeté, Szerbia elpártolásában pompás ürügyöt talál nyílt föllépésre ellenünk.

Ugyanekkor barbarossa Frigyes is haddal készül reánk törni, hogy birodalmába olvaszszon. A kétfelől boruló föllegek viharokat jóslának, melyek nemzetünket elsepréssel fenyegetnék. Fridrik támadási szándoka azonban a német fejedelmek ellenzésén megtörik. — Mánuel pedig egymaga nem képes végrehajtani hódítási tervét. Hiába fonja untalan ármánya cselhálóit; hiába fogadja udvarába s bujtogatja a pártos Árpád királyfikat fölkent királyuk ellen; hasztalan avatkozik szentségtelen kezekkel a magyar trónügyekbe; hasztalan viszi III. Bélát korcs udvarába görög hűbérest nevelni belőle.

Épen III. Béla, az Árpádok egyik legnagyobbika, vágja ketté egyszer mindenkorra Byzancz terveinek fonalát, melyel Magyarországot megkeríthetni remélték.

Magyarország és Ausztria. Nem hagyhatom említés nélkül királyaink azon jellemző politikáját, hogy Mánuel ellen az osztrák hercegekszövetségét keresték. Sőt III. István 1166-ban Henrik osztrák herceg leányával, Ágnessel, házasságra is lép, s Ausztriától számos segélyhadat nyer a görög ellen.

Első hulláma ez azon nagymérvű nemzetközi fejleménynek, mely később Ausztriával mindinkább szilárduló viszonyt, majd benső szövetséget idézend elő.

Hanyatlásunk. A ta- II. Endre, ki magát Magyar-, Dalmát-,
tárvész. és Horvátország, Róma, Szerbia s Galiczia
örökös királyának nevezheti, Moldvátis a magyar ko-

ronához fűzi. A birodalom külszine fényes, tüntető, erjének látszata nagy, a magyar név bámult, varázsszerű Európa előtt, Endre királylyal több külföldi fejedelem eseng családi viszonyba s ez által szoros frigyre lépni. De benn társadalmunkban a romlás aggasztó jelei mutatkoznak. Mint vulkán álltunk ott, melynek ormán virágok díszlenek: de keblében már forr a kóranyag.

A meráni Gertrud elfajult udvara nemességünk egy részét s a főhivatalnokokat magávalrántja. „A capite foetet piscis“ — kiáltanak vala föl jobbjaink. — A király és fia (IV.) Béla közt kitört boldogtalan viszály két részre szakítja a pártoskodásra igen fogékony nemzetet. S míg egymást a pártok belhaddal emésztik: az ország védrendszere, a megyei várszerkezet szétmállik; helyébe azonban új, életrevaló rendszert nem teremtenek.

Hanyatlottunk.

IV. Béla már sötét gonddal tekint a süllyedő ország jövőjébe. Nálunk az erkölcsi, társadalmi hanyatlás csekély számunk miatt, idegen népfajok közé ékelt helyzetünkben, kétszer oly veszélyes nemzeti kór, mint más nemzeteknél.

E súlyos viszonyok közepett jó Béla azon különös eszmére, hogy Ázsiában maradt fajrokonainkat európai hazájokba telepítendő, fölkerestesse. Julián barát a Volga mentében csakugyan bukkant magyarokra: de nem velük, hanem azon rémületes hírrel tér vissza Magyarországba, hogy a mongol tatárok népfaja hömpölyg felénk.

Béla király erélyes, sokszor erőszakos rendszabályai nem képesek a társadalmat süllyedése lejtőjén megállítani. Lefelé rohantunk föltarthatlanul, mint mélybe indult sziklagörgeteg. Hozzájárul még, hogy a király által megzabolázott

pártos urak sértett hiúságukban nem vétkellik, állami függetlenségünk rovására II. Frigyes német császárral s Frigyes osztrák herczeggel szűrni össze a levet. Minek folytán a császár rögtön hűbéradót követel a királytól, az osztrák pedig országunk véghelyeit rohanja meg.

De Béla bel- és küllellenein diadalmaskodik.

Ime! már az Árpádok alatt önbűneikkel ásnak medret ősünk a német befolyásnak, önmagok szítják föl a császárok szunnyadó vágyát. Csodálhatjuk-e aztán, ha a nyugoti nyomás saját akaratumk segélyével mindinkább nehezül s történeti kényszerűséggé avattatik?

Muhi alatt el kelle buknunk, nem annyira Batu Khán fegyelmetlen csordái, mint inkább társadalmunk sebei miatt.

A német császár s az osztrák herczeg mosolygó kárörömmel lesték Magyarország bukását. Segélyükkel félték is a tatár marczona dühét magok ellen ingerelni: de egyuttal remélték, hogy tönkre tett nemzetünket majd könnyebben uralmok alá terelhetik.

De Magyarország se német hűbér, se tatár khánság nem lön. Bukásunkból saját erőnk által fölemelkedénk, fényes bizonyságul a világ előtt, hogy a magyar állam kiszakithatatlan lánczszemet képez az európai egyetem körében.

IV. Bélának nevezetes ténye, hogy roppant súlyos viszonyai miatt országát Frigyes császárnak hűbérül kénytelen fölajánlani; a hűbéresküt is leteszi; birodalma szűz függetlenségét ideig-óráig föláldozza a németnek azért, hogy nagyobb rosztól, a tatár-igától megóvja. — Ki merné őt azért honárulással vádolni?

Frigyes császár azonban a hűbéreskü föltételét nem teljesítvén, Magyarország fölszabadításához mi segélylyel se járulván, a magyar király hűbéri kötelme önmagától megszűnt.

A mongolok 1258-ban fölszólíták Magyarországot : lépjen velök Nyugot-Európa ellen szövetségbe; s a hódítmányok egyötöd részét nekünk ajánlák. De mi e kecségtető ígértet daczára s bár fejünk fölé a szövetség visszautasítása egy második tatár fürgeteget idézne is : hűk maradtunk európai hivatásunkhoz, s utálattal fordultunk el a pogány frigytől.

Habsburg - magyar
szövetség a slav-
mus ellen.

A tizenharmadik század utófelében nagy horderejű nemzetközi mozzanat vonja magára figyelmünket Közép-Európában : a german és sláv népfajok újabb küzdelmei. Ottokár cseh király, a sláv törekvések nagy előharczosa, az „Oestliche Mark“ (a mai Ausztria nagy része) német és sloven néptömbei fölött hegemoniára vergődék : noha Németország hatályosan ellene működik vala.

Nemzetünk feszült figyelemmel kíséri a cseh szivós törekvéseit, melyek egy sláv birodalom alkotására irányultak. IV. Béla, V. István s IV. László kemény tusákat vának Ottokárral, megakadályozandók, hogy ennek uralma Ausztria fölött végleg megszilárduljon.

A német választó-fejedelmek látván, hogy a cseh király épülni kezdő terve hatalmukat és nemzetiségöket ijesztőn fenyegeti, — Habsburg Rudolf császári koronáját azon föltételhez kötéik, hogy az új császár Ottokártól a birodalmi tan ellenére bitorlott tartományokat visszaszerezze. De Németország akkori ziláltsága s a szent székkel folytatott mérges harcrai miatt nem nyújthat kellő segélyt Rudolfnak

eléje szabott kötelme végrehajtásához. A Habsburgot dynasticus magánérdek is erősen bizgatja, hogy az „Oestliche Mark“-ot családjának megszerezze, s ez által fényét, vagyonát emelve, a császári trón örökségét biztosítsa számára.

A fenforgó nemzetközi viszonyok közt egyedül magyar szövetséggel lehetett e czélt elérni s a német birodalom ép-ségét visszaállítani. — Rudolf császár minden követ megmozdít IV. László udvarában, hogy rokonszenvűnket megnyerje s a magyar-német szövetséget létre hozza a slavismus ellen. Ottokár e frigynek útját állandó s Magyarországot a maga részére nyerendő, szinte latba veti egész diplomatiái befolyását.

A magyar nemzet, ki már a kilenczedik századtól kezdve következetesen a sláv túlsúly ellen csatározott, mindkét fél által areopágul hivatik föl ismét ama nagy világkérdés megoldására: vajjon ezentúl a german vagy sláv elem uralkodjék-e Európa szívében? — Helyzetünk, hivatásunk, nemzeti önérdekeink világosan oda utaltak, hogy a németekhez csatlakozzunk. Rudolfal véd- és dacszövetségre lépünk a cseh király ellen; sőt némi vámegyezményt is kötünk vele; mi a magyar és a német birodalom közeledését erősen jelzi.

Ottokár rokonfajú sláv, lengyel s orosz hadalemekkel erősíti magát a közelgő katastrofára.

1278-ik évi augusztusban a Stillfried és Dürnkrut melletti véres ütközetben negyvenezer főből álló magyar hadsereg végkép leveri Ottokárt; a Habsburg háznak megszerzi Ausztriát; lehetetlenné teszi, hogy a slávok Közép-Európában államot képezzenek, lehetetlenné, hogy a magyar és a német fajt politikai fölényükről leszorítsák.

Nem a slávság elnyomása vagy éppen megsemmisítése végett, hanem azért küzdött a magyar, hogy őt el ne nyomják, őt meg ne semmisítsék majdan a slávok. Ez a harc nem támadó, csak önvédelmi volt. S míg diadalmunk által egyrészt az európai civilisatio érdekeit biztosítók; mert a művelődésre sokkal képesebb fajt, a germánt emeltük uralomra: másrészt saját művelődésünkre is biztos közeget nyerünk egy német Ausztriában.

Bár culturája üdvös előnyei mellett nehézkedése hátrányait is mind súlyosban éreztük Németországnak: ámde egy nagy sláv birodalom a mi ethnographiai viszonyainknál fogva még veszélyesebb lett volna szomszédságunkban, a nélkül, hogy a civilisatio előnyeivel kárpótolna.

A habsburg-magyar szövetség döntő korszakot alkot Közép-Európa történelmében. Magyarország nemzetközi viszonyaira erős hatással van, jövőjére végzetes befolyást gyakorol a habsburg uralom, melyet valóban mi, magyar nemzet, teremtettünk.

Míg az „Oestliche Mark“ területén megoldatlan volt a fajuralom kérdése; míg ott a németek és a slávok egymással birkózva, vívódásuk közben Magyarországot hívják föl nemzetközi areopágul a harc eldöntésére: addig mi valánk a helyzet urai nyugoti határainkon; s Németország nyomását kevésbé érezzük.

De miután a Habsburg ház, vele együtt a német császári uralom állandó gyökeret ver Ausztriában; miután Németország nagyobb hatalmi súlylyal nehezedik ránk s e nehezkedést a Habsburgok hódításvágya mértani arányban növeli: természetes, hogy ellenhatása daczára idővel a magyar államtest is mind behatóbban érzi a nyomást, mely alól lehetetlen szabadulnia.

A slávok megtörése után az osztrák-német társadalom műveltségben mindinkább fejlődik, kiható erőben mindinkább izmosul. Természetes, hogy ránk, szomszédaira, időről-időre nagyobb vonzerőt és befolyást gyakorol. Az így hatványozott nemzetközi vonzerő s befolyás pedig több és több közös érdeket, bensőbb és bensőbb viszonyokat idézend majd elő Magyarország és Ausztria közt. Minél nagyobb térfogatu, minél erősb a delej : annál szorosb összeköttetés jó létre, annál élénkebb kölcsönhatás fejlik ki közte s a delejezett tárgy közt.

Habsburg Rudolf 1290-ki trónviszályunk alkalmával maga s a német birodalom nevében hűbéri czimen kedves fiának, Albert osztrák hercegnek adományozza Magyarországot örök birtokul. Ugyanakkor a szent szék is trónkövetelőül tolja fel a maga Anjou hűbéresét, Martel Károlyt.

III. Endre azonban nemcsak kibékül, de sőt szövetséget is köt a Habsburggal. S 1296-ban Ágnes Habsburg hercegnő nőül vételével annyira megszilárdítja e viszonyt, hogy ipát, Albertet, nassaui Adolf ellenében „a magyar hadak végtelen sokasága“ emeli a császári trónba.

MÁSODIK KÖNYV.

A vegyes házbeli királyok uralma. Nemzeti multunk fénypontja.
Hanyatlásunk.

FIRST EDITION

WASCOCK, KENNETH

A HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1892

ELSŐ FEJEZET.

Az Anjouk uralma.

Árpádjaink sírba dőlte után egy párttöredék se jelent-
Trónviszály. kezik az országban, mely valamelyik dynas-
ticus fényű honi családból kívánná betölteni a trónt; egy
olygarcha sem akad, ki hivatlan trónvadászkép nemzete
fölé tolakodnék.

Ezen önmérséklet okát sokan kizárólag a magyar faj
conservatív jellemében keresik, mely mindenkor a trónörök-
lési elvnek hódolt. Az Árpádtörzs leányága idegen fejedelmi
családokban még dúsan virágozik vala; egyik-másik tagjá-
val, mint uralkodóval találkozunk. Őseink tehát leányágon
bár, mégis csak Árpádokban kerestek magoknak koro-
nás főt. Nézetem szerint azonban még egy más hatalmas indok
is befolyással volt az ország királyválasztási politikájára :
már ekkor ösztönszerűleg érezte fajunk, hogy elszigetelt
helyzetében biztos, állandó szövetségesre volna szüksége,
mely nemzetközi állását erősitené, kultámadások ellen pe-
dig védelmi segélyt nyújtana az országnak. A cseh Venczelt,
majd bajor Ottót megkoronázó független nemzeti párt
ezekben nem csupán a leányági Árpádokat, hanem külör-
szágok uralkodóit is választja királyul.

Róbert Károly, a szentszék, egyszersmind a kisebbség jelöltje, mellett a Habsburgok erősen kardoskodnak; mert oszt-rák tartományait, — ha Venczel vagy Ottokár ül Szent István székébe, — a cseh- vagy bajor-magyar szövetség veszélyeztetné. Valószínű, hogy kivált a cseh és a magyar korona egy főn egyesítése beláthatlan eredményű összeütközésekbe bonyolította volna az országot Austria- s a német birodalommal.

Tíz évig dulta már hazánkat az üdvtelen trónviszály; midőn a szökevény Venczel s Ottó méltatlanoknak mutatkozván Szent István koronájára, a független nemzeti párt is Róbert Károlyt választá királylyá. A párt túlzó töredéke rögtön átkot zúg e forduló lépésre; mert a pápa jelöltjének elfogadásában szabad választási jogunk s állami függetlenségünk bűnös elárultát látja.

De a nemzet nagy többsége önállását a viszonyok kényszerével bölcsen kiegyezteti. Bár Anjou Károlyt, kit 1301-ben még semmi szín alatt sem akart megválasztani, később fejéül választja; bár a haza megmentését az átkos testvér-háborútól szentebb kötelmének ismeri a csökönös pártnézetnél: politikai következetlenséggel, köpönyeg-forgatással ki vádolhatná azért józanul a többséget?

Az Anjouk politi- A választott Anjout s választóit fényesen kája s hatása. igazolta a jövő. I. Károly s Nagy Lajos birodalmukat a hatalom és dicsőség oly magas fokára emelik, hogy döntő bírák csaknem egy századon keresztül mi levénk Kelet-Európa nemzetközi ügyeiben. A német császárok Károly óta hagynak föl hűbéri igényeikkel ellenünk.

Az Anjouknak, mint államférfiaknak legkiválóbb jellemvonásuk a ragyogó diplomatai lángelműség s ennél-

fogva túlnyomó hajlam nagyszabásu külpolitikára, melynek egyik alapkőve szinte a nyugoti szövetség.

Róbert Károly. Első hatalomként szerepelni keleten, fő-fő becsvágyát tevő Károlynak. Noha ő nemzetünk befolyását kifelé bámulatosan nagy körökben érvényesíti: belfejlődésünkön nem működik hasonló arányban; általában a birodalom belügyeivel nem foglalkozik megfelelő mérvben. Pedig a birodalom jövőjére sokkal üdvösebb hatással leendett ám kevésbbé tűntető külpolitika, de annál odadóbb belkormányzat. Innen származott aztán, hogy míg északon s nyugoton fontosabbnak vélt külügyekbe merül el a király:

A birodalom déli délen a hűbéres és kapcsolt részekben viszonyai. szélyes mozgalmak ütik föl fejüket. Milutin Uros szerb fejdelem Szerbiát a birodalomtól függetleníteni, s uralmát Albánia- s Maczedoniára kiterjesztve, az egyesített sláv fajokkal délszláv birodalmot törekszik alkotni. Károly a fenyegető törekvés útját erőlyesen bevágja ugyan: de a német ügyekbe avatkozása miatt a horvát s tengerparti ügyekkel nem ér rá lelkismeretesen törődni. Pedig Horvátországban szivós lázongás ver hullámokat, melynek fölszine alatt a horvát nemzetiségi igények rejlettek. Ezeknek figyelmen kívül hagyása Mária és Zsigmond alatt keserű utófájdalmakat vonand maga után. A hűtlen Dalmátia Velence karjaiba veti magát. — Azon siralmas, sőt szégyenletes csapás, mely Károlyt s hadait hűbéres Bazarád Mihály hegy-szorosai közt érte: egyenesen az oláhországi ügyek hanyag tanulmányozásának róható föl.

A birodalom déli viszonyaira se Károly, se Nagy Lajosunk nem fordított kellő gondot; nem méltányolták érdemi leg azon politikai előnyöket, melyek az aldunai kis államok szorosabb, őszintébb csatlakozásából birodalmunkra hárul-

tak, — s a bekövetkező török harcoknak ránk nézve valószínűleg kedvezőbb fordulatot adhattak volna. Ha valamiért, talán e miatt érhetné Károlyt ama különben igaztalan gáncs, hogy nem annyira nemzeti, mint dynasticus politikát űzött. — Az Anjouk családuk fényének gyarapításától a magyar nemzet nagygyá tétele¹ét, fölmagasztalását nem különíték el.

Szövetségi politika. Károly mélyen felfogta a magyar nem-Habsburg szövetség. zet helyzetét, mely őt nyugottal békés, sőt szövetségi viszonyra utalta; belátja, hogy a magyar fajnak s a birodalom integritásának biztosítása más külállam védelmi frigyét igényli. E szempontnak megfelelőleg működik akkor, midőn a Habsburgokkal, Austriával folyton szoros védelmi összeköttetésben állni törekszik vala. A német császári trónviszály alatt szép Frigyes osztrák herczeg érdekében bajor Lajos ellen több ízben ömlik magyar vér Németország térein. A cseh király és osztrák herczegek villongásait diplomatiai, majd fegyveres beavatkozással Ausztria hatalmi súlyának megóvása mellett intézi el Károly.

Lengyel szövetség. Diplomatiái ügyességének s roppant kitartásának 1339-ben sikerült, — a lengyel koronát Lajos fiának megszerezvén, — Lengyelországot personal-unióval s ebből folyó védelmi közösséggel fűzni Magyarországhoz. Azonban előre láthatá, hogy e szövetség czéljának nem felelend meg. A lengyel nemzet kebelében már ekkor dulongó trónviszályok s belharczok miatt, aztán saját külviszonyai, északon, keleten viselt háborúi miatt Magyarországnak mi segélyt se nyujthat. — Nagy Lajost a bonyodalmas lengyel ügyek kormányja egész uralma alatt lázas feszültségben tartja, figyelmét, --- bizon nem előnyünkre, — anyabiro-

dalmától sokszor elvonja, a nélkül, hogy e veszteségért mi bármely kárpótlásban részesülnénk.

A benső érdekközösség, ez az egyedül biztos kapcsa minden szövetségi viszonynak, hiányzott Magyar- és Lengyelország közt. Lajos után mihamar szétmálik az egész unio. A magyar állam minden áron nyugotra, német szövetségre volt utalva.

Nagy Lajos nemzet-
közi politikája tartós
szövetségre irányul

Németország- s
Ausztriával.

Politikai helyzetünket élesebben s alaposabban jellemző mozzanat nincs történelmünkben, mint hogy egyik legnagyobb királyunk, Lajos, — kinek birodalma terjedelemben, hatalomban oly óriás volt, benn társadalmi, künn nemzetközi téren oly varázsfénnyel tündökölt, miként előtte vagy utána soha sem, — épen Nagy Lajos egyik legjelzettebb képviselője a német s osztrák szövetségnek.

Már nápolyi hadjáratára védelmi frigyre lép bajor Lajos német császárral. S mi főbb, Habsburg Alberttel, Ausztria herczegével oly benső, több ízben megújított véd- és dacszövetséget köt vala minden ellenség ellen, hogy Albertnek Schweiz (Zürich) elleni harcaiban nem egyszer derék magyar sereg küzd; mig az osztrák dandárok Lajosunkat támogatják melegen velencei hadjáratában. A Rudolf osztrák herczeggel 1362-ben szentesített szövetségi szerződés, melyhez a bajor is hozzájárul, Ausztriát mind közelebb vonja Magyarországhoz. E szerint Ausztria már összes erejével kötelezi magát Lajos királyt segíteni, meghatározatván : „hogy a szövetségesek egyike se fog haddal menni valaki ellen, mielőtt ezt a többieknek hírül nem adta, kik őt aztán védelmezni fogják; egyik a másik nélkül közös egyetértéssel kezdett háborúval föl nem hagy.”

Lajos oly szükségesnek találta birodalmára nézve Ausztria szövetségét, hogy e kötések nem elégelve, marandó viszonyt akart köztük létesíteni. 1362-ben kölcsönös örököségi szerződést köt Rudolfal koronáira nézve. Ezt azonban néhány év múlva önmagok fölbontottnak nyilatkoztatják. A magyar király koronája örökségét népe akaratára nélkül senkinek sem kötheti le.

Életbevágók Lajosnak luxemburgi IV. Károly cseh király-, egyszersmind német császárral szőtt politikai s családi viszonyai is. Bár Lajos a császár közép-európai túlhatalmának ovatos ellenőre volt mindenha : mégis benső, szilárd barátság képződik a két uralkodó közt. A magyar király testvérét, Istvánt, a császár Margit nevű leányával házасítja össze.

1365. Midőn az ozman félhold Európa egén fölvillant, s nemcsak Byzanczra, de a Szent István-birodalom déli tartományaira is sovárogyva pislogott le : Lajos egygyel több okot talál, nyugoti szövetségesit minél erősebb kapcsolatokkal fűzni Magyarországhoz. Ily kapcsul tekintvén a családi köteleyeket, Hedvig leányát Leopold osztrák hercegnek, Máriát, koronái örökösét pedig luxemburgi Zsigmond leendő német császárnak jegyzi el; ez utóbbiban hatalmi s hitvesi állásánál fogva minden ellenséggel szemben biztos gyámot vélt hagyni leányának, szövetségest és támaszt birodalmának.

A viszonyok hatalma Lajos célzatán is túlragadja később a nemzetet.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország personál-uniója a német birodalommal s a habsburg uralom kezdete.

A királyok királyának megdicsőülte után frigyes Pártviszályaink. társra, hű támaszra valóban nagy szüksége lőn Magyarországnak. Muhinál mit se tanult a magyar, azóta mit se felejtett. Államtestünkben folyton emésztőleg dült a pártoskodás. E szenvedelmes, kóros láz, melyet Anjouink erélye elfojtott ugyan, de az ő lehunytokkal annál bőszebben tör ki olygarchicus villongások- és polgárharcokban, — megrohasztja társadalmunkat, kiforgatja sarkából, jelleméből alkotmányunkat, elsorvasztja nemzeti erőnket, végre a mohácsi temetőbe visz.

Még le sem veték díszköntösüket olygarcháink, melyben a nagy király hamvait kikisérték: a lázadás üszke máris országszerte lobbot vet. Mária trónjáról lelépni kényszerül; Kis Károly pártbosszu pallosa alatt vérzik el.

E féktelen anarchia közepett a török is mind fenyegetőbb alakban s mohóbb szemekkel leseng a birodalom sörényén keresztül.

A nemzet többségének németszöveségi politikája. Jobbjaink önmagoktól megdöbbentek. A pár évvel előbb még minden irányban hatalmas országot most szerteszét bomladozni látván, meg-

mentése végett a már eddig is hagyományos német szövetségi politikához folyamodnak. A nemzet többsége Zsigmond királynak Zsigmondot választja királylyá, ki akkor választatik. még csak brandenburgi választó fejedelem; de igen valószínű, hogy majdan Csehország s a német birodalom élére is ő lépend; a mint csakugyan bekövetkezett.

A kisebbség párt-
ütése. A nemzet nagy többségének eljárásával szemben, mely a magyar koronát Cseh- és Németországgal personál-unióba vonja, — a kisebbség, — t. i. a horvátok, dalmaták, bosnyákok és több magyar nemes, esztelenül Kis Károly fiát, Lászlót tolja föl királyjelöltül. Sőt Zsigmond megkoronáztatása után is két évtizeden át szentségtelen pártszenvedélylyel dühöng a belbéke s a birodalom integritása ellen. A párt vezére, Laczfy, örült vakmerőségében török szövetség ölébe veti magát. E honárló gaz merény ujjabb ingerül szolgál az izlam olthatatlan hódításszomjának.

Zsigmond az országos többségtől hatályosan támogatva, több ízben leküzdi a pártosokat; de mint eltiport sárkányfejek, újra meg újra felcsiráznak ők, s Bosniából üzik kárhozatos játékukat.

A török fellép el-
lentünk. Bajazed szultán e bitang üzelmektől vérszemet kapva, midőn Zsigmond követe által fölhivatnék: mi joga támadja meg a birodalom végeit? — fennen dobá oda válaszul e dölyfös szavakat: „a fegyverek hatalmas jogot adnak nekem az ő (Zsigmond) tartományaihoz.”

Ily aggasztó bonyodalmak közt a józan nemzeti párt egy ideig kénytelen tűrte Zsigmond zsarnoki önkényét. Midőn azonban a király gyűlöletes törvényszegései már a leg-

jámborabb lelkekben is keserű epét forralnak vala : az alkotmányos létet megmentendő, fogságba helyezi a királyt. De midőn sajnosan látja, hogy az erre kigyúlt anarchia a birodalom széthullását eredményezhetné; midőn az északi megyék a lengyel királyt, a nyugotiak az osztrák herceget, délnyugot s Horvátország pedig nápolyi Lászlót akarják trónra emelni : e kórállapotból csak azon keserű gyógyszerrel gázolhat ki irányadó pártunk, hogy Zsigmondot trónjába visszahelyezi. Nehéz időkben sokszor lehetetlen absolute jó politikát űzni. Őseink is csak a lehető legjobbat alkalmazták jelen esetben.

A Habsburgok be- Zsigmond fogsága alatt dunántúli megyé-
folyása növekszik. ink már Habsburgot ohajtottak királyul. Félreismerhetlen jele ez a mindinkább erősödő osztrák befolyásnak, de egyszersmind annak, hogy nemzetünk súlyos viszonyai közt Ausztria benső szövetsége felé immár öntudatosan kezd hajlani.

A magyar-osztrák összeköttetés Zsigmond uralma alatt több ok folytán gyümölcshozó viszonynyá érik. Zsigmond törvénytelen adományozásai, melyekkel német és cseh urakat (Cillyt, Stibort stb.) dús magyar olygarchákká honosít vala, — növelik a nyugoti befolyást. Ezek, itt a királyi udvarnál jobbára a Habsburgok kezei, részt vesznek Magyarország kormányzatában, s Cilly Borbálával, a király nejével együtt erős magkövét képezik az osztrák propagandának.

De nemzetünk többsége, az ország egére különösen a török láthatár felől mind sötétebb felhőket látván tornyosulni, önmaga avatja föl ünnepélyesen az osztrák szövetséget,

A nemzet elfogadja midőn az 1402-ki pozsonyi országgyűlésen az osztrák szövetség. beleegyeznek: „hogy Zsigmond Albert ausztriai herceget örököse nemlétében Magyarország s a hozzá tartozó részekben örökösévé tegye,“ sőt „mivel Zsigmondot német-cseh ügyei gyakran kiszólitják az országból: a magyar birodalomban helytartójává nevezze.“ — Majd később leányát, Erzsébetet, a rendek megegyeztével ugyancsak Albertnak jegyzi el a király; egyszersmind véd- és daczszövetséget köt vele.

Még egy jelentékeny mozzanatot emelek ki.

Közép-Európa nemzettömbeinek békés Magyar-német szövetség a slavismus fejlődése rég időtől a magyar, német és ellen. sláv fajok egyensúlyán alapult. A hussita forradalom, melynek szabadelvű vallási oldalát méltányolnunk kell, háttérben rejtegetett politikai céljával ezt az egyensúlyt támadá meg. A merész pansláv eszmék, melyekkel a táboríták felső Magyarország tótjait is sláv birodalom teremtésére izgatják, Közép-Európa államrendszerét sarkából forgatták volna ki. Nemzetünk önfentartási ösztönét követve, ismét Ausztriával s a német elemmel szövetkezik a slavismus ellen.

Igy nyugoton.

Déli ügyeink. Délen ezalatt Bosnia, Szerbia, s Oláhország lefoszlanak koronánkról. E tartományokban sem közös érdek, sem őszinte akarat nem hiányzott arra, hogy a török ellen belső védelmi viszonyba lépjenek velünk. Szigoruan megrovandó, hogy Zsigmond német-cseh ügyei, a magyar rendek pedig szinte nyugoti gondjaik miatt nem iparkodtak e déli előőrsöket minden áron megmenteni az ozmantól. Természetes aztán, hogy tőlünk kellő erélylyel nem támogattatván, kótyavetyére szánt zsákmányul pedig nem

libeghetvén Magyar- és Törökország közt, kétes állásukból kibontakoznak az aldunai népek s a hódító erőnek, Muradnak hódolnak meg. S nem egy izben, talán bosszúból, talán siralmas helyzetök okozta ketségbesésből árulóinkká is fajulnak.

Nemzetünk többsége Nagy Lajos óta nemzetünk ragyogó Habsburg Albertet színe elhalványult. Belerőnk féktelen választja királylyá. olygarchicus villongásokban elfogyatkozott. Lengyelország, Galiczia s Lodoméria, majd déli hűbéreseink szakadnak el tőlünk. Északnyugotról a hussita-sláv forradalom, délről a felizmosult török fenyegetik állami s nemzeti létünket.

Zsigmond halála után mindezért választá a nemzet nem leányát, Erzsébetet, hanem annak férjét, Habsburg Albertet királyul.

A kisebbség magyar-lengyel-cseh-szövetséget akar vala; de megbukik. Politikája nem illett viszonyainkhoz, nem felelt meg érdekeinknek.

Albert királyságával a Habsburgok törekvése diadalt ül: de egyszersmind nemzetünk nagy többségének politikája jut érvényre. Magyarország ez által nemcsak Ausztriával, de a német birodalommal is újra personal-unióba lép. E viszony szálai, — bár a Habsburgok Albert óta folyton fejükön hordják a császári koronát, — 1457-ben megszakadnak; s Magyarország csak 1526 után veszi föl ismét az elejtett fonalat. De a Habsburg ház e közbeeső idő alatt is bámulatos erélylyel, soha nem csüggedő kitartással esengett Szent István koronája után.

Természete a dynastiáknak, természetök volt a közép-kor választási monarchiáiban is, hogy az egyszer föltett koronát minden áron utódaik fejére törekszenek áthagyományozni: nem csodálhatjuk tehát, ha a Habsburgok 1457 után se váltak meg a magyar korona birtokának dicső gondolatától, s azt visszaszerzendők, befolyásuk egész súlyával neheztedek hazánkra s köztünk uralmi vágyukat támogató pártot toborzani 1540-ig soha meg nem szüntek.

I Ulászló. Ha Albert kormányképes, nem méhben-hagyott utódot hagy maga után: nemzetünk ugyanazon politikánál fogva, melyet Albert választásakor szeme előtt tartott, legkisebb habozás nélkül kétségtelenül azt emeli a királyi trónba. — Olygarcháink ösztönszerűleg érezték, hogy az általok megviselt birodalom összetartására marczona férfikezek szükségesek. I. Ulászló ily fontos szempontnak köszöni koronáját.

A Habsburg-párt
forradalma.

De Frigyes császár öccse, Posthumus László mellett oly makacsul, annyi tüzzel-vassal kardoskodik, hogy a csecsemőt egy Habsburg-hívekből alakított kisebbség által Szent István koronájával királylyá avattatja Ulászló ellenében, kinek megbuktatásán Erzsébet anyakirályné, a Cillyek, Ujlaky István és Széchy Dénes esztergomi érsek vállvetve dolgoznak. E forradalmi osztrák-párt Ulászló rovására mosolygó szemmel nézi, mily szentségtelenül bántalmaztatik birodalmunk integritása, mint úrkodik László dunántúl, Giskra meg északon. — Törvényes királyunk a törökkel küzdvén, nem léphet föl a bitor ellenkirály megtörésére.

HARMADIK FEJEZET.

A Hunyadyak kora.

Hunyady János po- 1444-ben, az Ulászló tragikus veszte után
litikája. tartott pesti országgyűlésen magaslik ki
Hunyady János nagy államférfiúi alakja.

Valóban nem tudjuk, kit magasztaljunk inkább Hunyadban : a hadvezért-e, ki diadalmas kardjával letörvén a félhold túlnőtt szarvait, Magyarország épségét délen visszaállítja, s végromlásunknak dicsőségesen gátat vet, sőt új üde erőt önt lankadozó karjába, bizalmat lehel csüggedező lelkébe a magyarnak, — e katonai lángelmét magasztaljuk-e jobban benne, vagy az államférfit, kinek bölcs politikája lehetővé teszi, hogy a hadvezér egész erejével sikeresen működhessék az ozman ellen.

Az olygarchák indítványt tesznek a köztársasági kormányforma iránt.

A féktelen pártos urak azon szeszélyes eszmét veték szőnyegre az országgyűlésen, hogy köztársasági alkotmányt kelene adni az országnak, saját olygarchicus uralmok föntartását ettől remélvén. — Hunyady nemcsak a társadalom bel-, hanem az állam külviszonyai miatt is nagyon veszélyes politikai ábrándnak ítélte e csoda-indítványt. Betetőznénk vele — ugymond — a fejetlenség-

get; zsákmányul, kótya-vetyére dobnók oda hazánkat kül-ellenségnek. Ő királyt akart választani. És pedig határozottan Habsburg Lászlót jelölte ki a trónra. — „Miért épen e négy éves gyermekét, e Habsburgot, kinek bátyja gonosz kezekkel máris mély csorbákat ütött állami fenségünkön“ ? kérdik vala sokan.

Hunyady a helyzet színvonalára emelkedve, rögtön belátja, mily roppant veszélyek támadnának a Habsburg mellőztéből. A hódító török hatalmat megtörni első mulasztatlan kötelmének ismerte nemzete biztosítására. Szilárd meggyőződése, hogy e magasztos földadatot csak nemzeti erővel teljesítheti; mert a várnai ütközet előtt és alatt történtek élénk bizonyosságul szolgáltak arra nézve, hogy a külhatalmak Magyarországot csak neki-tüzelik a pogány ellen, de soha nem segítik, sőt cserben hagyják, miként Velence s Genua hajóhada.

Ámde északon a táboriták marczangolják az ország testét; nyugoton László már mint koronázott király uralg, s háta mögött Frigyes császár el van határozva, körömszakadtig harcolni öcseséért; ha kell, a cseheket még bőszebben reánk lovalja, sőt minden léptünk-, igyekezetünket ellensúlyozandja, mely a török rohamok megfékezésére irányul.

Hunyady János
Habsburg Lászlót
emeli a magyar
trónra.

Hunyady, miután ember léttére a viszonyok vaskényszerét meg nem törheté, hazája javára hajlitja azt, midőn a nemesség és városi követek élére állva, Habsburg Lászlót választatja királylyá. E ténye a császárt lefegyverzi, Ausztriát s a német birodalmat ozman és cseh ellen természetes szövetségesévé teszi Magyarországot.

nak. Im! ez volt az egyedüli út kibontakozni az iszonyu bonyadalmakból. Hunyady rávezeti nemzetét.

Kormányzóí állásában böles politikai irányát nagyra-vágy, önösség, vagy egyéni bosszuvágy soha sem terelték ki medréből. A német szövetség megbontását nem kockáztatta eszélye soha. Pedig mennyi hatalmas oka, ürügye lett volna, haddal támadni Frigyes császárra, ki a gyermek királyt koronájával együtt bécsujhelyi udvarában tartóztatá le nemzetünk kiáltó sérelmére s haragos tiltakozása daczára.

Hunyady Jánosnak,
mint a nemzeti párt
vezérének állás-
pontja a habsburg-
áramlattal szemben.

Hunyady folyton engedékeny, sima volt a császár iránt; sőt 1450-ben Podiebrad ellen véd- és daczsövetséget köt vele. Mily méltó, keserű ürügye lett volna Hunyadnak, a habsburg befolyás eszközeit, a Cillyket, egy csapással lesujtani; hiszen drága életére is törtek. Ő a di-cső megkegyelmez az orvnak, az utonállónak. Sőt utóbb egy Cilly Erzsébetet jegyez el Mátyás fiának menyasszo-nyul; mindezt csak azért, hogy minden áron hona előnyére fordithassa a habsburg szövetséget.

Ily nagy volt Hunyady Jánosban az államférfias eszély-mérséklet és ildom. Nem üzött soha faltörő politikát, kockáztatott mindent a hazáért: de a hazát nem kockáztatta soha semmiért. Ki nem átallaná félénknek, gyávának bé-lyegezni őt?

Magasztos célját, a magyar nemzet létének biztositá-sát, csak így küzdhette ki minden oldalról özönlő, támadó ellenséges elemek közepett. Birodalmunk független állami-ságát a föltarthatlanul beáramlott osztrák-német befolyás szigorú korlátozásával teljes épségben megmenti. Bár Fri-gyes császár a királyi udvart környező, honosított német, cseh urak s a magyar olygarchia egy része által, — kik

^A magy. nemz. politikája.

együttvéve a Habsburgpártot alkoták, — közvetve az ország kormányában is érvényesíteni törekszik vala külbefo-lyását : de Hunyady mindannyiszor erélyesen visszautasítja a nemzet souverainitását megtámadó beavatkozásokat, ki-játsza hatalmi viszketegét egy harmadik személynek, ki velünk semmiféle államjogi viszonyban nem állott.

A nemzet vezérszellemével, Hunyadyval együtt elke-rülhetlennek tartá s őszintén elfogadá az osztrák szövetsé-get; hiszen máris két Habsburgot emelt a magyar trónra. E szempontból tehát Habsburgpártinak nevezhetnők álta-lános értelemben az összes nemzetet. De a nagy nemzeti párt, mely Hunyady vezérlete alatt arisztokrátiánk kis ré-szén kívül az egész nemzetet magába ölelé, nem csem-pészi be a német császári uralmat az országba s nem enged tért idegen gazdálkodásnak saját tulajdonunkban : míg a szorosabb értelmű Habsburgpárt a császár pöffedt hatalmi vágyait folyton istápolja, erőszakos betolakodási kísérletei előtt szépen szemet húny, nemzetközi ökoljogát szentesíti. Különben ezt a kizárólag aristocraticus pártot nem annyira eltérő politikai indokok, mint inkább elfajult pártoskodási szenvedelem s főleg a parvenu Hunyadi-ház elleni bős-z gyűlölet vezették hazaellenes üzemiben. A császár segé-lyével hitték leküzdhetni az „ugorkafára felkapaszkodott“ „kalandor“ családot. — Aljas subjectív érzelmi politika!

A Habsburgpárt
zsarnoki interreg-
numa.

Hunyady megdicsőülte után rögtön e kis udvari clique ragadja kezébe álnokul, zsarnokilag a kormány gyeplejét; míg a nemzet mély gyászba merülve, fájdalmában önmagát is fe-ledve, egészen a nagy halott emlékének él vala.

A Cillyk és Garák rövid de átkos uralma alatt, melyet Hunyady László ártatlan vérenek kiontása fertőztet meg,

mind erősebb lábra kap s nagyobb tért foglal az osztrák befolyás. Az ifju Hunyady lefejezése minden személyes gyűlölség betudása mellett is politikai gyilkosságnak tekinthető; mert a Habsburgpárt a nemzeti pártnak egyik leendő vezérét semmisíté meg a lefejezettben. A kisebbség szentségtelen rémuralma a többség fölött.

De az udvari felekezet irtózatossá államcsinye forrongó lázba hozza az egész nemzetet. Fegyverzaj riad föl Kárpátoktól Adriáig; király és udvar futni kényszerülnek.

A nemzeti párt diadalt ül Corvin Mátyás trónra emelése által.

A Hunyady vér megbosszulása s a tűrhetetlen német invázió elleni visszahatás volt e forradalom.

S nemzeti függetlenségünk Corvin Mátyás királylyá választásában üli fényes diadalát. E választást kitünő politikai ösztönünk egyik legremekebb cselekvényeül igazolta a történelem; mert Mátyásban, ki atyja lángszellemétöröklé, állami létének új nemtőjét találja föl hanyatló nemzetünk

A habsburg uralom bukását maga Frigyes császár készíté elő következetesen otromba eljárásával. Mert ha ő megelégszik azzal, hogy egy habsburg-ivadék hordja fején a magyar koronát; ha kapzsi hatalomvágya nem tör állami jogaink s függetlenségünk ellen: nekünk se lett volna okunk oly szilaj visszahatásra a habsburg uralom ellen. Sőt miután az ország már nem egyszer fényes bizonyosságot tőn azon meggyőződéséről, hogy a német szövetség rá nézve majdnem a kényszerűségig szükséges: valószínű, hogy a fenálló viszonyt jövőre is elfogadta s V. László utódául ismét Habsburgot választott volna.

De így épen önmagunk iránti következetességből, állami függetlenségünk fentartása végett kellett, hogy következtelenek legyünk a Habsburgok iránt, hogy szakítsunk

az osztrák szövetséggel, melyből Frigyes császár erőnek erejével nyugós jármot akart gyártani számunkra.

Mátyás politikája. Mátyás államférfiui lángelméje a magyar nemzet súlyos helyzetét s ennek daczára teljesítendő európai hivatását mélyen felfogta. Ismerte társadalmunk gyúladt fekélyét, a mindinkább elharapódzó pártoskodást, mely előbb-utóbb szétmállásra visz; látta a birodalmat körülhurkoló elemek táborait. De hogy nemzetének mégis fegyvert kell ragadnia a pogány ellen nemcsak önmagáért, hanem az összes kereszténységért, a világtársadalom e megdöntenhetlen logikáját is átérezte ő. Kinyilvánítá azért Európa színe előtt, hogy „bár az ország határszéleinek biztosítását rég megvásárolhatta volna a töröktől, ha vele a déli tartományokon megosztozik: de európai missiójával, mely a szövetséges alduai népeknek épen a török torkából kitagadását s keresztyén létünk megvédését követeli, nem szakithat.“ Fölhívja a külhatalmakat, hogy hívságos alkudozásait, ígéreteiket tetteles segélylyel váltsák be valahára. De a küludvarok, közvetlen nem fenyegetvén őket az ozman, tisztelik bár a magyar nemzet hivatását s önfeláldozó buzgalmát: önzésükben csak ígéreteknél maradnak.

Frigyes császár gonosz hagyományos politikáját tovább űzi-fűzi. Szent István koronáját magánál bitorolja: s azzal a habsburgpárti urak királylyá avatják ő császárságát Németujhelyben. Ily kárhozatos hazafiatlan merényletben nyilatkozik olygarcháink pártduhe!

A német császárral szemben. Mátyás megfékezi e veszélyes forradalmat; sőt magával Albert osztrák herczeggel is szövetségre lép Frigyes ellen. De ennek szívós, kitarító torzsalkodását a magyar trón s államiság ellen nem aka-

dályozhatja meg. A viszonyok kényszerét Mátyás óriás szelleme se képes összetörni. Elvégre nem lát más menekülő ösvényt a süppedékes hinárból, mint a melyet előtte már atyja kijelölt volt, t. i. békét kötni a császárral, szövetséget a német befolyással; magalkudni, habár áldozattal, nagy áron alkudni meg a legyőzhetetlen körülményekkel. S mit tőn Mátyás a dicsőséges? 1462-ben egyességre lép a német császárral, mely szerint „ez a magyar királyi czimmel ezentúl is élhet; Mátyás magtalansága esetére (még az is kiköttetvén!) Fridrikre vagy utódira száll a magyar korona.“ — Ne feledjük, ezt a szerződést 1462-ki országgyűlésünk is szentesíté.

S merte-e azért valaha valaki honárulási váddal illetni Mátyást és a nemzetet, hogy aggodalmas helyzetökben épen az ország állami létének föntartása végett, súlyos föltételek mellett békét, szövetséget kötnek egy hatalmas ellenséggel? Pedig ama szerződés, mely a magyar király czimét idegen hatalommal osztá meg, s a nemzet szabad királyválasztási

Függetlenségünk. jogát korlátozá, állami függetlenségünk elméletén mély csorbákat ütött. De őseink a függetlenséget, az önállást nem azon rajongó, szűz elszigeteltségben keresték, mely mással szorosabb viszonyt kötni s ily viszonyért némi áldozatot hozni szigoruan tiltja: hanem épazon természetes jogot vagy önfentartási kötelmet tekintették állami függetlenségnek, hogy, ha a nemzet érdeke úgy követeli, idegen hatalommal benső szövetségre léphessenek, s e szövetségért, ha kell, politikai áldozatokat is hozzanak.

Minden, úgy az egyéni, mint az állami függetlenség súlypontja tehát nem bizonyos tágabb vagy szorosabb külvilágban, hanem azon akarat szabad működésében s önhatározásában rejlik, mely e viszonyt létrehozza. —

E szempontból kell megbírálnunk egész politikai múltunkat; mert különben iszonyu fonák következtetésekre bukkanánk.

Mátyás s a nemzet 1462-ki szerződvényekorántsem adta föl a magyar birodalom függetlenségét. Sőt azt eredményezte, hogy Frigyes császár egy ideig megszűnik torzsalakodni függetlenségünk ellen. Szükségünk volt rá, de nagy, hogy legalább erről az oldalról nyugton lennénk; mert más oldalról ott áskálódik még a török, ott a cseh nyugodalmunk s létünk ellen.

Újabb magyar-német szövetség a slávismus ellen.

Noha Mátyás Giskra kibékítésével a cseh világnak Magyarországon véget vet: Podiebrad Svatopluk sláv ábrándjain merengve, igen erősen töri vala fejét ama régi dicsőséges eszmén, hogy Közép-Európában sláv birodalmat teremtené s Ausztriát Magyarországgal együtt ennek kötelékibe fűzné. A kelyhesek vallási köpenye alatt ily hiú földi politika appangott. S határainkat meg-megrohanják, északnyugoti területünket betörésekkel háborgatják folyton a hitújítók.

A pápa, a német birodalom és Mátyás szövetségbe lépnek e veszélyes forradalom ellen, melynek Podiebrad s Rokyczana érsek hatalmas alakjai ijesztő jelentőséget s nagy horderőt kölcsönöztek.

A nemzet osztatlan helyeslése kíséri cseh hadjáratában a királyt, kinek a császár még Ausztriát is védelmi gondjaira bizza Podiebrad ellenében. Mátyás diadalmasan megtöri a hussitákat; s a catholicus cseh rendek vallási és más tekintetekből királyukká választják őt 1468-ban. Ezen uralom azonban csak névleges marad, s addig él, míg a magyar fegyverek cseh földön villognak. Jelentősége főleg a sláv államalkotási tervek szétrobbantásában áll, melyek

Podiebrad lehunyásával aztán végkép feledésbe tűnnek a politikai láthatárról. Ausztria s a német birodalom, bár a cseh ügy nekik még mélyebben érdekekbe s életökbe vágott, mint nekünk, úgyszólván mivel sem segítik Mátyást nagy vállalatában.

A nyugoti politika
összeittközik a birodalom déli érdekivel

Fájdalom! nyomasztó helyzetünkben e diadalgyümölcseit sem szedhattuk keserűség nélkül. — Mig a nemzet figyelmes ereje nyugoton foglalkozók: délen a török egész hatalmával föllépett; s aldunai szövetségesink védtelen helyzetökben ismét hajladoznak tőlünk. II. Mohamed már a Szerémségre feni fogát; sőt Bosnián s Horvátországon keresztül a Habsburgok tartományait, Stiriát meg Krajnát is megszedülja.

Nemzeti közvéleményünk már türelmetlenül várja a cseh háború befejezését, hogy mielőbb a török ellen fordulhatnánk összes erőnkkel. De Mátyást eddigi viszonyai s egyéni politikája más felé sodorják. Midőn a csehek a nemzetiségi fajrokonságot s érdekközösséget elébe tévén a magyar szövetségnek, 1471-ben Vladiszlav lengyel királyfit (későbbi Dobzse Lászlónkat) választják fejedelmökké: Mátyás cseh királyságáért új harcra bonyolítja magát. — Majd a császár ellen lázongó, elégedetlen osztrák rendeket veszi védszárnyai alá; e beavatkozás egy nagy mérvű nyugoti háborút készít elő. A császár a cseh és a lengyel királylyal meg az oláh vajdával négyes szövetségben szándékozik megtámadni Magyarországot.

A török hatalom. A nemzet nem helyeselheti királya újabb hatalmi politikáját; s napról-napra népszerűtlenebbé válik előtte a második cseh háború; mert elvonja a királyt s a nemzetet valódi hivatásuktól, melyet Hunyady János intő

ujja kijelölt volt, t. i. a török hatalom visszaszorításától s az aldunai tartományok visszaszerzésétől.

A végszendrői basa már Temesvárig, fel Nagyváradig száguldoz, s a tiszavidék e legvirágzóbb városát földülja, elhamvasztja. Horvátország már-már romokban hever. — Megdőbben az ország Mátyás nyugoti működésének vészes eredményin. Világosan látja, hogy nyugoton nem űzhet hatalmi politikát a nélkül, hogy délt föl ne áldozza; nemzetközi viszonyaink szemlátomást azt követelik, hogy nyugottal szemben csak védelmi vagy szövetségi, de ne uralmi állást foglaljunk el.

Mátyás a józan közvélemény rosszalását méltányolva, diplomatai alkura bocsátja a cseh ügyet; minek sikere, — közbejövén az osztrák háború is, — szilárd alapon nyugvó béke lőn Magyar-, Cseh- és Lengyelország közt; Mátyás Csehországról lemond, de Morva-, Silézia-, és Lausitznak ura marad.

Mátyás háborúja a német császárral. Az alkudozások kezdetén mindjárt a török ellen fordítja haderejét a király; de maradandó előnyöket, bár Ujlaky Miklóst Bosnia fejedelmévé avatja, nem vívhat ki; mivel 1477-ben Frigyes császár és Magyarország közt kimondatott a háború.

A német császár Mátyásnak a cseh földön kiküzdött vívmányai fölött dühösen fölingerül; nem szivelheti Magyarország túlsúlyra vergődését Közép-Európában; veszélyezve látja ez által osztrák tartományait. Bosszúságában kettőzött makacssággal ragaszkodik újra a magyar korona Habsburg befolyás. iránt táplált igényeihez. Nemcsak a Habsburgpárti magyar urak közt, de Horvátországban is erősen szítogatja a tüzet Mátyás ellen. Itt s a magyar tengerparton befolyást szerzendő, pompás ürügyül szolgál neki azon

körülmény, hogy a török innen át vette szokásba a német (vend) tartományok dúlását. Önvédelmi kötelesség színe alatt tehát a quarnerói öböltől Zenghig parancsoló dynastákat, a Cillyket, Frangepánokat stb. Ausztriával némi hűbéri viszonyba keríti, melyből ezek a mohácsi vésziglen se birnak kibontakozni, sőt mindinkább bele fonódnak.

Láttuk, hogy a király téves nyugoti politikájakedvező „casus belli“ volt Frigyes támadására. De a bevágott ösvényen nincs többé visszalépés. Most már a birodalom függetlensége s integritása követelik, hogy fegyverrel rohanjunk a császárra. — Mátyás Ausztria elfoglalásával megtöri, magyar királyi czime- s igényeiről lemondani kényszeríti a Habsburgot; s ez által az 1462-ki terhes szerződést megsemmisíti ugyan: de fényes diadalma daczára sem akadályozhatja, hogy Frigyes ezentúl kéz alatt a törökkel ne szövetezzék s ezt ellenünk ne uszítsa.

A nemzet nagyjai, magok a király őszinte hívei is, keserű szívvel, borús szemmel tekintik vala a nyugoti viszályt; gáncsolják, s elannyira gyűlölni kezdik azon politikát, mely a török erőt megszilárdítja s majdan az ország nyakára nőtetí, hogy Mátyás ezentúl csupán fekete sergével, cseh, morva és szerb zsoldosokkal kénytelen folytatni osztrák háborúját.

A nemzeti közvélemény békét sürget; békét ohajt a külföld, a pápa is, félvén, hogy Európa legnagyobb fejedelme világtársadalmi hivatásával, az izlam leküzdésével végkép szakítani fog. — Mátyásunk lángesze legjobban érezte e lidércznyomást. Szabadulni akart tőle maga is. E végből kész a német fejedelmek gyűlése, mint egyeztető bíróság elé terjeszteni ügyét a császárral. De a békés kiegyenlítés reménye ennek makacsságán hajótörést szenved. A császár,

ki egykor az a, e, i, o, u, betűket „Austriac est imperare orbi universo“ jelentéssel irta be emlékkönyvébe, megaláztott kevélységében nem áttal az őt békére intő pápának így válaszolni : „a keresztyénség ügyén csak a magyarok kiirtása után segíthetni.“! Kényszerített lemondása a magyar koronáról mondatá vele e szenvedélyes, őrrült szavakat.

Ily körülmények közt csak egyetlen mód látszék békére vezetőnek : ha t. i. Magyarország a Habsburgok igényét a magyar koronára elfogadja s a király halála esetére biztosítja. De Mátyás dynastiát akart alapítani; fenkölt szíve nem válhatott meg a minden uralkodóval közös gondolattól, hogy fiára (a törvénytelen szülött Corvin Jánosra) hagyja koronáját. Élte utófelében rajongó lelkesedéssel csüng ezen eszmén, melyet még az igen szükséges béke kedvéért sem áldozhat vala föl. Az egyszerű államférfi talán más politikát követett volna, melyet a dynastia-alapító nem követhet.

Mátyás egészen a nyugoti politikára adja magát. Döntő lépésre határozza tehát magát : végkép fölhang a török elleni harczzal ; s Bajazeddal öt évi fegyvernyugvást köt ; bár az ország déli része ez által ingatag, szédelgő állásban marad. A törökkel nem ví többé csatát ; később még három évvel meghosszabbítja a fegyverszünetet. A császár ellen lép föl egész súlyával, hogy őt teljesen leverve, Ausztriát birodalmához csatolja s egy nagy közép-európai államot szállítson fiára.

Magyar-osztrák birodalmat teremtsaját uralma alatt. Nagy eszme ; melyet Mátyás óriás szellem félig-meddig meg is birt testesíteni. Frigyeset földönfutóvá teszi. Ausztia fejedelmének irhatja

magát; s haláláig jobbra Bécsből kormányozza széles birodalmát.

Im! a történelem végzetes logikája, az európai társadalom törvénye, mely utóbb a magyar-osztrák monarchiát végleg megalkotja, már Mátyás alatt is egy birodalommá fűzte össze Magyarországot és Ausztriát. E tényben vak esetnél, pusztá nemzetközi játéknál sokkal több rejlik: erősen jelzi ez a két állam vonzalmát egymáshoz s összetartozandóságát.

Midőn a német birodalmi rendek a magyar nemzet túlhatalmát s a német tartományok fölötti uralmát természetes határai közé visszaszorítandók, a császárnak segélyt ajánlanak: Mátyás VIII. Károly francia királylyal lép szövetségre.

Nemzetünk napja hanyatlóban még egyszer tündöklő sugarakat lövel szét Európa egén.

Ah! de a Hunyadyak hérószí működésének bel- és külviszonyaink miatt nem lehetett több eredménye, mint hogy a félhold ideig-óráig nem meré szarvait láthatárunkon felütni. De 36 év múlva mégis sírjába bök le Magyarországot. Siralommal kellett a nagy király koporsóján fölkiáltanunk: „vége Mátyás birodalmának!”

Mátyás büszke önérzettel, de aggodalmas hangon mondhatta el uralma estéjén: „a magyarok lelkiületét senki sem ismerte úgy még, mint mi, kik őket annyi éveken át féken tartottuk.” Bomladozó pártos társadalmunkat valóban csak az ő hatalmas karja birta még összetartani. Egy Hunyady nélkül valószínűleg még Mohács előtt elbuktunk volna.

NEGYEDIK FEJEZET.

Társadalmi s politikai sülyedésünk. Az osztrák befolyás megszilárdulása s a habsburg uralom alapjai. Nemzetközi függetlenségünk vége. Bukásunk.

Mátyás lehungyáival, szilajon, föltarthatlanul rohan
Anarchicus vissza- vesztébe a részint romlott, részint romla-
hatás Mátyás erős dozó nép, olygarchia, főpapság, közne-
központi kormánya messég egyaránt.
ellen.

Társadalmi viszonyainknál fogva eddigelé az aristo-
kratia, az urak vezették folyton az ország kormányát. De
most, midőn nemességünk színe olygarchiává, az olygarchia
anarchiává fajula : nem képesek többé megfelelni hivatá-
suknak, nem képesek üdvösen vezetni a kormányrudat. S
én állami sülyedésünk főokát abban találom, hogy időköz-
ben nem képződött egy másik uralomra termett társadalmi
elem; a köznemesség még nem állott a politikai műveltség
azon fokán, hogy kormányképes lenne és sorsunk hajóját
bizton vezethetné.

A beállott homály, zűrzavar közepette mindjárt a királyválasztásnál elveszté nemzetünk a múltban követett, helyes politikai iránytűjét.

Corvin János atyjától egyetlen egy nagy, erélyes vonást sem örökle. Ő minden nemes becsvágy, még kevesebb akaraterő nélküli becsületes egyéniség, ki nem érdemlé, hogy dicsőült nemzője éjet-napot egygyé tett volt, fiának a trónra jutáshoz minden képzelhető eszközt hagyományozandó. Kishitű indolentiájában nem is sokat törődik ő a királysággal; Horvát- s Dalmátország báni czimével örömet megelégszik.

Az urak főleg Mátyás szigorteljes kormánya iránti gyűlöletből ejtik el fia ügyét. De nyíltan egy más, igen alapos indokot hoznak föl ellene : az ország, — mondák ők, — János miatt valamennyi külfejdelemmel háborúba keverednék. Nem szégyen bevallaniok, hogy a nemzetnek súlyos helyzetében oly királyra van szüksége, kinek személye valamely külállam szövetségét biztosítsa az ország számára. És mégis szégyenletesen a nemzet közjava ellenére járnak el.

Miksa Habsburg
herceg királyjel-
öltsége.

Frigyes császár fiát, Miksa osztrák herceget lépteti vala föl trónkövetelőül ; s követeit a királyválasztásra ezekkel a nagyon érdekes utasításokkal bocsátja útnak : „hogya az 1462-ki szerződésre hivatkozva, biztosítsák a hazafiakat jogaik fentartásáról . . .
. . . figyelmeztessék egyszersmind őket, hogy már azért is Maximiliánt kellene királyul választaniok ; mivel ez által Morva, Silézia, Lausitz a koronánál maradnak, Moldva is visszaszerezethetik ; a római s a magyar birodalom közt örök béke leendő, s a törökök kénytelenek lesznek hátrálni ; miután Maximilián, mint római király, Német- és Olaszország ura, sokat tehet e czélra, annyival inkább, mert ba-

rátságos lábon áll a francia, angol, portugál meg spanyol királyllyal, kik őt a török ellen támogatni fogják.“

Ezen indokolás némi túlzása mellett is helyesnek, alaposnak kell itélnünk alapeszméjét, t. i. a magyar-német szövetséget a porta ellen; mely ha már ekkor létesül: a Habsburgok saját önző érdeküknél fogva se nézhetik vala közönnyel Magyarország bukását; s valószínű, hogy a török jármot kikerüljük.

Egész múltunk, Hunyady János bölcsh politikája s a fenyegető jövő Miksa herczeg megválasztására utalák a nemzetet. — De főuraink, kezökben mindenható hatalommal, feneketlen önzésbe süllyedve, feledik az állam európai helyzetét, bonyodalmas külviszonyait, feledik a haza közérdekét. Az olygarchiának Mátyás erélyes kormánya után bevallott célja, „ut a tantis augustiis et oppressionibus, quibus hactenus regnum hungariae una nobiscum laboravit, et in pristinas restauratur libertates;“ s „annyi nyomtatás alóli menekülés“-en nem ért mást, mint egy oly királyt, kit Báthory István kedvenz jelszava szerint üstökénél tartsa; „a régi szabadságok visszaállítását“ pedig úgy értelmezi, hogy az aristocraticus kényuralom az összes nemzet és trón fölé emeltessék. Ez az olygarchia árnyékfejedelmül

Az olygarchia (II.)

Ulászlót választja királylyá.

Dobzse Lászlót választja magának, nem a nemzetnek, mert nem a nemzet javára. Miksát főleg azért mellőzi, mert

benne erélyes uralkodót sejt vala. Ammyira kihalt minden nemesb ösztön, minden politikai erkölcs főnemességünkéből, hogy egyéni önzése s pártszenvédelye bármi kis áldozattól irtózik a hazai közérdek oltárán; sőt a nemzet jövőjét is kész föláldozni az osztályérdek zsarnoki kényének. Hogy urainkban a féktelen uralomvágy minden más józan politikai

szempontot benyelt, kitűnően bizonyítja azon tényük, hogy ők, kik a Hunyadyak alatt nagy részben vak eszközivé süllyedtek volt a habsburg invasiónak, most a királyválasztásnál szót sem emelnek a habsburg-jelölt mellett.

E nyomorult politika sarkában azonnal a legszomorúbb következmények hárulnak a birodalomra.

A Habsburgok bosz. Frigyes úgyszólván kardcsapás nélkül visszúspolitikája. szafoglalja Ausztriát; nincs a ki Mátyás drága örökének védelmére karját emelintené. — Maximilián hadal tör az országra, fegyverrel érvényesítendő igényeit a magyar koronára. Nyíltan hirdetik a Habsburgok : addig nem lesz béke a német és a magyar birodalom közt, míg habsburg főn nem ragyog ennek koronája is. Miksa Horváthországot több magyar urral együtt a maga pártjára hódítja; s csupán kiapadt pénztára miatt hagy föl a hadviseléssel; de Székes-Fehérvár s több magyar erőd német őr-séggel megrakva, kezében maradnak.

Az augsburgi pénztőzsér Fuggerek tőkékkel pénzsze-gény kincstárunkat hálózzák be; vámjaink, koronajószágaink zálogbirtokosaivá s államhitelünk monopolizálásával a habsburg-német befolyás leghatalmasb eszközeivé lesznek.

Midőn a német fejedelmek és rendek a Habsburgokat Magyarország meghódításában segíteni elhatározzák, nehogy miként Mátyás alatt, a római szent birodalom épségét valaha még veszélyeztethessük; midőn e végből több ízben

Az olygarchia meg- köti a pozsonyi szerződést a Habsburgokkal. hadi költséget ajánlanának Miksának : a magyar kormányférfiak, — épen ők, kik a Habsburg mellőztével a nyomorult

Ulászlót ültették trónba, — 1491-ben a pozsonyi szerződésben biztosítják Maximilián vagy egyenes utódai részére a trón öröklését azon esetre, ha Ulászló s

lehető fiutóda kihalnak ; kötelezik magokat országgyűlést hirdetni, hol a rendekkel e kötést elfogadtatják. „E szerződésre, — szól tovább az okmány, — a római király örökösödésének megnyílásaiglan az ország egyházi s világi főhivatalnokai, az erősségek parancsnokai s minden főbb tisztviselők esküt tegyenek le. — Maximilián magyar királynak czimeztetik. — Fiume tartozandóságaival együtt Fridrik kezénél maradjon haláláig.“

A kormány e szerződés indokolása s a maga igazolása végett Mátyás 1462-ki egyezményére, mint precendensre hivatkozik. — Mellőzve, hogy Mátyás az országot ily megalázólag nem kötötte le, s integritását nem sértette meg, akkor oly királylyal dicsekedett ám nemzetünk, ki némi jogáldozat mellett is elég hatalmas volt minden irányban megőrizni állami függetlenségünket: de most az olygarchia egy bábkirályt választ magának, idegen uralkodót azon ürügy alatt, hogy az ország önállását népszövetség által biztosítsa a külhatalmak ellen; most oly királylyal szégyenkedénk, kinek tehetetlen gyávasága cseh király létre sem ovhatja meg udvarát attól, hogy osztrák-német üzelmek színpadjává ne aljasuljon.

A köznemesség első
kitörése az olygar-
chia ellen.

Ily körülmények közt a népben legke-
serűbb visszahatás támad a Bakács esz-
tergomi érsek vezérlete alatt működő
urak ellen. A köznemesség, mely a Hunyadyak fényes mult-
jától elkábítva, a sivár, elkorcsosult jelen gyöngeségit nem
figyelve, Corvin Jánost akarta volt királylyá tenni; mert
minden szövetség nélkül önmagában is elég erősnek hitte
a magyar birodalmat, — a köznemesség hallgatva tűrte
Ulászló megválasztását. Várta, miként igazolja magát az
urak politikája.

De midőn alig egy rövid évre rá megéli, hogy a pozsonyi szerződés az Ulászlóval kitűzött függetlenségi czélt s egy dicsőbb korszak vívmányait föladva, a nemzet minden mozdulatát habsburgellenőrzés alá helyezi: most nem kételkedik hazaárulással vádolni a pozsonyi egyezkedőket.

Bajazed sultán hanyatlásunk- s belvillongásainkat a török uralom megerősítésére zsákmányolandó ki, a magyar kormány fegyvernynyugvási ajánlatát visszautasítja, s megtámadja az országot. Ily állapotban a pozsonyi egyezmény egyszerű kettészakításáról s ez által a német hadaknak nyakunkra idézéséről szó sem lehetett.

A Habsburg-párt a pozsonyi szerződés alapján megalakul. A kormány az 1492-ki országgyűlésen mindent elkövet a szerződés elfogadása végett: erélye azonban megtörik a rendek szigorú tiltakozásán. Annyit mégis kivív, hogy számos egyházi s világi főúr, köztük Kinizsy Pál, sőt maga Corvin János is, aztán néhány város, úgymint Buda-Pest, Kolozsvár, Besztercze, Brassó s az erdélyi szászok magokévá teszik ama szerződést.

Igy nyert új alakot s alakult meg újra a Habsburg-párt, mely Mátyás alatt szétmáladozott. Németszövetségi politikáját kezdettől fogva egész Horvátország s a köznemesség csekély része támogatják. 1526 után pedig a nemzet nagy többsége csatlakozik hozzá. Számra nézve most még feltűnő kisebbségben lézeng e párt; de vagyoni s szellemi túlsúlyánál s alkotmányunk rendi szervezeténél fogva ő képezi a kormánytanácsot; ő tartja kezében a kormányhatalmat.

A kormány-párt bűnei. Az uralkodó párt zömét alkotó egyházi s világi aristokraciának társadalmi bűnei, irtózatoss önzése s pártoskodási szenvedelme, forrása

lőnek egyszersmid bajaink — s bukásunknak. Németszövetségi politikáját alapján nem ítéltethjük ugyan el : de kárhozatos belkormányja kiméretlen sujtólást érdemel. A pénzügyek lelketlen, zsivány kezelése, az adók zsarnoki kivétele s mindennapi elsikkasztása, országos hitelünk tönkretétele, a jobbágyság vagyona s élete fölötti embertelen paczkázás, a királyi jogoknak, melyek akkor sülyedező államhajónk egyedüli mentő árbocját képezhetik vala, diribdarabra tördelése, a halmazra alkotott törvények minden sorának rendszeres kijátszása, szóval minden politikai becsület és közérkölc kiirtása : midez felülhaladja képzeletünket a társadalmi romlottságról. Főpapságunk együtt úszott e bűnök fertőzetes tengerében ; s a kalocsai érsek, egyike a jobbaknak, sírván panaszolja, hogy „a püspöki méltóság ez időben oly mélyre sülyedt . . . minden jóra való pap megszomorodik ezen. Nemcsak királyunk, hanem az összes nemesség, az egész nép megvet bennünket.“ A nyitrai püspök százhusz ezer aranyat csal ki infulára a koldus királytól. — De hagyjuk e sötét képet !

A nemzeti párt, mint A kevésbbé romlott köznemesség e nem-
ellenzék, megalakul. zet- s államellenes bűnök megtörésére egy
nagy nemzeti pártot, a bitang kormány megbuktatására ellen-
lenzéket alakít. Célja nagyon nemes és üdvös : de nincs
elég szellemi ereje a megfogamzott eszme létesítéséhez.

Olygarcha párt- A párt élére önmagából nem lévén képes
vezérek. tekintélyes államférfiakat állítani, a vezéri
szerepet hiu olygarchák, a Zápolyák s Ujlakyak játszá-
magokhoz ; kiknek keze szinte szennyes vala a kor undok
vétkei- től. Ily kolomposok már előre lehetetlenítik a nem-
zeti párt főfeladatát, t. i. a társadalmi bukás meggátlását s

— 1 —
ágaskodó nagyravágyuk önző mellékczelokra zsákmányolja ki a köznemesség figyelmét s tetterejét.

A Zápolyák. A Zápolyák törekvése nem csekélyebb, mint trónba küzdeni föl családjukat. Minden igyekezetök oda irányul tehát, hogy a kormány ellen különben is bőszült nemzeti pártot a Habsburgok uralmi célzata, s az ezt támogató Habsburg-párt ellen ingereljék. Zápolya János a pozsonyi szerződéssel izgatja a már háborgó kedélyeket. S a köznemesség oda se nézve a török határról fenyegető vésznek, haragjában fegyvert ragadni is kész lön az urak ellen. Nagy nehezen sikerül a kormány erélyének a polgárharcz kavargó hullámaait lecsöndesíteni.

Ily üdvtelen, haszontalon pártoskodásra pazarolja erejét a nemzeti párt. Nem csoda aztán, ha többsége s a számtalan országgyűlés daczára se javíthat semmit a társadalmon s államgépezeten.

Ez alatt megérjük, hogy a török, ki velünk 1493-ki veresége óta fegyverszünetben ele, Velenczét Görögországból egészen kiszorítja, s uralmát a Balkán félszigeten diadalmasan betetőzi. Mi több, gúnyosan szerencsét kívántat magának Ulászló udvarában további működéséhez. Megérjük, hogy Szilézia, Morva, Lausitz koronánkhoz való viszonyából kibontakozik s Ulászlónak nem mint magyar, hanem mint cseh királynak hódol.

A Habsburgok nagy mérvű működése. Mig a Habsburgok uralmok előestéjén mindinkább növelik befolyásukat Magyarországon, s Horvátország már is karjaik közé veti magát; mig Maximilián, 1493 óta német császár, Ulászlónak francia főhercegnővel kötött házasságát csak azon hiszemben nem ellenzi, hogy az magtalan leend, de XII. Lajos francia királylyal egyuttal megígérteti, hogy örökösödési ígé-

nyét a magyar koronára támogatandja; míg a német választó fejedelmek segélyt ajánlanak a császárnak azon czélra, hogy a magyar államot majdan a német birodalomhoz Zápolya János élére csatolná: addig bent Zápolya János Ulászló áll a nemzeti pártnak leánya, Annára vetvén szemét, az 1505-ki országgyűlésen neki-tüzeli a nemzeti pártot; s ez sürgeti, ostromolja a királyt, hogy leányát Zápolyának jegyezze el; „mert a nemzet őt (Zápolyát) a király fiörökös nélküli halála esetére királyul akarja magának.“ A rendek a Habsburg-párt czélzatait örökre kijátszandók, meghozák ama nevezetes törvényt, mely szerint „ezentúl örökös időkg semmiféle külföldit királyukká nem választanak, hanem ily hivatalra képes és alkalmas magyart keresnek.“

Mily hebehurgyán elhamarkodott, a viszonyokkal mennyire nem számoló s csupán Zápolya dölýfét legyezgető határozat volt ez! Bizony nem menti meg a veszélyben forgó hazát. A császár nyomban rá izgatottan üzeni meg az országnak, hogy ő női ágon valóságos magyar, kinek ígénye in a rákosi végzés csorbát nem ejthet; s azoknak érvényesítése végett rögtön haddal tör reánk. Csupán (II.) Lajosnak időközben történt születése s ez által mind a Habsburgok mind Zápolya vérmes reménynek lohadása akadályozza meg a háborút, mely győzelmünk esetére is csak vesztességünk leendett; mert a német birodalommal újabb bonyodalmakba sodort volna bennünket.

A Habsburg- s a
nemzeti párt küz-
delme.

Az 1526-ig nyúló boldogtalan korszakot jobbára a Habsburg- s a nemzeti párt viharos küzdelme tölti be. Egyik párt gyógyítja meg az állam halálos sebeit, sőt párttusáival napról-napra jobban elmérgesíti azokat. A nemzetnek a török elleni erődtéte, honvédelmünk szervezése végett egyik se lép föl győ-

keres reformeszmével, s egyáltalán semmi üdvös rendszabályt se tudnak e téren végrehajtani. Fejdelem és kormány-párt tétlenül, hanyagul hagyják elrepülni a drága időt; nem önmagával a nemzettel, hanem csupán a Habsburgok jövő uralmának biztosításával iparkodnak roskadozó honuk fejről a végveszélyt elhárítani. Mentő szert egyedül a német szövetségben keresnek. Azért mind tágabb, kényelmesebb medret nyitnak a habsburg befolyásnak, melylyel, — úgy számítanak, — egy füst alatt a Zápolya-pártot is ellensúlyozhatják, sőt megbuktathatják.

Más körülmény is hozzájárul még a nőttön növä zavarhoz. Zsigmond lengyel király agyában szinte felötlik azon hatalmi terv, hogy belromlásunkat fölhasználva, magának szerezze meg a magyar trónt; s így a Habsburgok nagyhatalmi törekvésinek szárnyát szegje. E célból a Zápolya-párttal szövetkezik, s Zápolya Borbálát veszi nőül.

Miksa császár örökösödési szerződést köt Ulászlóval. Miksa császár a lengyel király célzatát kijátszandó, Vazul orosz nagyfejedelemmel foglalkoztatja őt. Aztán 1507-ben, majd 1515-ben családi szerződésre lép a magyar királylyal, mely szerint ennek fia, Lajos, Habsburg Máriát-, leányát Annát pedig Károly vagy Ferdinánd Habsburg herceg vendik nőül. A szerződés titkos pontjaiban Magyar-, Csehország és Ausztriára nézve bármelyik fejedelmi háznak fiutód nélkül lehető kihalása esetére kölcsönös örökösödési szerződés köttetik. Több mint valószínűnek tetszék a császárnak, hogy e kötés csak az ő családjának előnyére üthet ki; miután a Habsburg-ház erőteljes férfi tagokkal dicsekszik: mig Ulászló egyetlen fiáról testi gyarlósága miatt magtalanságot jósolnak vala avatott szemek.

Maga a magyar király így vitte mind előbbre-előbbre a habsburg uralom zászlaját.

A Dózsa-féle forradalom. Az 1514-ki pórforradalmat föladatomban hoz képest csak röviden érintem. E véres mozgalom társadalmunk éves fekélyének kifakadása volt. Kétségtelen, hogy főoka az alsó néposztály végtelen anyagi nyomorában rejlett, melyet az összes nemességnek a humanizmus ellen elkövetett merénylete, a jobbágyok égbe kiáltó elnyomása, szakadatlanul fölesigázott adókkal előlése egy jövő jobblét reményének is a paraszt kebelben s a kormány pénzügyivétkei időztek elő. A mindenéből kifosztott koldus lét siralmas tárogatója rövid időn hetven ezer, jobbra kenyértelen vagyontalan kuruczot esal Dózsa zászlói alá, hogy az urak kiirtása s vagyonának elkobzásával vennének kárpótlást eltipratásukért, szereznének enyhülést szenvedéseiknek. Ha meggondoljuk, hogy ebben az iszonyú ázban hetven ezer magyar volt képes esépet, kaszát ragadni saját vére ellen; míg Mohácsnál alig bírjuk e szám harmadát nagy nehezen kiállítani a török ellen; ha meggondoljuk, hogy e belháborúnak csaknem hetven ezer emberélet esett áldozatul: méltán nevezhetjük azt társadalmi bukásnak, melynek állambukásunk Mohácsnál természetes következménye lőn.

Bakács érsek és Szathmáry György kanczellár ellen, kik tétlenül nézik vala a lázadás hullámainak ádáz csapongását, míg azt Zápolya és pártja kénytelenek leküzdeni, vádolva átkozó hangokat hallat a köznemesség. Lehető, hogy a kormány nemcsak az ozman ellen, hanem a Zápolya-párt megfélemlítésére is szerette volna fölhasználni Dózsa keresztes vitézeit; de ezélnatán messze túlszárnyalt a forradalom. Ha e vélelem alapos: roppant vád terheli a kor-

mánypártot, hogy az ellenzék megtörésére oly iszonyu eszközöktől se riadt vissza, melyek a szegény haza végromlását sietteték.

A Habsburg-párt a magyar-német szövetségen dolgozik. A Habsburgpárt Ulászló halála után sem engedi kiragadni kezéből semmi áron a kormányhatalmat. A Habsburgokra támaszkodva, Zápolya törekvését a kormányzóság után meghiusítja; s a gyarló II. Lajos gyámságát keze közé veszi. — Az 1518-ki budai országgyűlésen az ellenzék forrongó hangulatától rettegvén, német labanczokkal fedezteti magát a kormány Ausztria szélein.

Selim sultán Syria s Egyptom meghódításával fölmasztalván az ozman fegyvereket, minden órán várható vala, hogy ellenünk vezetí harcztvágyó esatárait. A Habsburgpárt, — mint említők, — kizárólag a német segélybe veté a mentelem reményhorgonyát. Kézze-lábbal kapaszakodik azért a Habsburgokba; nyakra-főre küldözi követeit a császárhoz s Ferdinánd főherczeghez, az 1515-ki házassági szerződvény gyors végrehajtását meg a németbirodalmi segélyt sürgetni a török ellen. Midőn már ennyire sülyeszté a nemzet ügyét: okosabbat alig tehet.

Zápolya politikája. S mit tőn Zápolya, a nemzeti párt feje, kit a kormány már előbb Erdély vajdájává nevezett, hogy minél távolabb tarthassa magától az ellenzék veszélyes zászlótartóját? — Ő saját hatalmi vágyait kijátszva s a habsburg uralmat gyökeret vernilátja. Kormányra, daczára hogy a rendek nagy többsége támogatja őt, nem vergődhetik; s annyi csalódás után még a nádorságba sem őt, hanem Báthory Istvánt lépteti az udvari felekezet. Ide tudva még, hogy a kormány nemtelen, hazafiatlan eszközökben sem igen válogatott a Zápolyapárt elnyomása végett: ily

helyzetben csak önzetlen nagy lélek volna képes az egyéni szenvedélyek s a hazafiság közt süiyegyent tartani. Zápolya a legnyomorúbb bosszupolitikára vetemedik : hadd bukják — ugymond — a kormány, vesszen a király, vesszen, ha kell, maga a hon is, csakhogy e zavarosban koronát halászhasson hiú fejére. — „Ereje nem állott arányban nagy-ravágyával; góg több volt benne, mint ész; s így nem tudta megmenteni az országot, csak sírni tudott fölötte.“

Bár Zápolya maga nem, de pártja tekintélyes tagjai, az Ujlakyak, Frangepánok, elvetemültségökben már ekkor a törökkel czimboráltak.

Az ekkori elfajult nemzedékre is illenek nagyon a költő szavai :

„Mint lepke a fényt elkábulva iszsza :

Úgy lőn nekünk a romlás élvezet :

Egy-két kebel fájt még a multba vissza ;

Nem volt remény már, csak emlékezet.“

Valóban csak egyetlen fia volt még e hazának, kinek keble a multba visszafájt, kinek szeme honfi aggalommal tekintett a reménytelen jövőbe. E férfiú Verbőczy István. Verbőczy István po- Csak ő benne lobog vala még önzetlenül litikája. az ország megmentésének nemes gondolata. Verbőczy nem barátja a habsburg uralomnak. De látva jól, hogy német segély nélkül nem ragadhatja ki nemzetét semmikép a bukás örvényéből, egy furesza eszme villan föl agyában : az által biztosítani hazájának a német szövetséget, hogy II. Lajos, mint cseh király emeltessék a császári trónra. E kivihetetlen eszme kedvéért követül megy Rómába s Velenczébe. Működése természetesen dugába dől ;

1519. V. Károly egyhangulag választatott német császárrá. Kedvencz tervének megghiúsulta után a közne-

messég élére állva, feszíti meg becsületes buzgalmát a roskadozó állam föntartására. Megbuktatni az elkorcsosult kormányt, melytől immár semmi jó, semmi üdv nem származhatik; helyébe becsületes hazafiakat állítani a közügyek élére; így a pénzügyek feneketlen zűrzavarába némi rendet hozva, erőteljes hadsereget szervezni; kiragadni a királyt mótelyes környezetéből, megnyerni őt testestül-lelkestül a nemzeti ügynek : ez volt Verbőczynek nem kevésbé magasztos, mint életrevaló célja, melynek létesítésére lángszónoklata mindent elkövet az országgyűléseken. De odadő igyekezete megtörik a nemzet fásult dermedésén. Megkövült bálványként álltunk ott a pusztasivatagban; végzemes mozdulatlanságban vártuk a vihart, mely ledöntsön.

Bár a halál bús előérzetétől megriadt rendek az adók megszavazásában túlon-túl bőkezűek, s nemességünk jövedelme felét ajánlja meg a haza megmentésére : a kivitelnél egyszerre minden jóakarát megtagadja a szolgálatot. —

A köznemességből álló nemzeti párt elfajulása. Maga Zápolya volt az, ki bőszen haragjában intézkedéseket tőn hűveivel, hogy a nemességre vetett adó beszédét meggátolja. Egyébiránt a köznemesség se volt többé oly kovász a nemzettestben, melytől végbomlásnak indult szervezetünk új erőt, szellemet nyerhetett volna. Általános rothadás közepett ő is megpereszedik.

S az a köznemesség, — mely a hatvani táborgyűlésen áradozó szónoklatával Báthory István nádort megbuktatá s helyébe Verbőczyt nevezette ki, — az a köznemesség, mely ekkor méltó keservében forradalmárgodik, s a közjó kedvéért a királyi jogokat is megsérti : másnap ugyanő

Verbőczy bukása. szegődik az udvar zsoldjába; s a pesti csonka országgyűlésen a hatvani végzéseket megsemmisítve, távollevő Verbőczyjét, saját pártvezérét, leteszi a nádori polcra, sőt hazaárulónak is nyilvánítja. Hatvanban mindent elkövet, hogy a haza sorsának vezetését kezére keríthesse. Pesten már nagylelkűleg legkorlátlanabb jogot ad az udvarnak: „úgy kormányozni, a mint jónak látja, megmenteni az országot saját belátása szerint a pártos urak és nemesség befolyása nélkül.“ De egyszersmind óvást tesznek a rendek: „ha az ország veszendőbe menne, őket okul ne vesse a világ.“

Mi nem, csak e szavak, e tények festhetik egész meztelenségökben azon ledér jellemtelenséget s honárulással határos kislelkűséget, melybe ellenzékünk süllyede. Vak is láthatta, hogy ily csapodár, ingatag tömeg nem menti meg az országot soha.

Solimán hadüzenete Oly gyöngének ismert már bennünket Solimán, hogy 1521-ben váratlan diplomatiai őszinteséggel hadat üzen Magyarországnak, „ha ez évenkénti adófizetésre ajánlkozni vonakodik.“ — Sohse szólt még hozzánk ily hangon a pogány; mert mi soha nem voltunk oly nyomorultak, ő meg soha nem volt hatalmasabb, mint most.

Kormányunkat annyira meglepé s kilozá sodrából e merész nyilatkozat, hogy — elég botorul — lánczra vereti a török követet. Talán a Hunyadyak dicső korába emlékezett vissza? Nem. Ily bolondot egy Hunyadi semmi szín alatt sem tehet vala. Ámde Magyarországon ekkor fejét veszté az udvartól le az utolsó pörig minden ember. S esztelen hetykeségünk iszonyúan megbosszúlja magát.

A bős Solimán Sabác és Nándorfehérvár bevételével felel a magyar udvar nemzetközi jogba ütköző tényére. —

Országunk „szemefenye“ s biztosságunk előfoka, Nándorfehérvár úgyszólván kardesapás nélkül hull az ellenség kezébe. A kormány egyetlen kart se küldött fölmentésére; mert nem volt egy szál embere sem. Zápolya meg erős dandárral kíváncsilag leste Erdélyből, Hunyadi magasztos emlékü várára mint tűzi föl lófarkát a török. Nyitva az út az ország szívéhez.

A király ijedve fordul Európához, különösen a Habsburgokhoz: háritának el segélyökkel Magyarországról s ez által magokról is a végveszélyt.

Magyarország s a Európa nemzetközi viszonyai s a külhatalmak. külhatalmak. talmak magán érdekei e korban reánk nézve fölötte kedvezőtlenül alakultak.

Mátyás óta Csehország, Morva, Lausitz és Sziléziával personal-unióban álltunk ugyan: de e szövetség egyrészt nagyon laza, másrészt túlfeszült lóvén, vajmi parányi erőt A csehek, morvák kölesönze nekünk. — A csehek, morvák Podiebrád sírhantján még mindig kesergik vala sláv nemzeti nagyságuk tünedező álmait. Elfogultan, bosszusan tekintének folyton a magyarra, ki pansláv törekvéseiknek mindenha leghatalmasabb akadálya volt. Nem gondolák meg, hogy ha helyzetök- s erejökhöz mért józan politikát űznek, s őszintén csatlakoznak vala hozzánk: mi szintoly szilárd támaszai leendettünk az ő nemzeti fejlődésüknek a pangermanismus, — amily határozott előharczosai vagyunk a magyar és a német nemzetiségnek a panslavismus rohamai ellenében. Helyzetünk, egyensúlyozó hivatásunk a német és a sláv faj közt s önérdekünkhöz hozták ezt magokkal. A csehek morvák és magyarok közt tehát nem fejlődhetett oly meleg rokonszenv, vagy oly benső érdekközösség, melynek gyümölcseül védelmi támogatást nyerhettünk volna a török el-

len. Ők 1526-ig is csupán Ulászló s Lajos királyok sláv nemzetisége miatt nem szakítanak végleg a magyar koronával. Mohácshoz alig tudott néhány cseh dandártzoldba fogadni a király; ezek is a végpercekben érkeztek táborunkba.

A Habsburgok politikája. Hát a Habsburgok miként gondolkoztak? — V. Károly császár, Német-, Olasz-, Spanyolország és Amerika ura, kinek világbirodalmában soha sem húnyt le a nap, hogy a Habsburg-család óriás uralmát sikerrel kezelhesse, 1521-ben öcsese, Ferdinánd főherczegre szállítja az osztrák tartományokat. A reformáció leküzdésével s francia-olasz háborúival elfoglalva, mit se törődik a császár Magyarország ügyével; érdekesebb gondjai közt kihallgatni sem ér rá Lajos király segélykérő követeket. Magyarországot is egészen öcsésére bizza; szerezze meg, ha tudja, magának.

Ferdinánd nagybátyja oldalán méltó helyet foglalandó, égve égett a vágytól, fejére tűzni Szent István koronáját. Ohajtania is kellett tehát, hogy jövődöbeli országa megmentessék számára az ozman hódítás elől. De ő, mint árnyék a testtől, mindenben btyjától függött, ki fölötté korlátlan szellemi fölényt gyakorolt. Mivel pedig a császár Magyarországot védelmezni s ez által Solimánnal összetűzni nem hajlandó; aztán mivel a Zápolya-párt határozott többsége miatt még segélynyújtás esetében is nagyon kétesnek látszék Ferdinánd királylyá választatása: a főherczeg veszélyesen két élő politikára határozza magát: „hadd törje meg a pogány a magyar nemzetet; ez, — ha majd megalázva, letiporva fog mentő segélyünkért esdeni, — urául is édes örömet elfogad majd bennünket“

E politika szakasztott mása a Zápolyaéának, azon kis különbséggel, hogy míg mind a kettő önző, lelketlen

és kimondhatatlan téves : a János úré még hazaáruló is ráadásul.

A Habsburgok 1522-ben kezökbe ragadják Magyarországot kormányát.

Ferdinánd különben minden rugót mozgásba hoz érdekinek biztosítására.

Végrehajtja a házassági szerződést : elveszi Lajos király nővérét, Annát, Habsburg Máriát pedig Lajos nejeül országunkba küldi egy rakás német tanácsos kíséretében. Udvarunknál vannak a császári meg az osztrák követ, nem hogy megmentse a magyar államot, hanem hogy a király fején ingadozó koronát s a haldokló nemzet jövő sorsának szálait kezökben tartsák. 1522-től fogva felébe ezek a német-osztrák udvariak viszik az országos kormányt. A Habsburgpárt segély reményében szívesen látja e törvénytelen befolyást; sőt Horvátország nyugoti részét erődeivel együtt Ferdinándnak adja át oltalom végett, ki ezekbe német őrseget vet. Ennyiből áll az osztrák összes segedelme.

A többi külhatalomtól is hiába vártunk támogatást.

A pápa. VII. Kelemen pápa összes szellemi, anyagi erejét Luther s a reformatio vették igénybe. Keresztyéni bánnal jóslá ő szentsége : „be van mondva az óra, melyen szegény nyomoru Magyarország eltemettetik.“

Francia-, Lengyelország s Velence.

Francia-, Lengyelország és Velence politikája közvetve épen mellünk ellen volt szegezve. V. Károly rengeteg hatalma mind a három államot fenyegetvén, ezek gondolatátul is irtóztak annak, hogy a Habsburgok még Magyarországot is uralmok alá tereljék. Fontos föladatuknak tartották tehát lehetőleg akadályozni minden olyas lépést, mely Ferdinánd trónrajutását a Lajthán túl elősegíthetné. Oda kellett működniök, hogy a Habsburgok semmikép ne támogathassanak bennünket a

porta ellenében. Franciaország s Velenceze véd- és daczszövetséget kötnek Solimánnal. Czéluk V. Károly megtámadása olasz és spanyol földön.

Megjegyzem itt, hogy Franciaországnak egész napjainkig űzött politikája, t. i. a Habsburgok megtörése s ezen műveletre Magyarországnak silány eszközül fölhasználása még az újburgundi birodalomért folytatott háborútól (1470) veszi kezdetét.

Zsigmond lengyel király, kinek országát a belviszályokon kívül a török s orosz harcok is kimeríték, békét köt a sultánnal s egykedvű cynismussal tanácsolja II. Lajosnak : „te is köss békét a törökkel, kövesd példámat.“ Ő s I. Ferencz francia király százszor örömeztőbb elnézik, hogy mahomedánná váljék a magyar nemzet, mintsem a habsburg hatalmat gyarapítsa.

Oroszország. Oroszország a nagy Vasiljevits Iván alatt ép akkor vajudott nagy hatalommá lenni. Az őskori vad-ságban, szilaj függetlenségben élő, apró sláv törzseknek egyesítése orosz uralom alatt, aztán a birodalom kiterjesztése kelet s dél felé s az állam belalakulásával járó társadalmi küzdelmek : ezek foglalkoztatják a muszka kormányt. Bár I. Iván a kelet-római birodalom czimerét koronájába fűzván, utódai figyelmét határozottan ide irányzá, s kötelemükké tévé, hogy a byzanci, már török, császárságot az orosz fejedelmek természetes örökségéül tekintsék ; bár az északi slávokat Levante partjai felé már ekkor ép oly ellenállhatlan epedő vágy vonzá, a minő egykor a germánokat Italia virányai felé ; s így mintegy hivatatoknak látszotak arra, hogy az ozman ellen frigyesei legyenek Magyarországnak : de ez csak puszta látszat. Orosz segély s ennek sarkában orosz uralom alapítása a Balkán félszigeten reánk

nézve bármily balsorsnál kárhozóbb leendett; mert az oroszszal vallási s nemrokonságban levő déslávokot okvetlenül egy nagy nemzeti állammá olvasztotta volna össze; mi Szent István birodalmának felbomlásával karöltve jár.

A mohácsi vész. Ily viszonyok folytán minden európai segély nélkül, egészen magunkra maradtunk élet-halál harczunkban. Európa elismerte, hogy nemzetünk a keresztyén-ség s a civilisatio keleti őre; s mint ilyet folyton bátor el-leuállásra buzdított bennünket, s ígéretek ígéretekre hal-mozott. A döntő pillanatban mégis cserben hagyja s véd-telenül veszni engedi védbástyáját.

Legyen azért nekünk tanúság s örök intelem Európa akkori magaviselete, hogy soha semmi körülmények közt, még a lét és nem-lét válutján sem számíthatunk biztosan külhatalmak segélyére. Nemzeti s állami létünk biztosíté-kát tehát önmagunkban, aztán oly állandó s benső szö-vetségben keressük, hol a védelmi kötelezettség soha két-ségbe ne vonassék, a nélkülözhetlen segély soha el ne ma-radjon.

A magyar nemzet bukásában is hű maradt emberi-ségi hivatásához. S e tudat-szülte méltósága érzetében vételte fölteni a keresztyén világról, hogy megcsalja őt. Államférfiaink, kormányunk nem ismerték jól az akkori nemzetközi s állami viszonyokat, nem ismerték az udvarok szűkkeblűen önhaszonleső politikáját. Azért végfogytig, még a mohácsi táborban is erősen remény-kedének, hogy tetemes segélyhadakat kapnak nyugotrúl. Alig érkezett néhány ezer cseh és pápai zsoldos.

Különben bizott magához a hanyatló nemzet, hogy miként dicső multjában annyszor, most is meg tud, ha kell, egymaga diadalmasan mérközni a törökkel,

Ezen erények- s tévedésekből fejthetjük meg, hogy alig akadt néhány ember széles e hazában, ki azt rebesgetné, hogy hűbéri adón vásároljunk békét a sultántól. Innen származott, hogy midőn Mohácsnál maga a fővezér, Tomory, s Brodarics kérve kéri a királyt : küldene követeket Solimánhoz, s vásárolná meg, ha másként nem, adóval a békét : a király s a hadi tanács többsége szenvedélyesen ellenök nyilatkoznak.

És valóban ha kormányunk, uraink, nemességünk önzetlen hazafiságtól lelkesülve, mint egyetlen ember öveznek kardot derekukra ; ha három negyede a hadköteles s legalább kilencz tizede a harczképes egyéneknek nincs távol a csatasíktól ; ha pénzügyünk s honvédelmi rendszerünk nem indultak volna teljes bomlásnak ; ha Zápolya negyven czernyi hadával nem a Tiszánál lesi Lajos király vesztét ; szóval ha társadalmunk oly ép lett volna, mint a mily rohadt volt ; mi azok lettünk volna, a kik nem voltunk : okvetlenül megmentjük a hazát.

De így haj ! el kelle buknunk. Vesztünket korántsem a mohácsi ütközet okozta. Mohács nem ok, nem oka a bukásnak : hanem okozat, egyszerű ténye a bukásnak. E vereség csupán egy hideg vihar volt, mely alapszerveiben fölbomlott nemzettestünket áthütötte s meg is ölte : de melyet egészséges organismus könnyen kihevert volna. Nem azért buktunk el, mert megvert a török : hanem azért vert meg a török, mert elbuktunk.

HARMADIK KÖNYV.

A szétdarabolt magyar állam habsburg és török uralom
alatt.

ELSŐ FEJEZET.

A habsburg és a török uralom megszilárdulása Magyarországon.

Midőn Solimán barbarismusának iszonyú nyomait a nemzeti közvélemény Mohács után. dék : szegény megtört nemzetünk nem sejté, hogy másfél század sötét éjje boruland reá. Zivatar-nak hittük a törököt, mely mezőinket letarolva, tovább vonult. Felocsudásunk első percében nem láttuk be tisztán a fenyegető helyzetet. Komoly hódítási célzt nem tételeztünk föl Solimánról, ki, mivel Lajos királyt megölte, Budát elfoglalta, evett és aludt benne : Magyarországot már egészen sajátjának tartá. — Az ország végvonaglásában, mint a haldokló sokszor enyhülést, sőt üde erőt érez tagjaiban, erősnek hitte magát.

Csak ily önfeledt ájulásnak lehet tulajdonítanunk, hogy a nemzeti párt Zápolya Jánost hirtelenében királylyá választja. Szerették hinni a jámbor emberek, hogy e nemzeties ténynyel minden mentve van. Nem emlékeztek vissza Hunyady Jánosra, ki végtelenül kedvezőbb viszonyok közt is legcélszerűbbnek látta volt hazájára nézve a Habsburg trónkövetelő megválasztását. Pedig akkor nem egy Solimánnal s nem egy V. Károlylyal álltunk szemben.

A Zápolyapárt politikája nyomban tarthatlannak s vészes eredményűnek bizonyult. Verbőczy, a párt vezére, sőt maga János király is csak úgy várt üdvöt a honi uralkodótól, ha ez II. Lajos özvegyének, Habsburg Máriának kezét megnyerve, megszabadulhat Ferdinánd trónkövetelésétől, s ily családi kötély által német szövetséget szerez az országnak Solimán ellen.

Az egész nemzet német szövetséget akar a török ellen.

Ha már Zápolyáéknak is szándékukban állott: mennyivel inkább czélja volt a Habsburgpártnak e szövetség biztosítása. Az összes nemzet akkori politikája tehát nem más, mint németszövetség a török ellen.

Ámde Zápolya tudta jól, hogy Ferdinánd, ki megesküvék élni vagy halni Magyarorszáért, semmiesetre se mond le igényéről; s ha másképp nem, fegyverrel tör útát magának a trónra. Zápolya tudta jól, hogy királylyá választásával nem szövetségest, hanem támadó ellent csinál a Habsburgokból, s ez által saját pártját is messze tereli üdvös czélzatától; sejtette, hogy hiúsága a török és a német zsákmányául dobja oda a hazát: és mégse riad vissza becsvágya ádáz következményitől.

A Habsburgpárt a körülmények által világosan kijelölt helyes irányban indul, midőn János ellenében Ferdinándot 1526. december 1-én királylyá választja Pozsonyban. — S miután Ferdinánd hadai a habozó, tehetetlen Zápolyán Tokajnál diadalmaskodtak: a nemzet, látván, hogy János királyhoz tovább ragaszkodnia a német szövetség kockáztatása s állami létének föláldozása nélkül

Habsburg Ferdinándot a nemzet többsége királyul választja.

lehetetlen, 1527-ben a budai országgyűlésen elfogadja a Habsburgpárt politikáját, s Ferdinándot választja királyul.

Az ország többségének ünnepélyes nyilatkozata volt e századokra kiható, roppant horderejű tény. Zápolya pártján csupán 5, mondd öt úr s a nemesség kis része lézeng vala még. — Alaptalan rágalom a budai országgyűlés ellen emelt vád, melyet némely száj napjainkban se szűnik pengetni, hogy t. i. a Habsburgot erőszakos nyomás, vesztegetések, csábítások kényszere folytán emelte trónra. Nem hiszem, hogy a pártszenvédélyek elfogult történése jó szolgálatot tenne e hamis váddal hazánkban a mai nemzedék s Európa előtt; hisz ez korántsem fokozza nemzeti önértünket, de megbénítja, múltunkat nem emeli, de lealacsonyítja.

Ferdinándot önként, szabad önelhatározásából, csupán józan politikai indokoktól vezérelve, választotta meg a nemzet többsége. Megczáfolhatlanul bizonyítja ezt a választó országgyűlésen jelen volt urak, nemesek s városi követek nagy száma. Hiszen erőszakkal nem kényszeríthette őket senki, hogy megjelenjenek. A „vis inertiae“, a passiv ellenállás akkor is hatalmunkban volt. S ha jónak nem látjuk fejünkül elfogadni a Habsburgot: némán, szótlanul tűrhettük volna lakjainkban az erőszakot, jobb időktől várván annak megtörését.

Habsburg Ferdinánd
trónra emelésének
indokai.

De nem tettük ezt. Nem; mert a Habsburgokat jövőnk könnyelmű eljárása nélkül tovább már nem mellőzhettük. Nem mus ez, nem vakijeszgetés, hanem a legridegebb való.

Elgyöngült nemzetünk Solimán s a Habsburgok óriás birodalma közepett s támadásai ellenében nem tarthatta föl többé semmikép nemzetközi önállását. Mind a két hatalom ura akart lenni Magyarországnak. S Európa főtebb kifejtett viszonyai folytán a német szövetségen kívül minden más

frigy képtelenség volt reánk nézve a török ellen. Ferdinánd megválasztásával kettős célt érhetünk el: megszabadulunk a német támadásoktól, s biztosítjuk a német védelmi szövetséget.

Erre utalt egész multunk, legdicsőbb királyaink s államférfiaink politikája; erre utaltak a jelen helyzet s a jövő belátható esélyei, szóval minden, minnek csak döntő hatása lehet nemzeti politikánk irányzatára.

Avagy eszelýesebb, jövónket biztosítóbb lett volna-e: multunkkal, jellemünkkel s hivatásunkkal egyszerre szakítva, az izlammal kötnünk szövetséget a keresztyén emberiség s a civilisatio ellen?

Eféle politikai kétely őseink eljárása fölött nem mardoshatja a józan ivadék agyát. Solimánnal szövetkezni, a szultán mohamedán elvei szerint nem is szövetkezés lett volna: hanem egyrangu állás a legnyomorúbb hűbérességgel, annyi mint rabszolgája, lova patkója vagy kaftánszegélye lenni a Nagyúrnak, megnyitni Magyarország kapuját, valahányszor az ozman pogány dühével kitör a német birodalom s Európa ellen, „hogy a Thames vízből itassa meg lovát“; sőt túrni, hogy egész nemzetünket fölparancsolja vérét ontani, melynek mi is tagja voltunk, a keresztyénség ellen.

Ily irtóztató szerep jut vala nekünk a török szövetségben. A világfejlődés törvényeinek kérlelhetlen logikája menthetlenül eltiport — s a német elem, mely szövetségünk, majd mentőnk lön, természetsszerűleg megsemmisítő ellenünkké vált volna. Különben ott sötétlett már előttünk Velenceze ijesztő példája: ezen államot, mivel a törökkel szövetkezék, örökre elnyomta a keresztyén hatalmak cambrayi szövetsége.

Sokan igen hibásan az aldunai tartományok sorsára hivatkoznak: im! ezek is török alattvalók voltak: és mégse veszték el; élnek élő czáfolatul a török szövetség ellen fölhozott indokokra. Ámde őket épen nem a pogány, hanem Magyarország frigyeseinek tekinté a világ, kik nem saját jó szántukból hajlottak török uralom alá, hanem erőszakkal hajtottak oda; mivel mi nem birtuk megvédeni az Aldunát; s valahányszor módját ejthetik mindig visszatérnek Magyarország védszövetségébe. Ez által ők is egyenesen arra kötelezték bennünket Európa előtt, hogy mi oly szövetségest keressünk magunknak, melynek segélyével őket is kiragad hassuk a török torkából. Aztán az aldunai népek, bármily hű csatlósivá szegődnének is a portának: mégse veszélyezik közvetlenül Európát; azért ennek bosszuját sem idézik vala oly mérvben fejökre, mint jó magunk; végül a sikerre hivatkozva, kérdjük: mivé lettek ők a török, — s mivé lettünk mi a habsburg uralom alatt? A tények, a statistika ékes felelettel szolgálnak.

Ferdinánd megválasztása által továbbá a mai Ausztria legnagyobb részével, az osztrák örökös tartományok-, Cseh-, Morvaország-, Szilézia és Lausitzczal personalunióba s ebből folyó védelmi szövetségbe jutottunk. E tartományok pedig Mohács után közvetlenül fenyegetvék a töröktől: egész Európában tehát legtermészetesebb s legérdekeltebb szövetségeseink kellett hogy legyenek. A magyar- német- cseh birodalmi szövetség még egy másik nagy európai közérdek, t. i. a magyar, német és közép-európai sláv népfajok kibékülésének biztosítóka gyanánt tűnt fel. Eddigelé mindenik nép legtöbbnyire külön uralkodó alatt élván s mindenik uralkodó saját nemzetének fölényre emelésével törekedvén kiebb-kiebb terjeszteni hatalmát, —

a politikai egyensúly föntartása ama népfajok közt csak véres küzdelmek árán sikerülketett. Most egy fejdelem alatt sokkal könnyebbé vált e nehéz föladat megoldása.

Ennyi s ily nagy indokok szólnak a habsburg uralom mellett, mely az említett szövetségnek s a szövetség által biztosítandó közös érdekeknek összekötő kapasa volt.

Nemzetünk a Ferdinánd által önként megajánlott választási föltételekben erős kifejezést ad főfő politikai indokának s czéljának. „Királyunkká választjuk Fölségedet, — így szólnak a rendek, — hogy németbirodalmi segélylyel megóvjá Magyarországot a töröktől; visszaszerezze a végvárakat, ország határait, és hogy szabadságainkat épségben tartsa“.

Zápolya hibás politikája s annak következményei.

És Zápolyának, — ha zabolátlan önzelme, vétkes nagyravágya nem fojtják el benne a közjóért kiáltó hazafiságot, — le kellett volna borulnia a nemzet előtt s lemondania királyságáról, melyet úgy is elvön már tőle az országos közakarat. De János király a nemzet ünnepélyes tiltakozása daczára, minden szemérmet levetkőzve, el meré követni azt a gonosz államcsinyt, melytől mindeddig becsülettel visszaborzadt; mert a legnagyobb szentségtörésnek tartotta nemcsak hazája, hanem a keresztyén emberiség ellen is; végrehajtá a bűnt, melytől eleintenémet, majd francia s lengyel szövetség által akarta magát visszatartani. Magyarországot hűbérül adá el Solimánnak. E hazaáruló ténnyt végrehajtó követe, Laski Jeromos nyíltan kijelenté a sultán előtt „szövetségre lépünk veled, elleneidnek ellenei leszünk segélyedre kelünk, valahányszor kívánod“ Zápolya.

a Nagyúr szolgálja hadat üzent saját nemzetének s a kereszténységnek.

E lépésnek lehető legátkosabb következménye lőn államunk jövőjére. Valószínűtlen ugyan, hogy Solimán Zápolya nélkül is ne törekedett volna szablyával érvényesíteni uralmát Magyarországon: de a török keleti indolentiáját tekintve, nem lett volna annyi ingere azon iszonyu hadjáratokra, melyeket védencke érdekében hoz nyakunkra. Hiszen politikai közmondássá vált azon időben: „nem jó a török, ha nem hívjuk.“ Zápolya hűbérencsége nélkül egy párt-töredékre se támaszkodhatik a török Magyarországon, s elveszti hadjáratainak legfőbb erkölcsi súlyát. Ha János lemond királyságáról: a Ferdinánd kormánya alatt egy testté-lélekké összefort nemzet sokkal sikeresebben küzdhet meg Solimán újabb meg újabb rohamaival; sőt megakadályozhatja, lehet, hogy a török mint hasító ék hazánk szívében üssön tanyát.

Ha két királyság, kétfejuség nem szitogatja: a pártoskodás emésztő tüze is kihamvad a megtört magyar kebelben, s nem öljük-marjuk újra egymást, testvér a testvért, honfi a honfit nem pusztítja pogányul. Hiába hirdeti Zápolya fenjen: ő az ország integritása s függetlensége érdekében lépett szövetségre Solimánnal. A tények kézzelfoghatólag meghazudtolták; mert a déli részek s végek már is basák kormánya alatt nyögnek; s a hűbér király egyet se mozczanhat a paradis helyeslő fejbőlintása nélkül.

A nemzet fájón jajdul föl Zápolya kárhozatos politikája fölött. Kérve kéri Ferdinándot országgyűlésein: ne engedje semmikép a két királyság meggyökerezését, ne az ország feldarabolását; hárítsa el a hazát érhető veszélyeknek e legiszonyúbbikát.

János király a hazafiakba s törökbe vetett reményit elpárologni látja egyaránt: azok elfordulnak tőle, átkozván gyűlöletes munkáját; ez pedig nem szövetségesül, de nyomorult rabszolgául tekinti őt. Mély süllyedésén önszive elborzad; s magába tér. Elhatározza, hogy Solimánnal szakít, hogy megbékél, sőt a török ellen szövetséget köt Ferdinánddal. E fordulat gyümölcse a nagyváradi szerződés lőn, mely szerint „Károly császár s Ferdinánd Jánost testvérökül fogadván, mindhárman véd- és dacszövetségre lépnek egymással a török ellen; de ideiglen szentesítik az ország kétfejűségét azon kikötéssel, hogy Zápolya halála után az összes magyar birodalom Ferdinándra illetőleg a Habsburgokra szálljon.

Ezután János király nemcsak a küludvaroknál működik nagy diplomatiái hévvel, de maga is nagymérvű hadi készüléteket tesz Solimán ellen. — Mind hiába. Kislelkűségre s gyöngre, félszeg helyzete nem engedik, hogy átkos viszonyából végleg kibontakozhassék. S midőn Solimán neszét véve a történeteknek, hadainak fenyegető mozgósítása mellett kemény megrovást menesztett hűbéreséhez: ismét visszahanyatlik ő a török karjai közé. Majd Izabella nőül vétele és János Zsigmond nemzése által, kit halálos ágyán Solimán kegyelmébe ajánla, — a nagyváradi szerződés sarkpontját, t. i. az összes magyar birodalomnak Ferdinándra szállását játsza ki. Az újszülött trónörökösben s nagyapjában, a lengyel királyban újabb emeltyűket nyer Solimán a török uralom betetőzésére.

V. Károly császár és I.
Ferdinánd politikája a
török uralommal szemben.

Hát Ferdinánd mennyire teljesíté
a hozzá kötött reményeket s a válaszá-
tási föltételeket?

Megmenteni Magyarországot a töröktől, visszaállítani megrontott integritását, ép oly hő vágya volt a királynak, mint magának a nemzetnek. De e jóakarat teljesítése úgy bent az országban mint a német birodalom részéről rengeteg akadályokba ütközött. Zápolya politikája s ez által nemzeti erőnk megoszlása (mert János király egy kisebbséget magával rántott s megnyert a török védnökségnek) erős gátat gördít Ferdinánd hivatása elé; a nemzet többségének nemcsak Solimán, de a Zápolyapárt ellen is kellett küzdenie; mi erkölcsi s védelmi erőnkben korántsem ily apadást szűl: nemzet minus Zápolyapárt, hanem kiszámíthatatlan veszteséget okoz.

Szabadulásunk tehát főleg német segélytől, e segély mennyisége- s minőségétől függött. Fájdalom, hogy a létrejött magyar-német szövetségnek a fenálló nemzetközi viszonyok miatt, melyeket se mi-, se Ferdinánd nem képes kénye-kedve szerint alakítani, — nemcsak fény- de árnyoldala is volt ügyünk szempontjából. A Habsburg-ház illetőleg V. Károly több nagy birodalom ura lévén, politikája, gondjai s tevékenysége súlypontját természetesen hatalmas gyupontjára, Németországra fekteté; mi másodrangú tényezők valánk a sorban. Van-e gazda, ki ne legnagyobb s legértékesebb telkét művelné legtöbb figyelemmel, iparral?

A császár ép akkor lobogtatja zászlóit legrajongóbb lelkesedéssel a reformatio s I. Ferencz francia király ellen. Azért vonja meg Ferdinándtól Magyarország föl-szabadítására szükséges segélyét; sőt világosan oda utasítja öcsését, hogy Solimánnal semmi szín alatt se vigye döntő mérkőzésre a dolgot; mert — úgymond — egy szerencsétlen ütközet Németország nyakára hozná a törököt. A német rendek pedig határozottan kijelenték, hogy a mi segélyezé-

süinkről az ő vallásharezuk elintézése előtt szó sem lehet. Ferdinánd nehéz szívvvel hajlik e német politika felé, mely a törökkel szemben merő védelmi eljárást követel s minden támadó föllépést tilt. Innen volt aztán, hogy 1532-ben a százhusz ezernyi birodalmi hadsereg csupán Bécs alól riasztja el Solimánt, s nem úzi nyomban Magyarországon át, hanem tétlenül szétozlik. Ferdinánd epés tollal írja nővérének: „nincs öröm, mely velem a fájdalmat elfelejtesse: kezünköl eresztők ki a legszebb alkalmat egész Magyarországna, — Nándorfehérvárt sem véve ki, — fölszabadi-tására.“ — E sorok közt a császár politikájának szigoru kárhoztatása lappang.

És mégis! Ferdinánd császárrá léte után utódival együtt maga is eme nyugoti politika nyomán halad, melynek alapja a német birodalmi viszonyokbaü gyökerezett. — Betudható hanyagságon s indokolhatlan mulasztásokon kívül főleg a római szent birodalom bel- és külbonyodalmban rejlik oka annak, hogy a német segély csak másfél század elviharzása után emelheté le nyakunkról a török igát.

Daczára ennek a lehető legjobbnak kell vallanunk őseink németszövetségi politikáját; mert mig török hűbér-ségben valószínűleg elvesztünk volna ezen idő alatt: német szövetségben, habár túrve, szenvedve, társadalmi bűneink mély bánalmában előkészítők az időt, midőn a szétdara-bolt magyar állam halottaiból föltámadand.

Ferdinánd tehát csupán császári bátyjával s a német biro-dalommal daczolva, legfőlebb osztrák segély mellett bocsátkoz-hatik vala elhatározó összeütközésbe a törökkel. De mel-lőzve, hogy e segély pártvihar-dúlta nemzetünkkel együtt se képez oly tekintélyes erőt, mely Solimánnal sikeresen

szembe szállhatna, — Ferdinánd ily merészen önálló lépésért a császár és a birodalom előtt nem vállalhat felelősséget. Ehez nem kevesebb, mint V. Károly lángesze s erkölcsi bátorsága kívántatott, mivel Ferdinánd nem dicsekedhetik. Ily helyzetben, főleg bátyja sugalmazása folytán, korántsem jószántából, kénytelen fölhagyni a király kedvezőbb viszonyok alakulásáig a főlzabadító harc eszméjével; mi több, ideig-óráig kénytelen békét kötni Solimánnal. S mivel ez a magyar koronát saját sultáni ékszeréül tekintve, abból egy darabot sem akar másféle lénynek, mint hűbéresnek nagy kegyelmesen adományozni: Ferdinánd, a szeszélyes Nagyúr egy újabb hadjáratának elejét veendő, s a habsburg uralmat annyi- mennyi magyar földön biztosítandó, — kész az „uti-possidetis,” tehát az ország kettéosztása alapján sőt némi hűbéri kötelelem mellett is békét vásárolni a töröktől. Később azonban már oda működik konstantinápolyi követei által, hogy Zápolyát a divánban megbuktassa s egész Magyarországot magára ruháztassa. De a diván elég eszes-ravasz belátni, hogy a Habsburg, kinck testvére egy V. Károly, csak kényelmes ürügyül használná a hűbéri viszonyt Magyarország megszerzésére, s e névleges kötelékből a legelső kedvező pillanatban kibontakozand Belátja továbbá a lángeszű padisah, hogy uralma főleg a János király által fölszított nemzeti pártviszályon sarkallik, mely folyton gyengítő lázban tartja s nem engedi egyesülni, fölizmosodni az országot. Azért némi habozás után kereken tagadó válaszsza utasítja el Ferdinánd követeit. „Ferdinándnak — úgymond — Magyarországból semmit sem adhat; mert már előbb az egészet János királynak adta.”

Majd Zápolyával alkudozik buzgón Ferdinánd; mi az érintett nagyváradi szerződést eredményezé. Az ő hatalmi

célja a magyar állam egyesítése s a török uralom megtörése volt.

Miután a rendek, sőt a király magyar tanácsosai se voltak beavatva ezen utócélzatba, melyre Ferdinándnak a törökkel folytatott alkuja irányult; s miután Stambulban német követek jártak el: honfiaink aggodalmasan riadnak föl, nehogy, — mitől leginkább borzadnak, — az ország szétdarabolása bevégzett ténynyé váljon. „Elismerjük ugyan Felséged s a császár érdemeit, — így szólhatnak a rendek s a tanácsosok, — de segélyök későn érkezett, nem akkor, midőn Magyarországot meg lehet vala menteni. Az ország elosztásának csupán Felséged egyéb jobbágysai (a lajthántúli népek) látják hasznát; ők nyugalmat nyernek: mi magyarok nem. S mennyi baj fog ebből patakzani. . . . A belháboru soha nem szűnik meg; melynek csak az vethet véget, ha mindnyájan Felségedet ismerjük királyunkul. Ha ez nem történik: oda van a haza küellen nélkül is; Felséged nem fog hasznót húzni az országból, mi csak kárt és végromlást. Vigyázzon Felséged, nehogy midőn a különben is elég rongyos országból kettőt akarnak csinálni, — hazánk még az „ország“ nevét is elveszítse.“

E sorokat író honfiak a helyzet legmagosabb színvona-ára emelkedtek, midőn kimondák, hogy rettentő állapotából csupán a nemzeti szakadás betöltése s habsburg uralom alatt egyesülése emelheti ki az országot. Azon kívül társadalmi téren, baráti összejöveteleken, magán tanácskozásokon minden módon hatnak János király liveire, hogy térjenek el a pártoskodás sötét zászlója alól, csatlakozzanak öhozájok s mentsek meg közös erővel a pusztuló hazát. De a pártszenvédély durva kérgén minden buzgalmok megtörnek.

Az 1539-ki országgyűlésen arra kéri a rendek Ferdi-

nándot, hogy sürgetné a keresztyén államok fölfegyverkezését a török ellen. Ők magok tetemes adót ajánlanak hadviseletre, hogy e példán ő Felsége többi tartományai is meginduljanak. Részletes csatározástól mit se várnak; csak nagyszerű országos hadviselet szülhet eredményt. Majd Károly császárnál könyörögnék támaszért, kijelentve, „hogya senkit se tudnak, ki sebeiket bebegeszthetné, s Magyarországot, a keresztyénség e nemes tagját fentarthatná, mint ő Felségét, kinek java az ő javukkal kapcsolatban van. Ha Buda elvész, az ország feje török kézbe esik: vége mindennek. Isten szent szerelmére kéri azért őt: lásson komolyan az ügyhöz.“

Helyesebb fölfogás, a nemzet érdekeinek megfelelőbb eljárás alig képzelhető, mint a rendké. A király nemes hevén, fáradhatlan jóakarátán se múlik semmi; német és sláv tartománytól erélyessegedelmet követel; Németország rendeihez magyar követeket is küld, kik oda hassanak, „hogya a rendek vessenek véget vallási viszályuknak, s mentse meg Magyarországon Németországot a töröktől.“ — De a német birodalmi viszonyok, V. Károly politikája és törökpárti magyarjaink miatt minden nemesebb törekvés füstbe megy.

1541.

A Rogendorf nyomorult vezérlete alatt működő húszezernyi német-cseh had képtelen megakadályozni, hogy Buda, a török uralom kulcsa, Solimán kezére ne kerüljön. S bár később a német birodalom, a lajthántúli tartományok s Magyarország nyolczvanezerre rugó fényes hadsereget állítanak ki, mely Budát visszafoglalhatja — s az ozmánt le a végekre szoríthatja vala: dea császár védelmi politikája miatt csak arra szorítkozhatik, hogy a németség hatalmas erejét fitogtatva, Solimánt a

Lajtha átlépésétől elriaszsza, s Buda alól csúfosan el-
takarodják.

Ferdinánd szerint „nagyobb gyalázat még soha sem
érte a német birodalmat.“ Hozzá tehetjük, hogy nagyobb
veszély se. Érzékenyebb csapás nem sújthatta se Magyar-
országot, sem a habsburg uralmat: Magyarországot nem,
mivel a török Buda birtoka által nemcsak védnöke, de
korlátlan hadura lőn a magyar állam nagy részének; s az
ország szívében gyökeret vert uralma biztos jövőnek néz
elébe; a habsburg uralmat sem; mert Ferdinánd király-
sága tényleg a magyar korona két ötödére szorúl össze
beláthatlan időkre, s e maradvány is folyton a lét és nem-
lét közt inog. Végül Budáról az ozmán minden pillanatban
fenyegeti Bécsét s Damokles kardjaként lóg a német biro-
dalom feje fölött. Azért nem találunk eléggé kárhoztató
szavakat, hogy a német politika Budát könnyelműn csni
engedé.

MÁSODIK FEJEZET.

Martinuzzi György küzdelme a nemzeti egységért. — Magyarország personal-uniója a német birodalommal.

Martinuzzi kezdetben törökszövetségi politikát űz. E kétségbejítő körülmények közt egy nagy férfiút látunk az események élére emelkedni s kezébe ragadni nemzetünk sorsának vezetését. Ez Martinuzzi György. Ő tizenhatodik századunk legdicőbb alakja; egyik legnagyobb magyar államférfi, a szó teljes értelmében; ki élte magasztos feladatául a magyar birodalom visszaállítását, nemzetünk ujjaáteremtését tűzte volt ki.

Mint János király oldalán fölcseperedett homo novus, jobbára ura kül-, kivált lengyel ügyeivel foglalkozék. E miatt hazája belviszonyait közelebbről nem tanulmányozhatván, habsburg-ellenes környezet befolyása alatt határozott ellene lőn a német-magyar szövetségnek. Nagy célját eleinte téves irányban, török fenhatóság alatt törekszik valósítani. E kores eszme, párosulva a habsburgok szenvedélyes gyűlöletével, amnyira összeforr hazafias lelkületével, hogy midőn Roggendorf Budát megadásra kéri föl, Martinuzzi kérlelhetlenül üzeni vissza: „Kész inkább törökké válni, mintsem Budát Ferdinándnak adni át; a hazafias lelkületű józan

magyart részeg zsoldosok durrogatásai tisztétől el nem riasztják.“ — Egyedül az ő erélye akadályozza meg, hogy Buda Izabella s a városi polgárok akarata daczára se Roggendorf, — hanem Solimán kezére jut. Nem is álmodja, mily pótolhatatlan, végzemes veszteséget okozott ekkor honának.

Ámde Martinuzzi még azon csalóka hitben ring vala, hogy Solimán Budát nema maga, hanem az ország és János Zsigmond javára óvja meg Ferdinándtól. Sőt országgyűlésről is ábrándozék, hol a nemzet török jóakarát kíséretében önállóan, függetlenül intézkedend saját sorsáról.

De mily iszonyú lón ébredése, midőn a Buda átadását követő szomorú reggelen elébe teszik a diván pogány határozatát, a Nagyúr változhatatlan fermánját: mely szerint Erdély, Temesvár s a Tiszántúl legkegyelmesebben János Zsigmondnak adományoztatik. Az ország kellő közepe pedig Budával török kormány alatt marad. — Három fő alatt három darabra szakittatik szét erőszakosan a magyar birodalom teste. S pár év múlva Khalil defterdár tizenöt magyar szandzsák alapításával örökíti a török uralmat Magyarországon.

Hol van itt a magyar állam visszaállítása s függetlensége, hol a nemzet jövőjének biztosítása, mik után Martinuzzi lelke hön sovárgott? — Ime! megérte, hogy hibás politikája a legrohadtabb, mérges gyümölcsöket termi, melyektől minden „hazafias lelkületű, józan magyarnak“ szédül a feje.

Martinuzzi németszövet-ségi politikára tér s a nemzetet habsburg uralom alatt törekszik egyesíteni.

S Martinuzzi megundorodik a török szövetségtől; mert ez csak átkot, végvesélyt borít, szabadulást soha sem deríthet a nemzetre. Erős

lelke mihamar szakítani birt eddigi politikájával; habozás nélkül határozta el magát, hogy dicső eszméjét habsburg uralom alatt német szövetségben fogja végrehajtani; mihez annál kecsesgetőbb reménye lehetett, minél inkább elnémulnak Buda vesztén a pártérdekek a hazafiság közös engesztelőkeny fájdalmában. Legalkalmasb idő a nemzet egyesítésére. Martinuzzi hűséget esküszik Ferdinándnak.

Azért ne merje senki következetlenséggel vádolni e férfiút. Az ő következetlensége legszigorúbb következetesség volt a hazafiságban. A valódi államférfinak nemcsak szabad eldobni magától azon eszközt, mely silány haszontalannak bizonyult a közügy előmozdítására; nemcsak szabad téves vagy új viszonyok által túlszárnyalt politikáját megváltoztatni: desőt szent kötelessége azt tenni. Így tön Martinuzzi.

Nem riad vissza a tornyos akadályoktól, melyek minden lépten-nyomon elé merednek. — Az ömagával meghasonlott, jövőjébe már alig bizó nemzetet, mely a török uralom bekezdése által földiratilag is kettéhasadt, egy közös érületben a közös célra egyesíteni: e volt legelső föladata.

Erdély hajlama a Erdélyben a pártviszály alatt saját-
különállásra. ságos particularisticus szellem volt képző-
dőben. A kedélyeket bizonyos regényes függetlenségi haj-
lam lepi meg, melynek gyakorlati céljáról azonban homá-
lyos sejtelmök sem lehetett; mert a török felsőséget csak
kénytelen-kelletlen tűrik, halálba gyűlölik, és szabadulni
vágynak alóla a legelső, epedve várt alkalommal. De Ferdi-
nánd uralmát sem óhajtják ám, látva, hogy nem terjeszt
remélt üdvöt alattvalóira. Végre ama régi kapcsoktól is
fázik hátuk, melyek Erdélyt 1525-ig az anyaországhoz fűz-
ték. — Mit akartak hát tulajdonkép a Királyhágón túl?

Pásztori önállósít játszani, idyll-politikát űzni, mely gyönyörű vadonjaikhoz oly jól illett. Martinuzzi szerint „az erdélyi nép már régóta azon van, hogy a magyar uraságból kibontakozva, a két Oláhföld módjára külön tartományt képezzen.“

Hősünk mindent elkövet, hogy romanticus ábrándjaik helytelensége- s azon veszélyekről meggyőzze az erdélyieket, melyek függetlenségi rajongásuk miatt őket magokat s a közhazát egyaránt fenyegetik. Izgatása ebben az irányban oly fényesen sikerül, s a habsburg uralom iránt is oly kedvező hangulatot költ, hogy Erdély s a tiszai részek 1544-ben már Ferdinándhoz állnak, ha a király teljes erővel, határozottan föllép a török ellen.

Ferdinánd a nagyváradi szerződés alapján sürgeti Erdély s a tiszai részek visszakapcsolására Martinuzzit; ki bár legőszintébb vágyát érte volna el e művelet mielőbbi végrehajtásával: egyelőre mégis kénytelen kinyilvánítani, hogy a visszakeblezést mindaddig halasztaniok kell, míg a király hatalmas sereggel nem áll készen fedezetül; mert a sultán dühét támadásra ingerelni otromba hiba lenne, ha ellenállásra képtelenek vagyunk. E józan okoskodás ellen a bécsi udvarnak se lehet alapos kifogása.

De képzelhetjük, hogy a hiú Izabella s atyja, a lengyel király, kik János Zsigmondból erőnek erejével királyt szertettek volna csinálni, — szóval, tettel minden követ megmozdítanak Martinuzzi nagy terveinek megbuktatására; s azokat Izabella belső titkos tanácsosa, Petrovics, még most is a török politika embere s bőszi irigye a mindenható bárátnak, — csúfosan elárulá a török udvar előtt.

A fejedelmi clique fondorlatai az erdélyi rendek csapongó érzelmeit is annyira visszahajlították a török véduraság

eszméje felé, hogy a rendek nem átalldják hazaárulónak, köz-
ellenségnek bélyegezni Martinuzzit, a haza legnagyobb fiát.

Martinuzzi remek di-
plomatiai működése a
portával szemben.

Martinuzzi ragyogó lángesze itt
tündöklék legbámulatosban: midőn any-
nyi ellenséges elem, annyi ellentétes ér-
dek torlódik össze körülötte: ő, mint szikla az ostromló ha-
bok közepett, diadalmasan fentartja magát s politikai zász-
laját. Eljárása csudával határos, hogy mint Ferdinánd híve,
kinél a török uralomnak senki se volt hatalmasb ellen-
sége, bővös, kétszínű szerepével oly sokáig tudta altatni a
konstantinápolyi udvart, mintha ő folyton a régi szolga, a
sultánkegyencz volna, kinek leghőbb vágya a nagyúri szakál
árnyékában pihenni. Csak azért játszik oly mesterileg, hogy
Solimán gyanuját s döntő csapását mindaddig elhárítsa:
míg Ferdinánd s a nemzet készen nem állnak a csapás föl-
fogására.

Károly császár mélyen meghatva a nagy ember műkö-
dése által, magasztalólag írja neki: „Bátorságod és lelki nagy-
ságod által egymagad állasz az egyház férfiai közt, ki kéz-
zel és tanácsosal oltalmazod a keresztyénséget a hitetlenség
dűhe ellen.“ V. Károly sejtette, mi már értjük teljesen, de
kora nem értette Martinuzzit. Ez volt átka.

Nemcsak a bécsi udvart, de magokat a magyar állam-
férfiakat is, kik vele ugyanazon nemzeti célra törekednek,
annyira elkábítja szelleműs politikája, hogy lehetetlennek,
ördögi mesterségnek tartják: a magyar királynak híve
lenni, mégis oly odadólag kaczerkodni a törökkel; Ferdi-
nánd kegyét birni, mégsem ingerelni föl maga ellen Solimán
eltipró haragját.

A kit nem bírunk megérteni: rendesen gyanusítani
szoktuk. Még a magyar kormányférfiak is gyanúra ingerlik

a királyt Fráter György ellen. Aristokratikus dölly és irigység is dolgozik bennök. Főuraink nem örömet szívelik vala, hogy a szent Lőrincz-zárda egykori remetéje az államügyek mindenható intézőjévé küzdte föl magát, s lángeszével, dicsőségével minnyájokat elhomályosítja. Ferdinánd szívében, — bár kincstartójává nevezte Martinuzzit, — megfogamzik a féltékeny gyanakodás csirája. Attól kezd tartani, hogy a barát uralomra, tán fejedelemségre áhítzik, s őt, a királyt kijátszva, titkon török érdekek zsoldjában áll. Hiába igyekszik Martinuzzi eloszlatni királya alaptalan kételyét; hiába írja, hogy „mindig híve leszek Felségednek: de észélyesen kell bennem a törökkel, hogy elvalahára megmentesék az országot.”

A bécsi udvar boldogtalan gyanuja volt egyik indoka azon ötévi fegyverszünetnek is, melyet Ferdinánd s a császár Solimánnal kötöttek; bár Martinuzzi határozottan elenezte az ország földarabolásának folytonos szentesítését. Gyanú volt oka annak is, hogy midőn Solimán Martinuzzi elpártolásáról értesülve, fermánt küldé Erdélybe, mely szerint a tartomány fegyverre keljen a lázadó ellen, s őt vagy megölje, vagy foglyul Konstantinápolyba küldje, — a királynak Szolnoknál táborozó erős hada segélytelen hagyja Martinuzzit legnagyobb veszedelmében, minden segélykérelme daczára. S a hős barát önerőfeszítéssel, úgyszólván föld alól teremtetett katonáival kénytelen győzelmet aratni a sultán által ránszitott ellenségeken.

Martinuzzi Erdélyt
a magyar király
uralma alá adja át.

A viszonyok oda fejlődtek, bonyolodtak immár, hogy Martinuzzi is halaszt-hatlan szükségét látja Ferdinánd gyanuját lefegyverezni s aztán döntő harcra készteni a Habsburgokat a török ellen. E ezelből Erdélyt s a tiszai részeket

egyességileg csakugyan a király tetteges uralma alá adja át. Izabella és János Zsigmond birodalmukból kivonulni kényszerülnek. „*Sic fata tulere.*“ — Martinuzzi e nagy műveletével döntő győzelmet arat a huszonötéves Zápolya-politika fölött. E tény rendkívüli közeledés volt a nemzeti egység czélja felé.

De küldetését még korántsem fejezte be hőstünk. Könynyű volt kimondani Ferdinánd uralmát: de föntartani, eszélylyel, ravaszsággal föntartani mindaddig, míg majd egyesült nemzetünk s a német szövetség valahára hadsereggel állhatnak elő, vajmi nehéz.

Solimán erdélyi szandzsákját megmentendő, nyolczvanezer embert küld a tartományra, szükség esetén pedig összes haderejét felültetni szándékozik. Ferdinánd még készületlen, gyámoltalan nagyobbyszerű hadviseletre. — Martinuzzi a végveszélyt elhárítandó, újra a kétszínűség fegyverét veszi igénybe a törökkel szemben. A súlyosan vádló előzmények daczára szemfényvesztő ajándékokat, összegezes adókat küld a padisahnak; s Ferdinánd iránt tanusított magatartását a körülmények kényszerére tolva, pusztán csalfajátéknak színleli előtte s elhitesi vele, hogy Erdély még most is János Zsigmondé, ki a Nagyúr szolgája. Csak így menthető meg ismét Erdélyt a királynak.

Midőn Nádasdy Tamás e remek művelet fölött oktalanul megrovólag nyilatkoznék: büszke önérzettel s jogosultan oda vághatta neki a megrovott: „az országbíró nem érti az ügyet, nem tudja, hogy kell a törökkel bánti.“

Majd midőn Ferdinánd hadai elvégre Erdélybe vonulnak; s Martinuzzi lángoló lelkesedéssel megkezdí Erdély föl-szabadítását; Temesvárt a spahik ostromzára alól fölmenti, Lippát török kézből kiostromolja: még akkor is legudva-

riasban bánik a pogánynyal; szabad menetet enged vár-
őrségeknek; követői a vezírekkel s a csauszok vele szakadat-
lan érintkezésben állnak. Sőt a stambuli udvart megint biz-
tosítja hűségéről. E boszorkányjátékot csupán azért űzi,
nehogy Solimán újabb hadrajokat küldjön nyakára.

A pogány igen, de hazafi nem vádolhatja őt árnyéká-
val sem a jellemtelenségnek. Mert kijátszani, ha kell, szép
szerivel megcsalni halálos ellenünket, kinek gyilkától külön-
ben elvérzenénk: ezt, úgy hiszem, senki se hívja árulásnak.

Azonban Martinuzzi is érzi már, hogy szellemdús kocz-
karázása, diplomatai művészetének netovábbja, innetova
sikertelen eszközzé silányul nagy czéljára. Sajnosan tapasztalja,
hogy őt felfogni nem bíró környezeténél, valamint a
töröknél is tűrhetetlen tovább a gyanakodó kétség. Azért
ismét teljes erőfeszítésre ösztökéli Ferdinándot; Károly
császárt pedig a „Krisztus kínszenvedésire“ kéri, oltalmaz-
nák meg Erdélyt a török ellen, hogy elvégre ő (Martinuzzi)
is levethesse nehéz álcáját s egész nyiltan a király hívétől
és Soliman ellenétől léphessen föl.

Martinuzzi alaptal-
an gyanú miatt
meggyilkoltatik.

De szabadító fegyverek helyett orgyi-
lok érkezett, mely a dicső férfiút másvi-
lára segíti. Ferdinánd hadnagyai, Castaldo
és Sforza Pallavicini otromba szűkfejűségükben világos ár-
ulást láttak Martinuzzi szerepében, melyet a törökkel ját-
szott. S gyanujok baromi ösztönétől indítatra, meggyilkol-
ták őt. A gazemberek ép akkor vetnek véget drága életé-
nek, midőn annyi titáni küzdelem, oly lélekrendítő fáradal-
mak után végre küszöbén állott nagy nemzeti czéljának;
midőn királyához írt soraiban ekként világítja meg teljes
fényében emelkedett politikáját: „Télen országos erőt kell
gyűjteni, hogy tartós siker reményével szállhassunk szembe

a törökkel. Tartson felséged országgyűlést, hol a magyar birodalom összes rendei jelenjenek meg, hol az ország felszabadítására végkép s legeslegérvényesebben tehessünk intézkedéseket... hol felséged a birodalom színét maga körül szemlélhesse.“

Martinuzzi hivatva volt másfél századdal előbb, mint megtörtént, kiragadni nemzetét a török járom alól, s a föl-szabadított népet újkori alapokon szervezett, egységes államban oly hatalommá teremteni, mely a bécsi udvar kény-úri rendszerének mindenha sikerrel ellenállhasson, sőt e rendszert reánk nézve mindjárt kezdetben alkotmányossá alakítsa; Martinuzzi arra volt hivatva, hogy Magyarország jövőjét egész más irányba terelje, mint a melyben indult. S ennek a nagy szellemnek el kellett buknia környezete gonosz butasága s kora kiskorusága miatt.

A magyar rendek egyetlen kárhoztató hangot sem emelnek a bős gyilkosság ellen, egy árva könnyet sem ejtenek a megdicsőült sírja fölött. Látszik, mily kevésbé értették őt. Síroszlopára nem azt kellett volna írnia a nyomorult kortársnak: „Omnibus moriendum est,“ hanem a mit költünk a „legnagyobb magyarról“ kesereg:

Meg kelle törnöd — óh mily áldozat!

Hogy romjaidra s romjainkra hullván,

Adjunk Igaz! tenéked igazat.

Nem hal meg az, ki milliókra költi

Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;

Hanem lerázván a mi benne földi,

Egy éltető eszmévé finomúl,

Mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye,

A mint időben, térben távozik;

Melyhez tekint fel az utód erénye:

Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Martinuzzi bukása-
nak káros következményei.
Martinuzzi letűnte után az általa
kitűzött nagy cél eléretlen maradt, csak
kétes, távol jövőben lebeghetett a haza-
fiak szeme előtt.

Az ő vezéreszméje szerint előbb a nemzetet kellett egyesíteni s aztán föllépni a török uralom megtörésére. Így Martinuzzi, bár a lajthántúli népek s a német birodalom segélyét fontos tényezőnek tekinté: a szabadságharcz fő-tényezőjévé mégis magát a nemzeti erőt akarja kifejteni. Nagyon helyesen; mert a külviszonyok szeszélyes alakulá-sára s a német politika esélyeire egész bizton nem építhettük jövőnket.

Martinuzzival együtt életrevaló nemzeti politikája is kidől; s azon balfelfogás kap lábra, — fájdalom! — meg is gyökerezik, hogy előbb le kell ráznunk nyakunkról a törököt: csak azután kell, mert csak azután lehet, egyesül-nünk. Valóban sokkal kényelmesb eljárás Martinuzziénál. Mennyivel könnyebb összetett kézzel Isten és a császár kegyelmétől várni a török kiűzését, s élvezni ennek természetes gyümölcsét t. i. a magyar állam egyesülését ön-magától“, — oh! mennyivel könnyebb munka: mint hősi fára-dalmak közt egyesíteni szétszaggatott nemzeti erőnket, s ezzel vetni véget az ozman uralomnak.

Az újdonsült politika az önfeledés, a tunya tétlenség politikája, melynek mindennapi imádsága, hiszek-egygye s egyedüli számítása a német segély volt. A Habsburgokba vetette minden reményét, csak a Habsburgoktól várt szabadulást, kizárólag a Habsburgokra bízta jelen és jövő sorsun-kat. Ez folytott el minden hajlamot bennünk a belmunkára, minden igyekezetet önerőnk fejtése, fokozása iránt; ez tette tönkre meglevő kis erőnket s önbizalmunkat; e miatt nem

iparkodtunk szétkorhadtt honvédelmi rendszerünket az újkor szellemének megfelelővé alakítani. Így epedtünk másfél századon át: míg várva várt messiásunk, a német segély csakugyan kiránt bennünket a hinárból.

Pedig Ferdinánd trónra emeltével fölavatott német-szövetségi politikánk korántsem azt jelenté, hogy minden üdvöt csak frigyesünktől várjunk, s magunkat keleti indolentiával a semmitnemtevés gyönyörének adjuk át. Sőt miután tapasztalók, hogy szövetségünk a hozzákötött reményeknek a német birodalmi viszonyok miatt azonnal meg nem felelhet: önfentartási kötelemünk kétszeresen parancsolá, hogy a haza egyesítésén s lehető megszilárdításán rajongó lelkesedéssel működjünk. Mily nélkülözhetlen követelmény volt ez alkotmányunk érdekében is — más helyen adom elő.

Martinuzzi erőszakos halála tehát minden tekintetben keserűn megbosszulta magát, meg Ferdinándon, meg a nemzeten, meg magán Erdélyen is. Martinuzzi visszaszerzé Erdélyt, hihetőleg meg is tudja vala őrzeni az anyaországnak. De Ferdinánd kezéből mihamar kisiklik, s újfent török véduralom alá kerül a drága szerzemény. Istvánffy igen találólag mondja: „Erdély az örök aggodalmak országa volt ez idő óta.“ Általánosan divatba jő az erdélyieknél az a boldogtalan politika, hogy függetlenek legyenek az anyaországtól, s önálló fejdelemséget alkossanak. Miért mondom „boldogtalan politika“: a maga helyén nem maradok adós a felelettel.

Erdély elszakadása a Tiszántúlt is magával rántotta török felsőség alá. A magyar király csupán felső Magyarország- s a Dunántúlnak maradt ura.

Magyarország per-
sonal uniója a német
birodalommal.

Ferdinád V. Károly lemondása után német császárrá választatott. Ez által Magyarország a német birodalommal is personal-unióba lépett. E viszony természetesen más jellemű, sokkal lazább, mint a minővé a lajthántúli tartományokkal kötött frigyünk fejlődött. De azért végzetes hatást gyakorol Magyarország sorsára. A német segély egyelőre nem szabadítja ugyan föl hazánkat a török uralom alól: de personal-uniónk legalább alapos reményt nyújt az előbb-utóbbi fölszabaduláshoz. A német rendek ez idő óta csakugyan jobban érdeklődnek sorsunk iránt; ügyeinkkel gyűléseikben többször s alaposabban foglalkoznak. A császár a királyt, — miután ezzel egy és ugyanazon személy lőn — hajlandóbb támogatni.

Nemzetünk politikájának tehát a török uralom végleges megtöréséig oda kellett irányulnia, hogy királyaink egyszersmind német császárok legyenek. S e szövetség föntartása egyik vezérelvünkévé nőtte ki magát.

A külhatalmak po-
litikája a magyar-né-
met szövetséggel
szemben.

A külhatalmak nézete Magyarország s a német birodalom personal-uniójáról eleinte nagyon ingatag, önző, — mondhatnók, — jellemtelen volt. Minnyájan belátták ugyan, hogy Magyarország csak német szövetséggel menekülhet az izlam markából, csak német segélyvel védheti meg a török ellen azon kis területét, mely habsburg fenhatóság alatt egykor magakövil szolgálhat az egész nemzet felszabadítására; jól tudták a külhatalmak, hogy Solimán nemcsak Németországot, de Nyugat-Európát is fenyegetné, ha az egész magyar államot uralma alá terelheti: a habsburgok túlsúlya miatt mégsem fogadták jó-

akarattal a középeurópai personál-uniót, melynek Habsburg Ferdinánd a feje s összekötő kapcsa.

Anglia s Holland azonban mihamar megbarátkoznak az új államrendszerrel; s önérdeküket a világtársadalmi követelményekkel bölcsen kiegyeztetve, hő pártolói, majd később szövetségesi lőnek a Habsburgoknak.

Spanyolország és Róma, amaz mivel szinte habsburg uralom alatt élt, ez, mint egyházi feje a keresztyénségnek, kezdettől fogva természetes véd- és dacszövetségesinkül szerepeltek a török ellen; az uniót kész örömmel támogatják.

Csak Franciaország, ki örök küzdelembe, versenybe bonyolult a római szent birodalommal, csak az ő politikája nem ismert a kizárólagos önzésen s hiú dicsvágyon kívül más szempontot. Alapeszméje a Habsburgok és Németország letiprása lévén, minden rugót mozgásba hoz, hogy közép Európa új államrendszerét szétrobbantsa. Szövetkezik a törökkel, s ezt szakadatlanul Magyarország ellen lovalja, hogy szorítaná ki végkép onnan a habsburg uralmat, melynek megsemmisítése így két tűz között, nyugotról a francia-, keletről a török által, igen tetszős kombinációnak tűnik vala föl.

A francia külpolitika erős támasza volt a török uralomnak Magyarországon s ez által halálos ellene a mi nemzeti érdekeinknek.

I. Miksa királyllyá választatik. Szükségtelennek látom részletesen felsorolni azon fontos indokokat, melyek a magyar rendeket vezérlék, midőn 1453-ki országgyűlésükön Ferdinánd fiát I. Miksát egyhangulag, legnagyobb készséggel királyllyá választák. E választásnak ugyanazon eszme

szolgált alapul, mely Ferdinándot trónra emelte volt. Ugyanazon eszmeindítja nemzetünket az 1687- s az 1723-ki trónöröklési törvények hozatalára, az tartatja meg velünk végiglen a Habsburg dynastia uralmát; t. i. hogy nemzeti létünket német szövetség által biztosítsuk.

Pedig már Ferdinánd alatt rengeteg gravamen, alkotmányunkon mély csorbák keseríték a honfiak szívét. Maga a királyválasztó országgyűlés megcsontított jogok, összenyírbált törvények panasztól hemzseg. S az állam szétdaraboltsága miatt nem is táplálhattak rendeink vérmes reményeket az iránt, hogy a bécsi kényuralmi befolyásnak egyhamar gátot vethetnek s az alkotmányt épen örökíthetik fiaikra át.

Magában véve mennyi megható ok a Habsburgok mellőzésére! — Miksa választása ellen mégsem emelkedik egyetlen hang sem. A józan hazafi elnyomja szíve fájdalmát az alkotmánysérelmek fölött; mert vezéresillagként ama nagy elv lebeg vala előtte, hogy a magyar politikának legelső és legutolsó feladata nemzeti létünk s a magyar állameszme föntartása, elsőbb magánál az alkotmányosságnál is. Az elveszett alkotmányt visszaszerezhetjük: az elveszett nemzeti létet soha.

Zriny Miklós, a sziget
hős.

Ferdinánd uralmának utófelét s a Miksáénak kezdetét Zriny Miklós a szigeti hős neve fényesíti meg; Zriny mint államférfi a német szövetség embere, a habsburg uralom határozott híve volt. Mielőbb lerázni nyakáról a gyűlöletes török jármot, — agyát s karját élénken foglalkoztatta e gondolat.

Azért szüntelen a mellett izgat a királyi tanácsban, hogy ne újítsanak békét békére a törökkel, mi különben se vezet kívánt sikerre; mert hiszen a névleges béke dacára szakadatlanul folynak a csatározások. Kéri, sürgeti a

királyt, hogy a német rendek- s lajthántúli népeitől tetemes segílyt követeljen, aztán küzdjön meg elhatározottan Solimánnal. De hiába harczola bécsiudvar gyámoltalan védpolitikája ellen.

E miatt kényszerült hősünk elbukni Szigetnél. Bár a birodalmi rendek Szigetvárat ünnepélyesen a német tartományok oltalmi előfokának nyilváníták: Győrnél táborozó segílyhaduk, mely a királyi sereggel száztízezer főre rug, mégsem mer vala Zriny fölmentése végett szembe szállni Solimánnal. Ott álla, mint egy erdő, mozdulatlan. Hiában esd Zriny mentelmért a haza nevében; hiába biztosítja a hadi tanácsot, hogy a törökkel való megütközés némi kockáztatás mellett is, — hiszen minden ütközet ezzel jár, — diadalra vezethet, melynek sarkában az egész ország föl-szabadítása következend. Mind hiába!

A német haditanács remegő gyávaságában esni hagyja Szigetvárat, hogy a római szent birodalmat valamikép a veszély árnyékának se tegye ki, s Bécstől visszatartsa a török sereget, melynek hullámai csatavesztés esetén a vén Vindobona falai alá hömpölygenének. E túlovatos védelmi politika tiltá, hogy a Solimán halála folytán demoralisált, foszladozó ellentábort még visszavonultában se támadják meg a német vezérek. Pedig ekkor már biztos diadallal kecsegtethetik vala fegyvereiket, dús eredményekkel Magyar-országot.

Zriny, élteben a „nemesség bálványa,“ halála után úgy saját kora, mint az utókor előtt nemzetünk egyik legmagasztosabb alakjává emelkedett. Az ő apothEOSisa fényes bizonytságot tesz az ország politikai közvéleményéről, mely a megdicsőültben főleg azon szilárd elhatározást tiszteli, hogy a német óvatosság által cserben hagyva bár, inkább

föláldozta magát a szabadulását német szövetségben kereső hazáért, mintsem Solimán csillogó ajánlatait elfogadva, török zsoldba szegődjék. Midőn nemzeti közvéleményünk a szigeti hőst megkoszorúzza: egyszersmind kárhoztató ítéletet mond a törökszövetségi politikára, helyeslőt őseinkre, kik Ferdinánd trónra emeltével nyugoti szövetségbe fűzték a hazát.

A török uralom a porta
hanyatlása daczára
megerősödik nálunk.

Zriny sejtelmei nem csaltak, midőn
komoly föllépésre ösztönte Miksát az
ozman uralom ellen. Mert Solimán ha-

lála után rögtön sülyedésnek indul a nagy sultán óriás birodalma. Noha szétfeszülő elemeit Szokoli Mohamed nagyvezír lángesze s erélyével összetartja még: mégis romlása felé halad már észrevétlenül, mint az óramutató, melynek mozgását nem látjuk, csak azt vesszük észre, hogy nem ott van, a hol előbb állott. Don Juan, V. Károly természetes fia, s Velence tönkre teszik az ozman tengeri erőt a lepartói ütközetben. — E meglepő siker intőjelül szolgált a kereszttyén fejedelmeknek, hogy elvalahára közösen, minden oldalról támadnák meg s természetes határi közé szorítanák vissza a törököt. Spanyolország, Velence s a pápa fölhívásai egy általános daczszövetségre mégis kiáltó szóként hangzanak el a pusztában. A hatalmak ellentétes érdekei s gyűlölködése lehetetlenné tesznek ily közös vállalatot.

Maga Miksa is, császári ügyeibe bonyolodván, visszatartja a szövetségi ajánlatot; fia, Rudolf utódságának biztosítása s a Németországon kiújult vallási sebek minden gondját, erejét igénybe veszik. Magyarország hadügye pedig teljesen hanyatlóban volt; napról-napra képtelenebbé váltunk egy hatályos nemzeti műveletre. Vráncsics Antal

esztergomi érsekünk jobbnak látja azt tanácsolni a királynak, hogy ne fogadja el a külhatalmak fölhívását.

Báthory István. Erdély hovatovább megszokja a török véduraságot. Báthory István minden nagy, fejedelmi tulajdonai s tényei daczára a sultán hűbérese; s e nyomorult viszonyból nem is igen törekszik kiragadni Erdélyt; mert végetlen nehézségekkel járna. Inkább a lengyel trónba küzdi föl magát török pártfogás mellett. Ő se volt Martinuzzi.

A magyar rendek politikája Erdély-
lyel szemben. Mily határozottan rosszalák Magyarország rendei Erdély szakadár politikáját; s mennyire igyekeztek növelni saját érdekében a Habsburgok hatalmi súlyát: bizonyítja magatartásuk a lengyel királyválasztásoknál. Báthory István ellenében, kit Murad sultán is hatalmasan ajánla a lengyel rendeknek, Miksa mellett korteskednek a választó-gyűlésen. Majd a Báthory halála után kitört trónviszálykor is minden módon oda működik pozsonyi országgyűlésünk, hogy a lengyelek svéd Zsigmondot mellőzve, egy Habsburg főherceget válasszszanak királyokul; „mert ezáltal csak szilárdulhatna a két nemzet közti barátságos viszony.”

A magyar államférfiak akarata megghiúsult ugyan: de meglepő világot vet eszélyes politikájukra, mely habsburg uralom alatt Lengyelországot is védszövetségbe törekedett vonni a török ellen.

HARMADIK FEJEZET.

A nemzeti forradalmak korszaka. Külön-
álló Erdély, mint nemzeti hatalom. Magyar-
ország s az erdélyi fejedelmek népszövetségi
politikája.

Rudolf uralma. Rudolf uralma nagyszerű események
keretétől szolgált. Korszakot alkot Magyarország s a laj-
tántúli népek közti államjogi viszony, saját közjogunk s
Erdély történelmében.

Horvátország védel- Horvátország és Slavonia folyton tra-
mi uniója az osztrák gikusszintere voltak a török dúlásoknak,
tartományokkal. melyek csaknem sivataggá pusztítják e
tartományokat. Mióta a török államunk szívébe beékelte
magát: a hadászati helyzetnél fogva se védhettük többé
sikeresen a végeket s a kapcsolt részeket. Különösen Slavo-
nia annyira fedetlen vala az ellenség harczdűhe ellen, oly
elhagyottságban tengődik, hogy rendei keserűségökben több-
ször kinyilvánítják: ha Magyarország s a király nem kel-
nek rögtön segítségükre, ők életük s vagyonuk megmentése
végett kénytelenek lesznek elismerni a török felsőséget.

Magyarország már a tizenhatodik század végétől kezdve
a déli osztrák tartományoknak engedte volt át Horvát- és

Slavonország védelmét. — Roppant nyomorúsági bizonyítvány Dobzse László koráról. A védettek e katonai átruházás folytán politikai tekintetben is függésbe jönnek némileg az osztrák kormánytól. 1578-ki országgyűlésünk megújítja e védelmi kapcsolatot, midőn „a horvát végeket Károly főhercegnek s általa a stájer kormánynak rendeli alá, kikötvén, hogy a bánnal eleve tanácskozzék mindenről s a polgári kormányba ne avatkozzék.” A murabrucki tanácskozmány nyomban segílyt rendel a horvát végekhez s Károlyvár építéséhez fog.

E tény nevezetes fejlődési mozzanat Magyarország s Austria védelmi közösségében.

Erdélyben Báthory Zsigmond alatt Bocskay István, a magyar-osztrák szövetség embere. Bocskay István kitűnő egyénisége már 1581-ben élére áll a közügyeknek, s három évtizedes korszakot tölt be nagymérvű működésével. Alig volt a magyar államférfiak sorában egy is, ki Bocskaynál a török véduraság határozott ellene s mintilyen a habsburg uralom ragaszkodóbb híve, az osztrák szövetség őszintébb barátja lett volna. Ő egyenesen Martinuzzi dicső nyomdokain indul, midőn Erdélyt a sultánok hálójából kibontani s Rudolf királysága alatt a magyar koronával szorosabb viszonyba fűzni törekszik. Ne feledjük azonban, hogy e jeles férfiúban azon becsvágy is élt, hogy e viszony összekötő kapcsa, ha nem is fejedelme, legalább vajdája Erdélynek ő maga lenne. — Az erdélyi rendek eleinte a török szövetség föntartása mellett nyilatkoznak ugyan: de látva, hogy Bocskayban ismét akadt egy vezéresillaguk, ki „az örök aggodalmak országát” jó úton vezetni hivatott, — a

tordai országgyűlésen már csupán ovatosságra intik a fejdelmet és tanácsosait, nehogy Rudolf melletti nyílt föllépéssel, míg ez képességét a török leküzdésére nem tanusítandja, az ozman erőt könnyelműen magokra zúdítsák.

Bocskay annyira beélte magát politikai célzataiba, hogy midőn az urak a nagyravágyó Báthory Boldizsár vezérlete alatt a török frigy megújítása- és Zsigmond fejdelem megbuktatására szövetkeznének: ő volt az, ki a nemessegre, székelyekre és szászokra támaszkodva, indítványozza, hogy véres terrorizmussal némíttassék el örökre a török párt; melynek feje, Báthory s tekintélyesebb tagjai lenyakztatván, többek száműzése s vagyonuk elkobzása után Bocskay országgyűlésileg is helyeselteti erőszakos eljárását, s a törökpártiakat hazaárulóknak nyilváníttatja. Így nyerte meg Erdély rendeit osztrák-szövetségi politikájának.

Majd Erdélynek minél szilárdabb állást biztosítandó a porta ellen, ettől Moldvát s Oláhországot elszakadásra bírja s erdélyi szövetségbe vonja; sőt 1598-ban ráveszi Mihály oláh vajdát, hogy Havasalföld régi hűbéri viszonyát megújítsa a magyar koronával.

Bocskay a török párt megbuktatásával minden akadályt elhárítván, Rudolf és Zsigmond közt létrehozza a célzott szerződést, mely szerint „a fejdelem Erdélyt a magyar király felsőbbsege alatt esküvel fogadott hűségben bírja. Ha Zsigmond fiörökös nélkül hal el: Erdély visszaszál a magyar koronára, s mint a magyar birodalom kiegészítő része, erdélyi születésű vajda által kormányoztatik. A szerződő felek Moldva s Havasalföld betudásával közösen harcolnak a török ellen s kötnek békét vele.” — Bocskay politikáját s erélyének fontos vívmányát lelkesedéssel üdvözölhette az egész nemzet; mert széttépett birodalmunk tömörülése a sza-

badulás reményét költé fel minden honfikebelben. Az említett szerződést örömmel erősítik meg a magyar és az erdélyi rendek.

Bocskaynk az ozman uralom megtörésén ép oly sikerrel működik a harcztéren, mint a diplomatia mezején. Szinán nagyvezír száznyolczvan ezernyi hada ellen, mely az elpártolt hűbéreseket megfenyítendő, Havasalföldre tör, hatvan ezer főből álló szövetséges sereget teremt elő, mely vad rémületbe hozza s visszavonulásra készíti a törököt. És ha ugyanekkor a jeles Mansfeld, fővezére a Magyarországon működő császári s királyi hadaknak, ki nem dől a hősök sorából: Budát valószínűleg visszaostromolja, s az ország közepén is döntő csapást mérhetünk vala a félholdra.

Midőn Báthory Zsigmondban azon vakbuzgó gondolat föltámadt, hogy a fejedelemségről lemondva, bibornoki főveg alá bú, s Erdélyt Rudolfra szállítja: Bocskay is hatalmasan fejleszté ezt az eszmét urában; mert így politikai czélján kívül, mely Erdélynek az anyaországgal minél bensőbb egyesítése volt, egyéni áhitozását a vajdaság után szinte kielégíthetni remélte. S bár kedvező időpontig örömet halaszthatná Zsigmonddal lemondását, nehogy Erdély fölmerülhető bonyodalmak folytán újra török kézre kerüljön: de midőn a fejdelem makacs szeszélyében késedelemről hallani sem akarna, Bocskay maga megy föl vele Prágába, hol Zsigmond lemondása s Erdély végleges átadása Rudolf uralma alá elhatároltatott. A király biztosai a gyulafchervári országgyűlés előtt megjelennek a határozat végrehajtására. — Bocskay nem átalja ismét bakóval hárítani el műve akadályait. Józsika Miklóst, ki önző vágyaktól ösztökélve, Erdélyt török kézre akará játszani, országgyűlésileg hazaárulónak bélyegezteti s lenyakaztatja; aztán a rendek nevében hűséget

fogad Rudolfnak s örököseinek. Kell-e ezeknél fényesebb bizonyság Bocskay István politikájáról, melynek gyúpontja a magyar-osztrák szövetség?

Küldetését Erdélyre nézve immár befejezettnek tekint-
heté. De a vajdai székre sovárgó becsvágya vereséget szen-
ved. Mert a prágai udvar Miksa főherczegnek szánta Erdély
kormányát, sőt elég botorul még a nagyvárad kapitányság-
tól is megfosztotta Bocskayt, részint azért, hogy valahára
már elválaszthatlanul magához csatolja a tartományt, részint
Bocskay hatalmas egyéniségétől félve, ki a fejedelemséget,
ha kedve jönne hozzá, új életre ébreszthetné. Ennél szar-
vasabb hibát nem követhetett volna el a kormány. Kimélet-
lenül mellőzi az átmeneti érdekeket s nehézségeket, me-
lyek a fejedelmi trónnal bíró Erdély visszakeblezésénél ter-
mészetsszerűleg fölmerültek, de a vajdaság meghagyásával
kiegyenlíthetők lettek volna; eszélytelenül oldalba rúgja
azon férfiút, ki a visszakeblezésnél főtényezőként szerepelt:
nem csuda aztán, ha az óhajtottal ép ellenkező eredményt
nyer. — Bocskayt s az erdélyi rendeket annyira kihozásod-
rából az udvar faltörő eljárása, hogy bosszujok hevében
Báthory Zsigmondot visszahelyezik a fejedelmi székbe.

A bosszú, különösen az egyéni érzelmek, vágyak bossz-
szuja sohse jó politikus: subjectiv érvei s célja, jó, ha czer-
eset közül véletlenül egyszer illők a helyzethez, jó, ha vak-
tában egyszer találkoznak a valódi politika objectiv érveit-
vel s céljával; legtöbbször azonban összeütköznek az állam
és a társadalom érdekeivel. Bocskay szigorú megrovást ér-
demel, hogy ő, ki már annyi higgadt eszélyt tanusíta eddig-
elé, most egy szenvedélyes pillanatban egész politikai rend-
szerét, meggyőződését föláldozza szíve lobbanatának; mit
egy küzdelmes évtized alatt építe föl: egyszerre romba

dönti. A személyes bosszu tévedése nem maradt bosszulatlan; bármily bámulatos lelki erővel iparkodék rögtön jóvá tenni azt. E végett újra azon működik, hogy Zsigmondot ismét lemondásra bírja, s Erdélyt rövid időköz után ismét

magyar-osztrák szövetség kapcsába vonja be. Másodszor is Prágába megy. Az előbbi szerződést Rudolfal föleleveníti, sőt egyéniségét dicséretesen háttérbe tolva, most már abba is beleegyezik, hogy Erdélyt ne ő, mint vajda, hanem egy főherceg kormányozza. De mind hiába. Késő volt bánata. Míg Prágában időzne: otthon lemond ugyan trónjáról Zsigmond, de csapongó szeszélyében rokonát, Báthory Endre bibornokot utódjául választatja a medgyesi országgyűlés által. S az új fejdelem Bocskayt, mint Báthory Boldizsár lefejeztetésének főeszközét s a fejedelemség politikai ellenét, Erdélyből száműzeti, jószágaitól megfosztja.

Igy bukott meg hősünk Erdélyben nemcsak önhibája-, de az erdélyi rendek csapodár politikája miatt is, mely egyik perczben magyar király-, másikkban már független fejedelemség- vagy török véduralom alatt kipked-kapkod üdve felé. A száműzött államférfi, hona sorsára valami befolyást gyakorlandó, nem lát más módot, mintha a prágai udvarban Rudolf tanácsosaként fonja a közügyek szálait. Ez által saját, kormányra törekvő énjének is nyújthatott némi tápot. De a prágai kormány rúdján nem képes megakadályozni, hogy szegény erdélyiek áldozatjául ne essenek határozatlan politikájoknak, s hogy a jellemtelen, ravasz Mihály oláh vajda, az embertelen dühöncz Basta s hozzá még a bosszuálló török zsákmányul szét ne marczangolják a szerencsétlen tartományt. Igaz ugyan, hogy vész és vihar kitombolása utáu sikerül Bastának, a jogaiból, véréből, vagyonából kifosztott Erdélyt Rudolf uralma alá visszahajtani, s a megalázott

rendek örömet fogadnák immár sebeik hegesztésére Miksa főherceget: de a kedélykóróságban sinlődő Rudolf családja minden tagja iránt sötét gyanakodással eltelve, mellőzi Miksát, s az udvar az iszonyu Basta elnöklete alatt egy decemviratusra ruházza Erdély kormányát.

Bocskay fájdalmasan kiálthatott föl; „nem így akartam én ezt, oh! nem így.“ Kevéssel ezután kitűzte Magyarországon a fölkelés zászlóját.

Mely fontos okai lehettek e férfiúnak, ki évekig főtanácsosa volt Rudolfnak erdélyi ügyeiben, s oly csüggedetlen erélylyel harczolt a habsburg uralom mellett, mely okai lehettek neki, fölkelni ura királya ellen?

A bécsi udvar magyarországi kényuralmának indokai.

Bocskay fölkelése.

I. Ferdinánd óta alig volt pontja alkotmányunknak, mely alá nem ásatott, alig szakasza törvényeinknek, mely meg nem sértetett, s nem volt egyetlen egy országgyűlés sem, hol fájó gravamenekben ne jajdultak volna föl a rendek állami jogaik, nemzeti szabadságuk lenyűgözése felett. A nemzet eleinte tűrte e kórállapotot. Ferdinánd alatt tartott első országgyűléseink a zivataros háborúknak, a közbéke bomlásnak rótták föl, hogy a kormány sokszor alkotmányellenesen működött: azért engedékeny elnézéssel viseltettek iránta; csupán azon akaratuknak adtak több törvényezikben kifejezést, hogy sérelmeik béke helyreálltával, azonnal orvosoltassanak.

Hej! de sérelmeink idő multával még jobban bokrosultak; mert gyökerük nem a háborús körülményekben, hanem mélyebben, a német kormány törvénytelen befolyásában s ez simét mélyebben, kiirthatlanul azon viszonyban leledzett, mely Magyarországot a német birodalomhoz fűzte.

E nézetet 1867-ig lefolyt egész történelmünk igazolja.

A császárok, egyszersmind királyai Magyarországnak, politikai rendszerök s műveleteik alapját hatalmuk sokkal nagyobb felére, a német császári koronára fektették, kormánygondjaikat erre pazarolták, annyival is inkább, mert magok is egy nagy német dynastia tagjai lévén, nemzetiségi kapcsolatokkal is a német elemhez fűződtek. A császár nem engedte a királynak, hogy fejedelmi lakát Magyarországra is áttegye, vagy legalább huzamosb ideig körünkben tartózkodjék. Azért nem, legfőlebb félreismerhette a dynastia magyar fajunk jellemét, szokásait, erkölceit, félre-társadalmunkat s alkotmányunk lényegét, ép a mely szerint uralkodnia kellett volna. S hol mindezt közvetlenül, színről-színre nem tanulmányozzák, alaposan nem ismerik a kormányzók: ott jó, a nemzet szellemének megfelelő kormányról szó sem lehet: miként nem képzelhetünk családi békét s üdvös nevelést ott, hol az apa hitvесе s gyermekei jellemét, hajlamait tüzetesen nem ismeri. A császárok német politikát űzvén, természetes, hogy udvarukban ezen politika zászlótartóival, német tanácsosokkal környezték magokat. Reánk nézve azonban vajmi természetellenes, hogy a magyar királyt viszont nem magyar tanácsosok övezték min országos belügyeinkben; még természetelenebb, hogy a német ministerek a magyar kormányzatra is döntő befolyást igényeltek, szerintök nagyon észszerűleg azon ökológiai elvnel fogva: az erősebb hivatott uralkodni a gyöngébben, hadd nyelje be a tenger a folyót. S ily erőszakra nemcsak azon védelmi segély fejében érezték magokat följogosítva német szövetségeseink, melyet nekünk a török harcok folyamában nyújtanak, hanem főleg a német nemzetiség szellemi s anyagi túlsúlyánál fogva. Elfogultságukban emberiségi küldetést

véltek végezni, ha fejlettebb civilisatiojuk segélyével magokba olvaszthatják a magyar nemzetet. Első pillanatra igazán finom csáb, nemes inger támadásra egy Ázsiából elrajzott szittyá társadalom ellen. De valódi meztelenségében nem egyéb e etörekvés merő pangermanismusnál. Pangermanismus; ép oly nyomorék kóreszme, oly iszonyú tévedés, mint a panslavismus. Egyik se vette figyelembe a magyar faj szívós életképességét, kitűnő politikai érzékét s eszélyét, mik a németiség magasabb műveltségének hódító erejét ellensúlyozni bírták, s mikén századok beolvasztásiműtétei időridőre hajótörést szenvedtek. Egyik sem ismerte föl Közép-Európa szervezetét s ennek fejlődési törvényeit, melyek épen a különböző népfajok békés egyensúlyára utalnak.

Hol állana ma Magyarország, hol maga Ausztria erőben, hatalomban, ha nemzetiségi küzdelmek örökös lázban nem tartották, békés fejlődésében nem akadályozták volna a dunai népeket?

A bécsi államférfiak tehát nemzetiségi talajon veték meg lábukat, midőn törvénytelen befolyásukkal alkotmányunknak hadat üzentek. S tévedéseik szomorú játékát szakadatlanul ismételték; az absolutismus háborúját az alkotmányosság ellen legfőlebb rövid fegyverszünettel, de állandó békével soha föl nem cserélték: míg politikájok alapja, a német nemzetiség túlsúlya, ki nem esett lábok alól, s a német birodalomból kiestök óta (1866) magokat ennek képviselőiül többé nem tekinthetik. Nem kétkedem itt kifejezést adni, azon meggyőződésemnek: ha az osztrák kormány 1866-ban elvesztett németbirodalmi uralmát netán valaha visszanyerhetné: alkotmányunkat s nemzetiségünket a multban súlytoló veszélyek jövőre is fenyegetnék.

Alkotmányserelmeink másik oka, mely szinte szövetsé-

ségi viszonyunkból folyt, az örökös tartományok kismérvű alkotmányosságában, majd ennek is I. Leopold alatt történt megsemmisülésében rejlett. Oda át a rendek némi pénz-megajánlási jogán kívül az összes törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom korlátlanul az örökös fejedelemben pontosult össze. S kik lajthántul az atyai absolutismus barátiként, mint kényurak szerepeltek: lajtháninnen nem tudtak, de nem is ohajtottak hívek lenni a szabadsághoz. Ott kényuri teljhatalom, itt korlátolt királyi jogok mellett nemzeti önkormányzat, nem értek sehogyössze szemök előtt. A hatalomnak nem természete, hogy önmaga rakjon gátakat magának; a lajthántuli népek pedig nemhogy újabb jogok szerzésével bővithették, szilárdíthatták volna alkotmányukat, de meglévő kis területét se birták megőrizni. Elgyöngeség ellenállhatatlan ingerül szolgált a bécsi udvarnak arra, hogy Magyarországon is lerombolja az alkotmányos korlátokat s autokraticus rendszerét itt is fölépítse.

Biztos mentelmet ezen ádáz törekvés ellen csak saját egységes nemzeti erőnkben találhattunk volna. De háromfelé darabolt, végelgyöngülésben sinlődő nemzetünk, illetőleg ennek egyharmada, mely a Habsburgokat uralta, folytonos küzdelemben a törökkel hogyan fejthetne ki kellő ellenállási erőt a kormány támadásinak visszahárítására? Hogyan tarthatná föl egy szegény nemzettöredék az egész ország alkotmányát szűzen, sértetlenül: mikor ily védelmi munka az egységes nép minden tehetségét is fölötte igénybe veszi, és csupán megtörhetetlen összetartással, hősi küzdelemmel sikerülhet vala visszatartanunk állami függetlenségünkől az absolutisticus osztrák befolyás árait? — (Nemcsak a török uralom megtörése, de alkotmányosságunk szempontjából is kérlelhetlenül pálczát kell

törnünk tehát ama politika fölött, mely nem minden áron a magyar állam egyesítésére, hanem botorul Erdély különállására törekedett.

Im! e viszonyok képezték volt egész napjainkig kiapadhatlan kútforrását alkotmány-küzdelmeinknek.

És „post tot discrimina rerum“, szemben a bécsi kormány zsarnoki célzataival még a vallásharcok, a keserű villongások, melyek protestantismus és catholicismus közt napi renden voltak, még ezek is nagyon gyöngítettek bennünket. Kemény ék volt e viszály, mely a hazafiak egyetértését ketté hasítván, a pártoskodás hasadéka közt kényelmesen megfészkelheti magát az absolutismus. — A protestantismus, erőteljes csemetéje a reformatiónak, egész világba széttergeté gyökereit; a tizenhatodik században Magyarországon is hatalmasan fölizmosula. Mivel a török harcok elfelejteték hazánkfaival, hogy lelkismeretök különböző hite miatt egymás ellen gyűlölködjének: annyira tért foglal az új vallástan urak, nemesek s polgárok körében, hogy a világi rendek evangelicus része folyton többségben vala a catholicusok fölött. Alig ocsúdék föl ijedelméből a háttérbe szorított catholicismus: az ellenreformatio azonnal minden követ mozgásba hoz a protestantismus visszanyomására. Miután pedig ez a művelt társadalmi elemeknél immár szellemileg, számilag egyaránt túlsúlyra vergődött: az ellenreformatio nem talált más utat-módot céljai sikeresítésére, mint a kormányhatalommal szövetkezni. A hatalom saját magáncéljaira is kizsákmányolja e frigyét. Föllép az egyedül idvezítő, de szorongatott egyház védelmére: de segélye díjául viszont támogatást vagy legalább elnézést követel a királyi kényuralom s a bécsi befolyás iránt. A catholicus egyház hierarchicus szervezete különben is jól illik az

állami absolutismushoz ; természetes szövetségesei egymásnak ; egymást pótolják, kiegészítik. Míg a protestantismus az erkölcsi világrend új metaphysikai alakzata, melyben a szabadság örök eszméje fejleszté tovább magát, szabadelvű intézményeinél fogva az állami önkormányzat, az alkotmányosság barátja.

Igy történt, hogy a tizenhetedik század folyamában a protestantismus küzdelme a catholicismus ellen harcza lőn egyszersmind az alkotmányosságnak az absolutismus ellen. A protestans lelkismereten mind sűrűbben ejtett sérelmek égető sebeivé lőnek minden alkotmányhű kebelnek ; az alkotmány gyökereire irányzott csapásokra fölajdult minden szabadelvű protestans. Háromnegyed század panaszai újabb sérelmekből új tápot nyerve, viharosabban törtek ki, mint valaha, a kormány és a catholicismus ellen. A hazafiak további türelme végveszélylyel fenyegetné az alkotmányt s a vallásszabadságot.

E gondolat villámként forradalmi lázba hozta az egész nemzetet. Nem annyira az aranybulla 31-ik cikkében élő jog engedé meg, mint inkább önfentartási ösztöne, s a végszükség parancsolák, hogy legszentebb jogait védendő, utolsó fegyveréhez a fölkeléshez nyuljon a nemzet. Keserű, de elkerülhetlen gyógyszer.

Bocskay felvont szemekkel, éber gonddal kíséri vala Prágából a zajongó eseményeket. Az udvarnak Erdélyben Basta által végrehajtott zsarnoki rendszerét már előbb vérig meggyűlölé az ő alkotmányos érzülete. S mivel annak Prágában útját nem állhatá, Bethlen Gáborral lép érintkezésbe megbuktatására. Ama reménye is elpárolgott immár, hogy Erdély vajdai székébe valaha a bécsi udvar akaratával juthasson föl. E körülmények kapcsolatban a magyarországi

eseményekkel meggyőzik Bocskayt arról, hogy Rudolftól saját egyéniségére s hazájára nézve mi jót se várhat. Az 1604-ki pozsonyi országgyűlésen kicrőszakolt hatalomcsiny, midőn Rudolf a rendek-alkotta huszonegy törvénycikkhez egy huszonkettediket, a protestansok vallásszabadságát teljesen tönkretevőt, királyi önkénnyel odabiggyezte, s ez által a nemzet törvényhozási jogát megsérté, — azután az alkotmányos érzelmű, protestans Illésházy Istvánnak törvénytelen üldözése meggyőzik Bocskayt a forradalom haszthatlanságáról.

Államférfiúi eszélye erre kiválólag alkalmasnak ítélte azon pillanatot, midőn a nemzeti forrongáson kívül magában a dynastiában is meghasonlás kapott lábra. Mátyás főherczeg ugyanis hatalmas ellenzéket alkot az uralomra mindinkább képtelenné váló Rudolf megbuktatására, kinek fejről saját fejére ohajtván tétetni a magyar koronát, az elégtelen rendeket magához édesgetni, sőt azokkal szövetekezni törekszik. Bocskay megragadja a kedvező alkalmat. Élére áll a fölkelésnek, hogy a nemzeti közcél mellett saját egyéni célját, t. i. az erdélyi uralmat elérhesse.

Az ország igen nagy többsége, úgyszólván az egész nemzet támogatja őt bátor politikájában. Csupán a catholicus főpapság marad néhány világi úrral együtt hűségesen Bocskay s a fölkelő rendek az udvar pártján. Tagadhatlanul eszélyes politikája a dynastiával szemben, s a ki- bátor és mégis követésre méltólag egyezés. ovatos, mérsékelt vala Bocskay s vele a fölkelő rendek politikája minden mozzanatában, úgy kitűzött céljában, mint követelései- s az egyezkedésben. A fölkelés bevallott célja: „a nemzet szabadságainak s az igaz keresztyén hitvallásnak oltalma, biztosítása.“ Ezt nyilvánítá Bocskay ünnepélyesen a külállamokhoz intézett

nyiltleveleiben; a morva és sziléz rendeket különösen a vallásszabadság nevében szólítá föl csatlakozásra. Csupán a nemzeti s hitszabadság megmentése végett szövetkezik a törökkel, kit különben silány eszközül tekint s használ föl czéljára. Se Bocskay, se nemzetünk nem csapong át azon merész végre, hogy a habsburg dynastiát megbuktassa s Magyarországot az osztrák szövetségből kibontsa. E dynastia uralmának s e szövetségnek nélkülözhetlen voltát, valamint azt, hogy e szövetségi viszony minden árnyoldalai daczára is több előnyt, több biztosítékot nyújt nemzeti létünknek, mint az iszonyú nehézségekkel járó szakadási kísérlet, s ennek beláthatlan, végzelmes következményei,— egyetlen józan hazafi se vonakodik belátni. Pedig mily tömérdek gyúanyag volt összehalmozva egy romboló politikai eszme fölrepítésére! De őseink higgadt eszüket nem hagyták szívők kesergő érzelmeitől elragadtatni. Állami jogaik s vallásszabadságuk biztosítékát nem az Austriától való elszakadásban, hanem épen ellenkezőleg a lajthántúli népekkel az eddiginél is szorosabb, bensőbb szövetkezésben keresték. Egy becsületes hazafinak se jut eszébe, a török frigyet másnak mint pillanatnyi véd- és daczszövetségnek tekinteni s netán állandósítani.

Bocskay a tizenhatodik század végén kitűntetett politikai hitvallásához a tizenhetedik század elején is következetes marad. Oly szükségesnek ismerte nemzetére nézve most is a habsburg uralmat, hogy midőn kezében diadalmas fegyverrel, a török segélyről biztosítva, Amhád sultán őt Magyarország királyának nyilvánítaná, s fejére koronát tévén, a rendeket új királyuk iránt hűségre és arra intené, ne engedjék magokat ismét rászedetni a németek ígéretei által: Bocskay leveszi fejéről a koronát s így szól vala: „elfogadom ajándé-

kul, de nem a királyság jeléül; mert Magyarországnak van még élő koronás feje. A korona elfogadása által nem akarok a nemzet szabadságain, a rendek jogain csorbát ütni; mert épen ezek védelmére nyultam fegyverhez.“

E szavak világosan jelzik, hogy a felkelő rendek méltányos egyezkedésre, a nemzet politikai s vallási szabadságát biztosító békére hajlandók voltak. Midőn a kormány részéről Mátyás főherczeg engesztelékeny jobbját nyújtá a nemzetnek: Bocskay habozás nélkül fogadta el azt. Mig a rendek részéről a legjellemdúsabb államférfiak, Illésházy István s Thurzó György kész örömmel vállalják magokra a közvetítő szerepet s csüggedetlen buzgalommal járnak el benne. A korponai gyűléstől a bécsi békéig lenyuló alkudozásokat mély átgondoltság s államférfias ildom jellemzik. Az alkudozásba bocsátkozás, az egyezkedés fogalma előre kizár minden hajlíthatlan merevséget, mely csupán jogi szempontokra támaszkodik; mindkét fél tudja, hogy előre megalapított programjából engednie kell, ha nem akarja lehetetleníteni a békés kiegyenlítést. Egyezkednek tehát a szó teljes értelmében, összeütköző érdekeik, a nemzeti jogok s a királyi hatalom méltányos összebékítése végett. A bécsi béke több, pedig lényeges pontját állami jogainak megfelelőbben, a népszabadságnak kedvezőbbben szerette volna megalkotni a nemzet; aztán vallásszabadságunknak is számos követelménye volt még, melyeket Bocskay s a rendek ohajtva ohajtottak a békepontok közé iktatni; szóval a bécsi béke nagy vívmányai daczára se foglalta magában az ország minden jogos törvényes kívánalmát. A fölkelők mégse vonakodnak elfogadni azt; teljesületlen követelményeik kivívását pedig későbbi országgyűlésnek hagyják föladatul; mert részletekért vétkellik kockáztatni az egészset,

bizonytalan mindenért a bizonyos kielégítőt. Sokkal inkább magokévá tesznek ősünk egy becsületes, bár a nemzeti vágyakat színig nem teljesítő egyezkedést: mintsem harcsháboru tovább zajlása- s a szerencsekerék forgandóságára bíznák az általok képviselt nemzet jövőjét, melyet biztosítani s nem veszélyeztetni voltak hivatva. Hogy mindent ki nem vívtak, ezért jó lélekkel vállalhattak felelősséget az ország s a késő ivadék előtt: de a mindent kockáztatásért senki a rendek közül, maga Bocskay, a fejdelem se terhelhette lelkiismeretét iszonyú felelősséggel. Az ő politikájának vezércsillaga meggondolt mérséklet s nem hebehurgya rajongás vala.

Alkudozás közben igen nevezetes mozzanat merüle föl. A Habsburg dynastia ugyanis 1606-ik évi április 25-kén kelt családi nyilatkozatában „a császár ő felségét (Rudolfot) gyakorta veszedelmesen nyilvánuló bárgyuságánál fogva államainak kormányzatára továbbá képesnek nem tartván, magának s házának főnökül és támaszul Mátyás főherczeget választá.“ Mátyást, ki, mint említők, a magyar koronára áhítozék s az alkudozás szálait rendkívüli gondnal kezelé, Rudolf már előbb Magyarország teljhatalmu kormányzójává nevezte ki. E tény a dynastia családi érdekeinek megfelelt ugyan, de törvényeinkkel, melyek csak a nemzet által, csupán a király kiskorusága esetére választott kormányzót ismertek, szembeszökőleg ellenkezett. A főherczeg kinevezésében, melyet újabb sérelmül, még pedig a békülés alatt elkövetett s így kétszerte fájóbb alkotmány-sérelmül róhattunk föl, rövidlátó ellenzéki dacz s pártoskodási viszketeg mily derekas ürügyöt találhattak volna arra, hogy minden egyezkedést rögtön félbeszakítsanak, s fegyverrel torolják vissza a hatalom támadását! — Bocskayék nemhogy ily czéltalan

szakításra vetemednének: de sőt Mátyás teljhatalmu kormányzóságát elfogadva, a bécsi béke 3-ik szakaszában szentesíték is. S tették ezt az állam közjávára tisztán opportunitási szempontból; mert hiszen az élő törvény világosan ellenök harczolt. De ha a fenálló törvényvel nem vezethették jóra hazájok ügyét: szent kötelemük volt a törvény módosításával vagy mellőzésével jóra vezetniök. Ha ekkor a fölkelő rendek Mátyás főherczeg kormányzóságát visszavetik, s ez által Mátyást, a kormány részéről legerősebb rugóját a békülésnek, teljhatalmu egyezkedéstől elzárják: a bécsi béke Rudolf s az ellenreformatio vakbuzgó daczán bizonynyal megtörik vala; mit a béke szentesítése után pár nappal annak első pontja és szabadelvű értelmezése ellen irányzott óvásokból alaposan következtethetünk.

Nem mellőzhetem, mert kiváló figyelemre tartom méltónak, azon mozzanatot se, hogy a felkelő rendek, bár őket aranybullánk 31-ik cikke fegyveres ellenállásra egyenesen fölhatalmazta, bár irott törvény adott kezükbe fegyvert megsértett szabadságaik védelmére, nem vonakodtak elfogadni a királyi amnestiát, sőt önmagok „követelték azt jogosan“ a törvény alapján. Egy Bocskay büszkesége, fejedelmi nagyravágya se hánykolódik annyira, hogy megvetné a királyi kegyelmet, mire különben törvényszerű tette nem szorult; nem túloz annyira, hogy épen békülés közben alacsonyítsa le a király felség-jogait. Így lengé át őseink politikáját mérséklet s ovatosság szelleme. Pedig fegyverrel kezükben hatalmas állást foglaltak ám a dynastiával szemben; követelő hangukat harczy tárogatóval is erősbíthették. De nem feledik, hogy államügyekben a fegyverek physikai s az államférfiak erkölcsi bátorsága csupán tapintatos eszély-

lyel párosulva vezethet üdvös sikerre biztosan. Ez legyen a delejtű, mely irányt jelöl a merészségnek, nehogy elbizakodva oly régiókba csapongjon, hol ábrándot vadászhat eleget, de a nemzeti közczélt soha el nem érheti.

Bár Bocskay s a rendek vívmányaira örökké büszkén, dicsőséggel tekint vissza nemzetünk; bár a bécsi békét történelmünk legfényesebb lapjai közé sorozzuk: mégis akadt túlzó, szélsőségeket hajhászó politicus, akadt nem egy, ki nyomorult pártdühében nem tartja vala bűnnek, ráfogni az egyezkedés megalkotóira, színe-lángjára a honfiaknak, hogy bécsi pressio alatt nyögnek, meg vannak vesztegetve, eladták lelköket. Hagyján! Minden társadalomnak vannak salakjai, miket, mint tó a piszkot, szemetet, rendesen szélére szokott kivetni. Aljas méltatlankodás- és rágalomtól a derék Illésházy István se menekülhetett, kinek nemes, de hálátlan szerep, a közvetítő szerepe jutott. E nagy férfiú így kénytelen tisztálni lelkét az alaptalan vádak alól Bocskayhoz írott leveleiben: „engem a nagy háborgatás teljességgel elfogyatott. Ha fölségedhez megyek, mint egy ellenséget úgy tractálnak. . . . Pedig a törököknek mint pogányoknak fölöttébb ne higyjünk . . . arra is kell nézni, hogy méltán a keresztyénség ne kiálthasson fölségedre, se a magyar nemzetre; azt is meggondolhatjuk, micsoda hadunk, erőnk és értékünk vagyon. Ha immár én mindezekre és efélékre több ratiókra is nézvén, az békesség útjához szólottam: nem láthatom, hogy azért méltán suspectusnak kellene ítéltetnem.“

A bécsi népszövet-
ség.

Nemzetünk éles politikai érzéke már a tizenhetedik század elején fölismerete azon nagy horderejű eszme igazságát, hogy alkotmányunk egyik főbiztosítékát a bécsi kényuralmi törekvések ellen a lajthán-

túli népekkel szoros, benső szövetségben kell keresnünk. Szánandó tévedésben sínlik, ki e politikai elvet 1865-ki találmánynak hiszi. Mert egyenesen az vezette volt már Bocskayékat is, midőn minden áron sürgették, hogy a bécsi békekötést s ez által alkotmányunk- és vallásszabadságunkat az örökös tartományok rendei biztosítsák.

Miután ebbeli követelésük a békeponatok közt helyet foglalt: Magyarország, Austria, Stiria, Csehország, Morva, Szilezia és Lausitz rendének megbízott követei Bécsben 1606-ik évi szeptember 23-án kicserélték azon, már aláírt szerződési okmányaikat, melyek a nevezett országok és tartományok egymásközti szövetségét s a bécsi béke megtartását kölcsönösen biztosították. E szerződés tagadhatatlanul népeknek benső szövetsége, szoros lekötelezettsége egymás iránt, sokkal bensőbb, hogysen ilyet két, egymástól teljesen különálló birodalom egymással köthetne, sokkal szorosabb viszony, hogysen a personal-unio hibás elméletével, az ugynevezett absolut függetlenséggel összeférhetne; mert hiszen a fejdelem azonossága egyik államot csak nem kötheti le annyira, hogy a másiknak tisztán belügyeit, alkotmányát s vallásszabadságát biztosítsa, tehát kötelezze magát, azoknak, valahányszor fenyegetvék, védelmükre kelni. A bécsi népszövetség valóban nem folyt a personal unio szűz elméletéből: de igenis folyt a mi personal-unióunk, a mi viszonyainkból. S nem hiszem, hogy valaki józanul rá merné fogni, hogy e szövetség minden realis kapcsolata daczára akár Magyarország, akár a lajthántúli népek állami függetlenségét sértette volna.

Az erdélyi politika. A bécsi békének még Erdélyre vonatkozó pontjáról kell szólanom.

Bocskay a 16-ik század végén minden áron oda töre-

kedett, hogy Erdélyt a magyar király uralma alatt minél bensőbb viszonyba fűzze az anyaországgal. Most azonban egészen ellenkező irányt vőn politikája. — Egyéni vágya az erdélyi fejdelemség után s tapasztalatai a prágai udvarnál, — hol a Magyarország alkotmánya s nemzetisége ellen működő elemekkel tüzetesen megismerkedett, — azon meggyőződésre vezették vala őt, hogy „valameddig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen és a magyar királyság is a németeken forog: mindenkor szükséges és hasznos Erdélyben egy magyar fejedelmet föntartani, sőt Erdélyt minél több magyar részekkel megtoldani.“ Ezen elvtől vezérelve köti ki Bocskay a bécsi békében, hogy Erdély s a hozzá kapcsolt magyar részek a Tisza balpartján szabad fejdelemválasztási joggal bírjanak. — Azt hívé, hogy Magyarország alkotmánya s nemzetisége Erdélyből, különálló fejdelemséggel biztosítható. Ugyane nézetben volt Bethlen Gábor, Pázmán Péter s a 17-ik század legtöbb államférfia.

Korábban Martinuzzi, — most Illésházy István fölfogása elütött amazokétól. Illésházy így polemizál Bocskayval: „soha sem tetszett nékem, most sem tetszik, hogy ezt a megmaradott darab országot két felé szakaszszuk, és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, mint most vagyon; mert a királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarorszában két libera electio marad: akkor vész el Magyarország ennél is jobban. . . . Nem kellene azért úgy megszaggatni hazánkat. Most is azt mondom: a magyarországi koronának és a posteritásnak semmit ártalmasbat nem cselekedhetik felséged, mint azt, hogy két felé szakasztja az országot. Messzebbre, a jövődre is nézzen felséged, ne csak az előttünk lévő kicsiny haszonra. . . . E miatt veszni

kellene az országuak: magok levágnák egymást.“ (E nagy-szerűn alapos tanba lentebb bocsátkozunk bele mélyebben, hol tüzetes birálat alá vesszük az erdélyi politikát.)

Midőn az 1608-ki pozsonyi országgyűlés osztatlan szavazattal s lelkesedéssel választá nádorrá Illésházyt: a magyar rendek nemcsak az egyezkedésnél kitüntetett 'béke-politikáját, hanem nemzeti egységre törő elveit is magokévá teszik e nagy államférfinak.

Bocskay mélyen érzé, hogy újabb politikájára sötét árnyat vet a nemzeti particularismus. A magyar állam egységet szeretné némileg megmenteni. Azért iktatja a bécsi béke 16-ik pontjába, hogy az erdélyi rendek követeket küldenek a magyar országgyűlésre; azért köti végrendeletében a nemzet szívére, hogy két fejdelemsége daczára egységben, összetartásban maradjon. Bocskay- s elvrokonainak másik megbocsáthatlan hibája a török uralom fentartása. Pedig a 17-ik század elején már annyira megroskadott az ozman hatalom, hogy bízvást lerázhatjuk vala nyakunkról, ha a koronával kezét fogva (mire a kibékülés után szép alkalom kínálkozék) összes erőnkkel föllépünk ellene. Ámde az erdélyi fejdelemség föntartására nélkülözhetlen a porta pártfogása; mert a habsburg dynastia korántse jó szándék-ból, csupán kényszerűségből mondván le Erdélyről, ennek visszakeblezésére bizonynyal megragadná a legelső kedvező pillanatot, annyival inkább, mivel e törekvését a magyar rendek is hőn támogatnák. Bocskay a helyett, hogy a magyar birodalom mindenek fölött való érdekének megfelelőleg véd- és dacszövetséget kötne a királyljal, — s hazája minden gyermekét egy másik, az előbbinél még üdvösebb, dicsőbb szabadságharczra lelkesítené az ozman ellen; a helyett, hogy Martinuzzi nyomdokait követné most is,

miként pályája küszöbén: Rudolfal együtt húsz éves (zsitvatoroki) békét köt a portával s a törökkel biztosíttatja Erdély önállását a magyar korona ellenében. Erdély tehát ismét török hűbéruralom alá görbed vissza.

Sírnia kellett a nemzetnek, midőn épen a zsitvatoroki béke által, melynek minden pontja a porta súlyedését, hanyatlását hirdeté, — mi magunk szilárdítók meg a gyengülő török uralmat.

A pozsonyi népszö-
vetség.

Bocskay halála után Illésházy István s Thurzó György hiába tűzik szét darabolt, meggyengült nemzetök elé ama nagy czélt, hogy alárendelt helyzetéből kiemelkedve, tekintélyes súlyra tegyen szert a dynastia tanácsában s Közép-Európa államrendszerében. Ily szerep az egységes magyar államhoz méltó leendett: de a habsburg uralom alatt lévő Dunántúl s felső Magyarorszá-
g erejét nagyban felülhaladta. Nevezett államférfiak más-
sik czélja az alkotmány és vallásszabadság, szóval a kivívott bécsi béke megőrzése szemben az ellenreformatio- s az udvari absolutismussal. S mivel őseink már ekkor belátták volt, hogy vallásszabadságot s ezzel karöltve járó alkotmányosságot lajtháninnen maradandólag csak úgy élvezhetnek, ha lajthántúl is hasonló rendszer ver gyökeret: a lajthántúli rendekkel kötött népszövetség szilárdításán s állandósításán működnek. Ez bírja rá Magyarorszá-
g rendeit arra is, hogy Rudolf király megbuktatására Mátyás főherczeggel szövetkezzenek; mert Mátyásban, mint a prágai udvar határozott ellenében, egyszersmind az absolutismus s az ellenreformatio ellenét —, azon főherczegben, ki fenjen, pathossal hirdeté, hogy ő, mint vér és lélek szerint magyar, kész a hazáért, ha kell, véré-
t is föláldozni, — a nemzet

őszinte barátját, szabadelvű törekvéseik hű támaszát vélik rejteni. A főherczeg uralmi vágyait érvényesítendő, eleinte valóban szabadelvű szerepet játszik. Nemhogy ellenezné, sőt maga sürgeti, önmaga viszi le az osztrák rendeket Pozsonyba, hogy Magyarország s a lajthántúli népek közt örök, felbonthatlan frigy köttessék az alkotmány s vallásszabadság közös ügyének biztosítására. Az így létrejött népszövetség korszakot alkot a birodalom történelmében; s bár a szövetkezett népek szándoka daczára maradandóvá nem fejlődheték: egy pár évtizedes életének rendkívüli eredményei is tanuságul szolgálhattak a magyarnak s a lajthántúli nemzeteknek, hogy szabadságukat a bécsi kormány absolutismusából eredő veszélyek ellen korántsem a merev, középkori particularismus, nem a függetlenség hibás elméletéből folyó zárkózottság, hanem főleg közös érdeken alapuló népszövetség biztosíthatja. Hogy a megkötött frigy nem állandósulhat vala, annak okai csak az ellenreformatio emberei s a bécsi kormány voltanak, kiknek korlátlan kényuralmát megsemmisítéssel fenyegeté a pozsonyi coalitio. Igen bizony. Őseink a népszövetségben világért sem állami függetlenségünk s alkotmányunk föladását, hanem épen az ezeket elnyomó osztrák absolutismus bukását látták; a népszövetséggel korántsem nyitnak kaput a törvénytelen bécsi befolyásnak: hanem inkább szilárd gátat emelnek ellene. S midőn később a dynastia közbelépésével szétrombolá e közös viszonyt: nemzetünknek igen igen méltó oka volt bankódni fölötte.

Mátyás a pozsonyi népszövetségnek köszönheti Rudolf megbuktatását és saját trónraléptét. E népszövetségnek köszönik a csehek is híres felséglevelüket (*litterae majestatis*); Rudolf, a különben vakbuzgó ellenreformátor, csu-

pán a népek által támogatott Mátyás elhomályosítása végett adja magát reá, hogy Csehország politikai s vallásszabadságát a pozsonyi szövetség-főlavatta szabadelvű eszméknek megfelelőleg biztosítsa. E szövetségnek, különösen a magyar rendek hatalmas közbenjárásának sikerül kivívnia, hogy Mátyás az osztrák protestans rendeknek is teljes vallásszabadságot adjon; a melyről szóló fejedelmi rendeletet Magyarország nádora, Thurzó György hirdeté ki Austriában, fényes bizonyságául a népek szövetségében élő erkölcsi erőnek. E szövetség-szülte solidaritás hozta létre 1614-ben az összes birodalom ama nevezetes diaetáját Linzben, hol Magyarország rendei a lajthántúli rendekkel közösen, minden függetlenségi féltékenység nélkül tanácskoztak Erdély ügyeiről, a personal-unio daczára, s noha az erdélyi ügy szorosan véve csak a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozott volna.

Szép virágzásnak indult szövetségünk azonban mihamar bomladozni kezd. Mátyás, miután a népek segélyével Rudolf minden koronáját, a császárit is fejére tűzé, a régi viszonyok közepett elődei hibás rendszerébe hanyatlik vissza; és cserben hagyja az őt bizalommal övező népek reményeit. A népszövetséget, melynek megalkotásánál ő szerepelt első tényezőként, most mint gátját az absolutismusnak tanácsosai sugalmára szintén ő maga törekszik eredeti céljától elvonni, majd szétszakítani.

Az ellenreformatio. A magyar clerus közreműködésével mind hevesebb mozgalomba jönnek az ellenreformatio kerekkei. Pázmán Péter hadat üzent, hadat, élet-halálra a magyar protestantismusnak, midőn rajongó szevedélylyel fölkiálta: „Pusztuljanak el jószágaim, álljanak üresen, lakosok nélkül: csak protestans templom ne emelkedjék területő-

kön!" Az alkotmány és vallásszabadság ellen Magyarországon s Lajthán túl egyaránt napról-napra bőszebb rohamokat intéznek vala. Elannyira, hogy a megtámadt népek újra meg újra fegyverrel kényszerülnek eltiport jogaik, lelkesmeretök, lételük védelmére kelni.

Bethlen Gábor politikája.

Bethlen Gábor hasonló viszonyok közt, hasonló állásban újkori Corvin Mátyásunk leendett.

Noha török segélylyel lép Erdély fejedelmi székébe, s török fenhatóság alatt birja, biztosítja azt a bécsi udvar ellen: mégis ép oly rohadt, mint gyűlöletes előtte a török uralom. Mélyen érzi a magyar nemzet egysége s az osztrák szövetségnek szükségét. Nem késik azért kinyilvánítani, hogy a békét Béccsel Erdély, Magyarország s a habsburg monarchia, sőt az összes keresztyénség érdekében is kívánatosnak látja. E tekintetből köt Mátyással s Magyarországgal véd- és dacszövetséget: e szempontból egyezik bele a nagyszombati szerződésbe, mely szerint Erdély s a részek nem vonatnak el a magyar korona alól. Igen téves felfogásban vannak azok, kik Bethlent a török véduraság barátjául s mint ilyet, az osztrák szövetség ellenélül szeretik feltüntetni.

Midőn a nagy fejdelem a fölkelés zászlaját kitűzé; s a nemzet catholicus papjainkon s világi főrendünk egy részén kívül lelkesülve hozzá csatlakozék: korántsem a magyar-osztrák szövetség fölbontása-, hanem ép ellenkezőleg, e szövetség megőrzése, szilárdítása végett von fegyvert. A bécsi kormányt, mely a lajthántúli népek jogait elnyomni, s az 1608-ki pozsonyi népszövetséget szétszakítani törekedett, épen arra akarja Bethlen kényszeríteni,

hogy ama szövetség lételét elismerje, s az általa biztosított jogokat tiszteletben tartsa. Hiszen híres manifestumában világosan hirdeté: „Veni armatus, quia et fideiussores hungarorum (t. i. a lajthántúli népeket) jamjam opprimere conantur.“

Közösügyek. Avagy nem Bethlen s a magyar rendek voltak-e, kik Pozsonyban a cseh, morva s austriai rendekkel újabb oltalmi s támadási frigyre lépven, közösen elhatározzák, „hogy ezek Magyarország végvárainak oltalmára az eddigi öszleteken túl még 50,000 forintot fizetnek; de külön biztosok által felügyeltetnek a pénz mibe fektetésére. Továbbá egyenlő pénzt vernek s a kereskedést közös alapokra fektetik a szerződő felek.“ — Im! itt állanak a tények czáfolhatlanul. Tények, melyek nemzetünk s Bethlen politikájáról minden kétséget eloszlatnak, s földérítik, hogy őseink Austriával oly benső szövetségre léptenek, mely közös érdekekből folyó közös ügyeket foglalt magában. — Nagyobb csapás alig érhetne a magyar nemzetet, mint hogy a csehek hadvezérek hibája s Bethlen józan tanácsira nem hallgatás miatt fehérhegyi csatájokat elvesztvén, II. Ferdinándot annyira megerősíték, hogy ez a lajthántúli népek vallásszabadságát és Csehország alkotmányát, ezzel együtt pedig a magyar-osztrák népszövetséget is megsemmisíté.

Bethlen s a habsburg dynastia. Mily állást foglalt el Bethlen magával a habsburg dynastiával szemben? Politikájának rovatába tartozott-e s mennyiben a habsburg uralom megbuktatása?

E fontos kérdés megfejtésénél politikai rendszerének alapját, kiindulási pontját s végcélját kell tekintetbe vennünk. Bethlen politikai rendszerének alapja az önálló

Erdély, végeztélja magyar nemzeti létünk, alkotmányunk s vallásszabadságunk biztosítása volt. A fejdelem látta, hogy magát az alapot, t. i. az önálló erdélyi fejdelemséget a habsburg uralom mellett is föntarthatja a fenforgó nemzetközi viszonyok közt; látta továbbá, hogy egy erős Erdély mellett nemzeti létünket se teheti tönkre a német. De másrészt azon hitben élt, hogy végeztéljának másik felét, t. i. a magyarországi alkotmány és vallásszabadság szilárd, állandó biztosítását habsburg uralom alatt el nem érheti; mert ez akkoron az absolutismus s az ellenreformatio vezére volt. Bethlen, a protestantismus egyik elsőrendű bajnoka, a világ általános vallási forradalma közepett elégnék találta ezt az okot arra, hogy szövetségben a protestans Európával a habsburg uralom megbuktatására törekedjék. A vallási szempont, kora uralkodó eszméje, feledteti vele a török igát. Az emberiség egyetemes körjában, az ellenreformatio világtrendítő lázában elnémul előtte helyi bajunk, a török nyavalya fájdalma. Ha figyelembe vesszük az óriás egyházi küzdelem vonzó varázsát, Bethlen uralomra termett lángeszét s nagy nemzetközi összeköttetésit, hatalmas kultúraszait; ha a bécsi udvar százados hibáira gondolunk: valóban nem csodálhatjuk, hogy a fejdelem fenkölt agyában, nem is számítva a török uralommal, egy merész politikai ábránd villan föl: a habsburg uralom megbuktatására zsákmányolni ki a harmincz éves háború esélyeit, és Szent-István szétदारabolt birodalmát saját uralma alatt egyesíteni. De ez csak mint ábránd, csak mint politika eszmény lebeg vala előtte, melynek az ő telivér gyakorlati állambölcsesége inkább sejté elérhetlenségét, mint sikerét, s melynek ép azért soha egy pillanatra sem áldozá föl elérhető, realis politikai céljait. Csak legtitkosabb irataiban,

legbensőbb magánleveleiben ad annak olykor kifejezést, ott is csak félhomályban, teljes világításban soha nem.

Első fölkelési manifestumában, titkos eszményét gyönyörűn leleplezve, így ír a fejdelem a királynak: „Tudja meg felséged, hogy egyáltalában nem vagyok képes oly szemtelenségre, hogy szabad országban a rendek jogai és szabadságai sérelmére erőhatalommal keressem az uralkodást. Királyi méltóságról, az ország elfoglalásáról szó sincs közöttünk . . . a magyar nemzet java, az elnyomott vallási szabadság forog egyedül fenn.“ S midőn a rendek háborúpártja Pozsonyban királylyá akarja választani a fejedelmet: ő határozottan ellene nyilatkozik e forradalmi lépésnek; mert — úgymond — csak az ország szabadságának, a közbeke helyreállításának okáért ragadt fegyvert.

Igaz ugyan, hogy később, az események kedvező fejlemlé folytán, a beszterczei országgyűlésen már nem ellenzi Ferdinánd letételét, és saját személyének királylyá választatását elfogadja; igaz, hogy e nagy lépéssel már-már közel érezte magát Bethlen politikai eszményének valósulásához: de csalódását rögtön belátja s tévhitéből nyomban kijózanul. Mert a választó rendek nagy többsége ama választással csupán diplomatiái tüntetést czélzott, csak egy ügyes álfogást alkalmazott Ferdinánd király ellen, ki legveszélyesebb körülményei közt is makacs vakbuzgalommal tagadván meg a nemzet jogos kívánalmait, a rendekben elenyészteté azon reményt, hogy engedelkenységgel üdvös békét vívhasanak ki politikai s vallásszabadságuk számára. Ferdinánd daczára hasonló daczczal kellett felelnie az országnak, hogy királyát megtörhesse s czélt érhesse. A nemzet célja korántsem a habsburg uralom megbuktatása, nem Ferdinánd végleges letétele volt.

És Bethlen leborúl az ország közvéleménye előtt. Látva, hogy túlzó terve elé döntő pillanatban a legnagyobb akadály, maga az országos közakarat tornyosul, csodás önuralommal tesz le saját eszményének kiviteléről, s ama kisebb szabású politikai czélok kivívására szorítkozik, melyek a nemzet többségének nézeteivel is egybehangzanak. Itt tündöklék legfényesebben az ő államférfíui nagysága: a legcsábítóbb pillanatokban sem úz subjectív érzelmi, hanem objectív állampolitikát. Azért nem is téteti fejére a koronát. Ferdinánd hivei iránt pedig bámulatos engedékenységet tanusít, midőn Nyitra megvételekor Telegdy János püspököt s az őrséget szabadon bocsátja.

Ha némi hátsó gondolatot még ezek után is táplálna szívében a trónra nézve: azt legfőlebb egyéni nagyravágya s nem politikai rendszere kifolyásául tekinthetjük. S még ily királyi hajlamok mellett is sokkal eszélyesebb, sokkal mélyebb számító Bethlenünk, hogysem vágya betetőzését megkisértené, mielőtt Ferdinánd Németországban is tönkre nem veretik, s a habsburg ház úgy lajthántúli mint német-birodalmi uralmát el nem veszti. Sokkal alaposban ismeré ő hona helyzetét, viszonyait és sokkal nemesebb jellemmel dicsekedheték, hogysem a történtek után egyéni szenvedélye kedvéért nemzete s az uralkodó hatalam közt végkép lerontsa a békülés hídját. Lángesze, mely merészséggel ennyi mérsékletet párosít, nem is hagyja cserben a nagy államférfiút. Midőn lajthántúli szövetségeseink leverettek, s a békevágya a fölkelő rendekben mind hangosabban nyilatkozik, elannyira, hogy számosan, a nemzeti párttól eltántorodva, immár Ferdinándhoz állanak, s Bethlen börtönt kénytelen a tömeges átpártolások fékezésére igénybe venni: ekkor csupán a szerencsében tanusított eszélye

teszi lehetővé, hogy újra fölvegye a békealku szálait. — Bár hadai alkudozás közben újabb döntő győzelmeket vínnak Ferdinánd vezére in, Buquoi-n s Collaltón; bár a Habsburgok helyzete braunschweigi Christián s Mansfeld diadalmai folytán Németországban is mindinkább súlyosbodik: ennyi előny, ennyi szédítő szerencse sem sodorja le többé hősünket a békülés teréről; hol sok engedékenységgel, még több ildommal végre kivívja Ferdinándtól a nemzetre úgy mint A nikolsburgi béke. önmagára nézve kedvező nikolsburgi békét. E kiegyezés az ország általános ohaja- s közakaratával találkozott. Ferdinánd letételének s Bethlen megkoronázásának legrajongóbb kortesei is megjöttek tévedésök útjáról.

E béke újfent biztosítá ugyan Magyarország vallási s politikai szabadságát: de ennek egyik legfőbb biztosítékát, a lajthántúli népek alkotmányos jogait s a magyar-osztrák népszövetséget nem sikerült Bethlennek új életre ébreszténie. Pedig ő meggyőződött arról, hogy ha lajthántúl az ellenreformatio s az absolutismus végleg meggyökereznek: Magyarországba is okvetlen áteregetik ismét szálaikat a lelkesmereti és népjogok lenyűgzésére, daczára minden szerződés- s törvényeknek. A lajthántúliak szabadulási reményöket viszont azon diadalhoz kötéek, melyet a protestantismusnak Németországban sikerülend a catholicus ligán kivívnia. Bethlen e széles, de alapos combinatióra fekteti további politikáját. Magyarország jogainak megszilárdulását az európai protestantismus és közszabadság megerősödésével hozza logikai kapcsolatba. Ezért lép véd- és daczszövetségre a protestans külhatalmakkal; ezért visel a nikolsburgi béke után még két izben hadat Ferdinánd ellen.

Nagymérvű európai látköre volt neki kis Erdélyéből. A gyöngébb szeműek kisebb látkörüknél fogva ellenmondásokat, következetlenséget láttak politikájában, mely ha válogatott is eszközökben, a mint azokat körülményekhez képest opportunusok- vagy alkalmatlanoknak találta: de objectiv nemzeti céljában soha se szűnt meg következetes Bethlen szövetsége lenni. Ily ellenmondásnak tűnt fel néme-
a császárral. Ilyek előtt, hogy a második hadjáratát befejező béke pontjaiban arra kötelezé magát a fejdelem, hogy „ezentúl semmi ürügy alatt nem ragad fegyvert az austriai ház ellen; ennek elleneivel nem szövetezik; sőt Ferdinánd és ő kölcsönösen segítik egymást a török ellen.“ Majd Ferdinánddal benső, állandó frigyet kötendő, mindent elkövet, hogy ennek leánya, Mária Anna kezét megnyerje. Harmadik hadviselete után pedig fölhívja a császárt: békülne ki s szöveteznék a protestans német fejedelmekkel; aztán közös erővel forduljanak minnyájan a török ellen.

E diplomatiái tervek, részben fogások, alaposan vizsgálva, legkisebb összeütközésbe se jönnek Bethlen politikai rendszerével, sőt annak kiegészítő részét képezik; s ha valósulnak: az összes protestantismus s hazánk kiváló előnyére ütöttek volna ki. Ne feledjük, hogy Bethlen lángelméjében a török uralom megtörésének eszméje is élénken lobogott ám; s bár a viszonyok vas kényszere el-elfojtá benne, de minden kedvező nyilásnál előtérbe tolja azt. Ő örömeztobb harczolt volna habsburg szövetséggel a török ellen, mint török szövetséggel a Habsburgok ellen. Ha a császár és király a fejdelem főntebbi ajánlatát elfogadva, fölhagy a protestantismus s alkotmányosság ellen körömszakadtig folytatott küzdelmével: Bethlen második nagy hivatását, a török iga széttöresét s ez által nemzeti egységünk előkészí-

tését bizonynyal megkísérli. Noha Ferdinánd rajongó katholicismusán minden jó igyekezete megtört: pusztá törekvése is bizonyosságot nyujt nekünk arról, hogy Bethlen Gábor helyesen fogta föl nemzetünk helyzetét s hivatását.

Bethlen halála után Németországban erősen zajlottak tovább a harmincz éves háború hullámai. Protestantismus és alkotmányosság Magyarországon is folyton czéltáblái maradtak az ellenreformatio s absolutismus támadásinak, melyeket kormányról, országgyűléseken s társadalmi téren intéznek vala ellenök. Bethlen s a nemzet szabadságharczai jövőre nem nyujthattak biztosítékot a neki-izmosult katholicismus s a bécsi hatalom törvényellenes vágyaival szemben. Biztosítékot egyedül egységes nemzeti erőben találhattunk volna. Oh! de hol volt nemzeti erőnk, hol nemzeti egységünk? — Irtózatoss távol jövőben, hová a reménység szemei se hatoltak el. Maga a habsburg uralom alatt élő nemzet-töredék is két ellenséges vallási táborra szakadt. Catholicus papságunk zászlóvivője a törvénytíprásnak. Így lón társadalmunk ezen elsőrangú tényezője, így levénk önmagunk kész eszközei a bécsi kényuralomnak. Nem a Lajthán túl lappangott nyomorunk minden oka: sok, igen sok hiba volt önmagunkban is.

Mindezen okok s bűnök összműködése kényszeríté I. Rákóczy Györgyöt arra, hogy a nemzet protestans részével III. Ferdinánd alatt megint fegyvert ragadjon. E forradalom vallási alapvonása mellett sötét polgárharczi jellemet is ölt. Mig Bocskay s Bethlen zászlói alatt ott találtuk valláskülönbség nélkül úgyszólván az egész nemzetet: most a dunántúli megyék a kormány mellett lépnek síkra, hogy önnön vérént ontsa a magyar.

Eszterházy Miklós. Ezért jajdula föl Eszterházy Miklós nádor politikai bölcselme: „nekünk — ugymond — csön-
desség kellene; egyéb sem tartja meg ezt a mi megkevese-
dett nemzetünket.” — E tekintélyes államférfiunk pályája
első szakában szenvedélyes ellenreformátor s mint ilyen,
nem nagyon dicséretes bajnoka volt az alkotmányosságnak.
De egy nagyszerű vonást már ekkor sem tagadhatunk meg
tőle: Eszterházy nemzeti egységünk lelkes szóvivője, Er-
délyre nézve Illésházy uniotanának képviselője. Az elsza-
kadt tartomány visszakeblezéséből üdvöt, különállásából
átkot lát honára háramlani. Ezért küzde ő a kormányon
meggyőződése egész tüzével, bár sikertelen, Pázmán Péter
ellen, ki Erdély önállása mellett hasonló erélylyel izgat
vala nem annyira nemzeti közczélből, nem azért, hogy az
erdélyi fejdelemség által Magyarország vallásszabadságát s
törvényeit biztosítsa: hanem inkább ellenreformatori szem-
pontból, hogy a protestans erők megoszlásában annál könny-
nyebben diadalt ülhessen a vallásszabadságon.

Eszterházy pályája lejtőjén látja be, mily boldogtalan
viszályba-veszélybe sodorja nemzetét az ellenreformatio:
fölhagy tehát annak erőszakolásával; s az alkotmányos
szabadság úgy egyházi, mint állami téren őszinte barátot
nyer benne. Nádori állásában az udvartól érkező törvény-
telen intézkedések ellen s a nádorság jogkörének föntartása
mellett oly kitartással kezd vala harczolni, hogy e miatt
makacssággal, sőt pártütéssel vádolják ellenci. Többször
komoly összeütközésbe jó kormánytársaival s az udvarral,
melynek szakadatlan törvényszegései miatt saját helyzetét
tarthatlannak érezvén, két ízben nyújtá be lemondását.
Királya azonban egyszer sem fogadja el, s újabb ígéretek,
biztosítások mellett visszavéteti vele azt. Majd midőn

Erdély felől Rákóczy támadását s a polgárháború felhőit borulni látná: mindent elkövet a királynál, hogy „a rendek sérelmei s nehézségei orvosoltassanak, melyek — úgymond — szabadítót váratnak Magyarország rendeivel az erdélyi fejedelemben; a magyar rendek csak abban az esetben szövetkeznek Rákóczyval, ha sérelmeik nem orvosoltatnak; és Rákóczy a magyar rendek akarata ellenére nem mer mozdulni.“ Becsületes czélzata azonban a clérus hazafiatlan ellenhatásán hajótörést szenved. Főpapjaink fölingerlik a király lelkismeretét, hogy ne bocsássa alkura az egyház ügyét. Ők, a vallás fölcent apostolai, nem pirulnak el a fegyverektől, nem riadnak vissza testvérharcztól, vérontástól, csak hogy zsarnoki hierarchiájokat annyi törvény és szerződés ellenére a szívek szabad érzelmire ráerősztolják.

Eszterházy az egyezkedés teréről eként leszoríttatván, — hogy rosszat rosszabbal ne tetőzzön, — mint az ország főkapitánya elvállalja ugyan súlyos helyzetében a Rákóczy ellen működő seveg vezényletét: de borús szívvvel előre megírja a fejedelemnek: „bizony pogányokra mennék örömessebb, mint magam nemzetére.“ Hadjárata Rákóczy s a fölkelt rendek ellen inkább a békítés, az egyezkedés harcza volt, mint a diadalvágyé. Nem mint ellenséges hadvezér, de nemes honfíként csatározott önvére ellen. S a hadvezérnek soha meg nem bocsátható, a hazafinak azonban dicsőségére való mulasztásával, szándékos stratégiai hibáival nagyon megkönnyíté Eszterházy Rákóczynak, hogy kis vérontással nagy eredményhez, a linzi békéhez juthasson.

A Rákóczy-fölkelés Rákóczy fölkelésének czélja a megszélja s a kiegyezés. roskasztott vallási s polgári szabadság restaurálása. A mire a fejedelem még támadása előtt figyel-

meztette volt III. Ferdinándot, „hogy a császár és király németországi háborújában még a magyar evangelicus rendek támaszára is számot tarthatna, ha a bécsi béke s az 1608-ki törvények szellemében kormányozná az országot,“ — hűn jellemzi a rendek politikai érzületét. És a nemzet, mely örökös küzdelmei daczára a bécsi udvarral sorban választá Rudolfot, Mátyást s a három Ferdinándot királylaivá, nem annyira dynasticus ragaszkodásból, mire szabad királyválasztási jogánál fogva akkor még nem is volt törvényileg kötelezve, mint inkább a viszonyok-parancsolta szükségességből s önérdékénél fogva, — ez a nemzet most sem akart elszakadni a habsburg uralom alól. Pedig ha valaha, most fényes alkalom kínálkozék erre. Rákóczy, mint a francziák és svédek szövetségese, hadait a svéd sereggel egyesíti, melynek előcsapatai már Magyarországon száguldoznak. Torstenson Brünnt ostromolja. A szövetséges hadak Bécset fenyegetik. A habsburg dynastia napja közhit szerint hanyatlóban volt. Francziaország vélte, hogy vég csapást mérhet százados ellenére.

De nemzetünk a helyett, hogy a dynastiára mért végcsapáshoz segédkezet nyujtana: egyedüli szabadítója lőn annak az utolsó pillanatban. Midőn Ferdinánd szorongatott helyzetében a forradalmi rendek követelményét teljesíteni, az ország szabadságait biztosítani késznek nyilatkozott: a nemzet befejezettnek tekinté fölkelési hivatását. Rákóczy pedig a porta határozott parancsára frigyeseivel szakítva, békealkura lép a királylyal, hadait visszavonja s megköti a linczi békét. Ez által nemcsak az enyészet örvényéből rántja ki a bécsi udvart: de azt is lehetővé teszi Ferdinándnak hogy németbirodalmi ügyét kielégítő eredményre vezesse a westfáliai békealkudozásnál. Maga a nemzet főleg

azon mély politikai meggondolástól indítatva egyezik ki a habsburg dynastiával, hogy e hatalom bukása Közép-Európát beláthatlan válságokba sodorná, melyeknek a szövetségi államrendszer fölbomlása s Magyarország az osztrák szövetségtől elesése lehettek volna végzelmes következményei. Akadt azonban túlzó, ki a császári koronának Franciaországra, a magyar királyságnak pedig Rákóczyra szállhatását rebesgeti vala. Erre mondá Eszterházy Miklós ama nevezetes szavakat: „eszeveszett bolond, a ki azt tartja, hogy valami magánosan való magyar fejdelemség ezt a nemzetet és hazát megtarthatná.“

DELLAGI GÉZA

NEGYEDIK FEJEZET.

A külhatalmak politikája a magyar-német szövetséggel szemben. — Az újabb német viszonyok hatása a Habsburgok magyarországi politikájára. — A Wesselényi-féle confederatio.

Néhány szóval érintenem kell a külhatalmak politikáját a magyar-német szövetséggel szemben.

A tizenhetedik század első felében a vallási reformatio s ellenreformatio eszméje uralkodván, ez jelöli meg egyik állam nemzetközi állását a másikkal szemben.

A francia külpolitika. Csupán Franciaország tesz kivételt ezen általános szabály alól. Richelieu practicus lángesze minden vallási szempontot mellőz a külügyek vezérletében. A hagyományos francia politika jel-szava: gyöngíteni, ha lehet, összetörni a Habsburgok hatalmát, Franciaországét pedig ép oly mérvben terjeszteni s uralomra emelni Európa fölött, soha nem harsogott élesebben, mint a nagy bíbornok ajkáról. Célját érendő, — noha a legbuzgóbb catholicus nemzetnek volt mindenható minis-tere, — a protestans fejedelmekkel együtt működik II. és III. Ferdinánd császárok ellen. A nemzeti jogokért küzdő Magyarországot, Bethlent s Rákóczy Györgyöt fontos ténye-

zökül illeszti be politikai rendszerébe; mert forradalmainkat pompás eszköznek tekinti a habsburg erő megosztására s emésztésére. Ezért szövetkezik vala Bethlennel; izgatja, tüzeli Rákóczy Györgyöt, hogy kössön véd- és dacszövetséget Austria ellenségivel. Richelieu utóda, Mazarin, aztán létre is hozza az óhajtott frigyet. A francia gloire híve hitte, hogy a fölkelő magyar nemzet segélyével már-már haláldöfést adhat a habsburg dynastiának: de mi nem hagytuk magunkat diplomatiái játékszerűl fölhasználni a hatalmasok kezében; s miután önczélunkat a linzi békével

1645. kivívtuk: szakítánk a francia szövetséggel. Egyébiránt Franciaország biztosítá nemzetközi túlsúlyát a westfáliai béke által.

A protestans hatalmak,
különösen Anglia kül-
politikája.

A protestans hatalmak, névszerint Anglia, — mig ott a belforradalom lángjai ki nem ütöttek, — s Németalföld meg. Svédország szinte a protestans unio mellett s a mühlhauseni katolicus szövetség ellen harczolnak. Működésök oda irányul, hogy a Habsburgok fölényét megtörve, a protestantismus ügyét diadalra segítsék. Bethlennel, Rákóczyval frigyben állnak, s oly kiváló fontosságot tulajdonítanak ezeknek, hogy a protestans Európa reményinek sikerét nagyrészből az erdélyi fejedelmek magatartásától teszik vala függővé.

Anglia azonban csak oly mérvig akarta korlátozni a habsburg hatalmat, a mennyire Európa súlyegylene s a vallásszabadság igényelték. Korántsem szándékozott minden uralmától megfosztani azon dynastiát, melyet a közép-európai államrendszer szükséges kapesául tekintett. Bár a német császári koronát örömet elvonná tőle: de Magyarország s a lajthántúli tartományok szövetségét habsburg

fenhatóság alatt nemzetközi szempontból már e korban is nélkülözhetlennek tartja, nélkülözhetlennek nemcsak a török, hanem a gyors izmosodásnak indult orosz birodalom

Oroszország keleti ellenében is. Mert John Bull már ekkor politikája a 17-ik században. sejté jelentőségét ama panorthodox (mai politikai szótár szerint panslav) eszméknek, melyeket Wasiljevits Iván nagyfejedelem óta eresztettek szárnyra Moskvából, s melyekre X. Károly svéd király 1657-ben eként figyelmezteti a világot: „a római pápán kívül második a muszka czár az, ki a török birodalomra ásít; ki is nemcsak száraz persuasióval, de erővel is nagygyal bír; senki az ő birtokában neki nem praejudicál s tárháza is széles. A hatalmas sultán birodalmának lakosa többnyire az orosz vallásán lévén, ha jó alkalmatossággal vallásukon lévő magistratus alá eshetnének: kétségkívül keresztet vetnének a török uralomra.” — Im! egy éles államférfiúi szem már a tizenhetedik század derekán belátja a veszélyt, mely Európát, különösen a sláv fajokkal kevert államok jövőjét az orosz nagyhatalom részéről fenyegette.

Spanyol- és Lengyelország.

Spanyol- és Lengyelország a katolicizmus-, tehát a Habsburgok mellett buzgólkodtak a harminczéves háború folyamában. Mily jelentőséget tulajdonítottak ők is Magyarországnak: fényesen bizonyítja tevékeny diplomatai működésük, melyet követjeik által szabadságharczaink lecsöndesítése, a nemzet és királya közti béke helyreállítása körül kifejtettek.

Általában Európának e korszakban nemzetünk iránt tanusított kiváló figyelme hatályosan bizonyítja azt, hogy Magyarországot az 1848/49-ki események előtt is ismerte a világ. Igen; ismertek bennünket, még pedig fontos, szereplő tagnak az európai államcsaládban.

Európa a westfáliai
béke után 1648.

Miként Magyarországon a linezi béke: úgy alkot korszakot Európában a westfáliai. A vallási eszmék, a hitfelekezeti vakbuzgalom, iszonyu háborújak után némileg egyensúlyozódván, mindinkább háttérbe vonulnak a politikai érdekek előtt. Nemzetközi téren megkezdődik az államok versenye, nagyhatalmi állásuk megszilárdítása- s az egymásközi súlyegyen biztosításáért. A középkorban alakult európai államok éltök azon korszakát kezdik vala élni, melyet él az ifjú, midőn férfikorába hajlik át, s biztos állást törekszik elfoglalni a társadalomban a pályaversenyre tolongók közepette, oly állást, hol jövője talapzatát lerakva, tért nyisson magának a további fejlődésre. Egyes magasztos eszmékért nem küzdenek többé fiatalkori rajongással az államok; mindenik szeme előtt saját létének biztosítása, s mely őt fenyegethetné, mások túlhatalmának korlátozása lebeg.

A habsburgok császári
hatalmának súlyedése s
ennek visszahatása Ma-
gyarországra.

A westfáliai béke után gyors hanyatlásnak indul a német császári hatalom; majd árnyékká törpül, mely fölött a kisfejedelemségek particularis uralma mind erősebb lábra kap. Ezen fejlődési processus egyszersmind a Habsburgok nemzetközi túlsúlyát is megtöri, minek Magyarországra mélyen érezhető visszahatása lőn. Mert a mily mérvben súlyedt a Habsburg ház hatalma nyugoton: oly mérvben törekszik emelni, növelni uralmát keleten; itt törekszik királyi kárpótlást szerezni a császári veszteségért s nagyhatalmi állását biztosítani. E törekvés, magában véve, a magyar államra nézve üdvös, helyzetünk- s érdekeinknek teljesen megfelelő leendett; mert hiszen első lépésül szolgál vala azon magyar nemzeti politika felé, mely után mi századokon át szüntelen sóvárgánk, melyért napjainkig ernye-

detlenül küzdénk, s melynek lényeges követelménye abban állott, hogy a dynastia németbirodalmi s osztrák ügyei mellett Magyarországra nemzetközi fontosságunknak s állami érdekeinknek megfelelő gondot fordítson úgy a bel-, mint a külpolitikában.

Ily magyar (vagy keleti) politika előnyeit fejtegeté Eszterházy Pál nádor Leopold előtt, midőn urát minden áron rá akarta venni: hagyna föl XIV. Lajos ellen viselt harcaival, s inkább hajoljon némi engedményekre nyugoton, csak hogy annál erélyesben léphessen föl keleten a török ellen; „mert, — úgymond, — ha a mindenható isten felséged fegyvereit itt diadalmaskodtatja, egy város helyett egész országokat fog nyerni; sőt hacsak az egy Magyarországot hajdani terjedelmében visszafoglalja: nagyobb, többet nyerend, mintha Bécestől Hollandig parancsolna; mert a Fekete-tengertől Adriáig fekvő valamennyi tartományok felségedet mint magyar királyt fogják uralni.“

A tizenhetedik században a török uralom megtörése képezte volt magvát az úgynevezett keleti politikának: ma a török uralom fentartása képezi.

A habsburg dynastia, mint a magyar korona ura, későn, de fényes sikerrel oldá meg föladatát: Magyarországot főlzabadítá a török járom alól. E nagyszerű tény a dynastia azon törekvésének volt reánk nézve megbecsülhetlen eredménye, hogy Németországban sülyedésnek indult hatalmát Magyarországon akarta kárpótolni.

E politika második vívmányául tekinthetjük az 1687-ki trónöröklési törvényt.

A harmadik eredmény azonban igen veszélyes, romboló hatásban, t. i. a nemzetiségünk s alkotmányunk ellen intézett újabb támadásokban nyilatkozott. A bécsi kormány e

tekintetben semmit se tanult, semmit se felejtett. Sőt XIV. Lajosnak „l' état c' est moi“ kényúri elvétől s példájától is ösztökélve, nagyhatalmi állását úgy vélte legjobban megszilárdíthatni, ha a lajthántúli tartományok rendi alkotmányát végkép megsemmisíti, s a korlátlan absolutismus kérégebe Magyarországot is szépen beolvasztja. A régi viszony, mely Magyarországot a német birodalomhoz fűzte s e viszonyban a német nemzetiség túlsúlya újabb meg újabb osztrákosítási kísérletekre csábítgatja a bécsi kormányférfiakat.

I, Leopold uralma. I. Leopold uralmát az érintett három főmozzanatban foglalhatjuk össze: az alkotmányosság és absolutismus küzdelme; a török uralom megtörése s a magyar birodalom visszaállítása; végül az 1687-ki trónöröklési törvény megalapítása.

Mielőtt a Wesselényi-féle confoederatio bírálataiba bocsátkoznám: az e korban tündöklő szerepet játszó Zriny Miklós (a költő) s a confoederatio vezérinek jellemét, politikai irányát ecsetelem néhány vonással az 1666-ik évet megelőzőleg.

Zriny a költő. XVII. századunk utófelének legnagyobb alakja kétségtelenül Zriny, a költő. Zriny, mint államférfi, rajongó hazaszereteten kívül egyetlen egy vonást se vőn át a költőtől. Egyike ő azon kivételes lángelméknek, azon csekély számu poéta politikusoknak, kik az ábrándos költészetet politikájok határán kívül bírják felejtetni. Magasztos szelleme a magyar állam egységét s török uralom alól fölszabadítását politikai erkölestana első követelményinek tekinté. Mit azonban jozanul csak a magyar-osztrák szövetségben, habsburg uralom alatt hiit valósíthatónak. E szilárd meg-

győződés szüli nála azon kényszerű engedékenységet, melylyel a bécsi kormány alkotmány sértései daczára az udvar s királya iránt viseltetett. Oly időben, midőn a szétszaggatott haza fölött a lét és nem-lét kérdése lebeg vala, világért se volt hajlandó Zriny az alkotmánykérdést élére állítani, a nemzet s kormánya közt szakadást idézni elő. Melyik jó hajós tatarozgatná hajója kötélzetét akkor, mikor a betolult s végsúlyedéssel fenyegető vizet törekszik onnan kiszorítani? — Nem dynasticus rajongásból hive a Habsburgoknak, nem léha megszokásból tekinti politikai szükségességnek a német szövetséget.

Noha „Ne bánts d a magyart“ czímű röpiratában a német segélyre kis súlyt látszik is fektetni, — mit a műiránya, fölserkenteni a tengő nemzet öntevékenységi ösztönét, eléggé igazol; habár „a haereditarium országokat hadakozások által megemésztetteknek, a német nemzetet pedig rákhatón járónak“ mondja is: mégsem kételkedik bevallani, hogy nemzete olyan a milyen status-quoját s az ellenséges elemek közt végkép el nem merülését az osztrák szövetségnek köszönheti. Habár ihlett ajakkal inti a hazafiakat: „mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében . . . hanem mindnyájan egy szívvel lélekkel segítségül híván istennek szent nevét, körmös kézzel nyúljunk a magunk dolgához“: mégsem tagadja, hogy „az idegenek, ha principaliter nem is, de accessorie segítségképen szükségesekek; mert a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk.“ — A nagy államférfiú bizton, alapukban megtalálta társadalmunk akkori bűneit. „A vitézi disciplínának meg nem tartása, részegség, tunyaság, egymás-gyűlölés és ezer ilyen vétek“ vádjával leplezetlenül illeté az önfeledt nemzetet, hogy ereiben új életre pezsdülne a munkakedv, s

erőt gyűjtene a főlzabadulási harcához. De bírálva serkentő szózatának sikert maga sem jósolhat, s örülhet, ha intelme a pusztában kiáltó szónál valamicskével nagyobb hatást szül, annyira megrontott bennünket a török iga. Önerőnk silány, elégtelen volta tette Zrinyt a magyar-osztrák szövetségi politika kiváló képviselőjévé. E politikájában egy pillanatra sem ingatta őt meg az elszakadási vágy; egyéni bosszúból soha nem üzen hadat a bécsi udvarnak. Pedig ennek kedvence, Montecuccoli, személyes gyűlölet- s epés irigységből minduntalan vérig sérté a magyar hadvezért; sőt Zerinvár buktának szembeszökő elősegítésével valóságos árulást követ el az ország ellen.

Mig kezében diadalmas szablyával szüntelen gyöngíti a félhold uralmát, s tollával önérzetre ébreszgeti szunnyadó nemzetét: addig benn a királyi tanácsban s honfitársai közt lángoló erélyvel oda működik, hogy Erdély az anyaországhoz visszacsatoltassék, s ez által állami egységünk létesüljön; a bécsi udvarnál pedig minden követ megmozdít, hogy a magyar-osztrák frigyet egy meddő század után megtermékenyítse, t. i. hogy a császárt és királyt valahára döntő föllépésre bírja az ozman ellen.

Nagy hős, nagy államférfiu, jeles költő és publicista egyszerre. Páratlan szellem, csoda egy alak a történelemben. Bámulatos egyénisége oly tekintélyt sőt tiszteletet vívott ki magának az udvar előtt, minővel jó hazafi a politikai bizalmatlanság korában alig dicsekedheték. S e mellett Zriny legkedveltebb fia, valódi bálványa volt nemzetének.

Wesselényi s társai
kezdetben Zriny po-
litikáját követik.

A korszak többi vezér férfja: Lippai
esztergomi érsek, Wesselényi, Nádasdy,
stb. mindenben Zriny bölcs irányát követ-
ték. A magyar állam jövőjét ők is csak osztrák szövetség-

ben vélték megmenthetőnek. Wesselényit, a nádort, oly mélyen át meg áthatotta az osztrák szövetség eszméje s a habsburg uralom szüksége szemben a török barbarismussal, hogy a nemzethez intézett köriratában, — mely Apaffinak a török uralom elfogadása mellett izgató kiáltványára válaszol, — a meggyőződés leghatározottabb hangján kel védelmére a habsburg uralomnak; és szembe állítva ezt a török igával, kérdezi: „a mit fogadott a török, kinek tartotta meg? Nemde embertizedet szednek pribékei az országokon, melyeket oltalma alá vett. De szóljon helyettünk Erdély. Bethlen halála óta mennyire növekedett az adó? hova lett a fejdelem-választás szabadsága? . . . Rajtunk szánakodol Apaffi fejdelem? Sírj magad felett és gyermekeid felett. Erdély maholnap Moldva, Havasalföld sorsára jut . . . Eddig nemes, nemzetes és vitézlő tekintetes állott nevünk előtt: ha behódol kegyelmetek (a töröknek), — kit isten ne adjon! — leszen ilyen titulusa kegyelmeteknek: Te N. N. disznólélek, beste lélek, kurafia, hódolt jobbágy. . . . De mi nem fogunk elszakadni az általunk törvényesen választott királytól, megmaradunk hűségébön, habár szenvednünk kellene miatta.“ — Így Wesselényi Ferencz.

Wesselényiék Zrinyi halála után a habsburg uralom megbuktatására szövetkeznek. 1669.

Hogyan eshetett mégis, hogy rövid időre eme szavak után ugyanazon Wesselényi és Nádasdy agyában az osztrák szövetség megbuktatásának gondolata ötlik fel?

A vasvári béke keserű elégtelenséggel borítá el nemzetünk szívét, nem csupán hátrányos békefeltételei miatt, — holott tetemes előnyöket csikarhattak volna ki a töröktől, — hanem azon sérelem miatt is, hogy a békekötésnél a nemzet alkotmányos befolyása kiméletlenül, jogtalanul mellőztetett. E tényben újabb támadást látnak a

hazafiak, különben is megroskaszott alkotmányuk ellen. A magyar kormány törvényes hatásköréből ismét száműzöttnek érzi magát.

Zriny higgadt kedélyének is el kellett borúlnia e csapáson. Erélyes lépéseknek látja ő szükségét alkotmányos jogaink érvényesítése végett. A nemzetnek önsorsára gyakorlandó befolyását az udvarnál s a királyi tanácsban meg kellett menteni a végenyészettől. E munkához azonban Zriny korántsem esztelen támadással akar hozzálátni. Ő a nemzeti erő egyesítése s kifejtése által, alkotmányunk ezen egyedül biztos fegyverével, akar utat törni a magyar befolyásnak a bécsi udvarnál. Nem a habsburg uralom megbuktatását, nem a német szövetség szétszakítását tűzi ki célul; mert ezekre árnyoldalai daczára is nélkülözhetlen szüksége volt Magyarországnak. Alkotmányharcunknál fontosabb, égetőbb vala állami létünkért folytatott küzdelmünk, melyet a törökkel kétségbesetten vívánk. Zriny felfogja mély jelentőségét azon ténynek, hogy bár a vasvári béke csorbát ütött alkotmányunkon s nemzeti érdekeinken: de az azt megelőző 1663/64-ki hadjáratban s a Szentgothárdi ütközetben jobbára német birodalmi s osztrák hadak küzdöttek Magyarország állami létéért. — Fájdalom, hogy Zriny kora halálával az alkotmány védelmében követendő józan elveket s államférfiúi bölcseséget sírjába vitte magával. Tekintélye oly nagy, nimbusa oly befolyásos volt a hazában, hogy míg élt, a mérséklet kellő határi közé bírta viasszorítani a hazafiak neki-keseredett hangulatát.

De midőn elhunya után Lobkoviczék a helyett, hogy engesztelődes és törvényesség ídját csöpögtetnék az ország sebeire, -- bitangul azoknak föltépéséhez látnak, s gúnyos megjegyzéseikkel ott Bécsben alkotmányunk további meg-

nyesésére czélozgatnak; midőn a protestansok vallási sérelmei is hiába esdenek orvoslásért: Wesselényiék végletekre ragadja hazafias tűzök. Nem szá-
A confoederatio hi-
bás politikája. tekre ragadja hazafias tűzök. Nem szá-
molva önerejök- s a mostoha körülmé-
nyekkel, nem a szigorú politikai helyzettel, Zriny Miklós
több sikert ígérő békepolitikáját s a nemzet közhangulatát
figyelmükre se méltatva, nem törődve a hazára végzelmes
esélyekkel, — Wesselényi, Zriny Péter, Nádasdy, Rákóczy
stb. kapják magokat, s valóban csak úgy „hű bele Balázs“
egymást közt confoederálnak s XIV. Lajos francia király-
lyal véd- és dacszövetséget iparkodnak kötni a habsburg
uralom s ezzel az osztrák szövetség megbuktatására.

Tiszteljük mi a vértanúk szentelt hamvait; kegyelettel
hajlunk meg a népjogokért küzdő honfiak előtt: de miként
megrovással sujtolandó a bécsi kormány akkori nyomorult,
kárhozatos politikája Magyarország irányában: szintűgy
lehetetlen helyeselnünk Wesselényiék hibás lépését, mely-
lyel míg az alkotmányt akarták megmenteni, ép ellenkezőleg
Lobkoviczék malmára hajtának vizet.

Hadd világítsam meg állításomat, nehogy félreértsenek.
Wesselényiék szakadási politikájokat francia és török
segély reményére alapíták. Szörnyű roskatag alap! Elég
dús tapasztalatokat meríthettek volna az önző frank poli-
tika multjából. A Richelieu-iskola Magyarországot folyton
hatalmas faltörőül tekintette ugyan a habsburg uralom
gyöngítésére: de tettelegesen segélyben mindig fukarkodott;
és csak akkor lépett velünk, nem annyira mellettünk,
actióba, a mikor elszigetelt nyugoti érdekei parancsolák;
ilyenkor aztán derűre-borúra tüzelé a magyart: lettünk
légyen bármily nyugodt, békés hangulatban.

XIV. Lajos hosszú békében élt trónra lépte óta a német

császárral; s a béke láthatárát még nem homályosítja a „casus belli“ fekete pontja: midőn Wesselényi Gremonville francia követtel alkuba bocsátkozék Leopold ellen. Lajos királynak fúrta ugyan már oldalát titokban a spanyol-németalföldi örökség utáni vágy; s e miatt jó szóval tartani, hiu ígéretekkel kecsegtetni nem is átallja a conföderált magyar urakat: de azért ezeknek, mivel egy sokat szenvedett haza sorsát tartják vala kezökben, nem szabad kész pénzül fogadni a biztatás fehér lapját. Józanul, lig-gadtan fontolóra véve, nem is remélhették, hogy a versaillesi udvar saját érdekének sérelmére, csupán az ő szép szakálukért idő előtt föllép terveivel s háborúra ingerli Leopoldot maga ellen. A forradalmi párt mégis francia segélybe veté reménye horgonyát. — Tüzes számítása azonban Lajos király halogatása s lágyemeleg nyilatkozatai folytán mihamar hűle-dezék. Ekkor aztán hibás alapon induló politikusok szoká-saként fűhöz-fához kapaszkodnak uraink a combinatiók széles mezején. A beállott zürzavar, iránytalanság közepett Zriny Péter a beszterczei titkos értekezletén azon szörny-indítvánnyal lép föl: olvasztanák Magyarországot a német birodalomba. „Ez esetben, — úgymond, — a német rendek saját ügyöket fogják látni az ország ügyében s bő mérték-ben fognak nyújtani védelmet Leopold ellen, ha folytatja a nemzet szabadítékainak megnyesését.“ Ez az indítvány általános magyar nemzeti szempontból csaknem oly eszeveszett: a mily sületlen a conföderatio saját szempontjából. Nem is talált visszhangra egy agyban sem.

A portát hiszik most már Wesselényiék azon emeltyű-nek, melylyel hanyatló ügyöket partra juttathatják. A nádor, ki minapában oly átkosan sötét színekkel festé a félholdat, — most nem átallja a Leopold ellen nyújtandó

segély fejében hűbérül dobni oda Szent-István birodalmát a sultán lábai elé. — Nem jól érezhették magokat sírukban a jó Zrinyek! — De daczára a fényesajánlatnak a porta sem veszi pártfogásába a confoederatiót; viszonyai nem engedik, hogy „az imént kötött békét már is gyalázattal megszegje.“

Hogy képünk domborúbb legyen: ki kell emelnem a mozgalomnak egy különös, de forradalmak történetében nem ismeretlen vonását. Midőn confoederáltjaink forradalmi heve a külhatalmak kedvezőtlen magatartása folytán lohadni kezd vala: „Wesselényi neje, a merész s még öreg napjaiban is kalandor hajlamu Szécsi Mária és Zriny Péterné, a fényűző s még nagyravagyóbb Frangepán Anna, buzdítottak, tüzeltek, semmi áron sem hagyták volna elaludni a szándékot.“ — Im! egy erős mozgató elem, a nők démoni befolyása a férfiakra, e sem hiányzott arra, hogy a confoederatióból végzetmes szomorújáték fejlődjék.

A nemzeti közvélemény nem támogatja a confoederatiót.

Nem csoda, ha ily tévelygő politikát a nemzeti közvélemény se támogatott; mi a confoederatiónak másik szerves hibája. Wesselényi saját állítása szerint csupán felső Magyarország tizenhárom megyéjére s városaira támaszkodhattott bizton a fölkelés. Ezek is, székhelyei a protestantismusnak, sokkal inkább vallási sebeik orvoslása végett, mintsem elszakadási célból, nyulnak vala fegyverhez. Józanul nem is várhatta a confoederatio nemzetünk többségétől, hogy oly párttal azonosítsa magát, mely elvégre, — nyújtsa bármily fényes segélyt a franczia udvar, keljen föl bár az egész nemzet egy szálig, — török uralom alá terelte volna hazánkat, török uralom alá, melynek fojtó nyűgéből végleg kibontakoznunk a nyakunkra fejlődött viszonyok s

az európai közvélemény hangos követelménye volt. Politikájának ezen Achillessarkát érezheté Wesselényi, midőn Magyarországot hatvanezer tallér adóért a sultán oltalmába ajánlván, fölsohajtja: „szörnyűködve fogja megérteni a világ, hogy kereszttyén urunktól elpártoltunk, s hogy annak szárnyai alá adtuk magunkat, kinek eddig legmérgeesebb ellenci voltunk: de nincs más mód segíteni magunkon s a közügyön.“ — És mégse hagy föl eszélytelen tervével csupán véletlen halála szakíttatja azt vele félbe.

A confoederatio el-
fajulása Wesselényi
halála után.

Nem szándékom részletesen előadni azon sötét tényeket, melyek a nádor elhunytának sarkában következtek. Miként törpítik Zriny Péter s Rákóczy Ferencz nyomorult személyes érdekké a confoederatio által kitűzött nemzeti célt; miként fajul el kezeik közt egyéni önzés játékszerévé a haza szent ügye! Zriny az ország délnyugoti, Rákóczy pedig északkeleti fejdelve áhítozik lenni. Pedig még nagyon is korán osztoznak a konczon. Hiszen még nem vívták ki az ország függetlenségét: csak kétesebb kockára vetették, mint valaha; még nem mentették meg az alkotmányt: csak az eddigieknél fenyegetőbb veszélybe sodorták. Nádasdy, az országbiró, Wesselényi után leghiggadtabb fő a confoederatióban, mihamar észére tér; s látván, hogy játékokat a kül- s a hazai belviszonyok kedvezőtlen fejleményei folytán semmi szín alatt se nyerhetik meg, — édes örömet beérte volna már a nádorsággal is. Fölhagy tehát a forradalmi eszmével, s közvetítő szerepet ölt magára a szövetkezettek és a korona közt. Haj! de jobb belátása későn ébred föl; társainak szilaj túlzása miatt ő neki is el kellett buknia. Ez tragicus sorsa rendesen a mérsékelt elemeknek, ha céljaik kivitelére túlzókkal kötöttek frigyet. Hiába fogsz

ragadós lovak közé jámbor paripát: ez is nekibokrosodik. Vagy tovább fűzve e drasticus hasonlatot, túlzókkal szövetező mérsékelt politikusoknak többnyire oly hálátlan szerep jut, mint vad lovak ragadta járműben a kerekkötőnek, mely rendeltetése daczára sem akadályozhatja meg, hogy amazok a kocsit, kocsist, kerekkötőt s önmagokat össze ne törjék.

A confoederatio bu-
kása s annak ádáz
következményei.

De térjünk a confoederatio végjele-
netire. Szövetséges uraink már a török
gyűlött karjaiba is oda vetették volna
magokat s a hazát; segélyért sürgetik, szutyongatják a
nagyvezírt Leopold ellen; könyörögnek a sultán színe
előtt: venné őket mindenható pártfogásába. De a nagyúr
Candiában keleti ügyeivel bajmolván, nem látja idején,
megszegni a vasvári békét.

Ezen újabb csalódás után, a „qui perdidit numerum:
incipiat iterum“ játékelvhez hűn, ismét a versaillesi udvar-
nál kísértik meg verni a szerencse hűlő vasát. De Lajos
királynak 1669. július 7-ki rideg válasza reményöket egész
a kétségbesésig összezúzta: „Viseltessenek engedelmesség-
gel törvényes fejedelmök iránt, — szól a válasz, — s várják
inkább szenvedéseik végét saját hódolatuktól és királyuk
igazságos voltától, mintsem hogy magok ellen lázítsák az
egyet oly támadás által, melynek a keresztyénség közös
ellene (a török) egymaga fogná hasznát venni.“ Most tárul
föl egész cinikus meztelenségében a francia politika. És
uraink szeméről lehull a tévedés sűrű hállyoga.

De quid tunc? Midőn a tizenhárom északi megye
forradalmi lázát már fölszíták; az udvar már nyomára jött
az összeesküvésnek; és Zrinyék ügyefogyottságuk hinárjáj-
ban süppedeznek. — Zriny Péter elég jellemtelenül akart
onnan kivergődni: ő, a forradalom legbőszebb izgatója,

egyszerre csak foladja Bécsben társait, árulója lesz az ügynek, melynek lelke volt. — Hibás politikát árulással betetőzthetsz, de jóvá soha nem teszed. — Majd a bevádolt Nádasdy omlik a király lábához, kegyelemért esdvén. Nyomban reá a Leopold erélyes fölléptére megrémült északi megyék s Rákóczy teszik le a fegyvert. „Nemcsak a bécsi udvar, de általában semmi józan ember nem hitte, — írja Apaffi kancellárja, hogy az annyi szuszszal keletkezett lázadás egy pillanathban elenyésztessek.” „Az eszélytelenül vont fegyver még esztelenebbül elhányatott,” — jegyzi meg Szalaynk. Pedig az erdélyi fejedelem közbenjárására államférfiai ügyességgel s le nem mondó erélylyel talán még rábirhatták volna az udvart, hogy a confoederatio miatt ne töltse ádáz bosszuját az egész nemzeten s az alkotmányon. De uraink, kik előbb a politikai tervek főzésénél oly túlzón vakmerők valának, most a bukás ijedelmében lélekjelenlétüket veszítve, még ezt az utolsó mentő lépést is feledik megkísérteni. A honboldogítók legtermészetesebb kötelemüket sem teljesítik a haza iránt. Úgyszólván kardesapás nélkül fojtatott el csirájában a lázadás. Zászlóvivői a bécsi s német-ujhelyi vérpadon Alkotmányunk bu- buktak el. Velők, nyomorult politikájok- kása. kal együtt bukott alkotmányunk is. Leopoldot s a bécsi kormányt e forradalmi kísérlet határozta el alkotmányunk teljes megsemmisítésére.

Ez a Wesselényi-féle confoederatio szomorú története.

A szakadási politika ép oly kivihetetlen volt mindenhá: a mily czéltalan azon esetre, ha valamikép czélt érhet vala. Európa államrendszerét, a benne forrongó nemzeti s hatalmi törekvéseket saját helyzetünk-s erőnkkel szemben jsmerve, bizton állíthatjuk a multa, jelenre nézve egyaránt,

hogy szakadjunk el ma Austriától: holnap önmagunk fogjuk sovárogra visszakivánni az eltépett birodalmi szövetséget, önmagunk ajánljuk meg Austriának a százados unio megújítását.

A forradalom jog-
sultsága.

A lefolyt mozgalom tragikus esélyei, még tragikusabb következményei arra nézve is dús tapasztalatul szolgálnak: mikor czélszerű, s mikor politikai hiba, sőt gonosztett, fegyvert fogni, forradalmat indítani az alkotmány védelmére vagy népjogok kivívása végett?

Az alkotmánysérelemk magokban véve soha sem igazolhatják a forradalmat, nem jogosítják föl a nép vezetőit, hogy fegyverre tüzeljék a népet kormánya ellen. Ha a külföldi helyzet s az állami belviszonyok elég erőt, kellő biztosítékot nyújtanak a forradalom sikerére s ez által az alkotmány győzelmére: akkor, de csupán akkor jogosult a forradalom. Azért legsúlyosabb felelősség terheli a forradalmak kezdeményezőit s előharczosait: vajjon az említett opportunitási szempontra kellő figyelmet fordítottak-e? vajjon lehetett-e a l a p o s reményök az ügynek, melynek zászlóját vitték, diadalához? A történelem és népek, kell, hogy pálczát törjenek azon könnyelmű forradalmárok fölött, kik a sikerre nélkülözhetlen tényezőkkel szigoruan nem számolva, hebehurgyán vagy csupa egyéni szenvedélyből hadat üzennek a hatalomnak. A politikai eszély iratlan törvényei mindenkoron elítélik az ily rajongó, sokszor lelketlen izgatókat, és pedig annál súlyosban, minél nagyobb lázító tehetséggel ruházta fel őket a természet vagy állásuk. Bűnös a kormány, bűnös az absolutismus, mely visszaélésivel, jogtiprásával gyúanyagot szolgáltat a forradalomra: de nem követ-e szinte bűnt el az államférfi a társadalom ellen, a

nép önmaga ellen, ha esztelenül szítja föl a tüzet, s a zsarnok helyett önmagát égeti össze? — Természetes folyománya minden bukott forradalomnak, hogy erősíti a kényuralmat, gyöngíti a népet és a szabadságot; nem szerzi vissza az elvett népjogokat: de eljátsza az addig még meglevőket is. A hatalom, mely forradalom előtt csak sebeket ejte az alkotmányon: ha győz, többnyire megöli azt.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Wesselényi-féle mozgalom nélkül Lobkoviczék nem forgathatták volna ki sarkából alkotmányunkat; a pozsonyi rémtörvényszékek nem dühöngnek honfiaink élete s vagyona ellen; a protestans lelkészek kiragadva hazájok öléből, nem eszik gályarabságuk keserű kenyerét; törvénytelen, soha nem ismert adók nem facsarják ki népünk szájából a betevő falatot; s a pozsonyi helyettes kormányzóság nem taszítja le polczáról törvényes kormányunkat.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A kurucz forradalom. Alkotmányunk vissza-
állítása 1681-ben.

A reactio eszeveszett dúlása három pártot teremtett az országban: két működő s egy passiv pártot. A működő

A labancz párt. pártok egyike a reactio zsoldjába szegődik; élén a hagyományos politikájához hű clerus nagy részével nemcsak bűnös eszközévé aljasul az alkotmánytipró bécsi kormánynak, s ez által nemcsak politikai téren von fegyvert a nemzeti közérdek ellen: hanem a protestánsok elleni vérbősz, fanatikus eljárásával sötét vallási vonást is vegyít az alkotmányküzdőbe. Kétszeresen bűnös! E labancz párt a történelem ítélőszéke előtt becsü-

A kurucz párt. lettel meg nem állhat. Szemben állott vele, mint merő ellenzék, a kurucz párt. Főzömét a vérig üldözött protestánsok*), lelkismereti s polgári jogaikban. A bujdosó rendek. egyaránt sértett felek, alkotják. Az úgynevezett „bujdosók, bujdosó rendek“ a kurucz párt keretében kiváló árnyalatot képeznek. Ezek a lefolyt Wesselényi-féle mozgalom másodrangú szerepvivői, a reactió bosszuló

*) E nevezet alatt a helvét hitvallású evangélicusokat s az ágostai hitfelekezetet együtt értjük.

karjait kikerülendők, Erdélybe bujdosának; s innen minf gyupontból követek által a portán, majd a lengyel s a francia udvarnál forgolódván, e hatalmakat minden áron segélyre, szövetségre törekednek bírni a bécsi udvar s a labancz párt ellen. Noha ezek a párt s a hon nyomoru sor-sának javítására czélzó diplomatiai műveletek, az összes kurucz párt nézetei- s érdekeivel összhangzának teljesen, minélfogva a bujdosók magokat a párt vezérivé, egyszersmind serény diplomatiai ügynöki-ávaták: mégis szemünkbe ötlik egy éles vonás, mely őket a Magyarorszáiban élő s működő pártférfiaktól elkülöníté. Bujdosóink hű örökösei a confoederalionalis politikának; czéluk a habsburg uralmat megbuktatni, s a magyar államot a német szövetségből kiszakítani: míg a kurucz párt nagy része az alkotmány és vallásszabadság minél teljesebb visszaállításával szívesen beéri.

Politikai rajzaim keretébe nem illenék a kurucz-labancz háború, e nemzetölő belhad vázlata. Keserű emlék kel szívünkben, bosszus könnyek fakadnak szemünkben, olvasván, hogy a két párt „tizenhárom esztendő lefolyása alatt szertelen való nagy gyűlölséggel, maga tagja és saját nemzete ellen vérhüdött dühösséggel egymást ölni, fogyni, vesztetni, mint nyilván való hétszer megesküdt ellenséget, nem iszonyodott, valahol kárhozatos alkalmatosság adatott.” Fátyolt reá! de a tanúságot ne feledjük belőle.

A kurucz politika
helyes.

Ha hibáztatók is Wesselényiék politikáját, mely kellő tényezők, végrehajtó erők nélkül forradalomra izgatót: most az alkotmány eltörlése után már teljesen méltányolnunk kell a kurucz párt harcziás fölléptét. Azok az idők még nem kedveztek annyira a passiv ellenállásnak, hogy általa vívhattuk volna

vissza jogainkat, szabadságunkat. Népek erős fegyverévé csak fejlettebb korszellem mellett válik a passiv ellenállás, midőn magok a gyorsan fogamzó szabadsági eszmék is képesek vagy legalább segítenek megverni az absolutismus csatarendjét. Aztán I. Lipót korában sokkal hatalmasabb volt még a habsburg uralom, hogysem egy-két érzékeny csatavész külföldi háboruiban vagy egy hátrányos béke annyira megingatná állását, hogy e miatt kényszerülne kibékelni a szenvedve, tűrve ellenálló magyar nemzettel. Csúpán a kuruczok harczy riadói, soha nem szünő guerilla csatározásai győzhették meg a királyt s a csökönös bécsi kormányt arról, hogy nemzetünk kardját addig hüvelyébe nem dugja: míg törvényes, elévülhetlen jogaiba vissza nem helyeztetik.

A közvetítő (passiv) Főleg a kurucz politika egyengeté a
párt működése. harmadik, úgynevezett passiv párt
számára odáig az út, hogy idővel ez sikeresen vethesse
magát közbe a korona s a nemzet és magok a hazafiak közt
dúló viszály kiegyenlítése-, alkotmányunk visszaállítása
végett. E passiv párt, élén derék kalocsai érsekünk-,
Széchenyi Györggyel, nem küzd ugyan a kuruczok sorai-
ban a kényuralom ellen; de nem is dobja magát a reactio
zsoldjába labanczul: hanem hallgat, tűr és szenved; éber
aggodalommal les minden kedvező mozzanatot, mely alkal-
mat nyújthatna neki közvetítő szerepét érvényesítenie nem-
zete javára; honfigondja szüntelen virraszt, mikor emelheti
majd föl engesztelő szavát a korona előtt, meggyőzendő azt
a bécsi kormány célra soha nem vezető, otromba politikájá-
ról, mely daczára, hogy a habsburg uralom szilárdításán
buzgólkodék, csak aláássa a dynastia erejét, tekintélyét.
Ezért voltak Széchenyi s társai passiv párt; kitünőleg al-

kalmas, sőt egyedül képes elem közvetítő, kiegyenlítő szerepre; épen passivitásában hordja magvát jövő, áldásos működésének. Széchenyi György már 1671-ben, rögtön a törvénytelen adónemek behozatala után, hangoztatá figyelemztetve esdő tanácsát Leopold előtt: „az emberek fel fognak jajdulni ezen pusztaságra jutott országban, — kiált fel érsekünk, — kezeiket éghez fogják emelni, és számtalan árvák s özvegyek zokogása bosszút fog kérni e gyászos parancsok szerzőire (Lobkoviczot s ministertársait érti); tudja mindenki, hogy ezek nem felségedtől indultak ki. Első Ferdinánd és Maximilián idejében is voltak büntettesek, voltak felségsértők és lázadók. Érdemlett büntetésöket vették. Büntetessének meg most is azok, kik megérdemelték. De — ha méltányos-e, hogy az egész nemzet néhány gonoszért lakoljon, azt ítélje meg bölcseségében felséged. A török soha sem fog nyugodni . . . Visszaszorítására nem fogják véreket ontani azok, kik béke közben vagyonuktól elejtettek.”

Széchenyi folyamodványát, mely a helyzetet földerítő világban állitá elő, lomtárba dobják Lobkoviczek olvasatlannul; s a labancz párttal vállvetve üzik tovább átkos politikákat. Miből természetesen a „bajoknak egy egész iliásza“ háramlott nem csak nemzetünkre, hanem magára a dynastiára is.

A bécsi udvar szorongatott helyzeté, . . . az elégületlen rendekben csatározásokra, hogy a habsburg uralmat Magyarországon újra meg újra fenyegethesse. S e miatt Leopold, — ki XIV. Lajos 1672–1679. ellen a nagy németalföldi szövetségi háborúba bekeveredék, — nem összpontosíthatván minden erejét a Rajnánál, csatát csatára vesz; német-osztrák hadvezérinek

mély tudatlansága, villongó cziyakodásai, s mi több, kétfelé játszása igen megkönnyíték a nagynál nagyobb francia katonai tehetségeknek, egy Condé,- Luxemburg,- egy Vau-
ban- vagy Catinatnak homályba borítani a császári sa-
sok dicsét. — Betetőzé a szerencsétlenséget a franczi zsold-
ban álló Lobkovic, a mindenható minister árulása. E czi-
meres gazember, ki már akkor szentségtelenül megcsalta a
koronát, midőn alkotmányunk megsemmisítését ragyogó
dicsőségére s hatalmasodására szolgáló cselekvényül tünteté
föl s mint ilyet javallá urának, s ez által árulója lőn a ma-
gyar királynak: ugyanő elárulja császáriját is, midőn a
Rajánál ministeri főfelügyelete alatt működő császári ha-
dak romlására a francia udvarral összejátszik vala.

Az udvar alkotmány-
ellenes hangulata
változik.

Lobkovicz bukta után változni kezd a
bécsi udvar reactionarius hangulata. A
közvetítő nemzeti párt napról napra na-
gyobb tért nyer alkotmányos befolyásának érvényesítésére.
Mert nyugot s dél felől mind kedvezőtlenebb szelek fúvnak;
a németalföldi háború nagyobb, ép azért fenyegetőbb ala-
kot ölt; a porta határozottabban kezdi támogatni bujdosó-
ink szakadási politikáját, mit hiú ígéretével, biztatásával
XIV. Lajos is újra erősen szítogat vala. Leopold s kormá-
nya immár belátják, hogy Magyarország kibékítését eluta-
sithatlanul követelik a nyomasztó viszonyok, s a kurucok
lefegyverzése a birodalom fönmaradásának sine qua non-ja.
E hovatovább meggyőződéssé érlelt vélemény kifolyásúl
tekinthetjük a király gyakori közbocsánat-hirdetéseit,
körühatott vallásszabádság és szabad vallásgyakorlat iránt
nyújtott biztosításait, különösen Spankau kassai főkapi-
tánynak 1676-iki februárius 20-án kibocsátott körlevelét,
mely többé nem elrettentő, hanem a lázadó érzületeket meg-

nyugtató hangon mondja: „most is annyi párttűtés után a magyar nemzet jogait és szabadságait csorba nélkül akarja fentartani az austriai kegyesség Az hallatik ugyan a pártosok között: veszszen el inkább országunk, hogysen a német bírja. De kérdeznéd meg a görög, a bolgár és rác-országbelieket, ha inkább nem akarnák-e a keresztyén császár birodalmát a pogányok igájánál? Két megye többet adóz a töröknek, mint e tizenhárom összesen a császárnak. A lázadás csak a dühös lélek makacsságára és Debreczenre támaszkodhatik: Debreczen a zsákmány raktára, a gonoszok menhelye, a segédhadak széke.“

A közvetítő párt be-
folyása nő.

Majd Leopold magyar hiveit s a passzív párt fejeit, köztük több megyei tekintélyt, tanácsra hívja föl: miként segíthetne a közbomláson, hogyan békíthetné ki az országot? — A közvetítő hazafiak ekkor már nyomatékosan vetheték latba szavazatukat a királyi tanácsban. „Állítsa vissza Főlséged törvényes kormányunkat; az idegeneknek jutott polgári és hadi tisztségek bizassanak honfiakra; gondoskodjék főlséged, hogy senki vallása szabad gyakorlatában csorbát ne szenvedjen; szóval állítsa vissza az ország alkotmányát: s kész a béke,“ — hangzott az egyedül célra vezető tanács. Noha a bécsi ministerek 1676-ban még határozottan ellene szavaztak a kibékülésnek: 1678-ban újabb meg újabb véleményezésre szólíttatnak föl uraink. Tanácskozmány tanácskozmányt ér. Gubasóczy János váci püspök szeliden figyelmezteti a királyt, „hogy Magyarország koronák anyja. E korona romlására törekedik az ellenség, hogy anyjok sorsára jussanak aztán a leányok is.“ (világosan az örökös tartományokat érti a leányok alatt.) E vajadások közepett a viszonyok hatalma s államférfiainknak ép oly meggyőző, mint bizalmi

gerjesztő tanácsai folytán, mind élénkebb akarattá izmosul a királyban az alkotmányvisszaállítás eszméje.

Tököli Imre a kurucz Ugyancsak 1678-ban a lángelmű Tö-
mozgalom élére áll. köly Imre állván élére a kurucz ügynek,
hadvezéri képességével mihamar tekintélyes hadjárat rang-
jára emeli az eddig csak szórványosan űzött guerillahar-
czot; államférfiúi ügyessége pedig oly gyors forgásba hozza
pártja javára a diplomatia kerekeit, hogy a portánál iz-
galmas hadi készülétek történnek, — úgy látszik, — döntő
föllépésre Leopold ellen. — Másrészt a nymvégeni béke
daczára Franciaország felől is újabb felhők tornyosulnak
a német birodalom egére.

Az 1681-ki sopronyi
országgyűlés össze-
hívása. Az alkot-
mány visszaállítása.

És a király elvégre kiadta összehívó
levelét az alkotmány visszaál-
lító, 1681-ki sopronyi ország-
gyűlésre.

Kié az érdem, kit illet a babér ezen epochalis tény
létrehozásáért? — Első sorban nagy nemzeti pártunkat, mely
a kurucz és a közvetítő pártot egyaránt magába ölelé, aztán
a kedvező viszonyokat. Első sorban nemzeti pártunkat
mondám; mert a kuruczok hatékony, s a közvetítő párt
passiv ellenállása s a császári királyi haderő egy részének
lelkötése a jogaiért kardoskodó Magyarországon, szóval bel-
forradalmunk indítja meg nagyrészt ama külmozgalmakat,
melyek a bécsi kormányt felénk hajolni s a megroncsolt
absolutismus föladására kényszerítik. — A 17-ik század
viharai közt oly fonnyadásnak indult a virágzó török hata-
lom, bellázak annyira elsorvasztják hajdan mindenható
erőit, hogy uralma csupán a magyar királyok németbiro-
dalmi ügye-bajai s ebből folyó nyugoti politikája miatt élős-
ködik, rágódik tovább nyakunkon. S félholdját most semmi

esetre se merte volna harcziasan villogtatni Magyarországra felé, ha elégedetlen rendjeinkben s egy Tökölben nem remél vala kellő támaszt nyerni a háborúhoz. XIV. Lajost részben szinte a magyarországi helyzet bátoritá fül, hogy a nymvégeni béke daczára támadólag lépjen föl a német birodalom ellen merész reunióival.

Ily jelentékeny, ily messzeható Magyarország magatartása s politikai hangulatának hordereje. Nem csupán ama szivós, megtörhetetlen vis inertiae-ben állott tehát a mi nemzeti erőnk, melylyel a törvénytelen belkormányzat kerekít megkötni, s az absolutismust végelgyöngülésig törni képesek valánk: hanem kitünő európai helyzetünkben is. Nem csak bensőleg nyilatkozott a magyar nemzet politikai hatalma, hanem külterjes hatásban is; mert helyzetünknel fogva nem egyszer folyhattunk be az európai események alakításába, s mi több, olykor irányt is adtunk áramlatának. 1681-ben Leopold alatt is eként érvényesítők befolyásunkat a külföldre alkotmányunk visszaállítása érdekében. Ne mondja tehát senki, hogy csupán véletlen külesélyek-, a dynastiára zúdult külvészeknek köszönhattuk elkobzott szabadságunk visszakerítését. Elvitázhatlan vivmánya volt ez a fajjellemünk- s európai helyzetünkben rejlő politikai erőknél.

Jogfolytonosság. Nemzetek alkotmánya s a népjogok elannyira elévülhetlenek, hogy a népnek nem csak azon jogok visszakövetelése s visszaállítása áll természeti szabadságában, melyeket a fejdelem vagy a végrehajtó hatalom erőszakkal ragadt ki kezéből: hanem azon jogokat is visszafoglalhatja, melyeket előbb czélszerűségi szempontból vagy kényszerből önmaga áldozott fel. Sohsem írnam alá ama kétségbesett nézetet, hogy mit a nemzet egyszer önként

odad az ugynevezett hatalomnak: azt többé soha nem, vagy igen ritkán szerezheti vissza. Ez a frázis téves tagadása a népekben élő s folyton fejlődő közerőnek, melyet illetékesben nevezhetnénk hatalomnak, mint a kényuralom erejét. Különben az érintett nézettel szemben halmaz ellenpéldát mutat föl nemcsak a világtörténelem, de saját politikai multunk is. Hogy egyebet ne említsek: az állandó hadsereget teremtő 1715: VIII. t. cikkben az ujonczállítás jogát mind a számra mind a kiállítás módozataira nézve korlátlanul a végrehajtó hatalom jogkörébe engedték át 1741-ben mégis küzdelem nélkül sikerült azt törvényhozá-sunk számára visszaszerezni. Vagy tekintsük 1847 előtt a kül- s belügyeinkben gyakorolt, nagymérvű királyi jogokat: nem vívtuk-e azokból a megillető részt 1848-ban a népföl-ség jogkörébe vissza?

A fejdelem elismeri a jogfolytonosság elvét. Leopoldnak is a jogfolytonosság elvé-ből kellett kiindulnia, midőn tízéves ke-mény absolutismus után az alkotmány-visszaállító országgyűlést összehívá. S hogy e cselekvényét nem kegyelmi tényül, hanem az ország törvényes, elvitáz-hatlan követelményéül tekinté: semmi sem bizonyíthatná jobban, mint épen a királyi propositiók, melyek „többne-mű körülménnyel, névszerint a pusztító döghalállal is mentegetik országgyűlés eddiglen nem tartását.”

Pártviszonyok az 1681-iki ország-gyűlésen. 1681-iki országgyűlésünk tagjai a le-folyt viharok alatt támadt országos pár-tok kiválóbb egyéniségiből állottak, a nélkül azonban, hogy pártszellemüket s kirívó pártjelvé-nyüket, mely a kurucz-labancz háborúban oly élesen elkülöníté, oly hazafiatlanul egymásra uszítá a hazafiakat, — megtartották volna. A fentebb tüzetesen rajzoltam la-

bancz, kurucz és közvetítő pártszínezet elválasztó körvonalainak az új viszonyok hatása folytán el kellett mosódnok. Új idők: új emberek.

Az örök kormány-
párt. A labancz párt ugyanis, — előbb oly sülyedt közege a kényuralmi reactionnak, — most egyszerre törvényes köpenyt ölt, tetőtől talpig alkotmányos érzelművé válik; mert hiszen maga a fejdelem, maga a kormány, melynek bármilyen, törvényes vagy törvénytelen lett légyen, mindenha minden körülmények közt zsoldjába szegődött a labancz, — magok e hatalmak is alkotmányosokká, sőt talán alkotmányosbakká váltak, mint ama párt. Főpapjaink egy része is ily párt soraiban foglalt helyet, mely kisebb-nagyobb számmal minden államban gyomként nő, tenyész, s bármily színezetű kormánynak hódolva kész szolgálatát följánlani, minden polczra-jutott hatalom politikáját habozás nélkül teszi magáévá, avval, mint levél az ággal, összeforr, azonosítja magát, azért tüzesen lelkesül, harczol életre, halálra soha nem; mert sokkal gyávább, circumspectusabb, hogysem a bukó kormányt sírjába tudná követni, sokkal lelketlenebb, hogysem néhai ura fölött egy árva könnyet is hullatna; sőt rózsásan mosolygó arczczal, „éljen“, „légy üdvöz“ hozsannával lép az új kormány színe elé. Ez a párt, melyet egy az alkotmány tetején forgó szélkakas jelképezhetne leghűbben, az örök kormánypárt. Hogy ne feledjük: van örök ellenzék is, mely minden politikai fejetlenségnek és társadalmi bomlásnak ép oly hű támogatója, mint amaz a kormányoknak.

A néhai labancz párt férfiai tehát vállvetve versenyeztek a kuruczokkal alkotmányunk visszaállítása körül az 1681-ki országgyűlésen. Ők szintoly kevéssé hajlandók en-

gedményeket adni a koronának nemzeti jogaink rovására, mint a radikális követek.

Miként a labancz párt a reactióval szakít: úgy hagy föl a kurucz fegyveres-, a közvetítő párt pedig passiv ellenállási politikájával. S egy általános nagy nemzeti párttá tömörülve, működésük alapcéljául minnyájan a kiegyezkedést, a korona s nemzet közt dülő alkotmányviszály kiegyenlítését tűzik vala ki.

„Századok fejleményei, — írja Szalaynk, — a német birodalommal szövetkezésre intették a magyart,“ — hozzá tehetjük: s fentartására a létező szövetségnek, mely 1526 óta a magyar állam létének egyik alapföltétele volt. Az 1681-ki országgyűlés valóban megérté a százados fejlemények intelmét.

A porta és Tököli működése a kiegyezés ellen.

A porta megroskadt hatalma érzetében remegve nézi országgyűlésünk erélyes működését, mely a magyar állam s ez által az összmonarchia megszilárdítására irányult. Borongó sejtelmek fogják el a divánt, a török uralom veszni indulását jósolók a közel jövőben. Nemzetünk kibékülése a koronával fenyegető vala rá nézve. Azt tehát megakadályozandó, még az országgyűlés folyama alatt ledobja békeálczáját Leopolddal szemben, s fermánt küld Apaffira, hogy erdélyi hadaival haladék nélkül nyiltan a bujdosók segélyére keljen. Tököli pedig, már mint török hűbéres s a franczia udvar eszköze, szakítási politikát fuvat harczytárogatóival az egyezkedő rendek fülébe. Törésre, minden áron a kiegyezés meghiusítására izgat a rendek közt, kiket hazafias zamatu, de hamis érvelésivel, álokaival, melyek alól az egyéni érdek lólába ugyancsak kirítt, meg nem ingat-

hatván, ijeszgetni sem ártall fenyegető szavakkal: „a bekövetkezhető bomlásnak okai nem mi leszünk, — üzené pályi táborából a rendeknek, — hanem azok, kik e nehézségek szerzői voltak,“ s „felelőssé teszi az országgyűlést a veszedelemért, mely netalán érhetni fogná a hazát.“

A rendek mégis ki-egyveznek. Ily gondadó, nehéz viszonyok közepett országgyűlésünk nemhogy le engedné magát sodortatni az egyezkedés nyitott teréről, de sőt épen a porta hadüzenetében s kiujult hódítási vágyában meg Tököli esztelen szakítási politikájában lát legerősb indokot a kiegyezés mielőbbi létesítésére; mert különben az osztrák szövetség fönmaradását kockáztatta — s a fejedelmével ki nem békített nemzetet menthetlenül az ozman karjaiba terelte volna. Ily politikai szarvasbűnt nem követhettek el rendeink, kiknek nemcsak képviseltjeik-, Magyarország népeivel szemben, hanem a polgárosult európai társadalom iránt is szent kötelemük vala, a magyar őrállamot a barbarismus ellen lehetőleg biztosítani. A rendek nagy közjogi feladatukat fényes sikerrel oldák meg. Fölrataik- s a királyi leiratokban érdekes küzdelem fejlett ugyan ki köztük s a korona közt; a bécsi ministerium fölötte rajta volt, hogy jogtalan befolyását a nádori hatáskör megcsönkítésére zsákmányolja ki: de e vita, e harc gyümölcse mégis törvényes kormányunk, sarkából kivetett közjogunk diadalmas restitutiója lőn.

A jogfolytonossági elv Az alkotmányvisszaállítás fogalmát s ezzel kapcsolatban a jogfolytonosság elvét korántsem abban keresé országgyűlésünk, hogy valamennyi közjogi törvényt rögtön egyszerre foganatosítson; mert hisz e rögtönzés sok esetben phisikailag lehetetlen, más esetben pedig a viszonyok-parancsolta eszély s czélszerűség harczol ellene.

Ki a jogfolytonosság lényegét nem az alkotmányos kormányzat, nem a törvényhozó s végrehajtó hatalom visszaállításába helyezi, melyek azután önmagoktól is képesek az alkotmány többi tényezőjét, az újabb politikai s társadalmi viszonyokba nem ütköző törvényeket logikai egymásután szerint érvényesíteni; ki oly bűvös politikát követel, mely a kényuralom előtt hatályban volt, valamennyi törvényt s jogszabályt a legfőbb kormányelvektől kezdve le az utolsó csősztvéenyig egyszerre mintegy varázsütéssel életbe léptessen, sőt magokat az absolutismus előtti állapotokat, viszonyokat is mind visszateremtse, illjének azok a kor keretébe vagy sem; ki az alkotmányvisszaállítás fogalmát kérelhetlenül azon édes utópiához köti, hogy az éveken át uralgó s ható absolutismus ne csak egész rendszerében, hanem minden következményével együtt egy pillanat alatt megsemmisüljön, s helyébe egy alkotmányvirány, oly önkormányzati paradicsom tünjék elő, hol teher s küzdelemtől menten minden hazafi teljes jólétet, boldogságot találjon: ily eszelős rajongónak tagadnia kell magát az alkotmányvisszaállítás lehetőségét is.

Miután a törvény jogérvényét elismeré a fejdelem: a „restitutio in integrum“ elve nem zárja ki az elismert törvény módosítását, felfüggesztését vagy épen eltörlését, valamint azt sem, hogy a törvényhozó hatalom valamely alaptörvény végrehajtását rendkívüli viszonyok követelménye folytán állameszélyből el ne halaszsa. Az 1681-ki országgyűlés bátran megalkothatá tehát 8-ik törvényczikkét, mely szerint „az 1655: 19. és 1659: 25. törvényczikkek értelmében ugyan méltán kívánhatnák a hazafiak, hogy az ország törvényei s a királyi hitlevél tizenharmadik pontja ellenére, a rendek megegyezése nélkül több ízben behozott s most is az országban tartózkodó idegen katonaság teljesen kivites-

sék; miután azonban a jelen idő körülményei ezt nem engedik, hadd maradjon a belháború megszünéseiglen ama katonaság az országban. — Bátran hozhattak ily törvényt őseink, a nélkül, hogy akár koruk, akár a késő nemzedék a jogfolytonossági elv feladásával s az alkotmány-csonkítás vádjával illethetné őket.

A kiegyezés barátjai
és ellenei.

Az országgyűlés kiegyezési politikáját s összes közjogi működését megelégedéssel szentesíté a nemzet. — Örömmel üdvözlé azt az európai közvélemény areopagja is, azon külhatalmak t. i., kik a magyar-osztrák monarchia főállását úgy saját érdeköknél fova, mint világtársadalmi szempontból szükségesnek tartják vala. Sőt Anglia s Holland követek által élénk részt vőnek, hatályos tevékenységet fejtenek ki a kiegyezkedés körül; aztán Lengyelország, a német birodalom, Velence, Spanyol- és Oroszország szinte helyeslék európai szintvonalon álló, eszélyes politikáját a magyar nemzetnek. Az európai s nemzeti közvélemény ily hatalmas nyilatkozatával szemben a császárral viszályba bonyolult XIV. Lajos meg a támadó porta rosszaló gáncsai s a török véduralom alatt Szent István koronájára áhitozó Tökölinek hazaárulási vádja minden élüket, jelentőségüket elveszíték, s értékek egy valóban törpe kisebbség szavazatára süllyed alá; sőt az ő rosszalásuk inkább dicsőségére vált, mint szégyenére a kiegyezés alkotóinak.

A vallási kérdés hibás
megoldása. Katholicus
és evangelicus párt.

Államjogi téren feltüntetett fényoldala daczára azonban van 1681-ki országgyűlésünknek egy sötét foltja is: ez a vallási türelmetlenség, s ebből folyólag a vallásügyi kérdés nagyon hibás, — mondhatnók, — esztelen megoldása. A türelmetlenség tüzes, zabolátlan szenvedély;

méltányt, elismerést nem szeret tanusítani mások jogai iránt; kedvence eleme a jogsértés: ép azért higgadt tanácskozásra, a közügyeknek eszélyt, ildomos mérséket igénylő elintézésére képtelen. A magyar rendek, kik a koronával szemben ünnepélyes hangulatot tanusítanak s a méltóságig nyugodt arcot öltének, — egymás ellen a vallási türelmetlenség egész vakbuzgalmával, a pártosság lángoló dühével átkozódó hangulatban fakadnak ki; a magyar rendek, kik a koronával békére tudtak lépni, — egymás közt a legingerültebb vallási harcra kelnek. Korántsem két ellenpártot vagy ellenzéket képeztek ők a szó parlamentaris értelmében: hanem két ellenséget, kik mélyen gyűlölve egymást, a haza rovására pártoskodának.

A protestansok vallásszabadsága a linezi béke óta annyira megroskadozott, „hogy az ország törvényei és a királyi hitlevél által erősített szabad vallásgyakorlatnak már csak néhány idomtalan romjai maradtak fenn.“ Vallási sérelmeik, különösen a Wesselényi-féle mozgalom boldogtalan kimenete óta halomra gyűlnek; minek legjellemzőbb, habár némi túlzó színezéstől nem ment képét nyújtják az

Az evangelikus rendek fölirata. evangelicus rendek a királyhoz intézett fölirataikban: „az evangelicusok által törvényesen és békén birtokolt templomok, plebániák, gymnasiumok, iskolák, kórházak s az ide tartozó jövedelmek igen kevés kivétellel fenyegetések, ijesztések s fegyver által tettelegesen elfoglaltattak, ólakká s egyéb világi czélokra átidomíttattak; az evangelicus lelkészek és tanítók mindenféle ürügy alatt egyházi s világi urak, káptalanok, plebanosok, jezsuiták, végtisztek, úgy a külföldi katonaság által összes vagyonuktól megfosztattak, elzárattak, vasba verettek, az országból kihurezoltattak; . . . a többiek pedig

nehány iskolamesterrel s diákkal egyetemben a szokottúl eltérő módon lázadás örve alatt törvény elébe állíttattak; egynémelyek száműzettek, mások gályára küldettek; a többiek térítvény kizsarolása mellett tiszteikből elmozdítottak, miért is a templomok nagyobb része lelkészek nélkül maradt, a nép isteni tisztelet nélkül barommódra élni kényszerítettet. . . . Nehány megyékben az evangélikus nemesek a hivatalokból kivették. . . . néhány királyi városban és szabadalmas mezővárosban a tanács egészen vagy nagygyából eloszlatott s helyébe nem a polgárok szabad választásából, hanem magyar kamarabiztosok s végtisztek által új hivatalnokok iktattattak, kik aztán az evangélikusokat a tanácsból kirekesztették . . . s az evangélikusok kizárásával követek a szokott mód ellenére csak a katolikusok közül küldettek“ (t. i. az országgyűlésre).

A katolikus rendek
válaszfelirata.

Az evangélikusok e fölajdulására a király által nyilatkozatra hitt katolikus rendek felelnek. Válaszuk a legkirívóbb ellenvádaktól hemzseg; feketénél feketébb színekkel nagyítva festi egész a szőrszálhasogató részletesség komikumáig azon iszonyokat, melyeket ádáz kuruczok a katolikusokon elkövettek volt: „bálványimádó címmel illettek bennünket, — szól az ellenfölrirat, — mások szeméremtesteikre kötött félmázsányi kövekkel, testeikre vetett farkasbőrökkel utczáról utczára hurezoltattak; mások kezeiken, lábaikon megpatkoltattak; mások hátán dohányt vágtek.“ Majd ingerült hevőkben önfeledve, még a bécsi, nikolsburgi s linczi békekötések vallásügyi pontjait sem átallják katolikus rendeink „az erőszak fegyverei által kicsikartaknak“ nyilvánítani, s kéri a fölséget, hogy ne az evangélikusoknak, hanem nekik méltóztassék elégtételt nyújtani. — Ily jellemtelen állítást,

mely ama nagyszerű államszerződések megítámadása által politikai szabadságunk, alkotmányunk újabb alapjait támadta meg, hazafiajakra csak lázas fanatizmus sugalmazhatott.

Az evangélikus rendek a katolikus többség zsarnoki erőszaka ellenében a királyi hatalomra hivatkoznak.

Az evangélikus rendek önértékeléssel jegyzék meg a katolikus vádiratra: „vegyenek tehát minél szigorubb büntetést mindazok, kik a törvények s kir. hitlevelek ellenére bántalommal illették a katolikus egyházat. Különös, hogy a katolikus rendek egyes emberek vétségeit az összes evangélikus statusra fogják, holott ez a klerus kihágásait soha sem tulajdonította általában a katolikus rendeknek.“ Végül kérik a királyt, hogy az elnyomorodott evangélikus statust előbbi szilárd biztosságába s jogaiba egyenesen ő helyezze vissza királyi hatalmával. — Az evangélikus rendek e taktikáját alkotmányossági szempontból nem kárhoztathatjuk; a katolikus többség rideg szűkkeblűsége pedig teljesen igazolta azt. Azon vallásügyi törvények ugyanis, melyeknek ők sértetlen visszaállítását követelék, nem pusztán törvény, hanem valódi békekötési szerződés jellemével is bírtak; a nemzet evangélikus rendei Bocskay, Bethlen s I. Rákóczy György vezérlete alatt kötötték volt ezen alapszerződéseket Rudolf, II. és III. Ferdinánd királyokkal; az összes nemzet pedig törvényei közé czikkelyezvén, mintegy kezességet vállalt magára azoknak szigorú megtartása iránt. Törvényeket jogában állott az országgyűlési többségnek a fejdelemmel együttesen módosítani, változtatni, eltörölni: de a „szabad egyház, szabad állam“ elvéből kiindulva, soha sem jogosult az állam az ő létébe, biztosságába s fejlődésébe nem ütköző hitvallás szabadságát, szabad gyakorlatát önkényes korlátok közé

szorítani; annyival kevésbé jogosult azon törvényeket csonkítani, melyek a hitszabadságot már biztosították. A törvényhozó testület megtilthatja ugyan a legüdvösebb valóság szabad gyakorlatát is: de akkor messze túllép jogkörén; forradalmat üzen a lelkismeret birodalmának, lerombolja a szabad egyházat. Mennyivel kiáltóbb jogtalanság, mennyivel erőszakosabb önkény rejlett tehát abban, hogy 1681-ki országgyűlésünk katolikus többsége azon vallásügyi törvények visszaállítását akadályozá, melyek egyszersmind szerződési jogérvénnyel voltak fölruházva, s melyeket a nemzet- és rendeknek ép úgy tisztelniök kellett, mint magoknak a közvetlen szerződő feleknek, t. i. a koronának s az evangélikus rendeknek. Nem csoda tehát, hogy midőn a főpapság sugalmazta katolikus többség a „restitutio in integrum-“ s a két evangélikus hitvallás szabad gyakorlatáról hallani sem akarna: egyenesen a koronára, mint egyik szerződő félre, hivatkoznak az evangélikus rendek, a zsarnok többség ellenében ettől követelék legszentebb jogaik védelmét, illetőleg a szerződések köteles épentartását.

Leopold azonban, kire főpapságunk s a katolikus világi rend állásuknál, különösen pedig a kurucz harcok alatt tanúsított hűségöknél fogva döntőbb befolyással voltak, a vallásszabadság korlátlan visszaállításával s a vallásügy szabadelvű elintézésével nem akarta sérteni s netán

A vallásszabadság megszorítása s ennek káros következményei.

maga ellen háborítani törzshíveit. Így lőn, hogy a november 9-én kelt királyi nyilatkozat a két evangélikus hitvallás szabad gyakorlatát rendkívül megszorítá, s bizonyos kijelölt helyekre belebezé. De a clerus bőszerű uralmi vágya, féktelenül ádáz intolerantiája ezt is sokalja; ő nem megszorí-

tani, hanem egy csapással megsemmisíteni szeretne volna Magyarországon a protestantismust. A király azonban nem megy tovább a sérelem ösvényén; s november 9-ki pontozatait törvénynyé emelteti a többség által. Az evangélikus rendek pedig e czikkelyek, mint elégtelenek ellen a nádor és személynök előtt óvást tettek.

Valóban keserűn fájó érzet üli meg a vizsgáló szívét, látva, hogy a katolikus többség ily nyomorult, hibás lépéssel kockára dobja a közjogi kiegyezés várható gyümölcsét, az alkotmányvisszaállítás kedvező eredményit; az evangélikusok hevesebb részét Tököli karjaiba hajtja; új békétlenség, új forradalom magvát hinti el. Igaz különben, hogy a mily méltó kárhozzátással illetheték a korszellem, a hazafiság s a politikai eszély katolikus rendeinket a vallásszabadság ellen vívott vakbuzgó csatájokért: ép oly joggal követelhet vala a török által ismét megtámadt nemzet egy kis keresztyéni önmegadást, némi hazafias önfeláldozást evangélikus fiaiól, hogy az alkotmány visszaállítása után ne támogathassék bosszúból többé Tökölit s általa, mint sultáni kegyencz által, a törököt, hanem a korszellem szózatára közös erővel siessenek ennek megroconsolt igáját mielőbb lerázni s a magyar államot másfélszázados halottaiból föltámasztani.

HATODIK FEJEZET.

Tököli Imre politikája.

Térjünk Tököli s a bujodosó rendek politikájának bírálatára.

Rákóczy Ferencz Mielőtt saját véleményemet elmondanám fölötte: halljuk, mit mond róla mostoha fia Rákóczy Ferencz, kit részrehajlással e tekintetben bizonynynal nem vádolhat senki józanul. „Tököli szövetsége a törökkel ép úgy meggyűlölteté őt egész Európa, mint saját honfitársai előtt; határtalan becsvágygyal vádolák őt, melyért mindent kész feláldozni, és mindazon szerencsétlenségért őt tevők felelőssé, mit csak két hatalmas nemzet közti háboru előidézhett.“

Tököli párhuzamban Bocskayval s Bethlennel. Soka szeretik Tökölit Bocskay s Bethlen Gábor politikai képmásául tekinteni, mint a ki ezeknek hatalmas szellemével fölruházva, ezeknek hagyományos, dicső nyomdokain haladt s vezette nemzetét. Ő maga sem volt idegen, énjében ama nagy ősök szellemi örökösét ismerni föl. S midőn a sultán a „nagyhírű Bethlen Gábor nemzetségéből valónak“ hirdeté őt: bizonynynal hizelgő érzelmek feszíthették kebelét.

Ki vonná kétségbe Tököli lángelmuségét, melynek

harczmezőn, a politika s diplomacia terén feltűnő jeleit adá? Kit már ifju éveiben is mint hadvezért ismertethet s mint államférfit tanulmányozhat a történetíró: annak neve elől a nagy tehetség epithetonát ki nem törülhetjük. De Bocskay s Bethlen tudományát hasonlíthatlanul tágabb körü- s mélyebbnek, lángeszöket sokkal teljesebbnek ismerjük; mert teremtő képesség, gyorsröptű felfogás, és szívós erély mellett rendkívül éles ítélőtehetséget is zárt magában; pedig ez kell, hogy egyik alapelemét képezze minden igazi államférfinak. Jó ítélőtehetség nélkül a teremtő képesség vagy meddő, gyámoltalan marad, vagy átkos gyümölcsöket hajt, s jó eszméinek olykori érvényesítését csupán a véletlen szeszélyes játékának köszönheti; jó ítélőtehetségben terem a mérséklet és az eszély, e ritka gyöngyei a lángésznek, a cselekvésben nélkülözhetlen segédei az erélynek, őrei a teremtő képesség vívmányinak. Tököli nem ismerte alaposan az európai viszonyokat, nem a külhatalmak álláspontját szemben a magyar-osztrák birodalommal s a keleti ügyekkel; nem észlelte a kor egyik uralkodó eszméjét, mely a török uralom megtörésére irányult. Tököli a nemzet valódi közvéleményét könnyelműen egy törpe párttöredék, a bujdósók nyilatkozatával téveszté össze, s e keskeny talapra építé ingatag politikáját. A porta belviszonyait s hatalma értékét is elfogultan ítélte meg; dicséneket zeng „a megemésztő török nép örök virágzásáról;“ pedig ez már szembeötlő fonnyadásnak indult; idők végtelenségéig elfogyhatlannak hitte Magyarországon a félholdat: azért kötö ennek szarvaira nemcsak ön- de a haza szerencséjének csillagát is. S még akkor sem szűnik meg vaskövetkezetességgel belé kapaszkodni, mikor a porta már végkép hanyatlóban volt. Tököli judiciuma tehát erősen gyöngélkedett; azért

találom lángeszét csonkának. Aztán Bocskay s Bethlen fejedelmi kezében silány eszközzé törpült össze az ozman hatalom, melyet nemzeti czélokra remek sikerrel zsákmányolt ki mind a kettő: Tököli azonban, noha ő szinte esz- közt szeretett volna csinálni a portából, oly silány bábbá válik ennek körmei közt, hogy Szülfikár, török követ, kevély mahomedán megvetéssel mondhatá: „Tököli csakugyan kutya, ki a sultán parancsára fölkél és meghunyászkodik, ugat és elhallgat; de ő az ozmánok padisahjának kutyája, ki, ha a nagyúr úgy akarja, még dühös oroszlánná válhatik.“ — Fájón sohajtott fel a bújdosó főnök erre a lealacsonyításra: „törököt fogtam, de visz.“ — Tököli diplomatiái működése nemzeties látszata mellett kizárólag török jellemű, a diván titkos termein alig hatol túl: Bocskay s különösen Bethlen diplomatiája világszínvonalra emelkedett s az összes európai államkört nagymérvű számításiba ölelte. Ha Tökölit államférfi czímmel ruházzuk föl: ama két fejedelmet állambölesekül kell fenjen magasztalnunk. Bethlennek egy ízeporczában több politikai eszély lakott, mint Tökölinek egész lényében.

A mily különböző politikai tehetségek: oly mérvben üt el egymástól politikájok is. Bocskay s Bethlen keblében tagadhatlanul izgatag, lázas nagyravágy lihegett, de szellemi erejük méltó arányban állott ám dicsszomjukkal, sőt Bethlen lángesze, mely nem egy „szép kis ország, Erdély,“ hanem nagy birodalmak kormányzatára, államtársadalmak szervezésére teremtetett, — határozott túlsúlyban volt fölötte. Az értelemnek az érzelmeken gyakorolt erkölcsi fölényénél fogva birták ők nagyravágyuk ágaskodó ingerét bölcsen fékezni s föltétlenül alárendelni politikájoknak. Mint föntebb kifejtém, Bocskay s Bethlen politikájának

egyik dogmáját a magyar-osztrák szövetség szükségessége képezte. S ezen alapelv kijelölte határokon, se királyi vágyalmukat, se hazafiúi keservöket nem engedték túláradni. Tököli becsvágyának nyugós rabja. E szenvedelem kormányozza esztét, ez határozza meg politikáját. Ő minden áron fejedelmi polczon akar ragyogni; a korona-, miként üdvössége után rajongva rajong.

Tököli a német szövetségtől el akarja szakítani Magyarországot s török-szövetségi politikát üz.

Ámde Erdélyben Apaffit, ki Teleky Mihály, a mindenható minister és ügyes államférti eszével uralkodék, nem tűrhatja ki fejedelmi székéből. Magyar-

országon kellett tehát a kormánybotot, üdve pálmáját, keresnie. Itt azonban csak a magyar-német szövetség szét-szakításával juthat vala czéljához. Ne felejtsük családi viszonyát se Tökölinek, mely szinte erős rúgóját képezi politikai működésének. Ki csodálná, ha Zrinyi Ilona szerelmes férje hitvesétől, kinek atyja s nagybátyja a német-ujhelyi vérpadon hulltak el, engesztelhetlen gyűlöletet szí magába a dynastia iránt? Ama vértanu magyaroknak saját nevében élő, kiáltó emléke személyes bosszura ingerli Tökölit Bécs ellen; s a megtorlás módját a habsburg uralom megbuktatásában keresi. Becs- és bosszuvágy irányozák tehát Tököli politikáját. Nem csoda, ha e hamis, csalékony iránytűk nyomán oly czudarul megtévedt, hogy Magyarországot, a nemzet és a polgárosult világ közvéleményével daczolva, a német szövetségből kiragadni s a török hűbériség lánczaiba fűzni törekszik. És teszi ezt ép akkor, midőn másfél-százados kínos vergődésünk után immár hulladozik államtestünkről az ozman iga. Vakmerősége mellett mily hibás, mily bűnös volt e politika, mely a magyar társadalom soha föl nem adott lételveit s hagyományos hiva-

tását homlokegyenest megtámadta, sőt közelgő felszabadulásunknak az ozman iga alól oly természetellenes erőszakkal elibe vágott, az előzmények után bizonyítanom fölösleges.

De mondhatná valaki: Tökölit menti ám elragadó lelkesülése a protestantismusért, vallásszabadságért, mentik lángoló hazafisága s szabadelvű, alkotmányos érzülete. Ő, a buzgó lutheranus, nem tűrheté léha egykedvűséggel, mint zsarnokoskodik az 1681-ki országgyűlés a protestans hiten. Ő, a hazafi, nem epedhet némán, szóltanul a bécsi absolutismus szertelen dühöngése fölött. — Mellőzve, hogy ezen indokok a forradalmat inkább, de a szakadási politikát s a török járom megújítását soha semmikép nem igazolhatnák, annyival kevésbbé menthetik Tökölit, mivel ő még az előtt határozó el magát végletes politikájára, s annak kivitelére még az előtt szövetkezik vala a divánnal: mielőtt sejtette volna, miként járand el az 1681-ki országgyűlés a vallásszabadság és alkotmány visszaállítása körül. Nem is jelent meg az országgyűlésen: noha királyilag meghivatott, noha Eszterházy Pál késznek nyilatkozott fiát túsul küldeni a kurucz táborba. S mielőtt az egybegyűlt rendek a nádorválasztáson kívül szőnyegre hoznák a kiegyezési kérdéseket: Tököli harczkészen, békülést eszében se forgatva, már „felelőssé teszi az országgyűlést a bekövetkezhető újabb bomlásért s a veszedelemért, mely netalán érhetni fogná a hazát.“ Szóval ő semmi áron, semmi szín alatt, az alkotmány- s vallási kérdés legkielégítőbb megoldása mellett sem akar kiegyezkedni Austriával; s őszinte hajlamot erre az alkotmány visszaállítása után se mutat. A hazát fenyegető vészt tehát, melyért oly könnyedén az országgyűlés nyakába varrja a felelősséget, bizonyynyal ő

maga idézi vala föl. Ezek után hiú mentséggé törpülnek Tökölnek a római pápához irt ama védekező sorai: „hogya egész készséggel lépett volna békére a császárral, ha ez neki és feleinek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja.“ — Protestans buzgalmára pedig az indifferentismus igengyanus árnyát veti azon eljárása, hogy midőn már a porta s evvel együtt saját szerencsecsillaga is hullóban vala: nem átallá „magát és ügyét a pápa ő szentségének ajánlani, csókolván szentelt lábait,“ s mi több, megígérni, „hogya azon esetre, ha ő szentsége előnyös föltételeket eszközölhetne ki számára a császártól, nemcsak katholikussá válik, de a lutheranusok megtérítésében is munkás leszen!“ — Szűz vallási hév, szomjas epedés a hitszabadság után aligha szolgálhatott indokul ily lutheranusban a szakadási politikára. Nem vonjuk kétségbe Tököli igaz hazafiságát, meleg honszerelmét: de rossz, tévedt politikát, mely az állam javára czélzott legyen bár, annak mégis érdeke ellen s világos romlására fordul, senki sem igazolhat józanul a pusztá jóakarattal, tiszta honszeretettel.

Az egyéniségben rejlő subjectiv indokokon kívül tehát alig találhatunk némi tárgyilagos érvet, ha nem elfogadhatót is, legalább tetszőset, Tököli politikájának mentésére. Nem marad más hátra, mint a véglettől kérnünk magyarázatot. Talán másfél század történetének mély bűvárlata, annyi nemzeti vívódás, annyi alkotmányharcz után annyi keserű csalódás, azon kétségbesett elvet érlelék rideg meggyőződésé Tököliben, hogy az osztrák ház uralma Magyarország függetlenségével, önállásával incompatibilis, s az osztrák szövetség mellett végromlással fenyegeti nemzeti létünket a bécsi kényuralom? E hiedelmét alkotmányunk visszaállítása 1681-ben alapjában megingathatá ugyan; s

ildomos következetlenséggel önmaga föladá ugyan az incompatibilitás elméletét, midőn ügye balrafordultával vérmes vágyai lohadván, olcsó föltételek, lehangolt követelmények mellett is édes örömet kiegyezett volna Leopolddal; s noha diplomatai téren elveiről ejtett nyilatkozatai egymással sokszor szembeszökőleg összeütköznek: mégis valószínű, hogy Tököli a porta véduralmát, melynek „felséges ajtóköszöbén a paradicsom lotosz virága nő,” még hűbéri igájával is üdvösebbnek, boldogítóbbnak vélte Magyarországra nézve Austria szövetségénél. Kiáltványában dagályosan fenkölt hangon hirdeti vala nemzetének: „nem volt a fényes portának a mostaninál több ereje, midőn a keleti birodalmat kiforgatta: a nyugoti még kevésbbé fog hatalmának ellenállni. Legyetek azon, hogy valósággá váljék a jóslat; mert a ti üdvötök, azonkép mint az enyím, e néppel való összeköttetésünkől fog függeni ezentúl. Számos évek óta nemcsak minnen magunk oltalmazzuk magunkat, hanem oltalmaztatunk ő általok is. Aggodalmas gonddal ápoltuk mindig e szövetséget; miért tértek el e rendszertől, melyet tinnen magatok oly jónak tapasztaltatok?”

Egy higgadt kebelben sem találhatott visszhangra ez az ámító nyilatkozat, mely a nemzet egész multját, politikai jellemét hamis világításban tünteti föl. Hogyan ápoltuk volna mi aggodalmas gonddal a török szövetséget? Hogy proklamálhatja ezt Tököli a magyar nemzet rendszerül? Mindenha aggodalmas gonddal túrtuk, szenvedtük a török jármot (nem szövetséget); mert nem bírtuk nyakunkról lerázni az átkozottat; s politikai rendszerünket másfél század viharain keresztül az ozman uralom megtörésére irányzott állhatatos törekvésünk képezte. És Tököli küzdelmes évkönyveiből a magyar nemzetnek, Európa nemzet-

közi viszonyaiból s a civilisatio történelméből ép azt a táuságot merítheti vala, hogy míg német szövetségünkkel ennek minden árnyoldala daczára dicsóséggel megőriztük az enyészettől nemzeti s állami létünket : addig török szövetségben okvetlenül eltiport volna bennünket a világfejlődés kérlelhetlen logikája.

Tököli politikájának
részletes történeti illus-
trációja.

Ezen általános elmélkedések után térjünk Tököli működésének más részletes mozzanatira, melyek politikáját kiegészítik ; aztán lásuk nemzetünk s a külhatalmak magatartását szemben a kurucz vezérrel.

Midőn Tököli még az alkotmány visszaállítása előtt vezérévé avatta volt föl magát a kurucz forradalomnak, s mindamellett hajlandónak mutatkozott méltányos, eszelyes föltételek-, jelesül az alkotmány és vallásszabadság visszaállítása-, egyszersmind Zriny Ilona kezének s a Rákóczy-uradalmak megnyerése mellett kiegyezni Leopolddal : fegyveres politikája akkor nemzeti közérdekünk szempontjából is teljesen jogosult ; mert végcélja az, hogy alkotmányos békét teremtsen. Találkozik is az a nagy nemzeti párt közérzetével.

De a kurucz vezérben, első fölléptének hizelegvén a fegyverszerencse, mihamar pártot ütnek a fejedelmi vágy s a szakitási politika. Körmöczi zsákmány-aranyain „Tököli a fejedelem s a magyar részek ura“ czim már büszkén tündöklök. XIV. Lajostúl, „Magyarország védőjéül“ is ösztökélve, habozás nélkül veti magát hősünk a török szövetség gondolatára s nyomban megkötésére. A francia udvaron kívül valóban őt, az ő diplomatiái ügyességét illeti azon irigyelhetlen érdem, hogy Leopold s Magyarország ellen új hódítási háborura tüzelte s rá is birta a portát, e hatalmat, mely

belerőinek folytonos gyengülése érzetében diplomatiái fölszítás, lázító rábeszélések nélkül nem igen támad meg bennünket, legfőlebb conservatív védelmi harcra szorítkozik vala.

Midőn az 1681-ki országgyűlés összehivatott; s noha alkotmányunk visszaállítatott: békülés, kiegyezés már esze ágában se forog többé Tökölnek. Ezért kísérti vala meg, mint érintők, kemény de hatástalan fenyegetésekkel terrorizálni az egyezkedő rendeket. Az alkotmányért küzdő hazafiság álszínét megmentendő, nem szakítja ugyan meg rögtön alkudozását Leopolddal: de föltételei oly túlszigázottak, oly, egész a hazaárulásig, jellemtelenek, hogy azokat a magyar államtest újabb szétszaggatása s a roskadozó török uralom önkéntes megszilárdítása nélkül sem a király sem a nemzet el nem fogadhatja. „Gondoskodjanak a rendek az országot mindenünnen környező és a nemzetet máris megemésztő hatalmas török nép kielégítéséről. . . . Ha Leopold békét akar: helyezze vissza Magyarországot azon állapotba, melyben azelőtt 25 évvel volt; fizessen évenként félmillió forintot adóul; rontassa földig a leopoldvári s gutai erősségeket; s ismerje Tökölit a Rákóczyak által birtokolt megyék mint Magyarország részeinek urául“ (tehát felső Magyarország fejedelméül), hangzék botrányos ultimátuma. — Igen erősen érzik rajt a török szag. Hogy is ne? hisz egyenesen a divánból hozák azt Tököli biztosai. Tököli az nap, midőn hűbérese lön a portának, megszűnt nemzeti pártvezér, megszűnt önálló államférfi és csupán magyar lenni.

Tököli s a bujdosó rendek. „A Konstantinápolyból jelentett hadi készülétek s a (szándéklott) szorosabb szövetség a portával Tököli higgadtabb tanácsosait aggodalommal tölték el,“ — írja Szalaynk. — Tököli tanácsát a bujdosó rendek, tizenhetedik századbéli emigransaink, al-

koták. Ők, kik a Wesselényiféle confoederatio bukta után előharczosai voltak az elszakadási politikának, most, midőn annak foganatosítása immár küszöbön állna, látva, hogy menthetlenül a török barbarismus uralma alá hajtáná az egész nemzetet: a végpillanatban ők is visszatántorodnak az elszakadás végzelses gondolatától. Aztán kik annyi éven át száműzést, nyomoruságot szenvedének, morzsolván a hontalanság keserű könyeit, nem epedhetnek-e ők a hazafisziv egész jogával egy kis enyhe otthonért s ama kimondhatlan vigaszért, hogy elvalahára a haza szent földén hajthassák le fáradt csontjaikat? Hogy a higgadtabb bujdosók politikájok hibás voltát belátták, mi se bizonyíthatná fényesebben, mint Leopold fővezére Strassoldóhoz menesztett levelök, melyben a török roham elhárításáért könyörögnek s Istenre hivatkozva végveszélyben forgónak mondják az országot. Ők valóban legkisebb önvád nélkül, kész örömmel járultak volna az alkotmány-visszaállító kiegyezéshez: de Tökölinek, a pártvezérnek súlyos tekintélye s befolyása alatt nyögvén, az ő sugalmazása folytán oly föltételeket kellett követelniök Leopoldtól, melyek a békülést lehetetleníték. Így maradnak vesztég bujdosóink nyomorult álláspontjuk mellett; s kénytelen kelletlen Tököli oldalán, török zsoldban küzdik le ama dicstelen harczot, mely Magyarországnak az osztrák szövetségből kiragadását czéllozá, s felszabadulásunkat a török járom alúl némileg nehezíté. — Azonban Leopold előretörő diadalmai folytán s a török fegyverek hanyatlásával mindinkább erőt vesz rajtuk az önfentartás legyőzhetlen ösztöne; s miként vándor darvakat enyhébb, boldogítóbb tájakra úz a zord idő: úgy szállingóznak el bujdosóink lassankint régi fészekükből, Tököli táborából, hogy meghajoljanak otthon a nemzet aka-

rata előtt s engesztelékeny jobbukat nyujtsák az osztrák szövetségnek. 1694-ben már legtúlzóbb, legodadóbb hivei is elhagyák Tökölit.

Egyes, noha lángelmű államférfiak befolyása, ha a nemzet akaratával összeütközésbe jönnek, tartós, még egy kis párttöredékre sem lehet; mert a nemzeti közvélemény olyan nehézkedési központ, hová annak hatalmas vonzerejénél fogva minden fölülemelkedni merész ellennézet előbb-utóbb visszahull; hacsak rendkívüli erejével s ellenállhatlan igazságával a hibás közvéleményt sarkából ki nem forgatja, s önmagát közvéleménynyé nem emeli.

Tököli politikáját elítéli a nemzeti közvélemény.

Tököli politikája fölött kárhóztatólag tört pályczát a nemzet 1681-kiegyezésével. Még határozottabban elítéli, sőt hazaárulással határos bűnnek bélyegzi azt a török uralom alól felszabadító háboru folyamában.

Hiszen maga Rákóczy Ferencz mondja róla: „L'alliance de Tékéli avec les Turcs le rendais odieux . . . à ses compatriotes.“ (Tököli szövetsége a törökkel meggyőlölteté őt honfitársai előtt). Még felső Magyarország evangelicus rendei is, kik korántsem szakadási politikájában, hanem csupán vallásszabadságuk visszaállításának édes reményében támogatják vala a kurucz vezért, még ezek is elidegenülnek tőle, midőn a füleki mezőn a porta athnáméjával Magyarország hűbérfejedelmévé avattatik föl. S elannyira vonakodnak mellette fölkelni s kiállítani részére a hadviselés szükségelte anyagi eszközöket, hogy Tököli a legmarczonább terrorismushoz nyul segélyöket kierőszakolandó: „Kegyelmetek eddig sem munkálkodott velünk, — feddi kiméletlenül, a rendeket, — s talán gyermeknek tart; holott most is nem a nemes vármegyék segítségével, hanem háromany-

nyi hozzátételével vittem végben a portánál a dolgokat . . .
. . . azért Isten ügysegéljen, valaki fel nem ül, nem csak
jóságával hanem életével is fog fizetni . . . megmutatom,
hogy ura s fejedelme vagyok a hazának . . . kivetem min-
denik megyére mennyit tartozik adni. Kegyelmetek eloszol-
hat, már nincsen semmi dolga, már nem kérjük kegyelmeteket,
hanem magunk biztosai által meghatározzuk mindenik me-
gyének illetőségét.“ — Hát ez az a dieső alkotmányosság, az
a fenkölt szabadelvűség, melynek tetszős örve alatt Tököli
az osztrák szövetség megbuktatását írta félholdas lobogó-
jára? Hát élet és vagyon zsarnoki fenyegetésével, ily nem-
telen erőszakkal kell párthiveket toborzania még azok kö-
rében is, kiknek lelkismereti szabadságán fájó sebet ütött
a kiegyezkedő országgyűlés?

A fent idézett sorok ismét erős világot vetnek nem-
zetünk politikai alapisányára, melyet európai helyzetünk s
hivatásunk parancsolólag jelöltek elénk: a legkisebb pil-
lanatokban se szűntünk meg öntudatos eszélylyel ragaszkod-
ni nyugoti szövetségünkhöz.

Midőn a töröktatár özön hadsereg Tököli tanácsa nyo-
mán „Bécsnek vivása és többül kiforgatása“ végett Magyar-
országon keresztülhőmpölyge, a kuruczvezér Pozsonyig
fényes diadalünnepeket ül ugyan; mert az ország rendei
versengve nyújtják be alázatos hódolatukat neki, már-már
királynak: de titokban szívök burka alatt török pribéknek
szidják őt; s azokon kívül, kik minden hódító hatalomnak
kaczéran dűlnék ölébe, a nemzet igen nagy többsége esu-
pán végszükségtől kényszerítve, élete s vagyona mentése
végett hajt fejet ideiglen Tökölinek vagy inkább a török
hatalomnak. Mivel Leopold hadai, kiválólag az örökös
tartományok oltalmára szorítkoznak vala: védtelenségök-

ben másként nem is tehetnek a hazafiak. — Midőn azonban a török, mintha varázsütéssel bővölte volna agyon a keresztyén civilisatio, Bécs alól őrült gyávasággal megfutamodék, s mindjárt inába a szövetséges hadak Magyarországra nyomulnak, Esztergamot ozman kézből kiostromolják; s a fölszabadulás kelő napja Magyarország egét áldott sugárral behintené: miként lelketlen hideg köd a nap tüze előtt, úgy bomlik, foszlik szerteszét kényszerrel összehajtott pártja Tökölnek. Többé sem merész kiáltványokkal, sem a hóhér kötelével nem bírja magához lánczolni a józan nemzetet. Hiába kegyetlenkedik elpártolt hívein, mint szoktak a tra-goediák hanyatló hősei: csak bukását sietteti vele.

Ezután Tököli a 17-ik század végéig a legdicstelenebb szerepet játsza, mely hazafinak valaha csak juthatott. Mint a török politika odadó előharczosa, a porta jobb keze, hű tanácsosa a divánban, lelkes hadvezére a harczmezőn, küzd ő megátalkodottan Magyarország fölszabadulása ellen; küzd, noha szegény fejét a porta több ízben kész vala odaadni a bécsi udvarnak békedíjúl. Még a török is meggyűlölte őt. Csupán egy a háboruban felhasználható eszközt tűrt benne. Midőn (1684) lothringeni Károly herczeg Budát első ízben vívá: Tököli felső Magyarországon harczolván a király ellen, ennek haderejét részben elvonja Buda falai alól, s akadályozólag hat az ostrom sikerére: melyért minden más keresztyén kebel epedő áhitattal fohászkodik vala. Midőn pedig Érsekújvár, további győzelmek kulcsa, majd 1686-ban ősz Budánk, másfél százados igájából diadalmasan fölszabadított, s nemcsak a magyar nemzet, hanem egész művelt Európa áradozó örömtől vonaglott át; a civilisatio ünneplő mirtust öltött fejére: akkor Tökölnek haragvó könyeket kellett facsarnia sze-

méből, hamut hintenie fejére; Tököli átkozza a dicsőséges napot, mely szabadságunkra felvirradt, s melyet minden magyar ünnepelve ünnepelt. — Haj! mindez hibás politikájának átka volt. — A zalánkeméni, zentai s mindazon ütközetben, hol osztrák szövetségesink mellett a németek s más külföldiek fiaí oly önfeláldozólag patakokban onták vérüket Magyarország jövőjéért; azon élet-halál csatákban, melyek hazánk területéről mindinkább leszoríták a törököt, Tököli szakadatlanul a sultán csatarendjében küzd Leopold hadai ellen.

Tököli erdélyi uralma. Majd diplomatiái tehetségét is érvényesíti Leopold- s egyszersmind a magyar állam integritása ellen. Oláhországot ugyanis a török politika hálójába fonva, Erdélynek az osztrák szövetségtől s ez által az anyaországtól elszakítására zsákmányolja ki az oláh frigyet. — Az erdélyi rendek Leopold döntő győzelmei, a török hatalom lehanyatlása s Teleki Mihály működése folytán 1688-ban határozottan szakítanak százados török politikájukkal, s végkép kibontakozva az ottoman hűbéruralom kötelékiből, „őszintén s jóhiszemmel ő Felsége (Leopold) atyai oltalmát fogadták el magok s Erdély összes utódsága számára.“ Erdély ezen epochális cselekvénynyel Szent-István birodalmának keretébe lép vissza, s ha nem is az 1526-ig fenállott reál unió alakjában, de legalább a magyar birodalom eszméjét megtestesítve, területileg az anyaországgal egyesítetik.

1690. Két évvel később Apaffi Mihály fejedelem halála után azonban Tököli, kinek szerencsecsillaga hamvadozott légyen bár, de nagyravágyának tüze még mindig lázasan lobogott, Erdély fejedelmévé neveztetí magát a porta által; s török-tatár meg oláh hadakból alakított tekintélyes sereggel Erdélybe tör, a zernyesti mezőn diadalt

ül Leopold s az erdélyi rendek hadain, ura lesz a helyzetnek s hűbéri személyét beoktroyálja a fejedelmi székbe. Bádeni Lajos azonban mihamar kiűzi onnan a bitort, ki harmincznapos uralmával babért ugyan nem sokat arat fejére, s Erdély sorsát rendeltetésével ellenkező irányba, török hűbériség alá többé vissza nem terelheti.

Tököli bukása. Ezentúl Tököli egykor emelkedett alakjának körvonalai mindinkább elmosódnak a történelmi actio láthatárán. Szenvedélyes politikája, miként házi tűzhelyből kitörő láng, túlesapongásában tüntetett s dúlt ugyan: de kialuván, csak sivár üszköket hagy maga után. „A Tököli név ugyan, — Szalay mondja, — több év óta elvesztette már varázsát a nemesség előtt, de a pórok közt még nagygyal bírt, sőt nagyobb, mint valaha, s a kurucz vezér amott a Balkán alján mesés fénynyel körülövedzve tűnt fel a pórok képzelmében. Ezen érzület, tápláltatván Tökölnek kenyér nélkül maradt s az erdőkbe szorult egykét hajdutiszte részéről,“ — a Hegyalján pórlázadásban tört ki, mely Bécsellenes irányzata mellett az értelmiségnek s vagyonnak is hadat üzenendő volt. A nemesség elodáztatlan szükségét látta fölkelni az elfajult lázadás leküzdése végett. — Hát ennyire jutott Tököli? Kit egykor (még 1681 előtt) a nemzet színe-zöme magasztalva, lelkesülve értett vala meg: tizenhatsz év után csak a nyers tömeg, csak a bőszen szenvedély s a téveteg tudatlanság képesek felfogni? A mely nevet egykor büszkén himzének a szabadság zászlójára: most a társadalmi rend összedúlására föllázadt elemek viselik szennyes lobogójukon?

Tököli tragoediája fölött a karloviczi békével gördül le a függöny. Hiába könyörög bukott hősünk a portánál, hogy lehetőleg az ő egyéni érdekeit is biztosítaná a béke-

kötésben: a sultán képviselője ily mennyei malasztal utasítá el a kérelmezőt: „a multakkal ne tépelődjék, a jelenről gondoskodják önmaga s bízza istenre a jövőndőt.“ Eldobták őt, — később Rákóczy Ferencz mondja magáról e hasonlatot, — mint a kifacsart citromhajat. A karloviczí béke X-ik czikke Tököli- s párthiveiről következőleg rendelkezik: „Minthogy e háboru idejében a magyarok és erdélyiek közül többen ő császári felsége alattvalóságától elállván, a magasságos török birodalom végeihez vették magokat; s mivel e részben is kell a két birodalom közti békekötés biztosításáról gondoskodni, rólok eként történt szerződés: ők a mondott magasságos birodalom tartományaiban tetzéshez képest helyeztethetnek el és alkalmaztathatnak; nehogy mindazáltal a végek békés állapota és az alattvalók nyugalma valamikép háborgattathassék: a helyek, hová az említettek szállíttatni fognak, távollévők legyenek valamennyi vég- és határszélektől . . . és miután ők jövőndőre az ozmanok hatalmas császárijának egyéb jobbágjai közé fognak számíttatni, ne szabadjon nekik többé a török alattvalóságtól elállani.“

A külhatalmak álláspontja Tököli politikájával szemben.

„Tököli szövetsége a törökkel Európa előtt gyűlöletessé tette őt.“ Tököli politikáját egyetlen oly külhatalom se helyeslé, ki a magyar-osztrák monarchia főállását az európai polgárosultság s a nemzetközi súlyegyen sine qua non-jául tekintve, e magas szempontot csupán önhaszonleső érdekinek, szűkkeblű hatalomvágyának alá nem rendeli vala. Anglia s Holland, akkoron legszabadelvűbb államai Európának, aztán Spanyol- és Lengyelország, a német birodalom, Velence, sőt az orosz udvar is határozottan kárhoztaták a bujdosó főnök szakadási egyszersmind törökszövetségi politikáját:

midőn a török háboruban minnyájan Leopold mellett foglaltak állást, s többen közülök az ugynevezett „szent frigyen” véd- és dacszövetségre is léptek vele az ozman túlsúly megtörése végett. Franciaország, azaz XIV. Lajos, az egyedüli hatalom, ki szövetségben a portával nem csak tüzeli, lázítja Tökölit az osztrák szövetség ellen, de diplomatai fegyverrel s némi pénzsegélylyel is támogatja vállalatában. Jellemzőn jegyzé meg egy török aga: „a francziák féltörökök s a francia király nekünk (t. i. a törököknek) jó barátunk.” — E viszonyt XIV. Lajos rajnai politikája hozta volt természetesen magával: neki Leopoldot keleten gyöngítenie kellett, hogy erősen megverhesse nyugaton. Azonban Lajos királynak sem annyira a magyar-osztrák szövetség szétszakítása lebegett czélul szeme előtt: mint csupán fenyegetni Bécsset Magyarország elszakadásával, hogy e damoklesi kard folyton ideges izgalomban tartván a bécsi udvart, kellő erőt ne fejthessen ki a Rajna mellett. S mi több, Tökölnek egészen a sultán védúri karjaiba dőlését is zokon veszi XIV. Lajos; kitetszik eme neheztelő nyilatkozatából: „nem szándékom az elégedetlenség (Tököliek) minden szükségéről gondoskodni . . . helytelennek látnám segélyemmel öregbíteni azon segélyt, melyben a török részelteti a magyarokat, kik jelenleg egészen a nagyúr parancsától váltak függővé.” Majd a francia gloire szeszélyének rovására némi engedékenységet is tanúsít Austria s az európai közvélemény iránt, midőn nemcsak fölhagy egyidőre támadásával a német birodalom ellen, hanem harczvágyó csapatival, diesszomju francia önkéntesekkel is szaporítja Leopold sergét a sultán ellenében. — Franciaországban is csak ennyire lelt támaszt Tököli politikája.

Hogy Lengyelország mindenha szíven viselte a magyar nemzet érdekét, s a mi alkotmányos szabadságunk iránt századokon át kiváló előszeretettel tanusított, — ki vonná kétségbe? Sobieski, a lengyel király, népével együtt melegen rokonszenvez vala Tökölnek s a kurucz pártnak alkotmányunk visszaállításáért Bécs ellen vívott harczával. De midőn Tököli az 1681-ki országgyűlés daczára szakadási eszméjét állítja előtérbe: szövetségi kérelmét kérlel hetlenül visszautasítja a lengyel király, sőt magával Leopolddal lép benső szövetségre a porta és Tököli ellen; mert Magyarországnak elszakadása Austriától s az így letesülendő török-magyar szövetség nemcsak a magyar, hanem a lengyel állam érdekeit is veszélyesen fenyegette volna. Mennyi küzdelmet, mily súlyos háborukat állott ki már Lengyelország a hódító törökkel; pedig Magyarországot mentő közegül, villámhárítóul tekinthette! Hát még ha e közeg is egészen török kézre jutandott? Ép e fenyegető esély elhárítása, mint legfőbb föladat irányzá Sobieski működését, ki Bécsnek emlékezetes fölmentésével a török ostromzár alól az első, de később halálössá vált döfést adta Tököli politikájának. Midőn lengyel hadai élén Magyarországba nyomula, Tököli fölhívására közvetítő szerepet vállal ugyan a forradalom s a korona közt: de látva, hogy a kurucz vezér az alkudozások alatt se szűnik folyton elszakadásra lázítani, sőt a Leopolddal szövetséges lengyel hadak ellen is guerilla harcra tüzeli felső Magyarországot; látván egy tévedt politika kétségbesett erőszakoskodását, határozottan kijelenté Sobieski, „hogy a lengyel korona ezentúl nem fog Tököli ügyében közbejárni a császárnál.“ — Így Lengyelország.

Az európai közvélemény megvető, hideg közönytzel

fejezi be kárhóztató ítéletét a Tököli-politika fölött: a karloviczi békekötésnél egy lépést se tesz, egyetlen pártoló hangot sem emel a bukott államférfi érdekében, jövőjét egészen a nagyúri fatumra bízza, mely őt „Widdini herczeg“ czímmel ékítve, Nicodemia virányaira belebbezni kegyeskedék.

Talán soká is időzék Tökölinél. De különösen itt szigoru kötelmennek tartom a tüzetes indokolást; nehogy könnyelműséggel vádoljanak azok, kik Tökölit, talán kedvencz nemzeti hősüket, másként de hibásan fognák föl; több oldalról azért helyezém kellő világításba e kényes alakot, hogy történelmünk kiváló személyiségei körül még sok helyt borongó előítéletek ködét lehetőleg oszlassam.

A török uralom bukása s a magyar birodalom visszaállítása

THE HISTORY

OF THE

ELSŐ FEJEZET.

A török uralom hatása.

Hadd lássuk most közelebbről, mit főntebb csak futtában érinték, államéletünk egyik legkorszakosabb mozzanatát, a török uralom megtörését Magyarországon.

A mily egyetemes megrázkódást szült, a mily kiváló korszakot alkotott a török magyarországi uralmának megalapította s másfél százados élete, nemcsak hazánkban, hanem közép Európa államrendszerében, sőt egész Európa nemzetközi viszonyaiban is: ép oly világtársadalmi jellemet ölt magára, ép oly európai közérdeket szít ama tizenhat éves (1683—1699.) háboru, mely a porta túláradt hatalmát a magyar állam területéről le- s természetes medrébe viasszaszorítja; ép oly általános hatása, következményiben oly nagymérvű nemzetünk kibontakozása a török igából.

Mielőtt azonban a fölszabadítási harczot tárgyalva, az abban működő erők hatását mérlegelnők; mielőtt osztrák szövetségi viszonyunk óriás horderejét, Austria s a német birodalom döntő segélyét méltányolnók e küzdelem folyamában: a török uralom többoldalú hatását kell nyomonunk, mi épen indokul szolgált e hatalom erélyes megtörésére, Magyarország fölszabadítására.

Magyarország, nehogy egészen benyelje a hódító török áradat, s kiszakítva a polgárosult Európa államrendszeréből, végkép magába temetné a barbarismus, — Austria szövetségében s a habsburg uralom elfogadásában keresett volt menedéket a mohácsi vész után. E viszonyban — mint láttuk — a bécsi politika német jelleme s nyugoti iránya miatt nem akadályozhatta, hogy államtestünk közepébe ne furakodjék a török hatalom, s ott félholdját felütve, miként hasító ék ketté ne szakítsa Szent-István egységes birodalmát.

A magyar állam mátt. Államegységünk fölbontása s ez felbomlása. által különben is megroskadt nemzeti erőnk tönkretétele volt legátkosabb műve a török uralomnak; e nagy résen szívárgott át aztán minden más káros hatása.

A török uralom megszilárdítja a bécsi absolutismust. A bécsi absolutismus bizonynyal nem izmosulhat föl annyira, nem ver oly mély gyökeret alkotmányunkban, hogy csak napjainkban sikerült azokat kiirtanunk; századokkal előbb alkotmányosíthatjuk vala a bécsi kényuralmat, ha a habsburg uralom kezdetén mindjárt egységes állami erejével, alkotmányos akaratának egész hatalmával léphetett volna föl ellene nemzetünk. — A hatalomnak nem természete, hogy korlátokat rakjon önmaga elé. Őskortól kezdve egész napjainkig, a népfölség s az önkormányzati eszmék diadaláig, minden kormány, minden dynastia erős hajlamot tanusított, különösen uralma kezdetén, a korlátlan kényuralom iránt. S hol a nép kellő erkölcsi vagy anyagi erő hiánya miatt nem bírt szilárd gátat vetni a hatalom eme törekvésének: a népjogok sírhantján mindenütt ádáz tort út az absolutismus. — A magyar nemzet szemben Béccsel, mely akkor a német nemzetiség óriás túlsúlyára is támasz-

kodhaték, épen a legnélkülözhetlenebb anyagi erővel, kellő lélekszámmal nem rendelkezhetett állami önállásának sikeres megóvására. (Említenünk is fölös, mily s miért nagy fontosságu a nép számereje, — ha különben más fontos tényezők sem hiányzanak, — a kormány kényuralmi hajlama ellenében. Fényes példák erre az olasz kisállamok s a mai nagy Olaszország, a német kis fejdelemségek 1865 előtt s a mai német birodalom.) Nemzettestünk három darabra volt hasítva: Erdély török hűbériségben, Magyarország két ötöde, államterületünk viránya és Slavonia közvetlen török uralom alatt nyögtek; csupán a dunántuli s felső Magyarország, aztán Horvátország túlnyomó része uralta tetteleg a magyar koronát. Szent-István birodalmának csupán e kis töredéke élt szövetséget Austriával habsburg uralom alatt. A török elleni szakadatlan védekezésben, csatározásban anyagilag is elsorvadva, hogy védhette volna meg ez a nemzettöredék a hatalmas bécsi absolutismus ellen azt az alkotmányt és állami függetlenséget, mely nem az övé, hanem az egész magyar állam tulajdona volt? — A török uralom, államegységünk megrontója, lón főoka a bécsi kényuralom és törvénytelen befolyás megszilárdultának alkotmányunk kebelében. S a török uralom eme vészes hatása egész a tizenkilenczedik század közepéig nyúlik be utólag; mert Erdély különállását, mi közvetlenül a török uralom korcs műve volt, csak az 1848-ki államujítás szüntetheti meg; csak ekkor adhatunk kifejezést a magyar állam egységének.

A particularismus
megszilárdulása.

Nem elég, hogy nemzeti egységünket
megbontja, hanem — mi veszélyesb —
még az egység szüksége iránti érzéket is előlé nemzetünkben
a török uralom. S azon hamis politikai tan fölállításával,

mintha Erdély, még pedig a minél több magyar részszel megtoldott Erdély önállása alkotmányunknak s nemzetiségünknek Bécs ellen leghatalmasb, sőt egyedüli biztosítéka lenne, — nemzeti eszmévé szentesítettett a particularismus. Pedig megdönthetlen igazság, hogy alkotmányunk s nemzetiségünk első biztosítéka mindenha a nemzeti egység, állami szétmállásunk pedig a bécsi absolutismus növelő dajkája volt. Mily kárhozatos fogalomzavar tehát, Erdély különállásában, nemzeti egységünk eme legfőbb akadályában keresni támaszt a bécsi kényuralom ellen! Ez a téveszme a török véduraság nyomása folytán elannyira vértükbe ment Erdély rendeinek, hogy önállási viszketegökben három századon át rajongó elfogultsággal s hazafias jóhiszemmel lelkesednek érte, nemis sejtve, hogy a nemzeti separatismus épen tápot s életet nyújt az osztrák kényuralomnak. A magyarországi államférfiak finom politikai érzéke is megtompult az ozman iga alatt nemzeti egységünk szükséges volta iránt; s a közvélemény, egyes lágelméket, mint Martinuzzi, Zriny, kivéve, — mitse törődik Erdély elszakadásával.

Igy veté ki sarkából a török uralom félezredéves államrendszerünket, melyet visszaállítani az 1848-ki törvényhozásnak, illetőleg napjainknak jutott föladatul.

Alkotmányunk át-
alakulása.

A tizenhatodik és tizenhetedik században alkotmányszervczetünk is rendkívüli átalakuláson vagyis elfajuláson ment keresztül. Ezt más indokokkal kapcsolatban szinte a török uralom hatásának tulajdoníthatjuk.

Alkotmányunk jelleme
a 15-ik század végéig.

A magyar alkotmány Corvin Mátyás haláláig helyes alapokon nyugodt. Az államhatalom s ennek egyes ágai czélszerű arányban oszlottak volt meg az országgyűlés, mint a nemzet képviselő s törvényhozó teste, a központi kormány, mint fő végrehajtó hatalom és a törvényhatóságok közt. Az alkotmány e három tényezőjének okszerű súlyegylene által nemzeti egységünk s a népszabadság, akkor még rendi szabadság mellett a haladás is biztosított mindaddig, míg olygarchiánk féktelensége e súlyeglyent a központi kormány s az országgyűlés rovására föl nem billenté. Az alkotmánytényezők helyes súlyegylene az államhatalom oly megoszlásában rejlett, mely szerint az országos közügyeket úgy törvényhozási, mint közigazgatási téren országgyűlésünk és központi kormányunk intézik; s ez által biztosítják az államegységet meg az országos haladást. Mig a megyék s a szabad királyi városok saját municipalis ügyeiket kormányozzák, helyi érdekeiket gondozzák önállólág; aztán segédkezet nyújtanak a központi kormánynak az országos ügyek végrehajtásában; ők biztosítják a rendek egyéni szabadságát helyhatósági önkormányzatuk körében. Alkotmányunk szelleme s törvényeink oly jogkört adtak a központi kormánynak, melynek birtokában ez valóban erős, szilárd hatalomként szerepelhet vala; állami tevékenységét nem zsidbaszthatják a törvényhatóságok túlkapásai, hatáskörébe nem nyúlhatnak a megyék illetéktelen, avatatlan kezekkel. — A mi fajjellemünk, társadalmi s néprajzi viszonyaink — tagadhatlan — erős központi kormányt követeltek nemcsak a magyar állam egysége s nemzetiségünk föntartása végett, de az egyéni szabadság érdekében is; nemzeti kormány kellett nekünk, melynek törvényes hatalma ne hághassa

ugyan át az állampolgárok politikai s egyéni szabadságának, ne a tiszta helyhatósági önkormányzatnak határait: de viszont az egyén vagy minicipium se akadályozhassa őt soha, hogy ama határokig egész erejével, ha kell, teljes szigorával érvényesítse hatalmát. Csak így teljesíthette volt Nagy Lajos és Corvin Mátyás kormánya nehéz hivatását, csak erős kormányrúddal vezethette bizton a magyar állam hajóját. E nagy királyok uralma alatt páratlan virágzásnak örvend nemzetünk jólétben, hatalomban; a szabadság mellett nem szenved csorbát sem az államegység, sem a társadalmi rend.

Az olygarchia. Holott midőn Dobzse László alatt az elvetemült olygarchia s a szilaj pártoskodás lábbal tiprák a központi kormány tekintélyét; s a kormány a fejdelem nyomorusága miatt törvényes jogkörét erélyesen föntartani s a decentralisáló szenvedélyeket megfékezni mindinkább képtelen lőn; midőn az egyéni s a municipalis szabadság fejtelenséggé fajula, s a kormány végrehajtó hatalmát annyira zsibbasztá, hogy ez a legszentebb alaptörvénytől le az utolsó intézvényig egynek se bírna többé érvényt szerezni: rohamos hanyatlásnak indult a magyar állam, bomlásnak nemzeti egységünk s a társadalmi rend; az egyéni szabadság, sőt az államhatalom fölött is olygarchia ütötte fel zsarnoki trónját. Mig végre Mohácsnál elbukánk. Ki hanyatlásunk történelmét tanulmányozza: meggyőződik bizonyynyal róla, hogy sülyedésünk, majdan bukásunk egyik főoka a központi kormány ama nélkülözhetetlen erejének tönkrementében rejlett, melylyel Mátyásunk oly nagyra, oly dicsőségre vitte ezt a nemzetet s mely nélkül a magyar állam léte s fejlődése sohse biztosítható.

Noha alkotmányunk eredeti jellemét már saját olygarchiánk elferdítik, s egyik alapelvét fölforgatják, midőn

a központi kormány hatalmát megsemmisítik: e bajt mégis kiforrtta-, s rendes kerekvágásába tért volna vissza az alkotmánygépezet, ha társadalmunk olygarchicus sebeiből fel-

A török uralom ha- gyógyulva, önsorsának ura leendett. De
tása alkotmányunk közbejött a törökuralom. Ez — tudjuk —
elfajulására. nemcsak magát nemzeti egységünket, ha-

nem még az egység iránti érzéket is meggyöngíté a nemzetben. A separatismus bontó szelleme Erdély határin túl a magyarországi megyékben is felüti fejét, s erőt vesz sok helyt a mindünnen zaklatott, de szilárd központot sehol nem találó állampolgár kedélyén. E szétmállási hajlamnak, ennek az államegység rovására neki-indult oszlási processusnak oka korántsem alkotmányunk szellemében, nem is annyira fajjelemünk gyöngéiben lappangott, (mert eredendő bűnünk, a pártoskodás daczára, külveszélyek ellen, mint rugalmas testek külnyomás folytán, meglepő visszrugékonysággal birunk a tömörülésre) hanem főleg a török uralom teremtette helyzetben, a sújtoló viszonyok kényszerében. Másfél század zivatarai közt egy nyugodt pillanat se derüle reánk, hogy alkotmányunk tényezői zavartalan összhangban működhettek volna. Folytonos harc-háboru — pedig saját államterületünkön — a törökkel, másrészt szakadatlan küzdelem, időnként ki-kitörő forradalmak a bécsi absolutismus s ennek fiók ügynökségévé törpült saját központi kormányunk ellen; aztán betetőzéséül e rengeteg chaosnak még a testvérháboru üszkét is közénk dobja a vallási vakbuzgalom, irtó haragra bősztítván egymás ellen a különböző hitfelekezeteket.

A megyei uralom
kifejlése.

E határtalan fejtelenségben még csonka országgyűléseink is elzárva a törvényhozási hatalom rendes gyakorlatától, s évről évre szünetel-

nek. Az állampolgárok úgy a török mint a habsburg uralom alatti területen, nehogy épen minden kormány nélkül maradvá, a társadalmi lét legalsó fokára, egész a családi őskormányzatig hanyatlanának vissza, az alkotmány azon tényezőjébe kényszerültek széthelyezni a központi kormányhatalmat, mely erre legalkalmasabb s e mellett nemzeti közeg volt, t. i. a megyékbe. A török háborúk s a nemzeti fölkelések zajlása közben, valamint a vallási harczok hevében politikai szükségből nem egyszer gyakorlák megyéink, különösen a felső magyarországiak, a törvényhozó s a fő végrehajtó hatalmat; a bírói hatalmat pedig, jelesen az alsó bíróságok alakítását választás útján minden megye magához ragadja; sőt a behódolt megyék*) a felsőbb törvényszékek jogkörét is önkormányzatuk keretébe vonják alá. Politikai kényszerűség hajtá a nemzetet ily mértéktelen decentralizációra. Mert hiszen az állampolgárok az állam mindazon központi közegeivel heves tusában állottak, melyeknek Magyarországon a török és a habsburg kettős uralomnál fogva épen kormányozniok kellett volna: hadat viseltünk ugyanis mind a bécsi befolyás alatt nyögő magyar végrehajtó hatalom-, mind a török pasák kormánya ellen; s természetes, hogy ezen közegek által, melyek ellen csatarendben álltunk, nem hagyván magunkat kormányoztatni, — a lehető közegekre szorultunk: egyedül a megyékkel ön kormányozhattuk magunkat s az államot. Ez a kényszerűség, melynél fogva a nemzet akarva-akaratlan megyéiben érvényesíté az államhatalmat, csak a harczok folyama alatt, tehát csak ideiglen tartott ugyan: de többszöri usus, a hatalom élvezetes gyakorlatának megszokása, aztán szívós ragaszkodás az egyszer

*) t. i. a török uralom alatt lévők.

ízlelt jogkörhöz nagy befolyással lőnek a megyei mindenhatóság, a törvényhatósági uralom állandó kifejlésére.

Főszerepet alkotmányunk ezen átalakításában a politikai czélszerűség játszott. — Államtársadalomban az államkormányzat lehetővé tétele, s minél czélszerűbb szervezése végett önkormányzati jogainak egy részét minden egyén fokozatosan bizonyos közületekre ruházza át, illetőleg e közületekben, t. i. a helyhatóságokban (község- és megyében) s a központi kormányban közvetve gyakorolja azokat. Az egyén legfontosabb érdekeit, legdrágább jogait azon *conditio-sine-qua-non* mellett teszi a központi kormány kezébe le, hogy az érdekeit óvja s jogait fejlesztve biztosítsa. De ha ezen alapföltétben csalódik s megnyugvást jogai főbizományosában, annak jelleme- s működésében nem találhat: vagy megbuktatni törekszik azt s helyébe új központi kormányt teremt, vagy ha erre képtelen: legalább az átruházott jogok, az államhatalom egy részét törekszik tőle visszaragadni, s a helyhatósági kormányra ruházni át, melyben nagyobb megnyugvást s biztosítékot lel. Az angoloknak az első, gyökeres reform sikerült, még pedig fényesen: mi gyöngék — fájdalom — csak az utóbbi félrendszabályt foganatosíthattuk.

Vajjon volt-e a magyar állampolgárnak oly megbízható központi kormánya, melyet eszélyesen meghagyhatott volna azon erős hatalomkörben s megnyugvással ruházhatott volna föl azon politikai jogokkal, melyeket 1526-ig nem is tagadt meg központi kormányától s melyeket egy jó nemzeti kormány nem is nélkülözhet?

Országgyűlésünk, a törvényhozó hatalom feles ura, többnyire évek hosszú során át meg volt fosztva alkotmányos joga, — a fejdelemmel együttes törvényalkotási jog

gyakorlatától. Végrehajtó hatalmunk pedig nem volt elég erős a szórványos országgyűléseken hozott törvényeket végrehajtani, vagy az egyszer-másszor végrehajtottakat érvényükben állandóan föntartani, nem volt képes tehát a nemzet érdekeit s politikai jogait biztosítani; mert végrehajtó tisztében megköté kezét a bécsi kormány zsarnoki befolyása. Ily gyarló központi kormánynyal szemben, melyet őseink minden gyöngesége daczára sem buktathattak meg, se föl nem szabadíthattak a bécsi nyomás alól, politikai czélszerűség parancsolá, hogy minél több államhatalmi jogot vegyen vissza tőle a nemzet, s azokat hiányosan, csonkulva bár, a megyékre ruházza át. A török uralom alatti területen küzdelembe se kerül e politikai törekvés diadala; mert a török kormány az élet és vagyon fölötti korlátlan rendelkezésen kívül nem igen törődván más állami jogok gyakorlatával, ezek keresetlenül is a megyékbe vándorolnak át s ott feneklenek meg. A habsburg uralom alatt élő megyéknek, noha küzdelemmel szinte sikerül a megyei hatalomkör nagymérvű kiterjesztése s megszilárdítása a központ rovására.

Ime! így esett alá az államhatalom súlypontja központi kormányunkból a törvényhozó, végrehajtó s birói hatalom nagy részével a megyékbe. Így nőttek ki magokat a municipiumok, előbb egyszerű közigazgatási s helyhatósági épületek, 1526 után alkotmányunk s nemzetiségünk nagyszerű védbástyáivá, melyeket a nemzet egész 1848-ig hősi elszántsággal véde, s bámulatos erélylyel tartá fen minden tűz, minden ostrom ellen; mert józan politikai ösztöne sugallá, föl nem adni ezen egyedüli erődjét szemközt a bécsi kényuralommal. Így fejlődött be alkotmányunk szervezetébe a tévesen úgynevezett megyei autonomia.

A megyei kormány-
zat állami jelleme s
becse.

Nem, korántsem megyei önkormányzat volt e rendszer 1848-ig, hanem megyei államkormányzat. Nem annyira önmagukat kormányozták a megyék, mint magát az államot; nem ők feküdtek az államban, hanem az állam ő bennök a nemzeti souverainitással együtt.

Mindezek daczára néhai megyerendszerünk kifejlődését, — noha a multban szerzett viszonylagos (relativ) érdemeit teljes fontosságukig méltányoljuk is, — senki sem tekintheti higgadtan nemzeti életünk oly mozzanatául, oly vívmányául, mit alkotmányfejlődésnek nevezhetnénk. Államkormányzat szempontjából valóban visszafejlődés volt az, elferdülete alkotmányunk igazi szellemének, mely, miként szép arcznak legjobb vonásait elmossa a bánat és siralom, úgy veszté el eredeti jellegét s alapvonásait a török uralom s a bécsi absolutismus alatt. Ne higgye senki, hogy a megyei mindenhatóságot széles jó kedvökben, kedvező viszonyok közt teremttették s haladási mozzanatul üdvözölték légyen eldődeink: a legsúlyosabb viszonyok nyomása alatt, végszükségtől szorítva, szülte meg a kor, mint nélkülözhetlen rosszat; relativ becset, jóságot csak a rossz viszonyok kölcsönöztek neki. Féktelen pártoskodók-, vak elfogultakon kívül nem akadt bizonynyal egy becsületes hazafi sem, ki nemzete élén a megyei hatalomnál százszor szivesben ne üdvözölt volna egy erős, alkotmányos központi kormányt. Mert nem a nyomoru particularismus, hanem csak ily közeg leendett törvényes személyesítője állami önállásunknak, biztos őre alkotmányunknak', nemzetiségünknek minden időben. Mig a megyék védbástyáskodása daczára három század alatt egy rövidke év se folyt le teljes alkotmányosan a törvényesség medrében; kényuralom kényuralomra s e

miatt forradalom forradalomra következik; gravamenek emésztik szüntelen a rendek kebelét. Sőt Mária Theresia alatt nemzetiségünk is aggasztó veszély örvényében forgott a megyék minden politikai hatalma daczára. Megczáfolhatlanul szól tehát a siker, illetőleg a sikertelenség, szólnak az események, hogy a megyéket, — noha végsemmisüléstől óvták a nemzetet, — alkotmányunk s nemzetiségünk védbástyaiként semmi szín alatt se magasztalhatjuk. — Hiszen 1848-ban, midőn örömríadással hangoztatók a jelszót: „erős központi kormány (parlament felelős végrehajtó hatalommal) teremtése s a megyei mindenhatóság megtörése,“ — határozottan kijelöltük egyszersmind a valódi védbástyákat is. 1848- s napjainknak jutott szinte a föladat: alkotmányunknak a török és bécsi uralom alatt megrontott szellemét újjá teremteni, központi kormányunkat megillető jogaiba — s így az állam súlypontját a megyékből a központba visszahelyezni.

A török uralom hatása
anyagi viszonyainkra.

Anyagi viszonyainkra is öldöklő
hatást gyakorolt a török uralom.

A magyar államnak egész Európa államrendszerében a legkedvezőtlenebb helyzet jutott úgy földirati, mint ethnographiai tekintetben. Mint vas ék a fába, minden oldalról idegennél idegenebb népfajok közé szorultunk; óriás hódító nemzetek, egyéniségökre túlféltékeny, irigy népfajok özönlik körül határainkat. S mi a külnépek nyomasztó hatását ellensúlyozhatná, szorító befolyásuk alól mentő utat, Európával szemben szabad kezét s független anyagi állást biztosíthatna a nemzet számára, — alig van egy szűk pontunk, némi tengerpartunk délnyugoton.

Ily helyzetben népünk kellő számereje bizonynyal egyik főbiztosítéka lenne a magyar államnak. Legvérengzőbb eret vágott tehát az ozman nemzettestünkön s anyagi érdekeinken, midőn különben is csekély népszámunkat helylyelközzel egész a kiirtásig leolvasztá. Nemcsak a nagymérvű hadjáratok, — miközben általánosan, országszerte öldöklének Allah vitézi, — de a kisebb helyi harcok is, melyeknek tüze fegyverszünetek alatt se hamvad ki soha, a szakadatlan csatározások másfél századon át évről évre emésztettek-fogyasztottak bennünket, a nélkül, hogy hébe-korba csöndes béke ölen, a családi élet háborítatlan örömei közt rendes népszaporodással pótolhattuk volna némileg a sorainkban támadt hézagokat. A krimi tatárok, hűbéresei a portának, gyakori beütésekkel iszonyu vandalismust visznek végbe a Tizsántúlon. Aztán legjobb légióikat is részben magyar ifjakból, rabolt gyermekekből és zsákmány-foglyokból alakíták a nagyvezírek. Török s tatár hadak magát a kis Erdélyt három ízben pusztítják vala el, száz ezreket hagyván holtakul s hurezolván foglyokul magok után. Irtottak mint az erdőt. S ezt az emberirtást betetőzendők, basák és bégek a kormányuk alatti szandzsákokban még a közigazgatást is vérrel-vassal intézik: adóbehajtásoknál hivatalos egykedvűséggel, egész hidegvérrel tizedelik meg a fizetni képteleneket.

Pénzügyünk mind a török, mind a habsburg uralom alatti országrészekben tönkre ment. A török adórendszer egyenesen nemzeti közjólétünk s vagyonosságunk előlésére irányoztatván, az adóláb meghatározásánál a nép adóereje, fizetési képessége, a jövedelem aránya minden tekinteten alól maradtak. A basák mindennapi fosztás, rablások mellett még a rendes évi adót is hadi sarczul tekintvén, mint ilyet

vetik ki az alattvalókra s annak fejében a jövedelmen felül az adóalap egy részét is, sokszor az egész adóalapot követelik, s hol ellenállásra találnak, erőszakkal kicsikarják. Természetes, hogy e romboló adórendszer a tőkét nemcsak megtámadá, de végkép föl is emészté. — A magyar király kormányozta területen pedig túlszigázott hadi adók s ezek daczára rosszul fizetett vagy sokszor fizetetlen, idegen zsoldosok zsarlásai szinte minden adóforrást kimerítenek, sőt a háboruk rombolásit ide tudva, a tőke jó részét is elnyelik. Pénzbeli adón kívül az évenként természetben kivetett élelmi adó (portio) 4—5 millió frtra rúg vala föl. Kincstárunk a háboru szünetlen zajlása alatt az államvagyon és vámok jövedelmének nagy részétől elesvén, hogy üres szekrényei számára némi pénzforrást nyithasson, kiméletlen adóexecutióval kényszerült megrohanni a minden oldalról sanyargatott népet, ki az elbírhatatlan terhek alatt kimerülve, összerogyva, véginségbe süllyed; sokan koldusboton találják létök utolsó támaszát.

Erdély pénzügyi nyomora nem hágott oly kétségbejítő fokra, mint Magyarországé; mert a habsburg és török uralom közt libegő, olykor semleges állásánál fogva gyérebben lőn szintere harci esélyeknek; időközben a béke perczeit is élvezé; midőn közjóléte, anyagi állása emelésére lendíthetett valamit; sőt I. Rákóczy György, Teleki Mihály, külföldön pedig Bethlen Gábor kormánya alatt szellemi s anyagi téren kedvező fejlődésnek indult a királyhágóntúl kis társadalom. E haladás terményeit azonban Rákóczy halála után a török-tatár intervenciók, Teleky letüntével pedig a felszabadító harcz hullámai jobbára elsöpörték.

A háboru soha nem csillapuló vihara s országos rombolásai, népszámunk ijesztő megfogyása folytán lesorvadása a munkaerőnek, hozzá még az óriás adóterhek iparunkat, földmívelésünk- s kereskedelmünket, szóval anyagi jólétünk minden tényezőjét végenyészet szélére sodorják; mi ismét nagyon sujtólólag hatott vissza roskatag pénz-ügyünkre.

Ennyi s ily romboló hatása volt a török uralomnak Szent-István birodalmára politikai, erkölcsi s anyagi tekintetben. Államtársadalmi viszonyainknak egyetlen rétege se maradt ment mérges befolyásától, mely kóroanyagként hosszú időn át állami szervezetünkbe rágódván be, összeroncsolta azt. Kinos utóhatásait századokon keresztül sajogtuk minden ízünkben.

A török és a habsburg uralom párhuzamában. Nagyon tévednek s a török korszak történelmébe alapos pragmatizmussal aligha behatottak azok, kik a török uralmat az osztrák szövetség rovására legyezgetik, sőt amannak határozottan előnyt tulajdonítanak eme fölött. Nem értik ők, — mit főntebb kifejték, — a tények azon logikáját, mely szerint az osztrák szövetség hátrányai is épen a török uralom hatása folytán nőttek ki ránk nézve százados veszélyekké magokat. Az előadottak után fölösnek látom párhuzamot vonni a két uralom közt. Csak egy döntő különbségre hadd utalok még: a habsburg uralom alatt minden jogsérelem daczára mint nemzet és állam szerepeltünk, mint ilyennek lépett trónjára Magyarországnak választás útján I. Ferdinánd; tagadják bár ma: holnap már elismerik a Habsburgok állami souverainitásunkat a jogfolytosság alapján. Mig a török uralom alatt nyomorú rabszolgahad valánk, nem nemzet, silány rojt a padisah kaftánján, nem

állam; felsőhajtanunk se volt jogunk gravamenekben, midőn nyakunkat a járomszög fojtogatá; egy adozó csoport valánk, melyet, ha nem fizet, irgalom nélkül elevenen nyúzat meg a bég, vad szeszélyében halomra gyilkoltat össze jancsárrival a basa s hajtát ezrenként rabokul a török hadsorok kiegészítésére. Ugyan hol van itt nyoma, hol csak árnyéka is a személyes szabadságnak? S nem kell-e mosolyognunk, olvasván a török uralom ilyes védelmét: „kiszívta, elszegényítette a népet, de személyes szabadságát nem ölte el?” Egyedüli, negatív érdeme a török kormánynak, hogy a megyéket kényökre engedte politizálni, (noha időszakonként véres mohamedán bosszút vőn rajtok törökellenes politikájokért); tűrte, mit se gondolt vele, hogy az államhatalmi jogok egy részét a megyék gyakorolták.

A török uralom hatása Austriára A Magyarországgal szövetséges Austriára se maradt hatás nélkül a török uralom. A lajthántúli népek szövetségi állásuknál fogva, egyszersmind önvédelmük érdekében is tekintélyes szerepet játszottak folyton a török háborukban; sőt nagyobb hadviselleteknél az oroszánrész mindenha nekik jutott. Német-birodalmi s osztrák hadak alkotják vala zömét, igen nagy többségét a császár és király hadseregének. Mig mi apróbb csatákban kimerülve vérzünk, sorvadunk: az ő hadfiaik virága nagy ütközetekben hull el. A török harcok tehát Austria népszámát is tetemesen megfogyaszták; pénzügyét a gyakori magas adók bomlásba, nem egyszer végkimerülésbe sodorják; mi aztán a közgazdasági viszonyokon pusztító nyomokat hagy maga után.

A török uralom hatása Európa nemzetközi viszonyaira.

A német birodalom, mely számos sereg-
hadain s emberáldozatin kívül török
fillérivel némi pénzsegélyt is nyujta szá-
munkra, s egész Európa mélyen érezte nemzetközi hatását
a porta magyarországi uralmának. Oly erős hullámzat volt
ez Európa államrendszerében, mely gyűrűit túl Kárpátain-
kon a continensen át egész Albion partjáig veté.

A tizenhatodik és tizenhetedik században az úgyneve-
zett európai egyensúly elve képezte alapját a nemzetközi
viszonyoknak s a nemzetközi politikának. Ez az uralkodó
eszme nem a népakarat terménye, nem oly valami szülemé-
nye a korszellemnek, mely az államtársadalmak fejlesztése-
s az emberiség elővitelében korszakot alkotott volna. Feje-
delmek egymás hatalma iránti féltékenységből kabinetjeik-
ben teremtték a súlyegyen tanát, mely szerint minden
nagy államnak, illetőleg uralkodónak csak annyi anyagi s
erkölcsi erővel volt szabad bírnia, hogy egymás hatalmát s
érdekit soha ne veszélyeztessék; egyik hatalom époly, csak
is oly erős tartozott lenni mint a másik. A népek hatalmuk
tetőzete- s képviselőiül kizárólag az atyáskodó fejedelmeket
tekintvén, készséggel úsztak e kabinet-politika árjával, s
érvényesítésére eszközül szolgáltanak a kormányok kezében.

V. Károly letüntével a Habsburgok világbirodalma,
hol soha se szállt le a nap, kétfelé szakadván, a német csá-
szárság túlhatalma megtört; s noha a magyar királyi és a
római szentbirodalmi korona egy főn egyesült: e szövetség
annyival kevésbbé fenyegethette a nemzetközi súlyegyent,
mivel egyrészt a magyar korona birtoka a keleti háboruk-
igényelte erőmegosztás folytán nyugottal szemben inkább
gyöngíti mint erősíti a császári hatalmat; másrészt pedig
a Németországban megizmosult particularismus, a kis

államfőnségek tönkre silányíták a német nemzet nemzetközi súlyát, tekintélyét.

Franciaország már I. Ferencz király alatt a nemzeti szégyen kínos haragjával, a gloirenak, melyet V. Károly homályba boríta, egész rajongásával küzdött a német császári hegemonia ellen. IV. Henrik, Richelieu és Mazarin kormánya alatt oly mérvben növelé belerőit s fokozá külhatalmát: a mint veszíté azokat napról napra a római szent birodalom. Ereje s haladási fölényének tudata, a nemzeti becsérzet és terjeszkedési vágy, aztán a szomszédságnál fogva kifejtett határvillongások folytonos támadásra ösztönzik vala Franciaországot a Habsburgok ellen. Ezek, noha császári hatalmuk hanyatlott, még mint Magyarország s Austria fejedelmei képesek lettek volna Franciaország rohamait felfogni s az európai súlygyen fölbontására irányzott törekvését ellensúlyozni. Ámde a török uralom, mely keleten már a tizenötödik században felbillenté, 1526 után pedig Magyarország meghódításával végkép kiveté tengelyéből a súlygyent, — képteleníti a Habsburgokat eme nemzetközi föladat teljesítésére. Mert Franciaországnak a Habsburgok elleni háboruiban biztos támasza, természetes szövetségese lévén a porta, a francia nyugotról, a török pedig keletről támadván, a két oldalról szorongatott Habsburgok hadi erejüket a Rajna- és a Dunánál megosztani kényszerültek. — XIV. Lajos csupán a török frigy segélyével fejtheti ki hódítási politikáját egész nemzetközi rendszerre Németország ellenében; csak így úzheti szakszerű sikerrel háboruit, melyek Franciaország túlsúlyát nemcsak a német birodalom fölött, hanem az egész continensen biztosíták.

A nemzetközi súlygyent tehát, melyet előbb a német

császárság veszélyeztetett, a tizenhatodik és tizenhetedik században keleten maga a török dönti meg, nyugaton pedig segít megdönteni Franciaországnak. Kik előbb a súlyegyen érdekében a habsburg túlsúly megtörésén működtek volt, Anglia, Holland, Svéd- és Spanyolország meg Velence, most ugyanazon érdekből a német császárnak lesznek véd- és dacszövetségesivé a francia-török frigygyel szemben. S mivel ez a frigy szakadatlanul háborgatja Európa nyugalalmát támadásával: ama hatalmaknak is szüntelen hadi lábon kellett állniok a nemzetközi súlyegyen föntartása végett. A francia-török szövetség örökös fegyverlázban tartotta az államvilágot.

Ily átalakító s nyomasztó nemzetközi hatással volt Európára a török uralom.

* * *

Magyarország államiságának s alkotmányának tönkretelése, szellemi s anyagi végsínlődésünk, Austria folytonos harci zaklatottsága, pénzügyi zavarai, hozzá közgazdasági hátrányok, francia-török szövetség s ez által megtámadtatása egész Európa nyugalmanak s nemzetközi rendszerének: ime! nem kisebb s nem kevesebb hatással dicsekedhetik a török uralom, mely másfél századon keresztül minden visszhatás nélkül rombolt.

Miért tartott másfél századig a török uralom. Nemzetünk tűrte a sorvasztó igát, tűrni kénytelen; mert önmaga legférfiassal erőfeszítéssel sem lett volna képes szét-törni azt. Aztán ne feledjük azt az emberi gyarlóságot se, hogy elvégre a legsujtatóbb viszonyok nyűgét is megszokjuk, hozzá fásúlunk, az erőszak ellen megszűnünk lanka-

datlan hősiséggel küzdeni, léha önmegadás, lusta közöny karjai közé dobjuk magunkat: ha legyőzhetleneknek látszának a viszonyok, vagy legyőzhetőségük reménye csak távol jövőben csillámlik; sőt magyar jellemünkben a szenvedőleges elem oly túlnyomó, hogy az így megszokott erőszak életét önmagunk nyújtjuk tovább: ha százados átkai daczára elvértve pillanatnyi előnnyel kaczerkodik reánk. A tizenhetedik században már hozzá törődénk a török járomhoz; „sic fata tulere“ lőn jelszavunk; kihamvadtt keblünk-ből a férfias küzdelem lángja; sőt mivel a porta Bocskay, Bethlen s Rákóczy fölkelésiben némi segílyt nyujt Bécs ellen: akad hazafi, ki nem idegenkedik az iszonyu status-quo föntartásától, ki a török uralom újabb megszilárdításában s egész Magyarországra kiterjesztésében hajhász politikai üdvöt.

Zriny a költő a
nemzetről

Zriny a költő, a nagy államférfiu,
hiába küzködik ihlett tollával, fenkölt
szónoklatával s tettejével cselekvésre ébreszteni az apathiába süllyedt nemzetet. Hiába riad föl, mondván: „nem használ itt senkinek az ártatlanság, együgyűség. . . . Több száz esztendejénél már, hogy a frigynek neve alatt minket nem nyugotott (a török), hanem rontott és ez alatt ugyan megromlánk. Erdélyt az adózás s alázatosság meg nem mentette, hanem az elhittel megrontotta. Gondolom, hogy itt mondja valaki: Mind igaz ez; de mi magunktól elégtelenek vagyunk a magunk oltalmára. Úgy vagyon, azt meg kell vallanunk; a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk. De viszont ez a gondolkozás árt minékünk; . . . Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet, a ki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. Ha azért okvetetlen

bizodalmat nem találunk, csak a mezítelen reménységben, szükség, hogy óltalmat nézzünk magunknak magunk ember-ségében és vigyázásában. . . . De még istentől is tunyául kérni segedelmet, vétek és bolondság! Nam Di omnia laboribus vendunt. De meg kell vallanunk néha nyögve és pironkodva: olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha eljönnének mostan más világról azok a vitéz eleink, sem mi őket sem ők minket meg nem esmérnének; mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlíthatjuk magunkat mi azokhoz? Úgy hogy bizonyára mondhatnák nekünk: Vox quidem vox Jakob, manus autem Esau. Csúfsága lettünk a mi nemzetünknek, a mi nemzetünknek és magunknak, ellenségeinknek pedig, valaki valahonnan jó reánk, prédájává. De miért? A vitézségnek disciplinájának meg nem tartásáért, a részegségért és tunyaságért, az egymást-gyűlölésért és ezer ilyen vétünkért. . . . Készen vagyunk mi elvesztegetve, megtunyúlva, diis hominibusque invisí. Nem kell minékünk olly nagy ellenség, mint a török; egy canicula melege, egy februáriusnak szele, egy éjszakának virrasztása, egy napnak koplalása megrontja hadainkat és semmivé teszi. . . . A mostani nemes nem gondolja meg mi az igaz nemesség. . . . Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulásával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására s conservatiójára, látja isten, semmit sem cselekszik. Fiaink haszontalanul élnek, vagy otthon atyjoknál, anyjoknál, vagy, ha ugyan derekasan látni s hallani akarnak (a mint ők mondják) egy magyar úr udvarába beszállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét arannyal megpréméztetni, . . . paripát futtatni; egy szóval, esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Én nem hizelkedhetem,

édes nemzetem tenéked, hogy hazugságommal dicsérjelek; mert a Profétaként: Popule mi, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt. Hanem im megmondom magadnak fogyasztásaidat, olyan szívvel és szándékkal, hogy megesmervén magad is, vesd ki azt a mocskot eszedből, lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságba, és magadnak óltalmára kössünk kardot a pogány ellen. . . . Magyart kívánunk óltalmunkra, nem indust, nem garamantát, sem németet, sem spanyolt; csak jobbítsuk meg magunkat. . . . Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.“

Zriny korholó, egyszersmind buzdító soraival csak „oleum et operam perdidit“; annyi hatással se volt az ígához szokott, megdermedt nemzedékre, mint ostor a haldokló baromra. Az idézett soroknak csupán az a történeti szerep s érdem jutott, hogy előttünk egész undokságában föltárják e korszak politikai nyomorát s társadalmi bűneit, melyek mellett a török uralom kényelmesen nyújthatá életét még a tizenhetedik század utófelében is.

A habsburg-német politika.	Austria s Németország élükön a Habsburg dynastiával nyugoti ügyeik s németbirodalmi politikájok miatt csupán védelmi állást foglaltak a török hatalommal szemben. Noha így is megóvták a magyar állam egy részét a sultánok hódítási vágya ellen; s hogy egészen a barbarismusnak nem estünk áldozatul, föltétlenül az osztrák szövetségnek köszönhetjük: frigyeseink az említett ok miatt még se fejthettek ki, meg se kísérlettek kellő erőt kifejteni nagy nemzetközi föladatuk megoldása, t. i. Magyarországnak a török uralom alól fölszabadítása végett. Aztán hiányzottak is oly erős rugók, oly hatályos indokok, melyek az önzést, e főkereket minden nemzetközi cselekvénynek, ebben az irányban mozgásba hozhatták
---------------------------------------	--

volna. A német kis fejedelmeknek legkevésbé sem állott érdekükben izmosítani a Habsburg dynastia hatalmát Magyarország fölmentésével; mert az ő politikai törekvésük kisállami souverainitásuk megszilárdítása szempontjából épen oda irányult, hogy a császárságot, mint központi birodalmi hatalmat megtörjék. Aztán a humanismus, önzetlen önfeláldozási hajlam világtársadalmi czélokért sem az örökös tartományok népei-, sem a német nemzetben nem dolgozott oly lelkesülten, hogy midőn saját területöket a magyar államtest egy közvetítő része által fedezve látnák: a másik rész fölszabadításáért hosszas vérontásba, kétes kimenetű harcra bocsátkoznának. Önerdekük-, császáruk-, sőt Magyarország iránti kötelmeiket is teljesíteni vélték, ha egy darabját megvédik Magyarországnak, s a közvetlen ozman szomszédság ellen biztosítják magokat. Török hadak olykor pusztítva látogatnak ugyan be az örökös tartományok déli részébe, egy párszor Bécs alatt is táborot ütnek; egy pillanatra szörnyű ijedelem, fejevesztett rémülés lőn Austriában s az Imperiumban szerteszét; s utóhangul a fenyegető ár elvonultával itt-ott merülnek ugyan föl nézetek „erélyes intézkedések“, „döntő föllépés“ s „a török uralom megtörésének halaszthatlansága“ iránt: de rövid időn minden tűz, minden theoreticus erély régi kedélyes medrébe szorul vissza. Ismét csak a védelmi politika marad jelszónak másfél századon át,

A küludvarok politikája.

Európa többi államai (a francia udvar külön politikáját már érintők) részint védelmi háborut viseltek a hódító török ellen, — mint Lengyelország s Velence, — a nélkül, hogy a mi fölszabadításunkra valamit lendíthetnének: részint csupán közvetve, t. i. a francia-török szövetség miatt érdekli őket a török

uralom. E hatalmak, névszerint Anglia, Holland és Spanyolország természetesen a közvetlen érdekelt félre, a bécsi udvarra hagyják súlyos gondját a porta visszaszorításának; legfőlebb diplomatai műveletekkel, erkölcsi befolyásukkal támogatják ezt keleti háborúiban. Nem hagyhatom végre említés nélkül a szent székot. E hatalom részint egyházfejedelmi állásánál s kötelminél, részint azon benső viszonynál fogva, melyben a bécsi udvarral, a catholicismus legerősebb védbástyájával állott volt, — nemcsak szellemi fegyvereit érvényesíti, de többször segélypénzeket megzsoldos csapatokat is áldoz a császári hadsereg szervezésére s támogatására a porta ellen; diplomatai úton a török uralom megsemmisítése s Magyarország fölszabadítása mellett folyton működik.

Az elsorolt kedvezőtlen politikai viszonyok összehatása kárhoztatta hazánkat oly végtelen hosszú időn át a török uralom alá.

MÁSODIK FEJEZET.

A török uralom bukása.

A bécsi udvar s az európai közvélemény a török uralom megtörését tűzi ki célul.

E nyomoru helyzet azonban egészen átalakul a tizenhetedik század két utolsó tizedében. Határozott cselekvés szorítja ki elsánczolt védelmi állásából a tespedés politikáját. A bécsi udvar Németországgal s az európai államok nagy részével együtt a török uralom megtörését fogadja el diplomatiái jelszavul.

Mely okok indíthatták a bécsi udvart arra, hogy pillanatra szakítson a merev németbirodalmi politikával és keleti — mondhatjuk — magyar politikát inauguráljon; hogy határozott föladatul tűzze ki maga elé Magyarország föl-szabadítását, s e magasztos czéltől óriási akadályok daczára sem tántorodva el, diadalmasan végrehajtsa a legnagyobb művet, melyet valaha Habsburg alkotott? Mi sugalmazta ott Austriában a testvérnépeket, mi a német nemzetet, hogy tizenhat viharos éven át férfias elszántsággal, soha nemlankadó, sőt csatáról csatára lobogóbb tűzzel küzdjenek mi értünk, s véröket magyar földön oly pazar önfeláldozással ontsák, mi nemesak a katonai dicsvágynak, de a hazafiságnak is becsületére vált volna? Mely átalakító viszonyok hatása alatt állottak a többi európai államok, midőn a kor

intő szózatát megértve, Leopolddal szövetségben részint harc-, részint diplomatiái téren döntő háborút indítanak s viselének tizenhat éven át szakadatlanul a porta túlhalma ellen?

E politikai rákforduló főfő okát azon főntebb kifejtett hatásban találjuk, melylyel a török uralom Európára súlyosodott, s melyet Magyarország végpusztulása, a népek jólétének teljes fölálldozása — s a nemzetközi súlygyen és a civilisatió érdekeinek ledér elárulása nélkül tovább túrni immár lehetetlen lön. A legsürgősebb önvédelmi szükség irta Európa elé a casus belli-t, önvédelem a török uralom másfél százados romboló hatása ellen. A hódítási vágy, mint második casus belli, csak a háboru folyamában fejlődik ki. Nem humanisticus érzélgés, nem valami keresztényi szenvedély készíti az államokat pénz- és véráldozatokra a barbarismus ellen: hanem félreismerhetlen önérdekük, megtörni valahára azt a nemzetközi terrorismust, melyet a franczia-török szövetség üzőtt rendszeres támadásával. Hogy e nagy czél kulcsa Magyarország fölszabadítása volt, említenem is fölösleges. Mert ez által a török hatalom kellő medrébe szoríttatván vissza, további fékezésére nem kényyszerül a császár erőt pazarolni, s egész súlyát latba vetlæti Franciaország ellen; mely hatalom, ha a védelmi állásra szorított s megnyesett birodalmának conserválására utalt portában főtámaszát elveszti, azontúl bizonynyal megfontolóbban provocálandja háborukra Németországot. Európa önérdeke indokolja s parancsolja tehát a magyar állam viszszaállitását.

Leopoldra nézve egygyel több ok a specialis hatalmi érdek, t. i. a magyar korona teljes birtokba-vétele, eldõdei névleges királykodása helyett tettleges, osztatlan uralom;

Szent-István palástját, melynek eddig csak egy lyukas darabkája lógott a habsburg vállakon, szép és hasznos dolog ám egészen felöltetni. Láttá a bécsi udvar, hogy e hódítás nagyhatalmi polczra emeli a monarchiát, s a sülyedt közjólét, a zavaros pénzügy javítását lehetővé teszi. Aztán erős, szint ellenállhatlan ingerül szolgált Magyarország fölszabadítására azon meggondolás is, hogy fényes kárpótlás kerül ama veszteségért, mit a császári hatalom Németországban a kis fejedelmek megerősült souverainitásától szenvedett. Bizonyára az az elméncz számítás is megfordult az osztrák államférfiak agyában, hogy a porta megtörése által nemzeti fölkeléseinknek is letörik a szarvát s megszabadúlnak a kényelmüket sokszor feszélyező forradalomtól, ha támaszát, a törököt kiűzik. Gondolt-e mellesleg a dynastia százados kötelezettségére nemzetünk iránt, gondolt-e azon alapföltétel teljesítésére, melyet őseink I. Ferdinándnak megválasztásakor tűztek elébe s melynek elfogadása mellett lépett volt Ferdinánd Magyarország trónjára, — t. i. hogy az országot a török ellen meg fogja oltalmazni?

Im! ez a tizenhatéves török háborúnak s Magyarország fölmentésének indokolása.

De ellenvethetné valaki: miért hajhászszuk oly távol az okokat? Hiszen Leopold nem fogott volna a fölszabadítás küzdelmes munkájába, ha a kuruczok s Tököli a török segély védpaizsa alatt nem forradalmárkodnak; ha Tököli nem tüzei háborúra a sultánt Leopold ellen; ha az ozman hadsereg nem veszélyezteteti Bécset újabb ostromával s nem ejti rémületbe az udvart kétségbesésig. Ezek tehát okai s nem más, a császár és király döntő hadviselésének. Eszterházy Pál nádor is ily véleményt táplálhatott, midőn Buda visszavívása után így íra a királyhoz intézett levelében: „Felséged nyug-

hatatlan ellenei (Tököliéket s a törököt érti) bizony üdves büntettet követtek el; mert a magyar nemzetnek a pogány járom alóli fölmentését nemzette.“ Előttünk azonban, kik távolbúl pragmaticus szemmel mélyebbre hatolva vizsgáljuk az események okszerű fejlemét, csak külsőknek, látszólagosoknak tűnnek föl az imént említett okok. Miként hamu alatt égő parázst, melynek önhevétől is előbb-utóbb föl kell lobbannia, hamarabb lángra gyújt egy szélroham: akként hatottak e közvetlen megelőző tények fölszabadításunk megkezdésére. Nemzeti forradalom, török háború, Bécs ostroma most nem elősször van napi renden; s a bécsi udvar amaz ellen alkotmányos igényeink elismerésében, ezek ellen pedig a védelmi politikában keresett mentelmi rendszabályt mindannyiszor; s miután a török hadak árja Bécs alól s Magyarországából levonula: az udvarnál minden kezdemény a régi mozdulatlanság medrébe feneklik vissza.

1683-ban is csak régi kedélyes nótáját fűtta volna az osztrák államférfiak kara: Austria isten s a lengyel király jóvoltából szerencsésen megmeneküle; a török nem bánt többé: mi se bántsuk őt, s azzal vége. A vén Vindobona fölmentése s az ozman sereg széthullongása után egy kis utócsatározáson kül aligha történik valamely hagyobbszerű művelet; Leopold nem igen fordítja politikája s tevékenysége rudját a Rajnától egészen keletnek: ha a fentebb előadott alapindokok már túlon-túl nem érlelik s Magyarország életszükségéből általános európai követelménynyé nem emelkedik vala a fölszabadítás eszméjét.

Nemzetünk álláspontja
a törökkel szemben.

Nemzetünk kissé tétlenül adta volt
meg magát ádáz végzetének. Belviszá-
lyai, vallási s politikai meghasonlása, nemkülömben nyo-

moruságos anyagi állapota miatt nem sok erőt fejt ki a föl-
szabadító háború előmunkálatiban. Sőt a rendek 1681-ki
országgyűlésükön a porta részéről fenyegető vész, a hollandi
és svéd követ közbevetése daczára se mérséklék vallási pár-
toskodásukat. Ugyanez az országgyűlés mégis félreismerhet-
len jelt ad ellenszenvéről a török uralom iránt s a nem-
zet szabadulási vágyáról: midőn minden utógondolat nélkül
őszintén kiegyezik a koronával s köszönetet mond a király-
nak, „hogy a pápa, a római szent birodalom s a spanyol
király segélyét is fölkérte Magyarországnak, mint az öszves
kereszténység védfalának oltalmára.“ Aztán többrendbeli
törvényczikket hoz, melyek a porta ellen irányozvák: nem
ellenzi az idegen katonaságnak az országban maradását, sőt
annak élelmezésére tetemes segélyt szavaz; végül azon esetre,
ha a törökkel kötött béke felbomlanék, általános fölkelést
rendel. Még határozottabb kifejezést ad nemzetünk török-
ellenes politikájának azon gyűlöletes közönnnyel, melyet a
sultán hűbérenczéül szegődött Tököli iránt tanusít vala;
majd Bécs fölmentése s a szövetséges hadaknak magyar
földre nyomulta után Tökölitől józanabb hivei is elpártol-
nak s elítélik a török uralom mellett küzdő politikáját. „Az
öszves (magyar) nép imádkozik istenhez ügyünkért“, (t. i. a
fölszabadítás ügyéért), — ír a Sobieski Esztergom falai alól
hitvesének. S kik felső Magyarországon egy ideig még Tö-
köli mellett kardoskodnak, azon protestansok korántsem a
török uralom fentartását, hanem vallási szabadságuk kivi-
vását czélozták vele.

Eszterházy Pál nagy-
mérvű politikai mű-
ködése a török ura-
lom ellen.

A királyi tanácsban Eszterházy Pál ná-
dor volt a vajudó események közepette főtöl-
mácsa a felszabadulás után epedő nemzeti
vágynak, buzgó harczoa ahoz kötött érdekeinknek s e tekin-

tetben vezér államférfia az országnak. Benne a háborúpárt, mely az udvarnál eleinte törpe kisebbség, hatalmas támaszra lel. Tököli ellen táplált mély politikai gyűlölete s elfojthatatlan becsvágya is erős rugókul szolgálnak az ő fontosszerépéhez. Leveleinek minden sora erélyes hadi készülétek, — belföldi hadak szervezésére s az ellenség, t. i. Tököli és a török haladéktalan megtámadására kéri, ösztönzi a királyt. Szenvedélyes ellene minden alkudozásnak, mely az ország ujabb csonkításával nyújtana bekét. „Vissza kell utasítani, — úgymond, — e kívánságot, mert máskülömben lassankint kiszedegettetik felséged kezéből az ország, s adja Isten, hogy az örökös tartományok ne hulljanak majdan utána.“

Mig az udvarnál ily méltón képviseli államilétünk érdekeit: fáradhatlan buzgalmat fejt ki másrészt, hogy a nemzet politikai önérzetét s minden kitelhető tetterejét a föl-szabadulás nagy munkájára irányozza, hogy valahára ocsudjunk föl hosszu, fásult dermedésünkből, bizonyítsuk be, hogy még életképesek vagyunk, az elvesztett mult után mentjük meg legalább a jövőt. Eszterházy minél hatályosabb lelkesedésbe hozni, minél tömegesebb fölkelésre iparkodik bírni a hazafiakat a török ellen. Önsegélyre buzdítja nemzetét, hogy ne csak külsegély, ne csak idegenek mentenék az országot, hanem saját fiai is, s létünk erkölcsi jogosultságáról némi bizonyosságot tennénk Európa előtt. „Azon van (a pogány török), — szóla nádori rendeletében a megyékhez, — hogy elsőben is ezt a megromlott s már nagyrészt igája alá hozott országot semmivé tegye, aztán a többi keresztyénséget is épenséggel megtapodja. S noha némelyeknek köztünk színes, álnok practicája és szavai által szabadságot ígér: bizonyára utolsó rabságunkra czéloz. Elégséges példát mutat a görög birodalom sok más keresztyén országokkal együtt,

holott gyalázatos rabságban tartatik a keresztyénség Királyunk ő felsége elhatározta magát, hogy Isten áldásából maga szép számos hadaival lévő szerszámmal s más ahozvaló hadi állapotokkal, a keresztyén vért szomjuhozó ellenségnek necsak ellene álljon, de még azon ellenség földén is nyomakodtassa hadait. Járulván még ehez némely felséges keresztyén királyok segítsége is. Most vagy azért Isten által mód szegény hazánknak pogány igája alól felszabadításában Kapcsolja hozzánk kiki magát, hogy együtt lévén mehessünk bátran ellenségünkre, s mutassuk meg mind kegyelmes királyunkhoz s mind pedig édes hazánkhoz igaz köteleességünket, most lévén egyszer nemzetünknek igen szép alkalmatossága, hogy az egész keresztyénség előtt örök dicséretére méltó régi vitéz magyarosságot megmutassa.”

Eszterházy keleti magyar politikát tanácsol az udvarnak.

Eszterházy államférfiúi működésének fénypontját minden esetre azon nevezetes emlékirata képezi, melyet midőn a török sereg Bécsset már ostromlá, akkor intézte Leopoldhoz, s melyben nem kételkedik vala erkölcsi bátorsággal nyíltan és határozottan megjelölni azt a helyes irányt, a merre az udvarnak politikája rúdját fordítania kell (kellett volna már másfél század óta) Magyarország felszabadítása s a monarchia megszilárdítása érdekében. „Nem látok más módot az ország és a birodalom megmentésére, — szól komoly diplomatiái hangon emlékirata, — mint ha felséged szövetségre lép eddigi adóz ellenségével, a franczia királylyal, s ha ez által az egész keresztyénséget maga körül gyülekezteti. Itt kérdés támad, minő legyen azon szövetség, hogy belőle kár ne háromoljék felségedre. Ez nehéz kérdés, nem tagadom; mert a franczia király követelései velem nem közöltnének, s ennél-

fogva lehetetlen részletekbe bocsátkoznom; de ha a legkeveszténebb király jelenleg nem követeli magának a császári koronát, vagy az öszves spanyol Belgiumot vagy a római szent birodalom egész tartományait, ha mondom, egy vagy más szomszéd helylyel, minő például Strassburg, megelégednék s viszonzásul öszves erővel, valamennyi szövetségeseivel mind szárazon mind vizen felséged oltalmára kelne, méltóztassék kívánságára hajlani. Mert ha a mindenható Isten felséged fegyvereit diadalmaskodtatja: egy város helyett egész országokat fog nyerni; sőt ha csak az egy Magyarországot hajdani terjedelmében visszafoglalja: nagyobb, többet nyerend, mint ha Bécestől Hollandig parancsolna, mert a Feketetengertől az Adriáig fekvő valamennyi tartományok felségedet, mint magyar királyt fogják uralni.“

Ily egyszerű volt ama nagyszerű politikai talány megfejtése: miként emelhetné a bécsi udvar nyomoru tengődésből nagyhatalmi polczra a magyar-osztrák monarchiát. Államférfiaink egynémelyike korábbi időkből is ösmerte ugyan már ezt az eszmét: de ily határozott alakban Eszterházy ad először kifejezést neki. A császár és királynak mondja ő szemébe: hagyná el a németbirodalmi politika korhatag álláspontját, drága erejét ne pazarolja untalan nyugotra, hol az elévült császári hatalomnak többé már ugyse sok hasznát látja: hanem méltányolja kellő mérvben a magyar koronát is; nyugoton megroskadt uralmát keleten fektesse uj szilárd alapra. Ez az uj irány korántsem föltételezé Austria elhanyagolását, sőt kétségtelenül az egész birodalom megszilárdulását, a közjólét zavartalan fejlődését vonja maga után Lajthán innen és túl egyaránt. Elég legyen e részben azon emésztő hatásra utalnom, melyet a török ura-

lom Austriára is gyakorolt, de melynek Magyarország föl-szabadultával meg kellett szűnnie.

Ki a bécsi udvar megrögzött, előítéletes csüggését a nyugoti politikán s a magyar államról, mint silány hatalmi függelékről táplált kicsinylő fogalmait ismeri: méltán tulajdoníthat Eszterháznak politikai bátorságot, hogy az udvar ereklYESZERŰ hagyományát megtámadva, magyar politikára meri vala ösztönözni Leopoldot, s mintegy megjósolja: Uram! itt van, keleten van jövője a habsburg uralomnak.

Eszterházy fenkölt eszméje, józan tanácsa később csak-ugyan diadalra vergődik az udvarnál. A fejdelem hosszú habozás után végre komolyan keleti politika követésére határozza magát. E korszakos válság kiküzdésében a magyar nádorispán fényes szerepet viselt, hervadatlan babérokat szerzett.

Az udvar tétlensége
a háború előtt.

E nagyszerű fordulóhoz azonban terhes vajudas, évtizedre nyúló aggály s stétovázás közt jutnak el a bécsi államférfiak. Az udvar a török határról fenyegető vészt már 1677-ben sejté, midőn Leopold a kurucz mozgalom folyamában Sobieski lengyel királylyal védszövetségre lép. Később 1681-ben a közelgő török támadás valószínűsége képezé egyik főindokát a kiegyezési országgyűlés összehívásának. Midőn Ibrahim budai basa a diván határozata folytán Tököli segélyére kelt, s őt évi negyvenezer piaster adóért Magyarország fejedelmévé avatja; majd midőn a Leopold uralma alatti területet megtámadja, várakat ostromol: Bécsben a béke tarthatatlansága iránt minden kétségnek el kell vala oszlani; még a vak is láthatta a porta többé nem palástolt czélzatát. Végül az iránt is tisztában volt az udvar, hogy a porta-ajánlotta bé-

kefölteleket elfogadnia lehetetlen; szóval a háború esélye legnagyobb áldozatokkal sem látszott többé elháríthatónak. A bécsi kabinet mégis annyira hozzáfásult kizárólag német politikájához, hogy keleti föladatának megoldását, Magyarország fölszabadítását eszében se forgatja; sőt a magyar királyi országrész megmentésére se tesz egyáltalán semmiféle erélyes intzkedését; a kezdetleges védelmi rendszabályok foganatosítását is rendszeres hanyagsággal kerüli. Mind Tökölivel mind a portával szemben makacsul a fegyverszünetek s békealkuk túlszárnyalt álláspontját foglalja el; vétkesen időt enged elleneinek támadó erejök teljes kifejtésére.

A békepárt.

Az udvar 1683 elejéig csupa békepárti eszméktől, csupa németbirodalmi politikusoktól hemzseg vala, kiknek jelszavok: húzni-halasztani, ha lehet, elmulasztani kelet felé a harczy készületeket; mert ezekre a Rajnánál van ám szükség XIV. Lajos ellen; aztán a sultán úgyis pihen 1684-ig; a vasvári béke lefolyásaiglan már a szerződések szentségénél fogva sem szabad támadnia! Minden áron újabb békét kell kiszorítanunk a divántól.

A háborúpárt működése.

Egyedül, de hatalmas erélylyel, nádorunk Eszterházy Pál és Caprara Albert császári nagykövet Stambulban, csak ők képviselik a háborúpártot, amaz egyszersmind a magyar politikát. Midőn a békepárt még a harczzajlat közepett is nyomorult indolentiával s bomlott higvelejűséggel eseng vala a béke elérhetlen malasztja után: Eszterházy kétségbesetten kéri, sürgeti a királyt: „ültesse át a háborút az ellenség földjére; mert különben minden bizonynyal odavesznek a bányavárosok, odavesz a vágontúli öszves országrész. Nem kell tehát még tovább is késni, legkegyelmesebb uram! hanem fegy-

vert kell fogni s meg kell támadni az ellenséget. Ha nem fogunk Esztergom vivásához — rosz proféta legyek — rövid idő múlva Bécs alatt látjuk az ellenséget; (úgy lőn). S én óvást teszek Isten és felséged és az egész világ előtt; senki se vádoljon, hogy kötelességemnek nem tettem eleget. Én többször szorgalmaztam, kértem, az Isten fiáért könyörögtem: készüljünk, ne higgyünk az ellenségnek, fogadjunk bel-földi katonát, öregbítsük, fizessük a véghadakat, előzzük meg az ellenséget, máskülömben elveszünk; de e napig semmit sem tudtam kieszközölni S mondom még egyszer, hogy ámbár Magyarország nagyobb része már elveszett valósággal, mégis, ha felséged méltóztatik a főlebbieket foganatosítani: még remélek valamicskét; de ha ez nem történik halogatás nélkül, Magyarország s a szomszéd tartományok el vannak veszve.

Caprara, követi állásában a porta terveinek gondos tanulmányozója, szigorú ellenőre, a sultán udvaránál közvetlen forrásból merített tapasztalatai nyomán több ízben adjózan tanácsot udvarának, hogy haladék nélkül megfeszített erélylyel készülne a már kész török támadás ellen; 1682-ik évi október 31-kén, mint a kinek tollába a vészterhes jövő biztos sejtelve költői ihletet önt, a diplomatiái irány rovására túlcsapongva a hivatalos fesz határain, ekként ír Drinápolyból Leopoldnak: „Ha száz kezem volna, s ha erem mindenik lüktetésével egy-egy levelet írhatnék: mégis csak azt mondanám mindig, hogy felségednek nem marad hátra más választás, mint kardhoz nyúlni és a monarchiát s az öszves keresztyénséget megvédeni. Semmi ki-látás a békére.“

De Eszterházy s Caprara bölcs intelmei a nyugoti politika süketsege miatt mindaddig csak kiáltó szóként hang-

zának el az udvarban: míg a porta 1683-ik évi január 2-kán határozottan hadat nem üzen Leopoldnak. E fatalitás fölrázza elvégre az udvart tehetetlen álmolygásából. Annyi bűnös mulasztás, oly hossza önfeledés után most történik az első mozzanat, a bécsi udvar csak most teszi az első erélyes lépést hadügyi s diplomatiái téren a monarchia védelmére: fölkeri a szentszéket, intené XIV. Lajost a nymvégeni béke becsületes megtartására, hogy Leopold nyugot felől békében hagyatván, összes erejét a török ellen fordíthassa; a bajor és a szász választó fejdelemmel, a német birodalom frank és sváb kerületeivel, aztán Sobiesky lengyel királylyal szövetségre lép, melyhez a muszka czárt is társul nyerendő volt.

Ez az egész lendület azonban csak a régi védelmi politika nevében keletkezik, s egyelőre kizárólag annak szűk határai közé szorul. Noha Eszterházy nádori rendeletében fölkelésre a király azon kegyelmes elhatározásával buzdítja a megyéket, hogy a „töröknek nem csak ellene áll, de még Isten jóvoltából azon ellenség földén is nyomakodtatja hadait;“ noha erősen biztatja honfitársait: „most vagyon mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában:“ ezzel korántsem az udvar diplomatiái czélzatát s hódítási terveit akarta jelezni Eszterházy, hanem, úgy lehet, a jövő látnoki előérzetéből, egyszersmind hogy lelkesítsen, élt ily indokolással fölhívásában. Az udvar egész Bécs fölmentéséig nemhogy Magyarország fölszabadítását tűzte volna hadművelleti programjába: de a magyar területnek még egyszerű védelmét is háttérbe szorítja az örökös tartományok védelme előtt; s mi több, a bécsi hadi tanács egészen elejté védelmünket. Kitűnik ez a császári hadak fővezérének, lothringeni Károlynak adott utasításból, mely szerint ő „kivált

az örökös tartományok oltalmára tartozik vala ügyelni;“ kitűnik a Bécs fölmentéséig érvényesített összes hadműveletekből, melyek egész Magyarországot Tököli s a török zsákmányául engedik oda s Bécs ostromára tárt kaput nyitnak a nagyvezír előtt. Holott épen Magyarország lelkiismeretes védelme lett volna egyedül sikeres oltalma az örökös tartományoknak. E hadászati hiba, egyszersmind politikai bűn, Austrián is megbosszulta magát.

Eszterházy nádor támadó politikájával

Kiemelém föntebb Eszterházy epocha-
lis emlékiratát, melyet Bécs ostromakor intézett volt Leopoldhoz. Midőn nádorunk e rendkívüli föléptével az udvar nyugoti politikáját megtámadva, a törökkel szemben eddigelé követett passiv eljárást kárhoztatá; midőn határozottan keleti politikát tanácsol, s a török ellen döntő támaszt sürget vala: legelősször ekkor vet némi lobbót, az udvarnál ekkor fogamzik meg Magyarország-fölszabadításának eszméje. Eszterházy tanácsának sikerét Bécs és a monarchia végzelmes helyzete nagyon megkönnyíté. Bécs újabb, immár harmadik ostroma kézzel; foghatólag meggyőzi az osztrák államférfiakat arról, mily hasztalan, mily tévesen káros az ő kizárólagos németbirodalmi politikájuk: kelet felől iszonyu válságokba, egészen a bukás széléig sodorja a birodalmat, a nélkül, hogy kárpótlás fejében Francziaország ellen kellő biztosítékot nyujtana. Első látszatra visszásnak, inopportunosnak tetszhetnék ugyan, hogy nádorunk ép akkor emeli föl kárhoztató szavát a régi védelmi politika ellen s akkor sürgeti Magyarország fölszabadítását, mikor a török már Bécs kapuin döngtet, s a monarchia a lét és nemlét esélye közt hanyódik: tekintve mégis, hogy az udvarnál épen e vész indítja csirába a keleti politikát, tekintve, hogy legelősször most ötlék

fel erőteljesen a bécsi irányadó körökben a török uralom visszanyomásának szüksége, — itt volt a legalkalmasabb pillanat Eszterházy emlékiratára.

A védelmi politika
bukása, a háborúpárt
teljes diadala.

Föllépte nem is marad hatás, nem diadal nélkül. Mint hegyoromról mélybe indult kis hógulya, az útjában fekvő havat mind magával ragadva, pillanatok alatt óriás tömbbé tornyosul: nádorunk keleti politikája eként ragadja magával az egész udvart, a Magyarország fölszabadítása iránt előbb oly rideg, oly közönyös német politikusokat. Az egy-két tagból álló harczi pártocska a viszonyok kedvező hatása folytán pár hó alatt így alakul hatalmas párttá, mely az egész békepártot magába nyeli. Elannyira, hogy Bécs fölmentése s a török tábor szétzülte után, midőn a lengyel és a császári szövetséges hadsereg magyar területre nyomula: Magyarország fölszabadítása egyhangulag határozatba ment a fejedelmi tanácsban.

A mily nehézkesen s erélytelenül kezdeményezé: el kell ismernünk, ép oly szívós erélylyel, oly tántoríthatlan kitartással folytatja útját az udvar tizenhat éven át az új politikai irányban; a mily kényszerüleg látott munkához: oly lelkesedéssel csügg azon; sötétben tapogatózva kereste: de fényes sikerrel oldja meg dicső föladatát.

Az osztrák konser-
vativismus.

A régi osztrák államférfiak megcsontosult ősalakjai a conservativismusnak; ékitvék annak szép és rút vonásával egyaránt. Százados zsarnoki hagyományok sarába megfenekelve, nemhogy törnének, de látni is irtóznak bármi új pályát, mely kényuralmi kényelmüket pillanatra zavarhatná vagy veszélyeztetné; hű őrei a legódonabb politikai eszmék s nemzetközi tanok muzeumának, honnan óriás önlegyőzé-

sükbe kerül egyszer-másszor kibontakozniok, de nem is kíváncznak. Zászlótartói minden, a leggonoszabb elvnek is, mely az absolutismus és hagyomány malmára hajt vizet. De conservativ nézeteikben állhatatosok, kőszirtnél szilárdabbak; élet-halálra küzdenek mellettök, ha kell, elbuknak értök, de nem adják fel soha azokat. Vérükből utálják a reformot. Csak a legnyomasztóbb politikai kényszer, csak végszükség bírja őket megszokott irányukból újabb álláspontra terelni. De ha egyszer az új irány sodrában már benn vannak; s lételök megmentése vagy hatalmuk gyarapítása forog kérdésben: ép oly vas következetességgel, minden kitérés nélkül haladnak a töretlen pályán: miként előbb maradtak a régi elkopotton, míg el nem érik kitűzött célukat. E conservativ jellemének köszönheti Austria multja rengeteg baját, veszélyét: de részben annak köszönheti megmaradását is annyi vész, vihar közepett.

Az udvar diplomatiái műveletinek a keleti (magyar) politika ad irányt

Európa a keleti háborúban.

A török uralom megtörését tűzvén ki határozott jelszavul az udvar, diplomatiái működését is új alapokra kellett fektetnie: minél több és hatalmasabb szö-

vetségest gyűjteni maga körül, többé nem Francziaország, hanem a porta ellen, XIV. Lajost ha nem is frigyesül nyerni, legalább semlegességre bírni, -- ez volt a feladat. Leopold 1684 elején Velenczét is megnyeri azon véd- és daczszövetséghez, mely közte és Sobieski közt tavaly kötöttetett, s Bécs fölmentésénél már fényesen gyümölcsözött. A szerződő felek három oldalról, Velencze tengeren, fogják megtámadni a sultánt. A bajor és a szász fejdelem után több németbirodalmi kerület is beáll e frigy kötelékébe. Az udvar legremekebb ténye, a diplomatiái műveletek koronája azonban a regensburgi fegyverszünet, melyet 1684 augus-

tus 15-én Buda első sikeretlen ostroma alatt XIV. Lajossal husz évre kötnek a császár s a német birodalom. Franciaország dicsszomju királya alig alázá meg Európát a nymvégeni békében; alig párolog el a kibékült hatalmak kezéről engesztelő kézzsorításuk melege: XIV. Lajos mihamar a békekötés után hozzálát hirhedt reunióival a német birodalom erőszakos csonkításához. Ádáz terrorizmussal több mint hatszáz német községet, köztük Strassburgot is, Franciaországba keblez át. Meggyalázza a császár s a viszálydulta birodalom politikai becsületét. Leopoldot méltó bosszuvágya, császári székének s birodalmának érdeke természetesen a dobott keztyű fölvételére ösztönzik, megtorlandó a becsstelen bántalmat. De egy uj rajnai háború Magyarország fölszabadítását ismét ad graecas calendas halasztaná. Tehát vagy hadat üzenni XIV. Lajosnak, s a török uralom ujabb szentesítése mellett békét kötni a sultánnal, vagy minden áron kiegyezni a francziával s fölszabadítani Magyarországot: e két lehetőség közt kellett az udvarnak választania. Leopold ezt az utóbbit választja.

Ekkor ült teljes diadalt Eszterházyuk ama tanácsa, hogy „ha a francia király jelenleg nem követeli magának a császári koronát, vagy az öszves spanyol Belgiumot . . . ha egy vagy más szomszéd helylyel, minő például Strassburg, megelégednék . . . méltóztassék kívánságára hajlani. Mert ha csak az egy Magyarországot hajdani terjedelmében visszafoglalja, nagyobb, többet nyereud, mintha Béctől Hollandig parancsolna, mert a Feketetengertől az Adriáig fekvő valamennyi tartományok felségedet, mint magyar királyt, fogják uralni.“ — S a fölség ugy tön. Béke kedvéért Regensburgban szentesíti a francia király nemzetközi erőszakát, jogtalan hódítmányait Strassburggal

együtt átengedi neki; sőt midőn Leopold súlyos helyzete-
s innen eredt engedékenységtől vérszemet kapva, hódítási
üzelmeit a Rajna mentében tovább is folytatná, majd Olasz-
országra is kiterjesztené briareusi karjait a hatalmaskodó:
a bécsi udvar mindezt államférfias türelemmel tűri; szabad
kezet enged gyűlölt vetélytársának ott nyugoton, csakhogy
magának szabad keze legyen itt keleten a porta ellen. Most
az egyszer gyökerestül szakított udvarunk a német politiká-
val, s kitünőleg magyar politikát követett amannak világos
rovására. Hoz is ám a megifjodott politikai szellem dúsnál
dúsabb gyümölcsöket a monarchiának, s oly ragyogó dicső-
séget áraszt a dynastiára, melyhez foghatót a vénhedt német
politika már másfél század óta nem birt teremteni. Budá-
nak, a török uralom előfokának visszavivása s ennek sar-
kában folytonos döntő diadalmak az ozman hadakon, me-
lyek a portát elvégre megtörik, a regensburgi fegyverszü-
netnek, illetőleg az új iránynak lőnek sikerdús következh-
ményei.

A regensburgi fegyverszünet után nem remeghet többé
Eszterházy a miatt, hogy az udvar fölszabadításunk esz-
méjével szakítani fog. Sokkal mélyebb gyökeret vert már a
csíra. A miniszteri tanács 1685-ben komoly szilárdsággal
válaszolja a porta békeajánlatára, hogy a császár és szö-
vetségesei csak akkor lesznek hajlandók a békére, ha a ke-
resztyénektől elrabolt városok és tartományok még az érte-
kezlet előtt visszakerülnek törvényes uraikhoz. Más szó-
val: békeelőzményül állítsa vissza a porta az 1526 előtti sta-
tus-quot.

A keleti politika szülöttjéül tekinthetjük azon szerző-
dést is, melyet Leopold Fridrik Vilmos brandenburgi válasz-
tóval 1686-ban köt, s melynél fogva ez megfelelő összeg-

és sziléziai Schwibuss átengedéseért húsz éven át segélyhaddak állítására kötelezi magát a császárnak. Majd e két frigyes társ Sobieski lengyel királyt s Iwán czárt az „örök békében“ egymással kibékítve, a két északi állam közt dülő viszályt kiegyenlítve, Oroszországot is megnyeri a török uralom megtörésére alakult szent szövetségnek.

Ha hozzátudjuk végül, hogy Anglia, Holland és Spanyolország lelkes önkénteseikkel meg diplomatai téren, később Dánia is segélyhadaival, részvényesei lettek a nagy keleti vállalatnak: csaknem az összes polgárosult emberiséget ott látjuk a magyar király oldalán, támogatni ezt a magyar őrállam visszaállításában.

A háboru folyama, Leopold döntő győzelmei.

Buda visszavétele után hiába esdökel a porta minduntalan békéért, hiába tesz követei által előterjesztéseket magyarországi uralmának megmentése érdekében. Leopold válaszai mindannyiszor az elérendő végeczélt, tehát a követelés maximumát tűzik vala ki ridegen békeföltételül: „ajánljátok meg, — ugymond a bécsi udvar, — az elrablott tartományok visszaadását. Csak e mellett a tisztos békepont mellett bocsátkozunk alkuba veletek.“ — XIV. Lajos részint azért, hogy a roskadozó török uralmat megmentse s a Habsburg dynastiát Magyarország teljes uralmától elüsse, részint, mivel a rajnai hűbérek iránt táplált erőszakos igényeit minden áron érvényesíteni akarta: 1688-ban újra támadó háborút indít a császár ellen. E harez roppant fejlődést vesz, hullámmival Németalföldet, Spanyol- és Olaszországot elborítja. A nagy francia hadvezérek lángesze mindenhol döntő győzelmeket arat a császár szövetségesei fölött. E miatt pedig Anglia s Holland, kik Németország integritásának védelmére keltek,

Leopoldot a török háboru befejezésére sürgetik, hogy haderőt a Dunától a Rajnához vonhassa. A bécsi udvar mégsem lép vissza, a bukással fenyegető nyugoti esélyek daczára se tér el keleti politikájától. A császári sereg egy részét kénytelen ugyan olasz és római harcztérre vezetni; s ez által gyöngíti az aldunai hadakat: de teszi ezt akkor, midőn országunk déli kulcsa, Nándorfehérvár is kiragadtatott már a török kezéből; midőn bádeni Lajos egész az al-Dunáig leszorítván az ozmant, nagyszerű bosniai hadjáratához foghatott, s a szakadatlan vereségek a török sereget nagyvezíreitől kezdve le az utolsó spahiig úgy agyondemoralisálták, oly czudarul kiöltek belőle minden harci erélyt s bátorságot, hogy a hajdan hérosi dicsfényben ragyogó jancsár hadtestek az ütközeteknek mindjárt elején diestelen futásban keresnek üdvöt magoknak, gyalázatot a magas potának, kinek küszöbe előtt a paradicsom lothosz virága immár hervadozni kezd vala. — Ily viszonyok közt az al-Dunánál működő hadseregünk, megoszlása daczára, ügyes vezérlettel még mindig elég tekintélyes haderőt képezett a főlsszabadítási mű betetőzésére, sőt lángelmű fővezérrel élén némi hódításra is.

A bécsi udvar nagy
hódítási politikára tér
A keleti kérdés

Conservatív államférfiak fentebb
rajzolt jellemüknél fogva egyik véglet-
ből a másik túlságba esnek rendszerint.

Igy történt most a bécsi udvarral is. Ki csak egy évtizeddel előbb fázva fázott a keleti magyar politikától: most egész szenvedélylyel túlhajt rajta; ki ezelőtt Magyarország főlsszabadítására, mint valami utópiára, gondolni is röstelt: 1689-ben már „Magyarországtól függő valamennyi népeket és tartományokat, valamint a török járomban lévő egyéb keresztyéneket“ is ki akarja ragadni a török uralom alól s

a magyar korona alá hódítani. Sőt reményeiben a keleti kérdés ama legvégső határáig megy, melyre napjainkban oly epedve kacsingatnak a moskoviták: tudnillik, hogy Konstantinápolyig nyomul, s Ázsiába veti vissza a törököt! Ily nagymérvű hódítási vágyat természetesen az eddigelé oly pazar harczi szerencse ébreszt; e rajongó keleti tervekre eddig kivívott fényes sikerei ragadják az udvart. Bosnia, Szerbia, Bolgárország és Havasalföld meghódítása még a francia (orleansi) háboru kitörése előtt czélba vétetett. Majd miután bádeni Lajos bosniai hadjáratát a császári sereg megfogyta daczára oly dús eredménynyel hajtá végre, hogy az al-Duna le egész Nikápolyig Oláhországgal egyetemben hadaink kezébe kerül vala: Albania, Moesia, Illiria s Macedoniára is szemet vet az udvar. Lajos őrgróf a széles látkörű, tapasztalt hadvezér hiába ellenzi e túlcsapongást, hiába fejtegeti alaposan Leopold előtt az aldunai sereg fontos hivatását, mely nem hódítmánynak hódítmányra halmozásában, hanem mindenek fölött Magyarország s Erdély biztosításában, aztán a még török, kézen lévő Nagy-Várad és Temesvár kivívásában állott; hasztalan utal a francia háborura, mely napról napra fenyegetőbb alakot öltvén, tetemes költséget és katonai erőt elvon a keleti hadműveletektől. Az udvar sokkal inkább bele szeretett a keleti keresztyénség megváltásának s a megváltottak fölötti uralom nagy gondolatába, hogysem kedvencz eszméjét földadná azon férfiú tanácsára, ki eddig viselt dolgai s fővezéri állásánál fogva a helyzet legilletékesebb birája volt. Hadd idézzem itt, — mert érdekes világot vet az udvar politikájára, s kitűnő adat felszabadulásunk történelméhez, — Leopoldnak a délszláv népekhez intézett kiáltványát. „Tudnotok kell, — szól emelkedett hangon az okmány, — hogy

a törökökkel a végett viselünk háborut, hogy a nekünk jogosan alávetett, s Magyarországunktól jogosan függő népeket, valamint a török járomban levő egyéb keresztyéneket is hajdani szabadságukba s hajdani kiváltságaikba visszahelyezzük. Miért is az Albániában, Szerbiában, Moesiában, Bolgár- és Illirországokban, Maczedoniában és Raszczíában s Magyarországunktól függő egyéb tartományokban tanyázó népeket intjük, hogy kegyeletes és atyai kívánságunkhoz képest hozzánk álljanak, s magokat törvényes uralkodásunknak ismét önként alávéssék. Igérünk nektek mindnyátoknak, kik nekünk mint Magyarország királyának, jogszerűleg jobbágyai vagytok, vagy törvény szerint jobbágyainknak kellene lennetek, a vallási és vajdaválasztási szabadságon s egyéb kiváltságokon és jogokon kívül teljes közteher- és adómentességet. . . .“ stb.

Valóban magasztosan fenkölt eszme, nemes emberiségi cél, mindamellettt hatalom-gyarapító politika volt: kiemelni a barbarismus sorvasztó rabigájából a keresztyéniséget s a szabadság és civilisatio fejlesztő iskolájába terelni; külön magyar szempontból: kiterjeszteni koronánk uralmát messze délen s hajdani fényére emelni azt, nem csupán legitim területi igényeink érvényesítése-, hanem újabb hódítványok által is; dynasticus szempontból: a hanyatló német császárságért keleten kárpótolni teljesen a Habsburgok hatalmát. Szép eszme; de a fenforgó hadalaphibái, viszonyok közt a lehetetlenségig inopportunus; magyar állami s nemzeti érdekek szempontjából célszerűtlen, sőt veszélyes; végre legyőzhetetlen akadályok állják útját.

Hadászati hiba. Nem is említjük, hogy aldunai haderőnk, noha az eddigi vívmányok biztosítására elég erős, le a Bospho-

rusig hódító háborút űzni s e hódítmányok megtartása végett aztán guerilla harczot vínni a Balkán bércei közt képtelen vala, képtelen óriás föladatahoz aránylag csekély számereje s a szokatlan harczter miatt; mellőzzük továbbá, hogy azon hypothesis, melyre az udvar Veterani tábornok rajongó jelentései nyomán világra szóló keleti tervét építé, tudnillik a délszlávok egyetemes föllázadása a porta ellen, vajmi ingatag, kétes alap volt. Az udvar nagyszabásu politikája először is a lehető legkönnyelműbb hadtani hibában sinlett. Mert diadalmaskodjanak bár hadaink a Balkán hegyszorosok közt: Erdély s onnan egész alsó- és közép-Magyarország (a parányi erdélyi hadtestet fedezetül nem tekinthetvén) védtelen marad a porta s hűbéresei támadása ellen, annyival inkább, mivel Temesvárt és Nagyváradot még mindig a török tartja vala kezében. Ha pedig hadaink vereséget szenvednének vagy épen tönkre jutnának; s ha egy-két jelentősebb győzelemtől harczias tűzbe jön az ozman sereg, s elhalt erkölcsi érzetét újra fölébreszti benne a diadal mámore: egész fölszabadított országunk ismét török hódításnak dobatik oda martalékul. E számítás alaposságát s az elkövetett strategiai bűnt teljes világításban tünteték föl mindjárt a bekövetkező hadi események.

A keleti hódítmányok Engedjük meg azonban, hogy a magyar szempontból. délszláv tartományok s Havasalföld meghódítása sikerül: vajjon a magyar állam fejlődésére s jövőjére üdvös hatást gyakorlandott-e e látszólag fényes előny? — Bizonyynal nem. Mert nemzetünknek, mely a török iga alatt anyagi s politikai erőben végkép lesorvadt, fölszabadulta után első életszüksége csöndes béke, háborítatlan nyugalom volt, hogy roncsolt tagjait, mint halálos kórhúlból lábadozó beteg, összeszedve, társadalmi erőit fej-

leszthesse s állami szerkezetét szilárdíthassa. Eszterházyval szólva, „békesség tartja meg csupán ezt a mi megkevesedett nemzetünket.“ Az aldunai tartományoknak Szent-István birodalmához kapcsolása azonban, tekintettel a délszlávok s oláhoknak már ekkor éledező függetlenségi vágyaira s nemzetiségi féltékenységére, mindjárt kezdetben makacs zsurlódásokat, viharos összeütközéseket idézett volna elő. Fűzzük bármily lazára köztük s Magyarország közt a politikai köteléket: azon belől semmi esetre se kerülhetjük valaki az emésztő belviszályokat, melyek az elemek összezülléséig minden vegyegyesülésnek, úgy a phisikai mint az államéletben, természetes következményei, s annál élesbek, minél csekélyebb az egyesülő elemek vegyrokonsága. És ha minden valószínűség daczára, merő vakszerencséből, talán jó csillagzatunk bűvös befolyásával akkor keresztülláboljuk is az aldunai hódítmányokkal karöltve járó bajokat: vajjon tizenkilencedik századunk nemzetiségi mozgalmai nem temetnének-e hullámaik közé egy oly magyar-osztrák birodalmat, melyben a jelenleg élő s az össznépességnek 53.₆ százalékát képező sláv és oláh nemzetiségeket (46% sláv, 7.₆% román) az aldunai rokon fajok hatalmas tömbe ropant túlsúlyra emelte volna? Vajjon létezhetnék-e most egy oly magyar állam, melynek keblében a 20—25 százaléknyi magyarral a délszláv és román nemzetiségeknek körülbelől 75—80 százaléka állna szemben, korántsem oly szórványosan körülünk, mint jelenleg, hanem nagy részők alattunk délen tekintélyes nemzeti testekben tömörülve? — Szóval a magyar államnak, valamint napjainkban nem áll, úgy a tizenhetedik század végén sem állott érdekében vagy hívatasában, sláv és román hódítmányokkal gyarapítania területét; mert ez által magyar fajunk államtársadalmi

túlsúlyát amazok roppant számtöbbségével önmagunk semmisítettük volna meg. A magyar politika nem támadó, hanem védelmi, nem hódító, hanem conserváló politika.

A külhatalmak a bécsi udvar hódítási terve ellen A küludvarok, Leopoldnak különben szövetségesei, jelesen Anglia, Holland, Velence s Oroszország is kancsal szemmel nézik vala a bécsi udvar messze szárnyaló keleti terveit. Noha a török uralom leszorítását a magyar területről s a magyar állam visszaállítását nemzetközi súlyegyen szempontjából minnyájan helyeslék, sőt erélyesen támogatják: de minden e czélon túlvágó gondolatnak határozott ellenei voltak, ellenei Leopold azon törekvésének, hogy a portától saját királyi uralma alá hódítsa az aldunai tartományokat; mert a török nagyhatalom ily tönkretétele, másrészt a habsburg uralom ily gyarapodása ép úgy felforgatná az európai súlyegyent, miként előbb a sultánok óriás birodalma. A súlyegyen közös szempontja mellett még más külön érdekek sem hiányzanak, melyek az említett államokat Leopold keleti célzatai ellen hangolják s diplomatai működésre készítik. A tengeri hatalmak ugyanis kereskedelmök s vízi fölényüket a szárazföldi államok fölött, tehát anyagi jólétök s nagyhatalmi állásuk alapját vélték kockáztatni; Péter a nagy czár pedig Russia szent hagyományától látná magát s utódait örökre elüttetni: ha megengednék a bécsi udvarnak, hogy az al-Dunának ura maradjon; mert innen Konstantinápolyig s a török Ázsiába üzéséig már csak egy lépés van. És a Habsburgok urai keletnek, urai Levantenak, Levanteval a keleti kereskedelemnek; vége az orosz hegemonia alatt képzelt sláv világbirodalomnak is.

A versaillesi udvar diplomatai aknáit Leopold terveit

nek légberöpítésére fölösleges említenem; miután XIV. Lajos folyton véd- és daczfrigyben állott a portával.

A hódítási politika káros
következményei

A bécsi udvar ennyi ellenok, ennyi hadászati s nemzetközi akadály daczára is hódításra irányozza hadműveleteit az al-Dunánál. De a hibás lépés nem soká váratott vérszdús következményei után. A csekély erővel mindent-akarás, miként bádeni Lajos előre jóslá, csakhamar mindent koczskáztatott. Míg hadaink lent Nissza- s Jagodinánál vesztegelnek: Tököli az alatt hatalmába keríti Erdélyt. Majd a nagyvezír, okulván a bécsi hadi tanács oktalanságán, siet kizsákmányolni ellenei kelepcczjét. Gyorsan szerepet cserél: védelmi állásából kibontakozva, támadóvá válik; diadalról diadalra vezeti a mienknél hatszorta nagyobb seregét. Miután a délszlávok, kiknek szabadsági ösztönére s lelkes fölkelésére oly sokat épít vala Leopold, szolgai félelmökben mocczanni se mernének a győző ellen: a császári sereg, gyöngesége miatt inkább egy hadtest, vélt támaszaitól elesvén, egész a Dunához menekül vissza. A koszorus hősök, kik egy évtizeden át hódítva robogának előre szakadatlanul, most gyászosan hátrálni kénytelenek; kiket annyi dics sugárza körül, kik előbb győzelem-ittasan azt hívék, hogy sátorukat már-már Stambul háremeiben ütik föl: most Magyarország védelmére szorulnak, s napról napra hullongni látják lobo-góikról a babérokát.

Fent a Dunánál újabb csapások vártak reánk. Mig bádeni Lajos Erdélyben bajmol, s Tökölit pünkösdi fejdelemségéből kiűzi: addig Nándorfehérvár, egyedüli védőfala ez idő szerint Magyarországnak, legdrágább hadi kincsünk, bitangjába török kézre kerül vissza. A nagyvezír pár hó alatt minden aldunai vívmányunkat tönkre teszi. Hazánk

az udvar túlbizakodása miatt borzasztó esélynek néz elé. Immár a diván azon töri fejét, mily mahomedán gyönyörrel fogja beszentelni Budán az Islam újított mecseteit. Tököli még egyszer reményeket fűzhet a magyarországi alkirálysághoz. — S ha a szalánkeméni óriás útközet, ez az élet-halál tusa, mely a század legbőszebb csatája volt, föl nem tartja diadalútjában a félholdat: másfél századdal hanyatlottunk volna vissza valószínűleg.

Ezentúl eszélyesebb irányba tér az udvar. A hadi tanács szakítva vakmerő vállalkozási tűzével s föladva hódítási politikáját, higgadt védelmi rendszert fogad el, mely egyrészt a magyar területet további vész ellen óva biztosítaná, másrészt Nagy-Várad és Temesvár kivívásával koronázná be a megváltás művét. De ez a késő bánat nem

Hadseregünk hanyatlása.

gátolhatta meg, hogy miután bádeni Lajos, a hadsereg ragyogó vezércsillaga, a táborokar lelke, búcsút vőn hazánktól, kisebb-nagyobb csapások ne sújtsák hadainkat az 1693-tól 1697-ig lefolyt harcokban. Látunk elég hiu, de vajmi hígeszü fővezéreket. Katonai dicsvágy s diadalszomj csiklandják ugyan hercegi s fejedelmi szivöket: de nemhogy csatát nyernének, ellent vernének, még egy becsületes szárnymozdulatot se képesek intézni; ügyetlenül vezényelnek még a futásra is. E hősök nimbusa hirtelen elkopott a sereg előtt, e fajta erők hamar elhasználódtak; egymásután csapja el őket Leopold. Croy Eugen herczeg után Caprara, Caprara után jön Fridrik August szász fejdelem. Ott vannak aztán vén, de rokkant-fejű tábornokok, kiknek agyveleje a sűrű tapasztalatoktól nem finomúlt ám, hanem ugy bemohosodott, hogy abból ugyan egy szikra eszme se pattanhat ki. Koldus irigység, éles zsurlódások, majd duló viszály a fő- és altisztek közt

egyaránt. Fent üres kincstár, lent zsoldhiány, s a meddő harczok miatt lekonyúlt csüggedelem a közvitézek soraiban. A hadi fegy szigorát a sereg minden rétegében fejetlen féktelenség puhítja meg. Általános bomlás és kimerültség. Ily czudarul elfajúlt bádeni Lajos távozta után a pár év előtt még dicsőséges tábor; mit leghűbben a császár eme kifakadása jellemez: „ily istentelen haddal lehetetlen győzelmeket aratni.“ A fővezérletre nem találkozik egy a bádenihez hasonló, nagy katonai tehetség, ki lángeszével tábornokai agyürét pótolná, szellemi fölényével nyakára háгна az anarchiának; kinek hadi tudománya s erényei biztosítékot nyujtanának az iránt, hogy a hadak lelkesedése által kivívott félgyőzelmet nem kockáztatja, nem rontja el fővezéri tudatlanság szokásaként, sőt teljes diadallá emeli azt.

Hadseregünk ily sülyedése folytán három év alatt nagyon visszaesénk. 1697-ben már nem „Magyarországunktól függő egyéb tartományokért“ küzd többé Leopold, hanem becsületes békeért, melylyel, megelégszik, ha csupán a magyar korona területét biztosíthatja magának. Szerencsénkre (s a lengyelek szerencsétlenségére) Fridrich August szász fejdelem, bádeni Lajos óta a harmadik elcsapni való fővezér, lengyel királylyá választatván, a sok méltatlan

Savoyai Eugén	utódja egy méltó hadfi, Savoyai Eugén
fővezér.	herczeg lőn, korának legünnepelebb s

valóban legnagyobb katonai tehetsége. A lángész mindent pótol: de a lángészt nem pótolja semmi. Eugén mindjárt első remekével, a zentai csatával, hol a hadainak élén álló sultánon döntő diadalt arat, három év mulasztásait s bűneit hozza helyre. A porta, mióta a hadi szerencsétlenség rúdja Leopoldra járt, Magyarország visszahódításának eszméjével élénken foglalkozék: a zentai vihar után azonban egyszerre

meglohad vérmes reménye s méltányos békére annyival inkább hajlamot mutat, mivel frigyese, XIV. Lajos, Ryswickben már kibékült a császárral. Ez pedig Eugén győzelmei folytán ismét ura lévén a helyzetnek, a békealkunál parancsoló állást foglalhat el a portával szemben.

Anglia s Holland Albion s Holland 1691 óta diplomati-
keleti politikája. tiai uton folyton dolgoztak Bécs és Stambul kibékítésén. Követeik soha nem szűntek közvetítő szerepet játszani, indítványt indítványra tenni a békekötés iránt Leopold s a 'sultán előtt. Bécsben alapindokul mindannyiszor ama szükségességet tolják vala előtérbe, hogy „Olaszországban, Németalföldön s a Rajnánál minél több császári hadaknak kellene működniök Franciaország ellen.“ De e különben hatályos ok egyszersmind örvül szolgált, mely alatt még más erős rugó is lappangott: a tengeri hatalmak ugyanis ügyes békével akarták szárnyát szegni a bécsi udvar aldunai célzatainak, melyek ellen, szövetségi viszonyuknál fogva nem tartották ildomosnak, nyiltan fölépve tüntetni vagy tiltakozni. Békeindítványaik tehát leplezett ellenhúzások voltak a bécsi udvar keleti politikája ellen. Még szembetünőbben kiötlük e célzat a zentai ütközet s a ryswicki béke után: midőn Anglia határozottabban sürgeti keleten a békét, mint valaha. Pedig ekkor már mi szüksége sem volt rá, hogy „minél több császári hadak működhessenek Franciaország ellen;“ de félt ám, hogy Leopold nyugoti háborujától menekülván, egész erejét ismét az al-Dunára veti.

A karloviczi béke A monarchia ronesolt pénzügyei más kedvezőtlen előzményekkel együtt csakugyan békére kényszerítik a bécsi udvart. Így jön létre 1699-ben az epochalis karloviczi békekötés, melynek alkujánál Anglia s Holland

bár mellék-, mégis kitűnő szerepet vittek egyrészt a magyar állam visszaállítása, másrészt a rendes medrébe szorított török birodalom föntartása érdekében. A karloviczi béke újjászületett nemzetünk diplomatai keresztlevele s Európa által kiállított halotti okmány a török uralom temetéséről.

Két pontja van e szerződésnek, melyen az ember első pillanatra megütődik s tünődve kérdi: miért kellett Temes- és Nándorfehérvárnak annyi küzdelem, annyi diadal után, daczára, hogy győzelmes fegyvereink a Balkánig ragyogtak el, miért kellett mégis török kézen maradniok? — E kérdés magában zárja a feleletet: ép azért marad ama két erőd a porta birtokában; mert hadseregünk 1690 s 91-ben, a helyett, hogy Temesvárat visszavívta, s Nándorfehérvárat biztosította volna, elérhetlen czélokért rajongva, a Balkánig kalandozott; s a későbbi harcok e hibát többé helyre nem üthetvén, a karloviczi békealku, melynek alapjául hosszú éles viták után a meglevő birtokállapot fogadtatott el, mindkét várunkat török kézen találja. Mig ha az udvar 1690-től fogva bádeni Lajos védelmi taktikájára hajol: Magyarország valószínűleg éppen emelkedett volna ki Karloviczon a tizenhatéves háboru hullámaiból.

Egyébiránt, — miként Szalaynk megjegyzi, — a karloviczi békekötés mindamelllett, hogy Temesvár még évekig a portáé maradt, Magyarországon a török uralomnak, a török befolyásnak is véget vetett.“ Miután államterületünk a török uralomtól ármentesített: a porta temesi hatalma egy kis iszapmaradvány lön, mely előbb-utóbb önmagától is kiszárad.

* * *

Oknyomozva, behatólag törekvém kifejteni ama politikai indokokat, melyek a bécsi udvart s Európát Magyarországra fölszabadítására s a küzdelem alatt vezérelték. Ez tárgyunknak erkölcsi oldalát képezi. — Hadd érintsem néhány vonással a fölszabadítási művelet anyagi részét is: jelesül mily anyagi erők működtek közre, kiknek vére omlott, kik s mily mérvben hozták áldozatul pénzüket, vagyónukat e háboruban; szóval a szereplő államok mily anyagi érdemrészt igényelhetnek magoknak a török uralom megtörszésében? Ily mérlegelés nem árt, meggondolva, hogy akadnak politikusok, kik az osztrák szövetség döntő súlyát itt sem ismerik el; nemzeti becsvágyuk fukarabb, hogysem az oroszánrészt, a főszerepet a németeknek engedné oda. Pedig németszövetségi politikánk másfél század alatt ekkor igazolta magát legfényesebben. Mig az osztrákok s németek büszkén túlozva, osztatlanul, kizárólag magoknak követelik a fölszabadítás egész érdemét, máson egy babérlevelet se hagynak e dicsőség koszorujából.

Magyarország szerepe a fölszabadítási harcban.

Magyarországot a háboru anyagi végekimerülés szélén találta. Népszámunk rendkívül megfogyott; jövedelem- s adóforrásaink kiapadtak; pénzügyünk tönkre jutott. Mi legsajnosabb, honvédelmünk a legnyomorultabb helyzetben sinlett, azaz egyáltalán semmiféle védrendszerünk nem volt. Banderialis szervezetünk, a hajdan oly erődús fölkelés, az idők viharától s az újabb kor fejleményei közt már régen elporladt. A „vitézek és zászlós népek“ egykoron magasztos jogul ismerték a honvédelmi kötelmet: unokáik kényszerű köteleességből se tudtak többé harcolni. Nemességünk karja kijött a kardforgatás és fegyverhordozás sodrából, lankadt kedélye nem szokott rendszeres nagy ütközetek ölé

tüzhöz; nem ismertük a hadi művészet újabb epochalis vívmányait. Állandó hadsereggel még ekkor nem dicsekedheténk; a Pálffy, Eszterházy, Czobor, Ébergényi-huszárok néhány zsoldos ezredét ilyennek nem tekinthetjük.

Igy természetes, hogy előkelő szerepet nem igen játszhattunk a fölszabadítási harcban. Aztán a főhaditanács mostohán bánt a működő magyar erővel is; nem veszi méltó, sőt semmi számításba se, mellőzi mint hasztalan elemet, elannyira, hogy a háboru kezdetén évenként összegyűlő, 20—25 ezer főnyi nemzeti sereg (fölkelők, zsoldosok és véghadak) önértékét s becsvágyát sértő mellőzések vagy zsoldhiány miatt dandáronként vesz búcsut a tábortól. Fájón, bosszusan panaszolja Eszterházy Buda falai alól a királynak: „a magyar katonaság is fogyni kezd véginsége miatt, elesége nincsen, fizetés nem érkezik, szavakkal már nem tarthatom továbbá. . . . Én semmiféle tanácskozásba sem hivatam. . . .” De öt-hat ezred könnyű lovasságunk mindvégig részt vesz a hadjáratban; ezek a daliás huszárok s hajduk a fővezérek saját nyilatkozatai szerint nélkülözhetlen hadi szolgálatokat teljesítenek, hatalmas tájmajai a seregnek; első sorban küzdve mindenütt, a vitézség és önfeláldozás példányai. Ők mégsem engedik végkép homályba borulni a magyar katonai dicset; újabb borostyánt fűznek körüle. Nem Petneházy volt-e legelső hajdui élén a budai várfokon? Bosniai hadjáratát nem a magyar ezredek kitűnő segélyével vitte-e oly ragyogó sikerre bádeni Lajos? A szalánkeméni csatanap alkonyán még mindig török részre hajlik vala a győzelem rúdja: balszárnyunk megtört, közepünk már-már rendülőben volt; midőn a könnyű lovasság, köztük a magyarok viharos rohama nagyot fordít a harczon, s részünkre dönti el az óriás diadalt, a legfontosabb ütkö-

zetet, mely e háború alatt vivotott. Végül hogy többet ne említsek, a zentai nap hősei közt, kikiről Eugen herczeglekedesedve, magasztalva mondá: „a lovasság ez alkalommal azt mivelte, mit még soha életemben nem láttam: kísérté és támogatta a gyalogságot még a sánczárookban is, hol az ellenség tüzét azonképen állotta ki s azonképen viszonzotta, mint a gyaloghadak“, — e dicsők közt a mieink is ott tündöklenek.

Egyébiránt nemzetünk, ha vérrel nem is nagy, vagyonnal azonban rendkívüli áldozatokat hozott a fölszabadulás oltárához. Tizenhatéven át a mi görnyedt vállainkra súlyosult szállásolása egészen, élelmezése pedig legnagyobb részben a hadseregnek. Élelmi adónk, mely természetben, az az élelmi adagokban (portio) vettetett ki s jobbára könyörtelen executióval hajtatott be, évenkint 3—5 millió forint értéket képviselt. Roppant összeg akkor s oly nép zsebéből, kinek a harcz rombolásai közepette palotái- s kunyhóiban alig volt annyi jövedelme, hogy inséggel küzdve lézenghessen. Ha a katonaszállás házi tüzhelyéből kitúrja a honfiakat; ha az élelmezés különben is roncsolt tőkéjét megtámadja az adózónak: ama zsarlások, önkényes sarczok, mikkel a zsoldtalan hadfiak önfentartásuk végett, sokszor istentelen harci szélséyből, sanyargatják vala népünket, a végnyomor keresztjét akasztják az ország nyakába. Hová katona teszi lábát: ott rémkiséretül élhalál s koldusbot látogatják meg a vidéket. A katonai fosztalék, ha többet nem, annyit bizonynyal elzsákmányolt évenkint nemzeti vagyonunkból, mint az élelmi adó. Szálláson és élelmen kívül tehát még pénzbeli zsoldja egy részét is rajtunk sarczoló ki a sereg.

Mindezen áldozataink nélkülözhetlen tényezői, segéd-eszközei voltak a fölszabadító hadjáratnak. A háboruegyéb

rombolásait, a közvetett (indirect) károkat, melyek minden más veszteséget felülmulnak nem is említjük a vagyoni áldozatok rovatában.

Austria s Németország érdemei fölszabadításunk körül.

A nálunk hasonlíthatlanul vagyonsabb Austria és Németország aránylag sokkal kevesebb pénzzel járultak a háborúhoz, mint jómagunk. A bécsi kamara csupán a hadak pénzbeli zsoldjának súlyát viselé. S noha e teher az adójövedelem kétharmadát elnyeli: a mi áldozatinkkal mégse mérkőzhetik. Németország pedig az ő török fillérivel alig nyújt valami pótségyt, a zsoldhiány fedezésére. Szövetségeseink eme pénzáldozatai azonban sokkal nagyobb becsre emelkednek előttünk, ha meggondoljuk hogy a német birodalom pénzerejét 1689 óta túlon-túl igénybe veszi a francia háború, s hogy ők hadaik, vérök dús áldozatával szabadítják fel a magyar államot.

Tagadhatlan, Austria s Germania hadfiai törték le nyakunkról a török igát; magyar ezredeink csekély számát letudva, ők alkották ama dicső keresztes tábor, mely tizenhat viharos éven át hősileg küzd értünk a pogány ellen; az ő vérük özönéről fényesen tanuskodnak diadalmas csaták s hazai földünk. Az 1684-ik évtől 1689-ig működő seregnek, mely évenként 60—100 ezernyi létszám közt ingadozék, 50%-át osztrák, 30%-át németbirodalmi, 15—20%-át pedig magyar ezredek képezték. 1689 után ezen arány a hadak létszámával együtt jelentékeny változást szenved: a 24—50 ezernyi sereg már csak 10% magyar, 20—25% németbirodalmi és 70% osztrák vitézből állott. Hadseregünk a korszak legnagyobb katonai tehetségeit, lothringeni Károlyt, badeni Lajost és savoyai Eugént, mint fővezéreit üdvözölhette, kikben a hadi tudomány mellett oly személyes bátor-

ság, annyi önfeláldozási készség lakott, hogy Buda ostrománál együtt vínnak a vívókkal, együtt vérzenek a vérezőkkel, bátorítva a csüggedőket, hősi lelket öntve a hátráló félelembe; döntő csatáikban, ha czélszerűnek látják a sikerre, egy pillanatig se késnek, közvitézeik élén az ellen legsűrűbb csatarendjébe vetni magokat. Aztán fejedelmi s hercegi ivadékok, Hohenzollernek, Fürstenbergnek, stb. a legkékebb német vér, bajnoki közönnyel néznek a halál sötét szemébe, versenyt hullnak el sikjainkon a szegény Bauer- s Bürgerfiak mellett. Egy török évkönyv szerint „még soha sem üresült meg rögtön valamely ütközet következtében annyi (német) hűbér“, mint a szalánkeméni csata folytán. A német társadalom közharczosai mellett színe-javát is igen dús számmal képviselteté Leopold táborában, mely épen e sok erkölcsi kovász által emelkedett oly csodás fölényre, hogy gyakran öt-hat akkora török seregen is játszilag dalmaskodik. A háboru alatt általában lépten-nyomon oly magasztos elszántságot s fenkölt katonai öntudatot tanusítottak szövetségesink, hogy a magyar hazafiság pantheona is büszke lehetne rájuk.

Igen, mi elismerjük, hogy a főszerepet Magyarország fölszabadításában Austria és Németország viselték; valljuk azon tant, mely szerint a magyar állam főkép az osztrák-német szövetségnek köszönheté visszaállítását: de soha nem irhatjuk alá ama fenhéjjázó nézetet, mintha e munka minden érdeme, babéra kizárólag a németeket illetné, sminden áldozat csak az ő vállalkra hárult volna. Rajtok kívül más fontos tényezőket is mutat föl szabadulásunk történelme. Ott voltunk mi magunk csaknem a lehetőnél nagyobb vagyoni áldozatokkal; ott volt közülünk egy Eszterházy indító politikai működésével. Utalunk aztán Európa más hatal-

maira, kik részint diplomatiái téren részint fegyverrel dolgoztak a török uralom megtörésén; ne felednök talán Sobieskit sem; hiszen 1683-ban ő menté meg a veszendő monarchiát, ő vivá Párkánynál Kara Mohamed ellen megváltásunk első csatáját. Önámitás s nemzeti büszkeségünk fájdalma nélkül írjuk mi történelmünk lapjaira, hogy első sorban az osztrákok és németek ragadtak ki bennünket a török enyészet öléből: de korántsem tekintjük e segélyt nagylelkű irgalomnak a szövetséges népek, vagy kegyelmi ténynek a dynastia részéről. Mert midőn ama népek Magyarországot felszabadították: saját magokat mentették meg, önsorsukat emancipálták a török uralom romboló hatása alúl. Leopold pedig a mellett, hogy családja hatalmát egy új birodalommal gyarapítja, irántunk oly halaszthatlan királyi kötelmet ró le, melylyel a dynastia másfél század óta adósa volt a magyar nemzetnek.

* *

A felszabadító harc
következményei.

A tizenhetedik század utolsó felvonásául azon nagy következményeket adom elő, miket a török uralom bukása szült. Noha bukása eredményekben ép oly dús, a milyen volt előbb élete a török uralomnak: három főmozzanatba ölelem össze mind; könnyen s logikai rendben megfér itt valamennyi első s másodrangú következmény.

Lássuk tehát először az 1687-ki országgyűlést; aztán Erdély visszakeblezését a magyar koronához, s ez által a magyar birodalom visszaállítását; végül a délszláv népek politikai mozgalmát.

HARMADIK FEJEZET.

Az 1687-iki országgyűlés.

Az 1687-iki országgyűlés egyik leghíresebb s legfontosabb közjogi mozzanatunk. Nem csupán azért, mivel ez alakítá jogilag örököségi monarchiává a szabad választású Magyarországot, s kitörlé aranybullánkból az ellenállási záradékot: hanem azért is, mert másfél század óta annyi csonka diaeta, oly hosszú feloszlás után ez vala első teljesebb hongyűlésünk, mely életet ad a magyar nemzet holt eszméjének némi kifejezést államiságának, csak némi kifejezést — mondom; mert délkeleti Magyarország s Erdély nem képviselvék az 1687-ki rendek sorában; amaz még török fenhatóság alatt nyögött, ez pedig külön fejdelemség volt.

Sokan diestelen vonásokkal, sötét színekben tüntetik föl az 1687-ki országgyűlés működését: az eperjesi vérpad s Erdély megszállása elfojtá, — mondják ők, — a nemzeti közvéleményt, lenyűgöze az ország valódi akaratát; rendeink az elfojtott közhangulat lidércz nyomása alatt ülven össze Pozsonyban, nyomorultak, gyávák voltak, kifejezést adni a nemzet valódi akaratának az udvar kényúri kívánságai ellenében; önfeledten az osztrák ministerek karjába dőlve, feladják nemzetünk százados jogait, legerősebb biztosítékait

az alkotmánynak, a királyválasztás s az ellenállás drága jogait, feladják részint önérzethiány- s indolentiából, részint, mert megvesztegették, terrorisálták őket onnan felülről. Mások e túlradikális felfogással homlokegyenest ellenkezőleg épen őseink hagyományos politikai eszélyét, bölcsességét látják az említett jogok feladásában. S midőn ezt tevé, szerintök korántsem valamely erőszakos nyomásra hajolt meg, nem hatalmi kényszer előtt bókolt gyáván a nemzet: hanem a fejlődő kor intelmét, az európai helyzet s a társadalmi rend követelményit megértve s áruba nem bocsátott szabad meggyőződése és akarata után indulva cselekedett. Ime! két összeférhetlen nézet, mint a bűn és az erény. Egyik kárhózatosan elítél: másik elismerőleg magasztal; mit ez államférfiúi eszélynek jellegez: aztotromba politikai bűnül rója föl amaz.

Vajjon a kettő közül melyiket igazolják, vagy egyikből, másikkól mit igazolnak a tények?

Az 1687-iki ország-
gyűlés előzményei.

A királyi propositiók — mai műszóval trónbeszéd — szavai szerint ő császári királyi felsége a mindenható Úristen segedelmével legyőzte a roppant veszedelmeket, miknek kedves Magyarországa, úgy ennek szentséges koronája, sőt ő felségének saját személye s maga Bécs városa és következőleg az összes kereszttyénség ügye ki voltak téve; meggyőzte és kiűzte az ellenséget, Budát az öszves országnak egykoron fénynyel virágzott fővárosát más helyekkel és erősségekkel kiragadta az ellenség torkából, ezen országnak török járom alatt nyögött tetemesebb részét gyalázatos szolgaság alól fölmentette. “
1687. augusztus 12. Lothringeni Károly a mohácsi diadallal valóban Magyarország nagy részének urává tette Leopoldot; hadai győzelemittasan, mégis csataszomjtúl égve, az Al-dunáig hatoltak; majd téli szállásra Erdélybe vivén őket,

Apaffit szövetségre bírja, sőt egészen katonai hatalmába ejti a nagyfejedelemséget; míg „az ozman birodalmat Nándorfehérvártól Konstantinápolyig s Konstantinápolytól Egyiptomig pártos katonaság dúlja; a diván békét kér, békéért könyörög.”

A bécsi udvar kény-
uralmi tervei.

Ennyi váratlan siker, ily halmoz babér kábitólag hat az udvarra. Alaptalanul bár kizárólag saját vívmányául hirdeti az összes eredményt; s az öntömjénezés füstje oly tűzbe hozza kényuralmi szenvedélyét a bécsi kormánynak, hogy büszkesége első mámorában minden jogtalanságra, minden politikai erőszakra jogosítottnak képzei magát a magyar nemzet irányában. Miként silány hódítmányynal bánni el az országgal; császári véren, pénzen kiváltott örökségül tekintve azt, fegyverjogon, korlátlan fejedelmi kénynyel osztrák kaptára törvényeket szabni eléje; bécsi patensekkel halomra dönteni alkotmányunkat; s hogy utolsó fillérig mi rajtunk sarczolniák ki a hadi költséget, egyszersmind bért veendők a fölszabadításért, újnemű magas adókat vetni nyakunkba, szóval a magyar államot Austriába olvasztani: ily bőszen eszmék kerengnek eleinte a bécsi kormány agyában.

Az önteltségtől duzzadó kedély azonban lohadni, agyőzelmi mámor oszolni kezdvén, intő példa gyanánt a legközelebbi múlt ötlik vala a bécsi urak szemébe; nagy bölcsen a kurucz forradalomra tekintenek vissza, mely egyrészt a mi szabadságérzetünk kiirthatlanságáról s a nemzeti jogokért véglehelletig küzdeni kész akaratunkról, másrészt az ő absolutismusok élheteretlenségéről kézzelfoghatólag tanuskodott. Ily fényesen bukott experimentum, ennyi meggyőző tapasztalat után csakhamar ugyanazon kísérletre vetemedni, indokolatlan hóbot, az 1681-ki kiegyezés után 1687-ben már

megint összetiporni az alkotmányt, örült következetlenség leendett. E meggondolás annyira mégis hatott az udvarra, hogy alkotmányunk gyökeres felforgatásáról legyen; a nélkül azonban, hogy elfojtáná magában a kényuralmi vágyat nagy reformok létesítésére s a királyi hatalom tágitására országgyűlésünk mellőztével, a nemzet megkérdezése nélkül. Vajjon ily törvénytelen eljárás vezetne-e kellő sikerre; tűrné-e most a hálára köteles ország gyermeki alázattal atyai kormányának erőszakát, vagy oly viharos visszhatást költene nála, mi a török háború további folyamát is vészesen zavarhatná? Vajjon egy uj államcsiny nem zúdít-e ismét kurucz forradalmat az udvar ellen? Tenni vagy nem tenni: ez a kérdés nagy szeget üt a bécsi kormány fejébe. Nem tenni? Hát ne ragadjuk üstökén ezt a lehető legdicsőbb alkalmat, gyáván hagyjuk elosonni? Miután megváltók Magyarországot a mahomedán kárhóztól, ne csikarjunk ki tőle hála fejében semmi de semmi jogot? Ne éreztessük kényünk-erőnket a gyöngével? — Ah! ez megbocsáthatlan hanyagság lenne, méltatlan ősi erényeinkre, hűlen hagyományainkhoz. — Tehát tenni! Ámde ki áll jól a következményekért? Ki mondja meg, felelősséget melyik vállal a ministerek közül, hogy egy reactionarius lépés nem viszi-e örvénybe a birodalmat?

A bécsi értekezlet. A vészes hajlam, a gonosz vágy megvolt itt egész teljében; csak a föltétlen vakmerőség hiányzott szerencsére. Kétsége, habozása közben jónak találja az udvar, kissé tapogatózni az ország közhangulata iránt. Leopold, mielőtt döntő felségi szavát mérlegbe vetné: magyar tanácsosai véleményét akarja hallani. Eszterházy Pál nádor, Széchenyi György esztergami érsek s Korompay Péter kanzellár Bécsbe hivatnak. Szemben velök Kinsky, Strattman,

Rosenberg ministerek s Ditrichstein bibornok képviselék az osztrák kormányt a közös értekezleten.

Az osztrák államférfiak programja. Ezek oly reményben ringatóztak, hogy a magyar kormányférfiakat, mint a dynastia ragaszkodó hiveit, tervöknek megnyerik, s általok főurainkra és nemességünkre hatva, a nemzet hangos tiltakozása nélkül csempészhetik be alkotmányunkba a czélzott reformokat. Csalódtak. — Augustus 14-kén Kinskyék az udvar nevében leplezetlenül kitarják alkotmányellenes programjukat:

a) I. Ferdinánd óta — mondák ők — szakadatlan sorban Habsburg ült Magyarország trónján; csaknem két század óta öröklési jogczímen birja Szent-István koronáját a dicsőségesen uralkodó család: itt az ideje, hogy szerződések- s százados tényeken alapuló jogának elvalahára határozott kifejezést adjon a felség, remélve, hogy az örök hálára kötelezett magyar nemzetkész örömmel veendi ebbeli intézvényét.

b) Endre király 1222: 31. törvényczikkelyének zárpontja minden jó kormány elveivel, isteni és emberi törvényekkel ellenkezik; az ellenállási jog utat nyit a hazafiaknak, mindennemű gonoszságot szabadosan elkövetniök, mi számos évek tanutétele szerint annyi belmozgalmat, annyi belháborút szült, s mi több, isten haragját felkeltötte, és az összes országot már-már végenyészetbe sodorta. Bizton hiszi ő felsége, hogy ily esztelen törvény eltörlése ellen senkinek sem lesz szava a hazafiak közül.

c) Magyarország adórendszere s pénzügye türhetetlen állapotban sínlik: az adók s közterhek felosztása körül iszonyu rendetlenségek s igaztalanságok fordulnak elő; békeidőben a rendes kiadás nyolczszorosán, tizszeresen felülha-

ladja a bevételt. Az innen származó bajok s panaszok megelőzésére új állandó adót kellene behozni, melyet a méltányosság kívánalmihoz képest a Felség egyéb országai által viselendő terhekkel arányban kellene kivetni és felosztani. Miután az adómentes nemesek s egyéb szabadítékos osztálybeliek nagy száma a jó kormányzat alapelveivel ellenkezik: ne csak a jobbágy, hanem kivétel nélkül minden egyházi s világi úr, káptalan és nemes, katona vagy kamarai tiszt földbirtoka arányában fizessen adót.

d) Általában Magyarország összes közigazgatása oly korszerűtlen, igazságszolgáltatása oly szomorú sorsra jutott, hogy számtalan dolgot kellene átidomítani: e végből ő császári királyi Felségének atyai szándokában áll, többi örökös tartományai közigazgatását Magyarországra is kiterjeszteni. Mivel pedig mindezen halaszthatlan reform létesítése országgyűlés közbejöttével alig remélhető: a közigazgatás és igazságszolgáltatás újjászervezése egy e célra kinevezett bizottság által végrehajtatván, ő Felsége fogja azt az ország örök törvényéül meghirdettetni.

Általánosan jellemezni e programot, mely azért is nagyon nevezetes, mert a bécsikormány itt támadja meg először határozottan nemességünk adómentességi előjogát, — fölösnek látom; részletenkint pedig, jelesül két első pontját a királyi előadásoknál tárgyalom.

A magyar kormány álláspontja az osztrák kormányval szemben.

A magyar kormányférfiak egyhangulag ellene nyilatkoztak az osztrák tervezetnek, ellene a jog s a politikai eszély szempontjából. Nem is feszegetve, — válaszolnak Eszterházyék, — vajjon az előadott reformok közül melyik valósítható, melyik kivihetetlen bármi uton; mellőzve, hogy a magyar nemesség adómentességi kiváltságát, e főfő biztosítékát az

ország alkotmányának, soha semmi áron föl nem adja, — biztosíthatjuk az udvart, hogy ily rendkívüli s a nemzet életébe mélyen vágó ügyekben nem tanácsos mellőzni az országgyűlést; mert az önkény minden bizonynnyal újfent az 1681-ik év előtti szomorú tapasztalatra vezetne, csirájában előlné még a jóra való újítási czélzatot is. Kötelműnknek ismerjük, tartózkodás nélkül kijelenteni ő Felsége előtt, hogy ily eljárás a jogaira, szabadságára féltékeny nemzetet a lázadó Tököli karjaiba hajtaná, 's a sultán utált védkegyére utalná; kockára dobná az eddigi roppant áldozatok s diadalmak minden gyümölcsét.

Kinsky e váratlan válaszra tüzetesebb indokokkal törekedik az udvar álláspontját megvilágítani; a trónöröklés behozatalára s az ellenállási jog eltörlésére vonatkozólag Leopold másíthatlan akaratára hivatkozik; majd a gyökeres pénzügyi s közigazgatási reform égető szükségét fejtegetvén, kérdé a nádortúl: biztosíthatja-e hát ő, a korona első tanácsosa, ő Felségét arról, hogy fejedelmi akaratára rendes alkotmányos uton is törvénynyé válhatik?

Eszterházyék bizton tudták, hogy az udvar e fényes alkalommal semmi szín alatt se hagyja teljesületlen százados vágyait, tudták, hogy a kitárt program két első pontja, ha másként nem megy, török-szakad, fejedelmi önkénnyel, legfelsőbb határozat alakjában is oktroyáltatik. Aztán a szabad királyválasztás meg az ellenállás írott malasztjának nemzeti szempontból nem tulajdonítanak valami nagy jelentőséget, sőt alkotmánytani elvek szerint, mint a kor fejleményével összeférhetlen s a társadalmi rendet kockáztató jogokat, veszélyeseknek tekintik. A nádor, ha szívós dynasticus érzületét ide nem tudjuk is, hajlandó hinni, hogy a nemzet most hála fejében rábíráható az öröklés másfél

százados tényének törvényesítésére, s kész lemondani papíron ellenállási jogáról. Ismeré a nemzet hangulatát, mely Buda felszabadítása óta Caraffa rémuralma daczára is kedvezőn nyilatkozik a dynastia iránt. Ki vádolhatná tehát Eszterházyt s Széchenyit udvaronc szolgaisággal a dynastia — hazafiatlansággal a nemzet iránt; ki süthetné reájok, hogy a loyaltás meggyőződésük árulója lőn, midőn politikai elveiktől s opportunitási indokoktól vezérelve, Kinsky kérdésére azt válaszolák, hogy a rendek a mielőbb összehívandó országgyűlésen valószínűleg elfogadják a trónöröklési törvényt; s ősi jogaik, kiváltságaik és törvényeik fentartása mellett hihetőleg beleegyeznek az ellenállási záradék eltörlésébe is; a mi pedig a közigazgatási és törvénykezési reformot illeti, a nemzet saját érdekében minden esetre első sorban fog azokról gondoskodni.

A bécsi kormány érveinek nem épen gyöngé táborát még egyszer csatarendbe állítja a nemesi adómentesség ellen; s hogy a közigazgatási és pénzügyi reform kidolgozására, ha országgyűlési határozattal is, egy állandó bizottság alakíttassék: ezen indítványától semmikép se áll el. A nádor szemben a kényuralmi tervekkel az országgyűlés összehívását biztosítandó, a rendek előtt ilyes bizottság iránt indítványt tenni késznek nyilatkozik; noha sikeretlensége felől már eleve meg volt győződve, miután Széchenyi nyomban tiltakozék ezen eszme ellen, mely szerinte az ország törvényhozó hatalmát veszélyeztetné.

Az értekezlet eredménye.

A vita ezentúl szűkebb mederbe tér, apróbb hullámokat ver; az összeütköző nézetek, bár végmegállapodás nélkül, hovatovább egymáshoz simulnak. Az értekezlet műveletei ily bevégzetlen alakban kerülnek a fejedelem elé. Leopold a dynastia döntő tagjai-

val együtt kellő biztosítékot látván a magyar kormány nyilatkozatában arra nézve, hogy leghőbb vágya, a programm két első pontja, alkotmányos uton is érvényesíthető lenne, határozattá emeli az országgyűlés összehívását. — Kinsky és társai vereségök daczára diadalmámban ringatóznak vala. Nem tagadják ugyan, hogy az absolutismus ez alkalommal bukott: de szerintök ez csak pillanatnyi esély, mit a jövő dúsan kárpótoland. Mert ők az örökös királyságban s ellenállási záradékunk megsemmisítésében a végleges absolutismus előestéjét látják. Miután örökös lesz a trón, — így okoskodnak, — s a nemzet fölkelési jogáról lemond: a fejedelem mind-örökre kényúrkodhatik rajtunk a nélkül, hogy forradalom veszélyének tenné ki magát. Silány tervelés, nyomoru számítás, mit nem támogatott a mult, nem igazol a jövő. Figyelmen kívül hagyták a bécsi urak, hogy nem királyválasztási jogunk, nem is az aranybulla zárpontja képezte volt 1687-ig alkotmányunk s nemzetiségünk biztosítékát; azontúl tehát ép úgy elveszünk nélkülök, mint megvoltunk addig velök. Az absolutismus fiai nem tudták, hogy a nemzet törvénykönyvében, ha soraiból kitörlik is, ott marad a sorok közt mindenütt és mindörökké az ellenállási jog, mely egy Rákóczy Ferencznek majdan jogosult fegyvert ad kezébe az önkény ellen.

Ki nem feledi, mily vakmerő s romboló tervek dúltak az értekezlet előtt az osztrák kormány agyában: be kell valania, hogy a magyar kormány engedményei daczára is nagy politikai győzelmet aratott a bécsi conferentián.

Az 1687-ki országgyűlés
összehívása.

1687 Augustus 22-én kelt a királyi
levél, mely október 18-kára Pozsonyba
országgyűlést hirdetett. Az udvar erősen bizott Eszterházyék

hatalmas befolyásában; azon se kétkedett többé, hogy a nemzet fölszabadulása boldog percziben lovagias hódolats hálával közeledend a trón felé.

A magyar kormány-
férfiak politikája. Eszterházy Pál nádor kicsinyes hiúsága daczára, melylyel a rómaiszentbirodalmi hercegi czím után rajonga, Széchenyi György s Korpácz Péter cancellár erősen dynasticus érzületek mellett sokkal becsületesebb hazafiak, hogysem az udvar kíváncsalminak mérlegelésénél nemzetök érdekét latba ne vetnék, s oly jogok hóhérai legyenek, melyek állami létünk s nemzetiségünk valódi biztosítékát képezik; sokkal belátóbb államférfiak ők, hogysem teljes tudatában ne lennének annak, mily keveset vesz az ország királyválasztási joga s az ellenál-lási záradék föladásával; sokkal körültekintőbbek, hogysem Európa nemzetközi viszonyait s ezek közepett a magyar állam helyzetét ép úgy föl ne ismernék, miként őseink I. Ferdinánd megválasztásakor.

Azon érdekes, hatalmas nyilatkozat, melylyel e három kormányférfiu a trónöröklési törvényjavaslatot az országgyűlés színe előtt indokolá, következőleg szól: „Sophisták és szószaporítók feleseljenek arról, hogy jobb-e született vagy választott királylyal birnia az országnak. Európában épen a legnagyobb virágzásnak örvendő nemzetek kormányoztatnak született királyok által; többen önként mondot-tak le a választási szabadságról, nem annyira az uralkodó ház iránti kegyeletből, mint hazájok iránti szeretetből, melyet a választó országgyűléseken nyilvánulni szokott pártoskodások és ármányok időről időre az örvény széléhez szoktak sodorni. Hogy már Szent-István idejében így vélekedtek a magyarok, hogy a koronának öröködése márakkor ment törvénybe, tudjuk a történetirókból. Ha a századok

omladékai közé temetkezett ezen törvényt megint feléleszténék a hazafiak, örök hálára köteleznék magok iránt az utódokat, az országot, mely mintegy kivíthatatlan erősségre fogna annyi hullámok közt szert tenni ezen törvény által. S ha az intézkedés üdvös voltáról nem lehet kétség, ha az elv vitatásának kérdésén már túl vagyunk: ugyan kit kívánhatnánk inkább örökös királyul magunknak, mint Leopoldot és elsőszülöttét, József főherceget; amazt, mert érdemei nagyok s hatalma szintén nagy; emezt, mert ártatlan. Van-e fejedelmi ház Európában, melytől nagyobb jótéteményeket nyert volna az ország? van-e, melytől ezentúl is egyrészt bokrosabbban lehet várni, remélni a jót, melytől másrészt tartani, félni oly kevés ok volna, mint ettől? Másfél százada, hogy reá szállott az égből küldött korona, azóta nemde alig van erősített város, melyet fegyvereivel és költségeivel vissza ne szerzett volna a pogányoktól. A jelen hadviselés közben az ország felét nyerte meg újból a koronának, minél fogva Leopold, ha nem mondhatná is magát Anna királyné ivadékanak, (II. Lajos testvérét értik) mégis kiérdemelte volna magának és utódinak a koronát, — kiérdemelte volna annyival is inkább, mert az öröködést nem akarja a háborújognak köszönni, hanem adományt akar benne látni a magyar rendek szabad akaratából; mert kívánsága, hogy az atya s a gyermekek kölesönös kötelékeivel kapcsoltsanak együvé fejdelem és nemzet, szeretetben és hűségben versenyezve egymással, tisztelet tárgyai az idegenek, rémülés tárgyai az el-lenség szemében.“

Ez az érvelés a leghelyesb alkotmánytani elvek színvonalán áll, és szokásos hódolati irányát mellőzve, oly alapos, gyakorlati, annyira európai helyzetünkből merített, hogy a ki az idézett sorokat olvassa, nem tagadhatja meg Eszter-

házyéktól a benső meggyőződés erejét, bajosan veszi gyanuba czélzatuk s a czélzat rugóinak tisztaságát.

Draskovits Miklós országbiró az ellenzék vezére.

Szemben a nádorral kormányunk másik főtagja, Draskovits Miklós országbiró határozott ellene a trónöröklésnek; politikai elvek, fenkölt politikai öntudat vezérlik őt is, mint amaszt. Állásán tülemelkedve, mint a felsőházi ellenzék vezére, megfeszített erélylyel, lángoló hűvvel harczol a királyi előterjesztvény ellen. Mig az ő ítélőmestere, Szirmay István, 1685-ben Tököli követe a bécsi udvarnál, most az alsó tábla szabadelvű elemeinek vezérszónoka, szilárdul a nádor nézetéhez csatlakozik, sőt döntőleg foly be a kérdéses törvényjavaslatok sorsára. Ebből láthatjuk, hogy kormányunk korántsem állott silány bábul udvari pórázon; egyes tagjait a legfelsőbb akarat vagy a terrorismus gyeplői nem fegyelmezik oly öntudatlan gépies párttá, mely hatalomszóra egyszerre, egy irányban mozdulna, hatna; kényes állása s ehhez fűződött loyaltitása nem feszélyezi az országbirót, nyíltan ellene működni a királyi kíváncsolmnak. Szóval kormányférfiaink független urai voltak saját egyéni meggyőződésüknek, politikai elveiknek; s ezektől vezérelve, működtek egymás mellett a királyi propositiók érdekében, ha kell, egymással szemben a propositiók ellen.

A kormány működése a bécsi határozatok mellett.

Eszterházy s elvtársai a bécsi értekezlet után szigorú kötelmekül ismerék az ott magokéva tett pontozatok országgyűlési szentesítésére mindentelkövetni a törvény és a politikai erkölcs korláti közt. Buzgalmat, erélyt követelt tőlük e részben a nemzeti közérdek is. Bécsből hazatértök után urak, nemesség s polgárok, mint törvényhozási tényezők körében az udvar czélzait saját elvi s opporlunitási indokaik kíséretében közre-

bocsátva, azonnal kezdik vala tájékozni s alakítani a közvéleményt a trónöröklés behozatala s az ellenállási záradék eltörlése mellett. A követválasztásokat megelőzőleg országszerte társadalmi téren is izgatnak a fölvilágosítás, rábeszélés fegyverével. Mindazon közegeket, melyekre mint kormány s előkelő hazafiak befolyással lehetnek, utasítják, figyelmeztetik, hogy a királyi szándék érdekében kellő, törvény-engedte hatást kifejteni sehol el ne mulasztsszanak.

A nemzet állaspontja az
udvar- s a kormánygyal
szemben.

Népek, államok, bármi névleges vagy gyakorlati jogról kell lemondaniok, soha sem írják mosolygó arczczal, könnyű szívvvel alá a lemondási okmányt. E tekintetben a nemzetek s az egyének azonosak: mindketten nehezen, sajogva válnak meg nemcsak szerződési, de képzelt igényeiktől is; minden esetben irtóznak a jogfeladástól: vegyék bár hasznát a kérdéses jognak vagy se, előnyükre vagy hátrányukra szolgált legyen az; sőt még akkor is fáznak tőle, ha hosszú tapasztalat, kétségtelen példák világosan meggyőzik arról, hogy az eltörlendő jog további gyakorlata veszélybe dönt, megszűnése pedig jólétre vezet. Sokratesi nyugalommal hanyadik ember dobja el üres czime-rangját; noha e hitvány társadalmi előjog folyton anyagi sülyedését s előbb-utóbb bukását vonja maga után? — Mi magyarok nem annyira nemzeti büszkeségből, nem czimeres hiuságból, hanem alapos nemzeti féltékenységből ragaszkodánk folyton szívós kitartással államjogainkhoz. Tekintve a habsburg uralom multját, jellemét, bosszusan emlékezve a bécsi kormány jogfosztási szenvedélyére s e szenvedély áldozatira, legkevéssbbé se csodálkozhatunk, ha az udvar czélzatai (most már kormányunk programja) itt-ott tüzes ellenszenvre, makacs tiltakozásra lelnek a nemzetnél. Ne feledjük, hogy a kurucz idők fájó

emléke sok magyar kebelben táplált még méltó honfíbút s keserűséget, a protestantismus sebei meg mindig nyitvák, az „eretnekek“ lelkismereti jogai lenyűgözővék az 1681-ki országgyűlés határozatával. Tököli neve ép e miatt még mindig talál szórványosan gyúanyagot felső Magyarországon.

Nemzetünk nagy többségét azonban kedvező kedélyhangulatban éri a királyi meghívó. Az egész ország kisebb-nagyobb mérvben a legközelebbi korszakos események ellenállhatlan hatása alatt leledzett. Leopold roppant diadalmai, a főlzabadulás édes öröme, a német frigynek elvégre sikerdús eredménye jól hangolják nemzeti érzelmünket a dynastia iránt, s az osztrák szövetség iránt kissé megtompult politikai érzékünket újra kiköszörűlik. A török háboru vívmányai folytán a kormány rendkívüli erőfeszítése nélkül is hajlandó lón megérteni népünk a trónöröklés mellett szóló A követ-választások.

indokokat. Politikai érettség volt mindenha híres melléknevünk. E nagy címre egy évezreden át többnyire méltón viselte magát a nemzet többsége, 1687-ben is. Augustus hó 22-én kelt az országgyűlési meghívó, Oktober 18-án ülnek össze a rendek. E két hó alatt kellett, hogy elhatározza magát az ország királyválasztási joga s az ellenállási záradék föladására. És mi a közvélemény-alakulás akkori akadályai daczára ily rövid időn megfeleltünk a nehéz föladatnak, megfeleltünk becsülettel, nem hebehurgyán vagy önfeledten, de alaposan megfontolva, mit nyerünk, mit veszthetünk. Beláttunk a viszonyok méhébe, mely az udvar s az ország közt kitöreendő viszály esetére valószínűleg egy új török invasiót és uralmat szült volna. Nem gyámoltalan ágként, nem a hatalom erőszakos nyomására hajoltunk meg. Ha a királyválasztási jogot s az aranybulla záradékát fon-

tos nemzeti kincsnek tartjuk vala: nincs olyan csáb, vesztegetés, erőszak, terrorismus, nincs a pokolnak annyi sötét fegyvere, hogy lemondatta volna a nemzetet azokról. Akadhatott egy-két választási küzdőter, hol rajongó udvarpártiak, előkelő hivatalvadászok vagy szilaj kortesek, azok érdemhajhászataból, ezek vad szenvedélyből minden követ megmozgatnak, zsarnokoskodnak az ellenpárt leküzdése végett. A Tököliféle engesztelhetlen párttöredék (szélső baloldal) viszont nem marad adós, a hol erőre kaphat. Különben a rendes választási izgalmaikon, erőfeszítéseken túl minden feltűnőbb esély nélkül folynak le az országgyűlés előmozgalmai, a követválasztások és utasítások.

A követi utasítások. Kárpátoktól Adriáig szabadon, függetlenül, csupán a viszonyok természetes nyomása alatt nyilatkozik az ország akarata. Dunáninneni s dunántúli megyéink, szabad királyi városaink s Horvátország egyhangulag a kormány programja mellett utasítják követeket: fölhatalmazzák őket elfogadni hódolattal az elsőszülöttségi trónöröklést fiúi ágon, s kirekeszteni II. Endre király végzeménye 31-ik cikkelyéből ama záradékot, mely az ellenmondás és ellenállás szabadságáról szól, azon föltétel alatt egyébiránt, hogy a rendek és utódaik azonkép öszves közös ősi jogaik-, kiváltságaik-, szabadságaikban és törvényeikben a királyi kormány alatt mindenha lelkiismeretesen és csorbátlanul fentartassanak. Az északkeleti tizenhárom megye s Bihar tizennegyedikül nem iktatják ugyan utasításaikba a trónöröklési pontot: de azon általános megbizással, hogy követek az ország közjavát érdeklő kérdésekben a rendek többségéhez alkalmazkodjanak, hallgatólagos fölhatalmazványt adnak nekik, mellette szavazni. E látszólag határozatlan eljárás indoka korántsem abban rejlik, mintha

a nevezett megyék akár elvileg akár nemzeti bosszúból vonakodnának elfogadni a trónöröklést; mert hiszen követek, kiknek szabad kezet hagyott az utasítás, országgyűlésen egyhangulag a királyi propositiók mellett szavaznak. Más célzat lebegett az ő szemök előtt, midőn ily kétélű utasítást szerkesztének, mely az udvart s a katolikus rendeket azon kellemetlen lehetőségre is figyelmezteti, hogy a fejlődési akarat esetleg a nemzet hatalmas kisebbségének ellenmondásával találkozhatik. Egyrészt tüntetni akartak az udvar ellen némi visszatorlásul a sötét eperjesi vérnapokért; tüntetni a katolikus kormány ellen, hogy a mélyen megbántott lelkiismeretnek egy kis elégtételt szerezzenek a protestans hitszabadság eltiprásáért. Másrészt czélszerű parlamenti taktikának vélték az udvarral szemben, hogy követek ne legyenek az utasítás által már előre kötelezve a királyi propositiók mellett szavazni; mert szabad kézzel az országgyűlésen sokkal több erőt fejthetnek ki saját politikai céljaik érdekében, sokkal nagyobb hatással szólhatnak így a korona előtt: mi megszavazzuk a királyi előterjesztéseket azon föltét alatt, ha viszont ő felsége a protestantismust hajdani jogkörébe, teljes szabadságába visszahelyezi; a még mindig létező eperjesi vészbizottmányt végkép eltörli s működése minden következményét megsemmisíti; s ha egyáltalán szilárdul biztosítja jövőre a nemzeti jogokat.

Ama tizennégy megye utasításai egyszersmind hatalmas czáfolatot nyujtanak ama vád ellen, mintha a bécsi kormány az eperjesi vérpad-s Erdély megszállásával nemzeti közvéleményünket elfojtotta, szabad akaratunkat lenyűgözte volna; mert éppen felső Magyarország, Caraffa rémuralmának színtere, és Biharmegye, melyet az Erdélyt megszállva tartó lothringeni herezeg legközelebb elnémíthat s megüstö-

kölhet vala, — épen ezek nem teszik határozott kötelemmé követeknek a királyi törvényjavaslatok elfogadását.

A királyi trónbeszéd
(propositiók).

A császári kormány Eszterházyéktól a bécsi értekezleten szenvedett vereségéből mihamar felocsúdva, nem mulaszthatja el, némi silány bosszút venni a győzőkön. A királyi propositiók szerkesztése jó alkalmul kínálkozék erre; itt sikerül Kinskynek, erőszakos beavatkozással a nádort háttérbe szorítania, s a trónbeszéd indokolását a magyar kormány elveivel merő ellentétben szövegeznie. Leopold 1687-ki trónbeszédéből valóban czudarul kirínnak a bécsi körmök, a reactió lólába; s oly államokmánynyá torzítják azt, mely nem annyira a fedelmi akarat, mint inkább Kinskyék féktelen bosszuvágyát tárja elénk az alkotmányosság diadala ellen. Silány fércze hamis politikai tanok-, álokoskodásoknak és történelmi tévelyeknek, elég ügyetlen arra is, hogy melyeket az országgyűléstől várt engedékenység érdekében utólag minden áron lepleznie kellett volna, a bécsi értekezlet előtt táplált alkotmány-felforgató terveket is elárulja a nemzet előtt.

„Jogában állana ugyan Ő császári királyi felségének, — szól a trónbeszéd, — ezen ország számára, melyet anynyi nehéz munkával, veszélylyel, költséggel és az övéinek vérével, részint a lázadók, részint a törökök kezéből, csakugyan a vérszből visszaszerzett új törvényeket szabni, és a diadalmas fegyverek ereje által szerettek a háborujog alapján külön-külön magának és dicsőséges örököseinek fenntartani, s alkalmas és szelid törvények által kormányozni: mindamellet veleszületett kegyelmességéből akarja, hogy ezentúl is érvényességgel birjanak a régi törvények,

hogy a rendek szabadságai és kiváltságai, jogai és törvényei továbbá is csorba nélkül fentartassanak, s ezt a koronázandó új király (József) által hittelt is megerősíttetni s a mondott szerzeményeket is módjával ezen kedves országba ismét bekeblezni s azon egy törvénybe fűzni; feltéve mindazáltal, hogy előlegesen ki fogott igazíttatni, mi az I. Ferdinand által hajdanában letett esküformába Endre király 1222: 31. törvenyczikkelyének megtartásáról beiktatva találtatik; hogy továbbá az örökösödési jog a rendek méltányosnál méltányosabb nyilatkozata által teljesen helyreállíttatik s e végre alkotandó és a jelen országgyűlés felavatási végzeményébe iktatandó cikkely által mindörökre biztosíttatik.“ — Ki ne ismerne e sorokban nyomról nyomra a bécsi kormány bukott terveire? Az ikerség bővebb bizonyítása fölösleges.

A fegyverjog czá-
folata. Igaz ugyan hogy Leopold Magyarországot „annyi nehéz munkával, veszéllyel, költséggel és az övéinek vérével“ szerezte vissza a töröktől: de az ország munkájával, az ország veszélyével, az ország roppant költségével is, sőt nemzetünk vérével is, miként fentebb döntő számadatokkal kimutatni szerencsém volt. A németek és osztrákok kizárólagos érdemire alapított háboru- vagy fegyverjog tehát bécsi szempontból is teljesen alaptalan. Nemzeti jogainkkal pedig kiáltó ellentétben áll. Nem hivatkozunk ezek elévülhetlenségére, nem az I. Ferdinánddal kötött alapszerződés-, számos kétoldalu kötéseink- s alaptörvényeinkre; nem említjük annyi királyi eskü szentségét: csupán Leopoldnak alig három évvel később (1690 April 6.) az aldunai népekhez intézett kiáltványára utalunk, melyben maga a király czáfolja meg a trónbeszédben kiemelt háborujogot, midőn „Albaniát, Szerbiát,

Moesiát, Bolgár- és Illirországot, Maczedoniát, Raszeziát s egyéb tartományokat Magyarországtól függőknek s ezen tartományok népeit olyanoknak mondja, kik neki mint Magyarország királyának jogszerűleg jobbái, vagy törvény szerint jobbágyainak kellene lenniök.“! A magyar birodalom integritását min magunk soha nem terjesztők ki ily nagy körvonalokban, nem hangsúlyoztuk soha ily erősen. — Vajjon állott volna-e hát jogában ő császári királyi felségének ezen ország számára új törvényeket szabni, s a diadalmas fegyverek által visszaszerzett országrészeket a háborújog alapján külön-külön magának és dicsőséges örökösinek fentartva, alkalmas és szelid törvények által kormányozni? Vajjon a király által idegen népek előtt fenjen hirdetett tannak nem kigúnyolása-e a trónbeszéd azon pontja, mely „előleges föltételhez köti a szerzemények bekebelezését s azon egy törvénybe fűzését“? Kérdezzétek ama reactionarius iskolát, mely még napjainkban is kétségbe merte vonni a magyar korona föltétlen, kizárólagos jogát a határőrvidékhez.

A trónöröklési jog. A trónöröklési jogot továbbá így indokolja a királyi előterjesztvény: „e jog a dicsőséges austriai házat ünnepélyes alkupontok és szerződések erejénél fogva illeti, melyet, — ámbár tetteleg és ugyanezen austriai ház egymást követő elsőszülött fejedelmeinek szakadatlan sora által csorbíthatlan gyakoroltatott, — mégis az idő rozsdája miatt s némi mozgalmak alkalmával, e század elején a gonoszok sérelmes magyarázatai színre megingadoztattak és kétségbe vontak.“ — Mily subjectiv, mily dynasticus felfogás! Nincs olyan osztrák államtudós vagy levéltárnok, ki azt az ismeretlen szerződést vagy alkupontot föl tudná mutatni, melynek jogerejénél fogva 1687 előtt örökös lett volna

a dicsőséges ház. Nem az idő rozsdája pusztítá el a képzelt trónöröklési igényt: hanem nemzetünk szabad királyválasztási joga szorítá háttérbe, melyről semmiféle alkupontban le nem mondánk, s melyet, „a gonoszok sérelmes magyarázatai színre megingadoztatták és kétségbe vonták legyen bár,” folyton fentarta a nemzet, sőt a Habsburg ház egymást követő fejedelminek szakadatlan megválasztásával tette, csorbíthatatlanul gyakorolt is. Hiszen maga Leopold is e szabad választási jog alapján lépett 1655-ben a királyi trónra. Aztán mily eszélytelen, mily szembeszökő ellenmondás, ép akkor bizonyíthatni a trónöröklési jogot, midőn arra kéri a nemzetet: mondana le szabad királyválasztási jogáról.

Az arany bulla ellenállási záradéka. Végül az aranybulla zárpontját követő közérvekkel támadja meg a trónbeszéd: „isten és emberi törvényekkel ellenkezik; utat nyit ugyanis a hazafiaknak, hogy királyuknak ellen lehessen állniok, és mindennemű gonoszságokat szabadosan elkövetniök; mi számos évek tapasztalatai szerint annyi belmozgalmat, annyi külháborút szült, s mi több, Isten haragját felkeltötte, és az összes országot már-már sírjához s végveszélyéhez sodorta...” — Ha a törvénytelen osztrák beavatkozás és kényuralom ellen sorolják vala föl ezen indokokat a bécsi urak: soha senki ellenmondásával nem találkoznak. Korántsem az ellenállási záradék, hanem az absolutismus, ez az, mi „felkelté Isten haragját s az összes országot már-már sírjához és végveszélyéhez sodorta.” Bocskay, Bethlen, Rákóczy s a kuruczok nem igen az aranybullából böngésztek volt igazolványt fölkelésük zászlajára: az ellenállási záradék nélkül is ép úgy fegyvert ragadtak, s föltétlen joggal ragadhattak volna, mint tették a mellett. Aztán

1687-ben megsemmisítők ama záradékot: mégis im! néhány év múlva Rákóczy Ferencz nemzetével együtt újra fölkelni kényszerült; mert élt, hatott ám folyton a forradalmak létoka, az absolutismus, és jogos „utat nyit a hazafiaknak, hogy királyuknak ellenállhassanak.“ Történelmi hűséggel, objectiv felfogással tehát nem dicsekedhetik a trónbeszéd, midőn annyi belmozgalom- és külháborúért aranybullánk 31-ik szakaszára hárít minden felelősséget.

Pártviszonyok az országgyűlésen.

Lássuk most a nemzet képviselőinek, az országos rendeknek politikáját s magatartását szemben az udvar álláspontjával. Országgyűlésünk alsóháza a megyék, szabad királyi városok s a távollevő urak követeiből állott, kik mellett még Horvátország, másodrendű főpapjaink, az ítélőmesterek s királyi táblánk ülnökei foglaltak helyet. Felső táblán ott ültek az ország zászlósbírói, bárói s a püspökök, aztán a főispánok és királyi tanácsosok; a nagy születés ekkor még nem volt törvényhozó. — A vallási pártszínezet mellett, melynek érdekességét s feltűnő körvonalait még nem mosá el az idők vihára, más kiválóbb pártalakulást alig látunk az 1687-ki országgyűlésen. A törvényhozó testület említett elemei közt már külön eredetüknél fogva is képződnek ugyan pártok: de ezek egy politikai célnál mind egyesülnek; mert egyhangúlag mind megszavazzák a trónöröklést. Csupán indokaikra s az eszközökre nézve térnek el egymástól; köztük csupán az udvar iránti gyöngébb vagy erősebb hajlam, ebből folyólag kisebb-nagyobb készség a királyi propositiók elfogadására vagy némi törvénysszövegezési módoszatok képeznek válaszfalat. Ily másodrangu, külsőleges szempontok alapján támadt pártok közt biztos határvonalat vonni, alkatelemeiket pon-

tosan osztályozni s az eltérő pártnézeteket szabatosan megjelölni rendkívül nehéz; történeti adataink ily részletekben nagyon hiányosak; aztán a különböző apró egyéni s politikai indokok tarka vegyülete számos szintelen árnyalatot teremtet vala: az egész országgyűlés végre mégis egyetlen párttá olvad össze szavazatában.

A kormánypárt. Mindazáltal tüntessük elő lehetőleg a pártviszonyokat. A kormánypártot a nádor s az esztergomi érsek vezérlete alatt első sorban főpapjaink, a világi urak kisebbsége s királyi táblánk alkotják; melléjük a dunán-immeni s dunántúli megyék, a szabad királyi városok és Horvátország követei sorakoznak. E párt minden eleme találkozik egy főpontban: t. i. minnyájan már eleve habozás nélkül s nyíltan magokévé téve a kormány programját. De eltérő indokaik s föltételeik két árnyalatot alkotnak a párton

Az udvari párt. belől. A kisebbségnek, — mely Orbán István királyi személynök s egyszersmind alsóházi elnök körül csoportosúlva, főpapjaink nagy részén, a királyi tábla ülnökei s a városi követeken kívül néhány főurat és megyei követet ölel magába, — méltán adhatunk udvari párt nevezetet; mert ezek föltétlenül, főleg loyalis odaadás- és hálából a dynastia iránt fogadják el a királyi előterjesztéseket. „Ha őseink I. Lajos iránti hálából leányát, Máriát választották királyokul: miért ne koronázhatnók mi most I. Leopold érdeminek tekintetéből elsőszülöttét, József főherceget örökös királylyá?” — mondja a clerus szavazatát indokolva, Piber László, az esztergami káptalan követe. Sőt az udvar kedvében járandók, többen közülök egész szenvedélylyel korábbi törvényeinken alapuló jogul vitatják a trónöröklést. A királyi személynök elnöki megnyitójában, nem áthatja ily nyilatkozattal hamisítani meg történelmün-

ket: „vegyük gondolóra, hogy a felséges austriai ház kétségkívül örökségképen birja Magyarországot; mert hiszen I. Ferdinánd koronázásakor önként beleegyezett a nemzet az uralkodó ház öröködésébe.“ (?) Jellemző vonása továbbá az udvari pártnak ama politikai könnyelműség, mely régi jogok feladásakor újabb alkotmánybiztosítékok szerzésével mit se törődik. Fontolgatás, alku s minden föltétel nélkül törül el királyválasztást, ellenállási záradékot; még csak arra is röstelli kérni a királyt, hogy orvosolja az ország kiáltó sérelmeit, s biztosítaná jövőre jogait. Udvari jellemét azzal tetőzi be, hogy az ellenpártot elnémitandó, szükség esetén erőszakos eszközöktől se riad vissza; a pressio minden nemét kész kizsákmányolni, csak hogy az udvar akaratát érvényesíthesse. A párt feje, Orbán István személynök nem egyszer árulja el elnöki székén sugalmazott szerepét; nyíltan hirdeti a ház előtt, hogy „őt a felségtől vett utasítása azonképen kötelezi, mint a hatósági követet a magáé.

A kormánypárt többsége.

A kormánypárt többsége, melyet conservatív pártnak nevezhetnénk, sokkal függetlenebb elemekből állott. Nem annyira a dynastia iránti hálából, mint magasabb politikai tekintetekből fogadja el a királyi propositiókat. Nem kicsinyli ugyan a bécsi udvarnak fölszabadításunk körül szerzett érdemeit: de főleg azon alkotmánytani elvek-s Magyarország nemzetközi viszonyaiból merített érvekkel indokolja szavazatát, melyeket a pártvezérek, Eszterházy és Széchenyi tüzetesen kifejtének a rendek előtt. Azon opportunitási szempontot istekintetbe veszi, hogy egy oldalról a bécsi reactio háttérbe szorított tervei, más részről a török háboru a korona és nemzet szoros egyetértését követelik. Szóval e pártárnyalat nem udvari kegyekre, hanem szilárd objectiv alapokra fekteti poli-

tikáját. Nem Bécs óhajai, de a nemzeti érdek követelményei bírnak döntő súlylyal ítélete mérlegében. Ép azért nem föltétlenül szavazza meg a királyi propositiókat: hanem nemzeti jogaink biztosítása, sérelmink orvoslata mellett.

Az ellenzék. A kormánypárttal mint többséggel szemben, vagy inkább a kormánypárt többsége mellett ellenzékünk, a radicalis párt állott, mint kisebbség, két árnyalatával. Szirmay István országbirói ítélőnesternek alsóházi s Draskovics Miklós országbirónak felsőházi vezérlete alatt a tizenhárom északkeleti megye s Bihar követeit meg a világi urak többségét öleli magába. E pártot minden irányban önálló vagy legalább erkölcsi függetlenségre vergődött elemek alkotják; a „tizenhárom megye“ multját nemzeti küzdelmek babérai, politikai győzelmek dicsfénye folyván körül, képviselői joggal vallják magokat a nemzeti radicalismus bajnokinak. Ne feledjük, hogy az ellenzék kezét utasítások se kötik vala. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a tárgyalások kezdetén némi aggály-, sőt vonakodással fogadja a

A balközép. királyi előterjesztéseket. A párt főzöme, — új parlamentaris szótárból balközépnek keresztelhetjük, — elvi indokokkal nem harczol ugyan a királyválasztási jog s az ellenállási záradék mellett, sőt az államtársadalom alapérdekeivel összeférhetleneknek tartja: mégis mint nemzeti jogokat, kissé sajnálja föladni azokat. Ellenzéki tüntetésének különben semmi más bensőbb oka nem volt, minthogy alku közben engedménye díjjául az alkotmány szigorú biztosítását s a vallásszabadság visszaállítását követelhesse s kivivhassa.

A szélső baloldal. Az ellenzék szélső töredékét néhány engesztelhetlen Tökölipárti vagy a reactió táborából átcsapott megyei követ, egypár szilajabb főúr s maga az ország-

biró alkotják. Parányi keretben mily tarka-barka vegyület. Szeszélyes zagyvaléka a legellentétesebb politikai színeknek; valódi kaleidoskop, melynek minden alakja kirívólag elüt egymástól: mégis egy ugyanazon háttéren belől kell találkozniok. E szélső baloldalnak minden egyes tagja külön önálló párttá képes alakulni; annyira eltérő eredete s rugói, oly sajátos eszméi s czélzatai vannak mindegyiknek. Ezt féktelen becs- vagy bosszuvágy s feltűnési viszketeg, amaszt szenvedélyesen túlzó, de benső meggyőződés ragadja; az egyiket idült megszokás, régi erkölcsök s az örök ellenzéki-ség csábító ingere: a másikat zord reactionarius bűnök bá-nata, nemzetellenes vétkek, hazafi-átkok népszerű kiheverése vezeti; ennek német nem kell királyul sem választva, sem örö-kösödve semmi áron: amaz kénytelen megválasztaná a Habs-burgot, de a trónöröklésbe már nem egyezhet belé; míg a harmadik nem bánja, ha trónörököl is a dynastia: ámde ő kedve szerint választhasson fejedelmet a főhercezek-, miként hajdan az Árpádok közül. Amiben minnyájan meg-egyeznek, sa mi egy párttá tömöríti őket: az, hogy eleinte semmi szín alatt sem akarják elfogadni a királyi propositiókat; határozott elvi kifogásokkal harcznak a trónöröklés ellen; lobogó lelkesedéssel védik a nemzet királyválasztási s ellen-állási jogát; mert attól tartottak Draskovics szerint, hogy „szabadítékait csak választó alapon nyugvó királyság biz-tosítja a nemességnek, s az örökös elvének kimondása kivált az urak, mint főfőválasztók befolyását a közügyekre nem semmisíti ugyan meg, de tetemesen csökkenti, s a bécsi kormány bitorolt befolyását szilárdítani fogja.“ — Téves nézet, melyet az elmélet, gyakorlat egyaránt megezáfolt. Jellemző árnyat vet szélsőinkre amafatalis körülmény, hogy Megyeri Gábor, sárosi követ, ki véres szájjal szavazó tag-

ja volt az eperjesi vésztörvénytörvényszéknek, ő is sorukban díszszeg.

A nagy nemzeti párt. Az előadottak nyomán még egy más, igen tetszős pártalakulást is képzelhetünk: középen a kormánypárt többségéből s a balközépből álló nagy nemzeti párt, mely nemzeti jogaink biztosítása mellett —, jobbszáron az udvari párt, mely föltétlenül fogadja el —, balszáron a szélsők, kik semmi áron sem fogadják el a királyi indítványokat.

Igy állnak vala a pártok nem annyira egymás ellen, mint egymás mellett az 1687-ki országgyűlésen. A kormánypárt tekintélyes többségben volt az alsó, kisebbségben a felső táblán. De ha a szőnyegen forgó államjogi kérdésekben e párthoz tudjuk az ellenzék azon legnagyobb részét is, mely a kormány programját némi vita után bizonyos föltételek mellett elfogadni késznek nyilatkozik: akkor Eszterházyékat egy valóban törpe kisebbséggel, számba alig vehető töredékkel látjuk szemben.

Az udvar pressiója a
rendekre.

Miután a királyválasztási jog s az ellenállási záradék eltörlése a balközép politikai elveibe sem ütközék: az udvar kíváncsi bizonynyal nem találtak oly ellenzéki akadályokra, melyeknek leküzdése végett szükségkép erkölestelen pressióhoz, erőszakhoz kellett volna folyamodnia a kormánynak. A balközép, — mint említők, — első pillanatban csupa taktikából látszólagos ellenszenvvel fogadá a királyi indítványokat. Ez az udvar fejében nagy szeget üt; mert a trónöröklés közjogi szentesítésére az összes rendek, az egész nemzet egyhangu szavazatát óhajtá, nehogy egy tiltakozó pártnak valaha eszébe jusson, e kérdést újra felbolygatva, kétséget támasztani az öröködési elv szilárd jogosultsága iránt; a dynastia

félt, hogy a „tizenhárom“ vezérmegye ellenszavazata folyton égő parázs lesz az öröklött trón alatt. A miatt is boszszankodik vala Leopold s vele Pozsonyban időző környezete, hogy ellenzékünk kedvezőtlen hangulata ragályként kezd átterjedni a kormánypártra; s itt-ott rideg közönyt, kétkedő aggályt szül a királyi propositiók iránt a többség táborában is. A balközép mellékezelzataiba avatott jól tudhatta, hova vág e pillanatnyi ellenzés, miért tűntetnek három-négy napig a szőnyegen forgó nemzeti jogok mellett. De az udvar remegve, hogy érdekeit a rendek silány többséggel karolják föl vagy éppen elejtik: jónak látja az erkölcsi erőszak kényszerítő fegyveréhez nyúlni. Orbán István alsóházi elnököt kötelezőleg utasítja, hogy az ellenzék elnémitására mindent kövessen el, mi csak hatalmában áll, merítsen ki minden elnöki fogást; hasson, fenyegetsen, ha kell, terrorizáljon. A személynök, egyszersmind az udvari párt vezére, hűn igyekszik megfelelni e legfelsőbb utasításnak. Mindjárt az első országos ülésen riasztó fenyegetéssel förmed rá a Szathmármegyei követekre, kik a még be nem czikkelyezett Szathmár királyi város ülési és szavazatjoga ellen kelnek ki. „Kár az ellen agyarkodni, — szóla, — mit a Felség helyesnek talál Nekem kötelességemmé tették, ilyes fecsegők neveit följegyezni s följelenteni.“ De a követek azért csak tovább fecsegnék, sőt távozni készülnek az ülésből, élénken tiltakozandók a szabad szó elnyomása ellen. S elnök úr egy mentő nyilatkozattal a parlamenti illem korláta közé kénytelen visszavonulni. Majd később az ifju közönséget tiltja ki az ülésekből, nehogy ez a koránál fogva szabadelvű elem az ellenzék mellett tűntessen. Midőn a rendek a királyi propositiók tárgyalását, a felső házzal együttesen határozandók, halasztani kívánnák: eme

rejtélyes, ijesztő szavakkal sürgeti őket a propositiók mielőbbi elfogadására: „Nagyságtok s kegyelmetek nem tudják, mit én talán harmadmagammal tudok az udvarszándékaról, ha ellenállunk.“ Nem kevesebbet mond ez, — jól értették a rendek, — mint hogy a felség, ha szükség, az országgyűlés akarata ellenére, sőt az alkotmány felfüggesztésével is kész akaratát érvényesíteni. Maga Leopold sem ártallja súlyos királyi tekintélyét mérlegbe vetni, midőn a trónöröklés ellen küzdő országbirótól indulatos fönséggel azt kérdi: „Egyedül te vagy tehát, ki fiamat örökös királyul nem akarod elismerni?“ — A „Histoire des revolutions de Hongrie“ nagynevű szerzője a bécsi kormány tagjainak is szerepet oszt az erőszakolás sötét játékában. Említi ugyanis, hogy a ministerek egyike oly iratot csúsztatott Draskovics kezébe, melynek vérlázító tartalma miatt ez szélhűdve rögtön szörnyet halt. Ezt az adatot azonban teljesen hitelre nem méltathatjuk; mert az említett halálok nyomára másutt sehol sem akadunk; Szalaynk is valószínűtlennek tartja.

Az udvar tehát — történeti tény — nyomást gyakorolt a rendekre, megbocsáthatlan hatalmi kényszerrel lépett föl országgyűlésünk ellen. A politikai erkölcs tan törvényei szigoruan elítélik érte.

A rendeket törvényhozási tisztökben nem az udvari preszió vezérli.

Pedig a királynak semmiféle erőszakra se volt szüksége; mert országgyűlésünk, föltéve, hogy az alkotmány biztosíttatik, minden kényszer nélkül, önszántából szavazandja meg a trónöröklést. Nem tudjuk, vajjon még másfajta fegyvereit a pressziónak nem alkalmazták-e felülről? Történeti adatot nem találhatunk rá, s az 1687-ki országgyűlés vádlói se képesek bizonyítani. Annyi azonban elvitázhatlan, minden kétséget

kizár, hogy az 1687-ki rendek közjogi elveit s törvényhozó működését nem bécsi pressió, nem Orbán István elnöki fogásai, nem is Leopold dorgáló szavai vezérlék. Akadt legyen bár néhány törvényhozó, ki az udvari intés miatt nem malt el s vonult vissza gyáván háttérbe politikai meggyőződésével; találkozott volna bár, — mit nem hiszünk, mert nem bizonyíthatunk, -- egy-két gaz honfiszöpredék, ki elveit hivatalért vagy Judásként pénzért megtagadni nem iszonyodék: a nemzet sorsa fölött nagy többségben mégis oly becsületes emberek döntöttek, a fenforgó közjogi kérdés megoldása túlnyomólag oly rendektől függött, kik saját jobb meggyőződésük tántoríthatlan urai, alkotmányunk megvesztegethetlen biztosai voltak.

A törvényhozó testületek történelméből vett példákön indulva, tegyük fel, hogy a rendek egy részét csakugyan magán szempontok, önző egyéni érdekek vezették nemzeti kötelemük teljesítésében; engedjük meg, némelyek rút haszonlesésből pártolták a királyi javaslatokat, mások szinte személyes érdekből harczoltak ellene: ezen önző pártfelek közepette mégis sokan valának olyanok az alsó, felső táblán, kik egyedül a haza szent javát, a nemzeti közczélt lebegteték mindenha szemök előtt. Az önérdek hivei vitázhatnak ugyan a királyi javaslatok mellett és ellen: de magokban nem végezhetnek ám; számbeli s erkölcsi túlsúlyánál fogva a közjó önzetlen pártja hivatott döntő súlyt vetni az országos akarat mérlegébe. Ha ez fölkarolja a királyi javaslatokat: törvényt nyé válnak azok; de ha ellenök szavaz: meg kell vala bukniok. A nemzeti közérdek-vezérelte rendek most a trónöröklés s az ellenállási záradék eltörlésemellett szavaztak; természetesen az önzők azon részének akaratát is diadalra juttatják, mely mindig s minden áron az udvart

támogatta: de szintoly természetes, hogy mégis az ország közakarata érvényesült. Az egyéni érdekek önzését soha sem sikerült, s míg az ember ember marad, sohasem sikerülend kiszorítani a törvényhozás szentélyéből. Népek szerencséjére azonban ott ül hatalmas ellensúlyul a közjónak élő önzetlenség is, mely elnyomja a közérdeket kockáztató magán érdekek hadát, vagy olykor az önzők azon egyéni céljait segíti diadalra, melyek esetleg az állam érdekivel egybehangzanak.

Immár fölösleges bizonyítanom, hogy a mely tényezők a követválasztások alkalmával semmi nyomasztó befolyást se gyakoroltak nemzeti közvéleményünkre, t. i. az eperjesi hóhérbizottság s Erdély megszállása, az országgyűlésre sem hatnak kényszerítőleg.

A trónöröklés s az ellenállási záradék kérdésében mely indokok vezérelték tehát az országos rendeket, illetőleg azon döntő többséget, mely törvényhozási működésében egyedül a magyar állam közjavát tartotta szem előtt? Helylyelközzel már nagy részét érintém e vezéreszméknek. Most egy teljes csoportozattá állítom össze mind.

A trónöröklés meg-
szavazásának in-
dokai.

Első sorban azon igazán emelkedett színvonalon álló érvsorozatra hivatkozom, melyet kormányunk a felső táblán kifejtett; kiindulási pontul ez szolgált honatyáinknak. A trónöröklést általános államtársadalmi szempontból a monarchikus kormány sokkal üdvösebb alakzatának tartják, mint a szabad királyválasztást, „nem annyira az uralkodó ház iránti kegyelet-, mint szeretetből hazájok iránt, melyet a választó országgyűléseken nyilvánulni szokott pártoskodás és ármányok időről időre örvény széléhez sodornának.” A királyválasztási szédelgés mindenütt a legszilajabb politikai

szenvedély volt: kárhozatos párttusák, öldöklő polgárharcok színterévé aljasítá az államokat; minden zug, minden talpalatnyi föld fájón vonaglott át e küzdelmek kínjaitól; családi békét, honpolgári boldogságot, népjólétet irgalmatlanul összedúlt, a nélkül, hogy e romokon zokogó kebelnek a politikai szabadságot biztosította volna kárpótló vigaszul. „Európa legvirágzóbb államait született királyok kormányozzák; többen önként mondtak le választási jogukról;“ nemzetünk a vezérek óta hódol eszélyesen a trónöröklési elvnek; Árpádjaink törvényes örökösei voltak a magyar koronának; sőt a vegyes, majd a Habsburgházból eredt királyok uralma alatt is tényleg ez az elv vonul végig koronánk történelmén. Mivel pedig a trónöröklés azon neme, mely az öröklő dynastia tagjai közül szabad választást enged a nemzetnek, a választási rendszer minden árnyoldalát magával hordja annak előnyei nélkül; mivel ily félrendszerű bály az Árpádkor tanúsága szerint „nem veszi elejét a pártoskodásoknak; holott az örököségi elv behozatala éppen azok megszüntetését czélozza:“ az elsőszülöttségi trónöröklés minden esetre a legczélszerűbb.

Most már azon speciális kérdés merül fel: vajjon a Habsburg házat felruházzák-e trónöröklési joggal? A magyar állam jövőjére czélszerű, szükséges-e közte s e dynastia közt beláthatlan időkre állandósítani a másfél százados közjogi kapcsolatot? — „Van-e fejedelmi ház Európában, kitől nagyobb jótéteményeket nyert volna az ország, van-e, kitől ezentúl is bokrosabban várhatnók, remélhetnók a jót? Másfél század óta alig van erősségünk, melyet fegyveres pénzével vissza nem szerzett a pogánytól. A jelen hadjárat alatt az ország felét nyerte meg koronáuknak. Leopold, ha nem mondhatná is magát Anna királyné (II. Lajos test-

vére) ivadékanak: mégis kiérdemelte magának s utódinak a koronát. Ez a fejdelem és nemzet, az atya és gyermekek közös kötelékivel egybefűzve, idegenek előtt tisztelet, ellenség szemében rémület tárgyai.“ — Így nyilatkoznak vala kormányférfiaink az országgyűlés előtt.

A nemzet képviselői igen jól tudták, hogy azon mély politikai indokok, azon nemzetközi viszonyok melyek 1526 után I. Ferdinánd trónra emeltét s a habsburg uralom szakadatlan föntartását igazolták volt, 1687-ben sem enyésztek el; sőt újabb tényezőkkel szaporodtak. A törököt egész az al-Dunáig veték ugyan vissza Károly herczeg diadalmai: de Nándorfelhérvár s a temesi bánság több erdélyi erőddel még mindig pogány kézen van; Erdélyt megszállták hadaink: de még nem csatolták vissza magyar koronánkhoz; a megalázott török s a bujdosó Tököli, messze üzve szivökből a lemondás árnyát, bosszuittasan szervezkednek a határon, hogy körömszakadtig, utolsó csöpp vérig küzdjenek bukott birodalomért, bukott dicsőségért. Szóval csak derekán voltunk a fölszabadítási műnek: fele még hátra van; a harcztot a török uralom végleges megtörésével kell bekoronáznunk. Magyarország e nagy munkára s a bevégzett mű biztosítására egymaga képtelen; ki halálos sebeit kénytelen hegeszteni: bizon nem állhat őrt harcziás hévvel a fenyegetett határon. — Aztán, — ne feledjük, — a slavismus, melyet Svatopluk alatt szétrobbantottunk, majd cseh Ottokár s harmadízben Wladisláv alatt diadalmasan leküzdtünk, Oroszország nagyhatalmi fejlődése s a török uralom hanyatlása folytán némi lendületet nyer s délen üti föl fejét újra. E désláv mozgalom, — melyet művem utolsó fejezetében tüzetesen tárgyalok, — nem tör ugyan zajongó hullámokban ki s áramlata mihamar csöndes tükörré apad

de slávegységi eszméket is vet fölszínre, melyek az orosz udvar dajkálása mellett idővel még majd veszélyesebbé nővik ki magokat. A minket köröskörül hurkoló sláv gyűrűzet egykoron fenyegetőbbé, szorítóbbá válik; mert foglaló kapcsát ezentúl nem a gyöngé Csehország, hanem az orosz birodalom képezendi, mely a Romanowok hatalmas pálczája alatt óriás európai izmosulásnak indulván, ifju életerőivel átvillanyozza időnként a különben tehetetlen sláv kört.

Szövetségre volt szükségünk; a török s a vajúdó slavismus ellen ép oly erős, mint biztos, állandó szövetségre volt nélkülözhetlen szüksége a magyar nemzetnek. Ilyen frigyesünk semmi áron se lehetett más valaki nekünk, mint Austria s a német birodalom.

Kik hajdan a lengyel-magyar confoederatio eszméjén édes vágygyal csüngtek, s kik napjainkban is szívesen emlegetik azt, azon kedélypolitikusok nem méltatják figyelemre, hogy a lengyel állam a tizenhetedik század derekán nem volt többé virágjában; ha egy évhez hasonlítjuk életét: nyarát, kies őszét is elérte már; a késő, pusztuló ősszel küzde, hogy rövid idő múlva az enyészet iszonyu telébe forduljon. Évről évre roskad, hanyatlik ez a fényes nemzet; társadalma a pártoskodás emésztő kórjától elsenyved; külhatalma s államterülete a rohadt belső alap miatt szemlátomást összeesik. Nem bírja többé védeni magát a török és orosz rohamok ellen; nem képes kijátszani a küldvaroknak állami léte ellen irányzott fondorlatait. Hatalmas frigyesünk nem lehetett tehát Lengyelország nekünk erőtleneknek; mert ő is gyöngé volt. De biztos, állandó támaszára se számíhattunk; mert két gyöngé félből álló szövetségünk, melynek északról az orosz, keletről a német, délről a török leendettek ellenei, mihamar szétmállott volna a

felbontására törekvő külerőszak alatt. Végül az érdekközösséget, mi egy állandó szövetségi viszonynak első feltétele, rendkívül zavarják, sőt lehetetlenné teszik vala Lengyelország északi érdekei, melyek őt az orosz és a skandináv birodalommal, sőt Brandenburggal is rengeteg bonyodalmakba kuszálták.

A lengyelen kívül más új szövetségi eszme szóba sem jöhet.

Mellőzve, hogy a dynastia császári erejével bizonyosan megmaraszt vala bennünket, ha mi netán czélszerűnek látjuk is elszakadni tőle, Magyarországnak csak Austria mindig és mindig csak Austria meg a német birodalom lehetett egyedüli, állandó és hatalmas frigyese. A magyar és a német nemzet érdekei „indivisibiliter et inseparabiliter“ egy ugyanazok voltak szemben a mahomedanismus- és slavismussal. Az európai küludvarok, a törököt és francziát letudva, örömmel üdvözlik Magyarország fölszabadultát, s elfogadják e tény logikai következményét, t. i. a Habsburg ház trónöröklésével szinte örökösített magyar-német szövetséget.

Im! ezek a nagy horderejű indokok támogatják a Habsburg dynastia öröködését.

Az aranybul'a ellen-
állási záradéka s a
záradék eltörlésének
indokai.

Szóljunk most az ellenállási záradék-
ról. „Ha pedig mi vagy utódaink valame-
lyike bármikor véteni akarnánk ezen ren-
deletünk (az aranybulla) ellen: szabadságukban álljon mind
a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek
összesen és egyenkint jelenleg, jövőben és jövőendőben, ne-
künk és utódainknak minden hűtlenségi vétek nélkül ellen-
állniok s ellenmondaniok örökre,“ — így szól híres zára-

déka az 1222-ki alkotmánylevélnek. Az aranybulla kétoldalu közjogi szerződés a nemzet és fejedelme közt. Ez biztosítja az ország alkotmányát s az állampolgárok törvényes jogait: amaz hűséget s engedelmességet fogad a királynak és utódinak. Végire egy gordiusi csombókot kötöttek, mely csak karddal volt kettévágható: de ha te fejdelem az alkotmányt vagy a törvény bármely pontját megsértenéd: a nemzet, vagy ha tetszik neki, akármelyik nemes fölmondhatja a hűséget neked, s fegyvert ragadhat ellened.

Nem vitatjuk e roppant tág forradalmi szabadság történeti becsét. A meráni jogtiprás miatt fellázadt honfibú s méltó keserűség túláramlata volt minden esetre. Elméletileg meg nem állhat; az államtársadalom alapelveibe ütközik mindenhol s minden időben; és semmi gyakorlati becse nincs. A kétoldalu magánjogi szerződések természetében áll, s ép azért észszerűleg kiköthetjük bennök, hogy az egyik fél szerződésszegése a másik felet is feloldja a szerződési kötély alól. Adok ha adsz, teszek ha teszel. Ezt az elvet közjogi szerződésekre alkalmazni képtelenség. A közjogi szerződések törvények: s vajjon az egyik fél törvényszegése fölmentheti-e a másikat a törvény teljesítése alól? Ha a fejdelem jogot sért: fölhatalmazott-e engem alattvalót arra, hogy szinte jogtipró legyek? Vagy viszont ha a nép lép túl a törvény korlátin, ad-e kiváltságot uralkodójának az alkotmány lerontására? Királyok sem istenek, nemzetek is hibázhatnak: mindketten sérthetnek törvényt. S ha valahány ily esetben a magánjogi szerződések elvét alkalmaznók: örökre lehetetlenné tennénk minden államéletet s kormányzatot; egy percze se biztosíthatnók a törvény s alkotmány uralmát.

Távolról sem akarom én a népforradalmak jogosultsá-

gát kétségbe vonni. Népekkel velök született, elvitázhatlan, szükséges jog a forradalom. A világtársadalom fejlődésében ép oly nélkülözhetlen tényező ez: a mily jótékonyak a vulcanicus lázadások a természetvilág fokozatos képződésénél. De a forradalmi jog gyakorlata csak akkor jogosult, ha czélszerű is egyszersmind, ha t. i. valamely elkerülhetlen állami vagy társadalmi szükség s a politikai eszély parancsolják. E politikai categoricus imperativus esetei azonban oly számosak és elütők, hogy azokat közjogilag codificálni képtelenség. Sokszor szükséges a forradalom, mert a fejdelem vagy a kormány megszegi a törvényt: máskor pedig épen azért szükséges, mivel meg nem szegi, hanem makacsul megtartja azt, midőn például vészes időkben a törvény korlátain túl kivételes viszonyok által reá rótt magasabb kötelmét nem teljesíti, vagy régi törvényekhez kónokul ragaszkodva, utját állja korszerű reformoknak. Gyakran czélszerű a forradalom, ha csak egyetlen egy törvénysértés vagy egy se követtetett el; mert több célba vett jogtalanságot előz meg, s olykor egy a népjogok ellen intézendő általános merényletet fojt el csirájában; czélszerű továbbá, mert sikere kellő tényezők mellett s kedvező viszonyok folytán biztos. Mig ellenben van rá eset, hogy halmaz jogsérelem se igazolja a forradalmat; mert kedvezőtlen körülmények semmi józan reményt sem nyújtanak diadalához; a vereség pedig csak gyorsítaná vagy súlyosbítaná az alkotmány bukását. Ugyan ha törvényszegésre veteműl is a fejdelem, — mely higgadt nép tűzne babért azon államférfiu fejére, ki a bukás biztos tudatával vakon, esztelenül forradalomra lázítja, hanyathomlok vérpadra viszi nemzetét? Ki dicsőítené azt az állapotot, midőn sok ártatlan, rászedett rajongó elhull ugyan a véresszáju politika áldozatja-

ként: de vérök nem a szabadság kovásza, hanem a zsarnokság biztosabb fölépüléséhez szolgál vakolatul?

Gyakorlati értékkel sem igen dicsekedhetett az ellenállási záradék. Őseink korántsem azért keltek föl mindannyiszor, mert irott joguk volt hozzá; nem is keltek föl mindig valahányszor törvényszegést láttak. De fölkeltek azért, mivel a közérdek parancsolta; fölkeltek akkor, mikor a politikai eszély czélszerű eszközül ajánlá a fegyvert; s ilyenkor az ellenállási záradék nélkül is jogosan nyúlhattak vala fegyverhez: miként fölláztak a zsarnokság ellen azok a népek, kiknek nem volt irott forradalmi törvényük, s miként mi ellenállási záradékunk eltörlése után is teljes joggal hadat üzenünk Bécsnek. Az ellenállási záradékkal korántsem adtuk föl magát az ellenállási jogot. A királyválasztási jog s az ellenállási záradék megszűnte után egy csöppel se lett gyöngébb Magyarország alkotmánya, egy csöppel se lett gyöngébb a nemzet jogai védelmére, mint az előtt.

A királyi proposíciók elfogadása oportunitási szempontból.

Végül egy a közvetlen helyzetből merített oportunitási indokot kell megemlítenünk, mely a rendeket szinte a királyi proposíciók elfogadására készíti vala. A török háboru további sikere, fölszabadításunk befejezése főleg az udvar és a nemzet közti benső egyetértéstől függött. Tudjuk, hogy az udvar, ha vágyai az országgyűlés ellenzésén hajótörést szenvednének, alkotmányunk felforgatásával is reánk erőszkölja azokat, tehát a legvégső merénylettől se riad vala vissza. Képzeltetjük, ily támadó lépés mily visszhatást gerjesztett volna az országban, s mily hanyatlást idézendett elő a háboru végkimenetében. A nemzet képviselői pillanattig se habozhattak azon, hogy az alkotmányt s a háboru

eddig vivmányai mellett a fölszabadítási művet kockáztatniok, semmi áron sem szabad. Oly egyszerű, oly tisztán átlátszó volt e politikai vagy-vagy: a hazát mentjük-e meg vagy a királyválasztási jogot s az ellenállási záradékot? Inkább bukjék két hasztalan törvényünk, mint a magyar állam.

A királyi proposíciók egyhangu megszavazása. És Magyarország rendei, mint egyetlen ember, egyhangulag szavazták meg a trónöröklést s az ellenállási záradék eltolását. Tették az államférfias eszély s a hazafias becsület tette volt, mely kárhoztatás nélkül, mocsoktalanul állhat meg mindenkoron a történelmi politika szigorú törvény-széke előtt.

Előadásom itt-ott megszakadt szálait befejezendő, fölemlítém még, hogy a balközép párt parlamenti taktikájával nagy részben czélt ért: Leopold ugyanis az ország alkotmányát s nemzeti jogait határozott törvénnyel biztosítja, több sérelmeinket, köztük a legfájóbbat, az eperjesi vérgravament jogtalan következményivel együtt orvoslá. A protestáns rendek törekvése azonban, vallásszabadságukat a Bocskay- s Bethlen-korszakban élvezett jogkörbe állítani vissza, sikertelen marad; a katolikus rendek, különösen a főpapság vakbuzgó makacssága miatt csupán az 1681: 25 és 26-ik (vallásügyi) törvénycikkek erősítettnek meg újolag.

A szélső baloldal, noha elveivel homlokegyenest ellenkeztek, mégis szinte a királyi indítványok mellett szavazott, nem meggyőződésből, hanem azon erős hatástól indítva, melyet reá vezére Draskovics Miklósnak szavazás

előtt történt halála s a nagy nemzeti párt egyhangu akaratát gyakoroltak.

Az 1687-ki országgyűlés minden esetre határkövet képez, döntő korszakot alkot a magyar nemzet politikájában; mert a trónöröklés elfogadásával közjogilag állandósítja a magyar-német szövetséget.

NEGYEDIK FEJEZET.

Erdély visszakeblezése a magyar korona alá.

A török uralom bukta-s Magyarország felszabadultának második nagy következményéről akarok szólni. Erdély visszakeblezése a magyar korona alá s a magyar birodalom visszaállítása ez, birodalomé, — mondjuk, — nem államé is egyszersmind; mert a magyar állam csak egy újabb másfél század múlva, az 1848-ki erdélyi unióval állítatott vissza.

Bármire becsülnők is egyes államférfiak hatályos működését, például Teleki Mihály közvetítő szerepét s német-szövetségi politikáját; bármennyire méltányoljuk Bethlen Miklós s a protestans külhatalmak érdemeit a visszakeblezés módozatai körül: Erdély visszakeblezése mégis azon politikai tények sorában foglal helyet, melyek nem embe-
reknek, nem államférfiaknak, hanem mindenek fölött a viszonyok kényszerű törvényinek, a történelem kérlelhetlen logikájának köszönik megoldásukat. Ez a megoldó viszony, ez az alapesemény nem más itt, mint Magyarország felszabadulása. — Midőn a török uralom zúzó fejszeként államtestünk közepébe nyomult s megfészkelte magát ott: a keleti szárnyunkat képező Erdélynek földirati helyzeténél fogva

menthetlenül a porta torkába kellett vesznie. Miután pedig megbukik a török uralom, s összeroskad a Királyhágó és anyaországunk közti válaszfal: Erdély a nehézkedési törvénynél fogva kellett, hogy önmagától is visszaessék a magyar koronához. Teleki s Bethlen nélkül is visszakerült volna minden bizonynyal; míg ha az anyahon föl nem szabadul: egy Martinuzzi lángszellemének sem sikerül soha visszacsatolnia.

Erdély visszakeblezése Szent-István birodalmába a nagyfejedelemség szerepdús multjánál s a teljes magyar-német szövetség megalakulásánál fogva oly jelentékeny politikai mozzanat, melynek hullámai hazánkon, Austrián s délkeleti Európán kívül a nemzetközi élet távolabb határait s érdekeit sem hagyják érintetlenül. E kis tartomány krónikája belevág a világtörténelembe.

Erdély multjának bi-
rálata

Mielőtt kitűzött tárgyam előadásához fognék: tartsunk szemlét Erdély politikai multja fölött; aztán lássuk a visszakeblezési művet közvetlen előzményeit.

Erdély helyzetére s hivatására vonatkozólag három politikai tan élt a mohácsi vész óta. Az első tan az anyaországgal habsburg uralom alatt minél bensőbb egyesülést s német szövetséget óhajtott; a második tan magyar nemzeti szövetségben ugyan, de önálló fejedelemség alatt —, a harmadik pedig török vagy habsburg véduralmon alapuló hűbéri fejedelemségben kereste üdvét, jövőjét „az örök aggodalmak országának.

A nemzeti egység tana
szemben az önálló erdélyi fejedelemség t. n. ával.

A nemzeti egység tanának kiváló képviselői Martinuzzi, politikai pályája első felében Bocskay István, aztán Illésházy, Eszterházy Miklós

nádor s Zriny a költő, jobbára magyar államférfiak valának. Ő előttük legeslegfőbb czélul, politikai vezérsillagként a magyar állami egység eszméje lebeg; mert az össznemzeti erő egyesítésében hatalmas eszközt látnak a török uralom megbuktatására; mert továbbá csak állami egységünk által vélük biztosíthatni alkotmányunkat a bécsiabsolutismus —, nemzeti létünket a német faj túlnyomó ereje ellen; míg a szétdarabolt országot gyöngé bábuk tekintik itt a német, ott a török s a szeszélyes események kezében. Midőn a nemzetet a török uralom megbuktatása végett akarták egyesíteni: egyelőre mást természetesen nem célozhattak, mint a nemzet minden erkölcsi s katonai erejének egyesítését s egyetértő működését e nagy munka végbevitelére; mert Szent-István birodalmát az ozman iga lerázása előtt területileg s államilag összeforrasztani képtelenség volt. Mivel pedig német segély nélkül az ozmant meg nem törhettük s a magyar államot vissza nem állíthattuk: az osztrák szövetséget s a habsburg uralmat, mint különben meglevő, elodázhatlan ténytet, elfogadják Martinuzziék.

Az önálló fejedelemségi tan vezérei magok az erdélyi fejedelmek, kitünőleg Báthory István, Bocskay, Bethlen Gábor s Rákóczy György; e tan hívei közt találjuk Pázmán Pétert is. Ezen államférfiak alapeszméje, Erdélyt minél több magyarországi részszel megtoldva, önálló állammá emelni, az uniótan merő ellenlábasaként tűnik föl. — A nemzeti particularismus bontó szelleme, — mely, mióta a török uralom kettéhasítá államunkat, erős gyökeret vert különösen a Királyhágón túl, — aztán az erdélyi fejedelmek állása, egy Báthory-, Bocskaynak s Bethlennek uralomra temett lángesze s nagyravágya, az örökké hatékony egyéni érdekek meg a függetlenkedési hiúság szolgáltak kiindulási pontul

majd támaszul az önálló fejedelemségi tannak. E mellett azonban mélyebb tárgyilagos alapra s oly opportunitási indokokra fekteti politikáját az említett iskola, melyeknek súlyát s erkölcsi horderejét tagadnunk nem lehet. Bethlenék egyrészt a viszonyok vas kényszerével, mint szülő okkal, másrészt nemzeti létünk és szabadságunk szempontjából a politikai eszély s a honfui kötelelem érveivel védik Erdély önállóságát. Nem mi szakítottuk el Erdélyt az anyaországtól, — mondják ők, — nem mi daraboljuk szét a birodalom-egészét, hanem a török meg a német; mivel pedig e hatalmak vagy csak az egyik hatalom megtörése is óriás akadályokba ütközik, s mivel egygyé teremteni a hazát miattok képesek nem vagyunk: legalább egy részét mentsük meg, legalább Erdélyt tegyük önállóvá, tegyük hazánkká. Sőt Bethlenék a germanismus s a bécsi kényuralom ellenében nemzetiségünk és alkotmányunk egyedüli védbástyájául is az erdélyi függetlenséget tartották. Ezen alapelvet Bocskay végrendeletének ama pontja fejezi ki, mely szerint „valameddig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog: mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani.“

A mely védvet Martinuzziék állami egységünkben kerestek: Bethlenék azt homlokegyenest ellenkezőleg Erdély külön állásában hitték föltalálhatni. De azért ez utóbbiak is mélyen, igen mélyen érezték volt a nemzet erkölcsi egysége-, s politikai összetartásának szükségét; mert noha az erdélyi bérceket az egyházi s polgári szabadság sasfészkévé s nemzetiségünk menhelyévé törekednek varázsolni: mégis belátják, hogy kis fejedelemségük ön-maga, elszigetelve sem a bécsi kényuralmat sem az ellenre-

formációt nem ellensúlyozhatná, s a portával szemben se fejthetne ki hatályos tekintélyt. A fejedelmek ép ebből az okból igyekeztek folyton „minél több magyar részeket“ csatolni uralmok alá; ezért iktatja Bocskay a bécsi béke tizenhatodik pontjába, hogy az erdélyi rendek követeket küldjenek a magyar országgyűlésre; ezért köti végrendeletében melegen szívére a magyar nemzetnek, hogy „két fejedelemsége daczára is egyességben, összetartásban maradjon;“ ezért lépnek Bocskay, Bethlen s Rákóczy György mindannyiszor a magyarországi forradalom élére. S legszebb babéraik-, legdrágább vívmányaikat, a bécsi, nickolsburgi s linezi békét nem annyira Erdélynek, mint a nemzeti közérőnek köszönhetik.

Az uniópárt programja kizárólag politikai szempontonokon alapúlt: Bethlenéknél a vallási eszme is elsőrangu szerepet játszik, mely őket hazájok határin túl a világtársadalom nagy egyházi küzdelmébe sodorja. Az ozman uralom megbuktatása s a német szövetség szerves alkatrészei az uniópárt magasztos rendszerének: mig ezek török segílyt használnak eszközül a bécsi kényuralom s az ellenreformatio ellen alkotmányunk s hitszabadságunk védelmére. A fejedelmek szívök mélyéből, feukölt honszerelmük egész fájó, haragvó szenvedélyével utálták ugyan a törököt átkos igájával együtt, elannyira, hogy százszor örömeőbb harczoltak volna egy a nemzeti s vallási jogok terén alkotmányos Habsburggal szövetségben a porta ellen, mint harczoltak a portával karöltve Austria s a magyar király ellen: de miután ők az erdélyi fejedelemséget, aztán az alkotmány s protestantismus védelmét politikai törekvésük eszményi végpontjaként mindenek fölé helyezék; miután e célra a török szövetséget hatályos, sőt nélkülözhetlen eszközül tekin-

tik vala: türték a porta a védnökségét, s tovább éltették, nyújtották, mit egy Bethlen német szövetséggel bizonynyal megtörhetett volna, a török uralmat.

Noha Báthory, Bocskay s Bethlen Gábor kormánya alatt is védúri joggal birt a porta Erdély fölött: ámde e függés csak névleges, e hűbériség csupán külső, alaki volt; mert ők lángelméjük hatalmával úgy elaltatják a divánt, oly erkölcsi fölényre tesznek szert a magas portán, hogy inkább ez függ tőlük, mint ők tőle; s a kis Erdélyt az ozman és német uralom árja közepett tényleg önálló fejedelemséggé, valódi állammá emelik, hol a lét és nem-lét határán vergődő magyar államiság eszméje menhelyet talál, s honnan az Európa szeme előtt már-már elhaló magyar névre annyi élesztő fény, annyi dicsőség sugárzik.

A hűbér fejedelem-
ség taná-
tana.

A harmadik vagyis a hűbér fejedelem-
ség tanát János Zsigmond, Báthory Zsigmond, a Barcsayak s Kemények, szóval ama kisebb lelkű fejedelmek s hátok mögött oly, fejedelemségre áhítozó, kisebb lelkek képviselik, kik Erdély önállását a védnök császárok hatalmi nyomása ellen föntartani középszerű vagy silányabb tehetségekkel képtelenek, de nem is céljuk. Ezeknek keblét valamely magosabb közeszme, valamely objectiv célra törés nem feszíti, összes politikájok az ágaskodó nagyravágy, melynél csak államférfiúi parányiségük nagyobb, működésök rugója a bíbor lázas ingere, ezélja csak a fejedelmi süveg és bot. Mivel pedig ily finom csecse-beccséket a sultánok s a császárok, olykor mindketten egyszerre vagy egymás ellen hűbérül osztogatnak vala: a hűbérenczek kényelmesen zsoldba szegődnek ezekhez, hol az egyikhez, hol a másikhoz, hol mind a kettőhöz is egyszerre. S uralkodnak vala hűbéri boldogságban, némelyik a nagyúri szakál árnya,

más része a kétfejű sas szárnya alatt. Bethlenék, a nagy fejedelmek kezében lángelmű becsvágyuk daczára is csak eszköz volt a kormánybot magosabb nemzeti czélokra: a törpe hübérenczek ellenben vágyaik s czéljaik netovábbjával magát a fejedelmi rangot tekintik. — Ez a hübér fejdelemség tanának lélektani alapja.

Az erdélyi rendek politikai jelleme. Magok az erdélyi rendek, néhány államférfias tehetséget kivéve, kik valamely politikai elvnek szilárd színvonalára föl birtak emelkedni, minden biztos eszme nélkül határozatlanul bolyongnak az esélyek tömkelegében, s ma az egyik, holnap a másik tan karjába dőlnek. Elszakadván az anyahontól, általános állami bomlásunk közepett elveszték a nemzeti egység egyedül biztos iránytűjét s ezzel együtt irányt, ösvényt vesztenek a politikai elemek viharos csatájában. Szánandó rabjai lőnek a viszonyok szeszélyinek, silány eszközei majd a német majd a töröknek, játékszerei fejedelmeik s kormányférfiaik subjectiv felfogásának s önös fondorlatainak. Erdélyben soha nem a végrehajtó hatalom képviselője a törvényhozó rendek nézetét s akaratát: mindig ezek képviselik a fejedelem vagy a mindenható miniszter véleményét; nem az egész parancsol a részeknek: hanem többnyire egy hatalmas parancsol a gyámoltalan egésznek. — Egyik pillanatban habsburg oltalom s osztrák szövetség után sovárognak: másik perczben már telivér török politikát űznek. Ma elismerést szavaznak Martinuzzinak s istenítik őt, ki Erdélyt a magyar király uralma alá törekszik visszacsatolni: holnap már Izabellát óhajtják vissza s aljas hazaárulónak bélyegzik Martinuzzit, a nemzeti egység fölkelet apostolát. A nagy fejedelmek alatt rajongva lelkesülnek, meghalni készek tartományuk önállásáért: aztán ismét vissza-

törődnek a hűbériség eszméjébe; divatozva egyszer szűk frakkot, másszor bő kaftánt öltenek. Kemény Jánost fölhatalmazák, hogy Leopoldnál keressen segílyt a porta ellen, ki Erdélyt kényúri erőszakkal beglerbégséggé akarja aljasítani: s ime! midőn Kemény fegyverre kel a török csinálta fejdelem, Apaffi ellen, kis ujjokat se mozdítják mellette, sőt kéz alatt ezzel, a török hűbérenczczel tartanak, majd hódolnak is neki.

De elég a jellemző adatokból. Erdély másfél százados történelmének számos lapja hemzseg a politikai határozatlanság s tájékozatlanság példáitól. Soha nem teremtettesten ingatagabb, soha gyöngébb, öntudatlanabb tömeget, mint Erdély rendei a török korszakban. E szomorú hanyatlás, e politikai nyomor okai a nemzeti szakadás s a vele járó iszonyu csapások voltak, melyek nem edző, hanem szédítő hatást gyakoroltak a kis erdélyi társadalomra.

Melyik volt jobb az említett politikai tanok közül

Most már azon kérdés merül fel, vajjon az előadott három politikai tan közül melyik a legczélszerűbb, legtökélyesebb, melyik felelt meg leginkább a magyar nemzet államtársadalmi érdekeinek?

A hűbériségi tant, mint ultimum remediumot, vagy helyesben utolsó nyavalyát szóba se hozom. A bírálat széke előtt tehát a nemzeti egység s az önálló erdélyi fejdelemség tana versenyeznek egymással.

A nemzeti egység tana helyesebb.

Van-e államférfi, ki józanul tagadhatná, hogy a török uralmat mindjárt kezdetén megtörni s a magyar államot bensőleg, noha habsburg uralom alatt egyesíteni sokkal üdvösebb művelet lett volna, mint másfél százados ozman iga, három felé darabolt nemzet, noha egy darabunk külön erdélyi fejdelemség?

Kétkedhetik-e valaki azon, hogy a magyar nemzet lételének s alkotmányos szabadságának legfőbb alapja, európai helyzetünk- s aránylag gyöngé számerőnkénél fogva, mindenha, bármily körülmények közt az állami egységben rejlett volna s rejlik ma is?

A tizenhatodik és tizenhetedik században, sőt azontúl is egész 1848-ig, iszonyu alaptetegségünk valóban az állami particularismus volt, mely miként izmok s idegeket marcangoló, húst és vért emésztő rákfene rágódott nemzeti testünkön. Mennyivel boldogabb napokat, ah! mennyivel fényesebb lapokat irt volna a magyar évkönyveibe a mohácsi vész óta, ha frater Martinuzzinak egységes állammá sikerül Szent-István birodalmát összealkotnia.

Az államegység tana mellett leghatalmasabban a „divide et impera“-féle kárhuzatos elv szól, melyet leigázásunkra s megsemmisítésünkre lehető legczélszerűbb, sőt egyedül biztos eszköznek tartottak elleneink, a stambuli diván s bécsi államférfiak. A diván ugyanis változhatatlan uralgó tanul szentesíté ama nézetét, hogy a magyar birodalom koronája soha sem egy, hanem két alkirálynak kegyadományoztassék, vagy Erdélyt a részekkel együtt kormányozza bár egy hűbér fejdelem: de a többi magyarországi hódolmányt a budai basa igazgassa. S midőn Apaffi a magyar királyság után is sovárogha: rivalgó hangon förmed rá Köp-rili nagyvezír: Magyarország kormányára semmi esetben se tartson számot a fejdelem; a portának föltett szándoka, soha és semmi áron sem engedni meg, hogy Magyarország és Erdély kormánya azonegy kézben nyugodjék. Sőt a nemzeti egységnek árnyától is retteghve s okúlva a „részeket“ is bíró nagy fejedelmek, Bocskay, Bethlen fenyegető hatalmán, — később annyira kitágítja „divide“-elvét a porta, hogy

Erdélyt magokkal a részekkel sem engedi többé együtt birtokolni. Tököli, mint felső Magyarország királyától ezen az alapon tagadta meg Erdély fejedelemségét 1682-ben a diván többsége.

A bécsi udvar szinte gonosz ellenszenvet táplált államegységünk iránt, s határozott kifejezést az által adott „divide et impera“ czélzatának, hogy noha Erdély uralmára minduntalan fölötte sovárga: mégsem akará soha bensőleg, egy törvényhozó svégrehajtó hatalom kapcsával összeforrasztani a magyar birodalom két felét, hanem egyiket a másiktól elkülönítve, egymás ellenében törekvék önállósítani, hogy fent Bécsben annál könnyebben egyesíthesse s függésben tarthassa a lent megosztott két kormány kényúri szálait. Ezt a magyar államellenes eszmét diadalra is juttatja Leopold 1690-ki hitlevelével; s az erdélyi atyafiak jóhiszemű nagyfejedelemségi viszketege s önállósít játszó szenvedélye rémitő bölcsen szentesíti. Ne feledjük végül, hogy a bécsi udvar azontúl is folyton egész napjainkig lankadatlan erélylyel küzde Erdély különállása mellett s uniója ellen.

Kell-e még ezeknél is fényesebb adat, kézzelfoghatóbb bizonyosság Martinuzzi tanának döntő, nagyszerű igazsága mellett?

Igaz ugyan, hogy a török uralom megtörése s államegységünk kivivása minden oldalról tornyos akadályokba ütközött: itt a bécsi udvar nyugoti iránya, németbirodalmi politikája, mely az osztrák és német segély érvényesülését keleten a török ellen rendkívül nehezíti; amott az erdélyiek particularis úrhatnámsága; egy részről erkölcsi s anyagi erőnk korcs hanyatlása s honvédelmi rendszerünk megsemmisülte, másrészt béna akarathiány új erőgyűjtésre, jellemtelen indolentia egy nagyszerű nemzeti vállalat iránt,

semmi érzék, semmi alkotó ösztön új, boldogabb korszak teremtésére. Tagadhatlan, hogy e ziziphusi nehézségek leküzdése s a nemzeti egység létrehozatala fönséges lángelmét, semmiből mindent teremtő szellemet, szervező államférfit igényeltek, milyen századonkint egy is ritkán születik: mégsem tekinthetjük megoldhatlannak e magasztos földadványt. Martinuzzi oly bámulatos kezdeménnyel fogott e mű végrehajtásához, csodás nagy szelleme a sikernek oly biztos zálogát rejtette magában, hogy ha a bécsi kormány örültségig buta gyanakvása orgyilokkal nem vet véget pótolhatlan drága életének: a magyar állam egy századdal előbb fölszabadul és egyesül vala. Martinuzzi után az uniótan hívei közt szép államférfiúi tehetségük daczára sem akad sokáig oly rendkívüli szellem, ki elég izmos lett volna megbírkozni a nagy földadattal. De a költő Zrinyben ismét egy igazán rátermett bajnokot üdvözölhetünk. Az ő ragyogó elméje, hadi s politikai működése szinte följosítanak azon hitre, hogy a Montecuccolik daczára is megtöri a törököt s diadalmasan visszacsatolja Erdélyt; bízvást fölmerjük róla tenni, hogy azon dicső ténynyel koronázza vala be fényes pályáját, melylyel Fráter György bekoronázta volna a magáét. De haj! Zrinynek is bevégzetlen munka közepett kellett elvesznie, miként ennek; talán ép azon átok súlya alatt vérzett el, mely alatt ez.

Aztán kétli-e valaki, hogy Bocskay s még inkább Bethlen Gábor le ne rázhatták volna az ozman uralmat, ha Austriával e célra szövetkeznek, s ne egyesíthették volna a magyar államot Habsburg fő alatt, ha politikai rendszerekkel nem ellenkezik s ha csakugyan akarják? — Szóval Martinuzziék tana nem volt politikai ábránd, bár végrehajtása óriás tetterőt, roppant küzdelmet igényelt; nem volt

kivihetetlen eszmény, noha nemzetünkre nézve eszményi igazságot rejtett magában.

Mi hibái voltak az
önnálló erdélyi fej-
delemség tanának?

E tannal szemben Bethlenék önálló Erdélye pillanatilag, de csakis pillanatilag, opportunusabb eszme, a mennyiben súlyos viszonyaink közt sokkal könnyebben s gyorsabban létesíthették; egyszerűbb; mert csupán az alkotmány s hitszabadság védelmére szorítkozva, nem csapong a török uralom megbuktatása s államegységünk magas czélja felé is, miként amaz: de ép azért kisszerűbb is, alapjában gyöngébb, következményiben sokkal szegényebb, mint a mily dús lehetett volna amaz, ha tudnillik érvényesülhet. Mert míg az önálló Erdélyre alapított Bocskay-Bethlen-korszakot csak „modus vivendi“-nek, minden fénye, magasztos küzdelmei s ragyogó tényei daczára csak ideiglennek tekinthetjük a magyar államra nézve: addig a nemzeti egységre alapított államiság reményeink s óhajaink biztos kikötője, törekvéseink oly végczélja kellett hogy legyen, hol minden hazafi nyugodt kebellet megállapodhaték. Bethlen alkotmány- s polgári szabadságért küzd, de nemzetünknek csak egy töredéke javára, míg a másik töredéket ozman rabigában basakormány alatt fájón nyögni, epedni hagyja: Martinuzzi a magyar állam eszméjéért harczol; először nemzetet, török uralom alól fölszabadult, egységes nemzetet akar teremteni, hogy aztán az össznemzet javára, az össznemzet által biztosítsa az alkotmányt s a polgári szabadságot. E tan tehát alkotmányunkat s nemzetiségünket sokkal szilárdabb alapokra fekteti; mert biztosítékot számukra a lehető legerősebb támaszban, az egységes nemzeti erőben keres: míg a Bocskay-Bethlenféle rendszer csupán egy kis, bár önnálló Erdélyben hisz és állít garan-

tiát; ánde e kis garantiának is másodlagos biztosítékok kellettek, tudnillik esetleg rendkívül kedvező viszonyok és véletlen rendkívül lángelmű fejedelmek, kik Erdély önállását föntartani képesítvék. Oh! mily véletlen, mulandó, mily ingatag védbástyái alkotmányunknak. Ha születik rendkívül lángeszű erdélyi fejdelem, ha alakúlnak szerencsés, mosolygó körülmények, s ha mindezek Erdély önállását biztosítják: akkor lesz alkotmányunk, ha lesz!

Igen szépen s találólag figyelmezteté Illésházy István Bocskayt: „Soha sem tettszett nekem, hogy ez megmaradott darab országot kétféle szakaszszuk és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, mint most vagy on . . . Messzebbre, a jövődre is nézzon fölséged, ne csak az előttünk lévő kicsiny haszonra; mert a királyok meghalnak, de megmarad az ország,“ s mert — hozzáteszem én — az egységes ország állandóbb, erősebb biztosítéka nemzeti szabadságunk-s alkotmányunknak, mint az erdélyi királyok. Sőt az indokokat végelemezve, kedvező viszonyok, nagy fejedelmek s önálló Erdély magokban véve még semmi biztosítékot se nyújtottak Bécs ellen; a fejedelmek kezébe fegyver, fegyverhez nemzeti forradalom kellett mindannyiszor letiport jogaink védelmére, alannyira, hogy Bethlenék s önálló Erdélyünk daczára is csak ideig-óráig, csupán addig volt alkotmány- s vallásszabadságunk, mig a hazafiak nyeregben ülve, vasban állva harcolnak s diktálják a békepontokat. Mihelyt szögre akasztja fegyverét a nemzet: rögtön síkra száll ellenünk a pillanatra lefegyverzett reactió. Avagy nem volt-e szükségünk a bécsi béke után egy nickolsburgira, a nickolsburgi után még két szerződésére s ugyanannyi hadjáratára Bethlennek; ezek után fölösnek ta-

láljuk-e Rákóczy György fölkelését a linzi békével, és „post tot discrimina rerum“ még a kurucz háborút?

Nem kicsinylem e dicső küzdelmek, e békekötések nagy hatályát s kellő érdemét; nem vonom kétségbe, hogy nemzeti létünk- és szabadságunkat a végenyészettől mentik meg; egy-egy pillanatra diadalmasan viasszorítják nyakunkról az osztrák absolutismust; ellenállási erőnk-, gyöngült önbizalmunkat fokozzák; az is igaz, hogy Bethlen az erdélyi társadalomnak szellemi s anyagi téren oly hatalmas lendületet adott kicsiben, minőt egykor Corvin Mátyás a magyar hazának; sőt kedvező viszonyok s a kor uralkodó vallási eszméinek segítségével valódi állammá emeli kis Erdélyünket, állammá, mely erkölcsi súlylyal bírt Európa előtt, nemzetközi tényezővé, melynek előkelő szerep jutott a reformatió harminczéves harcában. — Ah! de mindez roppant tünékeny — mulékony, alig egy századnegyed története; mindez nem egy ép, egészséges államszervezetből, nem a nemzeti erőből sarjadjik föl, hanem Bethlen kolossalis alakjához tapadt. S midőn „a királyok meghaltak: megmaradt az ország“ három gyöngé, nyomorult nemzetdarabban, egyéb semmi; I. Rákóczy György után az erdélyi önállóság minden gyümölcsét, alkotmányt, hitszabadságot, anyagi s szellemi jólétet, erkölcsi súlyt, sőt magát a fejedelmi önállóságot is viharként söpri el Erdélyben a török, Magyarországon a német.

Az önálló fejedelemségi tan legkárosabb, legszomorubb következménye végül nemzeti közszellemünk, államegységi közérzetünk kihalta s a nyomorult particularismus oly buja elfajzása, hogy 1690-ben ezen kell, mint egyik főindokon, megtörnie benső szerves egyesülésünknek; sőt ez az időlt

politikai kór századokon át lehetetlenné teszi az ép, egy-
séges magyar államot.

Im! a nagy fejedelmek politikája, ime! sikere s ered-
ményei.

Martinuzziék politikáját bizonynyal más siker, más
következmények koronázták volna.

A visszakeblezés
előjátéka.

Lássuk most Erdély visszakeblezésé-
nek közvetlen előzményeit, aztán magát
a visszakeblezési műveletet.

A porta megsemmi-
síti az erdélyi fejde-
lemség önállóságát.

I. Rákóczy Györggyel Erdély önál-
lása, jóléte, fénye, dicsősége rohamosan
sírba hanyatlék S ráborúl nyomoru kor-
szaka a telivér hűbériségnek, a particularismus minden át-
kával, a függés minden szégyenével, iszonyával. II. Rákóczy
György hiven a függetlenségi tan hagyományaihoz, próbát
tőn ugyan követni merész szárnyakon ősei csillagos nyomdo-
kát: de röptében, mint ölyv a galambot, leveri őt a török
védúr zsarnok hatalma. A porta folyton féltékeny, kancsal
szemmel pislog vala az önállásig vergődött fejedelmekre;
sajnosan észlelé, hogy Erdély függése immár nem a hódított
rabszolga alázatos viszonya kényurához, hanem csupán
alaki kötély, a mely mellett önérdekeit szolgálhatja, önaka-
ratát s czéljait emelheti mindenkor érvényre a hűbéres. Ne-
hez szívvel győződék meg azon furcsa szerepecseréről, hogy
a piczi hóditmány többé nem eszköz a mindenható sultáni
kézben, desőt Erdély használja föl eszközül saját terveire
mindannyiszor a török hatalmat. Az is fejébe ötlik továbbá
a portának, hogy Erdély ily önnálló irányu s nagymérvű
fejlődése az ő uralmát is fenyegeti; mert, miként a német
ellen, ép ugy szolgálhat ide s tova a török ellen indítandó

nemzeti forradalmak zászlósául is. Ily indokoktól bizgatva, a díván határozottan kimondja Erdélyre a „delendam esse censeo“-t: meg kell alázni, törni e tartományt; mert kelle-
tén túl neki-izmosult; el kell ragadnunk tőle a magyar ré-
szeket; souverainné cseperedett föl suttyomban, észrevétle-
nül: emlékeztetnünk kell vérrel-vassal, ha másként nem
megy, souzerain voltára, szolgál-kötelmeire; ne a maga eszén
induljon ezentúl, hanem a Nagyúr parancsán; ne a maga
lábán járjon, hanem üljön meg békén a török politika kas-
farában; önálló Erdély nem fér el ama paradicsomi lotosz
virág árnyában, mely a sultánok fölséges ajtóküszöbén nő:
beglerbégséget csinálunk tehát belőle! — Ily kárhozatos
fordulatot vőn Erdélyre nézve a török politika.

Ha tekintetbe vesszük ama nagy előnyt, mely eddig-
elé az önálló s mégis csak a portára támaszkodó Erdélyből
közvetve a török uralomra háramlék; ha tekintjük, hogy
Bethlenék rendszerének egyik sarkkövét a török uralom elfo-
gadása, sőt némileg föntartása képezvén, az erdélyi fejdel-
mek hatályosan támogaták ezt a habsburg uralom ellenében:
az elősorolt indokok mellett is nagyon indokolatlannak tű-
nik föl előttünk a díván zsarnoki határozata. Miért rabi-
gázni, miért meggyilkolni ezt a hasznos Erdélyt? — Valódi
okát a véres száju „sic volo, sic jubeo“-ban, az oktalan
zsarnoki szeszély- s őrültségig féktelengőgben találjuk, mik
minden mélyebb rendszer s magasb elvek nélkül magokban
képezték gyarló alapját a török politikának. A rombolási
vágy másik rugóját az ozmanok ama nyomoru szükségérze-
tében találjuk, hogy már hervadó hatalmukat új magyar
vérárral s könnyekkel kellett felüdíteniök; hanyatló ural-
mok régi fényét s további jogosultságát Erdély, Magyaror-
szág s a Habsburgok előtt új csillogó hadi ténnyel, ret-

tentő dúlás-, pusztitással kellett biztosítaniok az elévülés ellen. A haldokló török uralom végvonaglása, utolsó rugása ez; mégis oly mérges, oly erős, hogy Erdélyen iszonyu sebet üt.

Farkas a bárányt felfalandó, nem les oly mohón ürügyre, alkalomra, mint a porta lesett, hogy Erdélybe köthessen s megemészsze azt. II. Rákóczy György független fejedelmi működése és szerencsétlen lengyel hadjárata gyönyörű alkalmul kínálkozik a pogány czélzatainak kivitelére. A sultán fermánt küld az erdélyi rendekre: „kötozzétek meg kezét-lábát a pártos Rákóczynak s küldjétek a fényes portára. Válaszszatok más fejedelmet, ki méltóságos vallásom javára s Erdélyország hasznára alkalmas. Adjátok kezünkhöz Jenő végvárat: és minden vétkeitek megbocsátatik. De ha mindezt nem cselekszitek: a muszurmán nemzet összes hatalmával, a tatár khán hadával s a jeles végbeli vitézekkel, elvégeztetett, hogy ellenetek menjünk és mind nagy, mind közrendek lovainknak lábok alá tapostatnak,” — szól a kérlelhetetlen parancs. — S midőn Rákóczy sem tágitana, a rendek pedig állami jogaik tudatában, országos létök- s területi épségüket védendő, nem engedelmeskednének: csakugyan jött a török, jött a tatár ádáz végrehajtásra. „Hozzá fogtak a fosztáshoz, dúláshoz, égetéshez, — írja Szalaynk. Százezer lakos gyilkoltatott meg vagy rabszíjra fűzetett. Brassón és Szebenen kívül . . . a tartomány majdnem valamennyi főbb városa üszkök martaléka lőn. Gyulafehérvárott a fejedelmi csarnok, a főtemplom s Bethlen nagyszerű művei, a collégium és könyvtár elhamvasztattak. Torda, Marosvásárhely idomtalan kőhalommá válnak, Kolosvár külvárosai elégték; a belső város százezer talléron kegyelmet vásárolt magának.” Majd ön-

kénye szerint ültet fejedelmeket a sultán a legázolt, megigázott tartomány nyakába. S fölerőszakolt hűbérenczei, Barcsai s Apaffi érdekében még két irtó hadjáratral öli dúlja Erdélyt, melyek közül az utóbbi pusztító dühével s mahomedán iszonyaival nyomába lép a legelsőnek. A micske morzsalékot e rablógyilkos hadak még meghagytak Erdély anyagi jólétéből, azt mind fölzsákmányolják utolsó szemig a felcsigázott hűbér harács s irgalmatlan sarczok. Végül, hogy kényúri műveletét teljesen bekoronázza a porta, a fejedelemség területét is szétmarczangolja: kezére keríti végvárait, elhódoltatja tőle egyre-másra a magyar részeket. S ezt az államfosztást Leopold által is szentesítetteti a vasvári békében. Esdőleg hiába könyörögnek s tiltakoznak az erdélyi rendek; mind hiába hivatkoznak fájó hévvel néhai önállásuk-, szent és sérthetlen államjogaikra: Erdély irgalmatlanul agyontiportatott.

S midőn államlétének hajója ily gyászosan merül alá: az ágaskodó, piszkos önzelem, a törpe nagyravágy is felütik rút fejöket a zavarosban; föllázad az uzsorás önhaszonlesés, mely csak saját egyéni tőkájével fukarkodik, de hazája életével pazar s torán dőzsöl; kitör a pártszenveldély, hogy hanyatló árboczára kúszva a hajónak, végkép letörje azt. Olyas, kit a nagyságos Bocskayak s Bethlenek alatt udvari lovásznak is kicsinylett volna a közvélemény, most a véginség korszakában tömegestül szemtelenkedik, mint legyenek a morzsaléokra, a fejedelmi polcz felé; némelyik bele is repül, s ott pompázik, míg a török vagy egy hasonfajta ellenfejedelem le nem üti onnan. E pártos verseny a kormánybotért csak a török malmára hajt vizet; sietteti Erdély bukását.

Az önálló fejedelemség fényes felszázada után rövid pár

év alatt az örök enyészet és kárhozat viharzik el Erdély fölött, letarolva az önállás minden gyümölcsét, az alkotmány s jólét minden virágát.

Im! ez lőn vége, mondhatnók, következménye a függetlenségi politikának.

Ismétlem, — mert százszor ismételve se hangsúlyozhatom eléggé, — át meg áthatott, vérré vált bennem azon nézet igazsága, hogy nemzeti egységünk végsikere állami szabadság s társadalmi jólét leendett: míg nemzeti particularismusunk Magyarországon s Erdélyben egyaránt állami szolgásgot s társadalmi nyomort végeredményezett. Megosztott nemzeti erőnk vagyis particularis gyöngeségünk volt a főok, a mely miatt Magyarország szakadatlanul a bécsi absolutismus jármában nyögött; ugyanezen átokterhes ok miatt kellett Erdélynek is elbuknia a porta erőszakos csapásai alatt.

A német szövetségi
politika csirái.

E rémes fordulata a török szeszély-
politikának korszakos átalakulást szül,
általános állami szempontunkból tekintve üdvös visszha-
tást költ az erdélyiek politikai rendszerében.

Erdély a bécsi ud-
várnál keres segélyt
a török barbarismus
ellen

II. Rákóczy György, majd Kemény
János fejedelmek Leopoldnál keresnek
pártfogást a porta-, s ennek hűbérenczei,
Barcsay és Apaffi ellen. Magok a rendek hovatovább be-
látják, hogy a török barbarismus ellenében immár Magyar-
ország- s Austriánál, magyar és német szövetségben kell or-
szágos létük mentelmét, személyi s vagyoni biztosságukat
keresniök. Kinek uralmát eddig türték, sőt istápolták, örö-
mest elszakadnának most a portától, s a mentő segély díjjá-
ban készséggel elfogadnák a magyar király és német csá-

szár véduralmát. A törökszövetségi politika százados mámorából az islam naptár egy rideg, borzalmas éve kijózanítja őket. Az említett két fejdelem s a rendek diplomatai uton minden követ megmozgatnak; több ízben követeket küldenek a magyar kormány- s a bécsi udvarhoz, hogy mielőbb szövetségre bírják Leopoldot, szövetségre, mely erélyes diplomatai közbejárással s fegyveres hatalommal védje Erdélyt a porta ellen, hárítsa el róluk a tornyosuló végveszélyt, s ha lehető, ragadja ki őket végleg a török uralom ádáz torkából.

A magyar államférfiak, Zriny a költő, Wesselényi, Nádasdy s Lippay György, a nemzeti egység eszméjét hordván keblökben, mint nemzeti közügyet hazafias hévvel karolták föl testvérhonuk ügyét a királyi tanácsban. „Ha a kis Erdélyt magára hagyjuk — mondák — : okvetlen elbukik a részekkel együtt.“ S azon óriás vészszel szemközt, mely innen Magyarország- s Austriára háramland, azt a ropant előnyt tolják előtérbe az osztrák ministerek előtt, mi egy a porta ellen Erdély közreműködése mellett viselendő sikeres háborúnak kimaradhatatlan következménye lenne, t. i. Erdély visszahódítása Leopold uralma alá s nyomban valószínűleg az egész magyar birodalom fölszabadítása.

A bécsi udvar azonban mint mindig, most is a német-birodalmi politika szemüvegén át néze, ítéle s tön. Az osztrák kormány nagy többsége, német ügyek-bajok elintézésével foglalkozván a császári hadak egy része, leszavazza a háború-pártot s elejti azon bölcs indítványt, mely Erdélyt nyiltan, határozottan, minden erővel védeni javallá. De az átkozott félrendszabályok, frígyes szomszédaink hirhedt hagyományai, még se maradnak el. Az udvar, legalább némi befolyást szerzendő magának Erdélyben, félüstökén ragadja meg a

fejedelmek s rendek által nyújtott alkalmat; diplomatiái s hadügyi téren lendít valamicskét Erdély érdekében; kételkedve-habozva tesz egy kis lépést, de csak olyat, mely kevés volt élni, meghalni ép elég, váltig kevés arra, hogy Erdélyt megmentse a töröktől, de untig elég borsot törni a porta orra alá s az 1663—64-ki hadjárat fürgetegét idézni Leopold fejére. Igen, Leopold pár év mulva akarva nem akarva kényszerült erős, nagy harczot vínni Erdély miatt — fájdalom! már nem végette — a támadó félhoddal. Ah! de ki előbb a lét és nem-lét kínos percziben oly epedőn, mégis hiába kért szövetséget s ajánlkozék. frigyesül, — az árván, védtelen hagyott bérczország már ekkor behódolt a kérlelhetetlen sorsnak s porban ott hever a sultán lábainál. Ekkor derült ki az osztrák kormány iszonyu vaksága s árulással határos politikai vétke: azon háborut, melyet előbb Erdélylyel szövetkezve folytathat a porta ellen s így valószínűleg karloviczi békével koronázhat vala be, azon harczot most a sultán táborában lévő Apaffi ellen is kényszerül folytatni s a csúfos vasvári békével kell befejeznie.

Erdély tehát rövid uralomköz után visszahódol, vagy inkább visszahódíttatik a török kényuralom alá, s Apaffit, a sultán kegyenczét elfogadja fejedelméül. Ugyanekkor a rendek többsége, a bécsi államférfiak tétlen, nyomorult politikáját tapasztalva, s elidegenedve Leopoldtól, ki a legjózanabb érdekháborúra sem vállalkozék, — méltó haragjában elejti a német szövetség fölkapott eszméjét. De a török védelmi rendszert is megutálja véréből, Erdély meggyűlöli a török véduralmat. s elvileg eldobja magától minden józan fő, noha tényleg még alatta görbed. Az ozman iránt mély, kiirthatatlan gyűlölet ver gyökeret az állambukáson kesergő kedélyekben, szabadulási vágy a megtört szívek minden zu-

gában. Bizonyynyal szerencsés változása, jótékony lendülete az érzelmeknek ; mert a régi rohadt nézetek hitelét aláassa s újabb politikai elvek biztos alapjául szolgál. A török védelmi uralom iránti gyűlölet nem ölelte ugyan azonnal magába a német-szövetségi politikát ; miután ennek értéke a bécsi udvar bitor eljárása folytán rendkívül csökkent : de, mivel Erdély önmaga semmikép se szabadúlhat utált lánczaiból, s elszigetelve fen nem állhat, — a török gyűlöletben kényszerűleg az Austria- s Magyarországhoz csatlakozás csirája rejlik vala, melynek csak kedvező idő s alkalom kell, hogy szárát, majdan gyümölcsöt hajtson. Erdély szívelte, hogy ne mondjam, szerette a muzurmánt, gyűlölte a németet : most gyűlöli amaszt, közönyt táplál ez iránt. Smiként a szívelésből gyűlölet lőn, könnyű megjósolni, épúgy fejlődhetik majd e közönyből rokonszenv ; oly vonzalmat értek, mely a fontoló ész s nem kedélyünk mélyéből fakad, oly közeledést mire nem épen áradozó szívünk, hanem a szükség s önfentartási eszélyünk visznek.

A német-szövetségi párt.

A rendek többségének ily fejletlen, még bölcsőben ringó politikája s minden határozott irány nélkül imbolygó nézetei mellett azonban egy határozottabb jellemű kisebbség, egy új iskola képződik, melyet szinte a török rémuralom s a Béccsel folytatott diplomatiai alkudozások teremtettek. E számra csekély, de hatalom- s befolyásra tekintélyes párt a Bécsben hosszab időn át követkedő Bánffy Dénest, Bethlen Miklóst, Béli Pált s 1672-ig Teleki Mihályt számítá legelől soraiban. Ők, noha rendkívüli erőfeszítésük daczára sem sikerült Leopold által megvédetniök Erdélyt a porta ellen, a vasvári béke után sem fordítanak háttá a bécsi udvarnak ; a török basauralom lerázása s államiságuk visszaállítása lévén főfő politikai czéluk,

ennek létesítési módját, eszközét azontúl is Leopold pártfogásában s a németszövetségi segélyben keresik. Nevezett államférfiak állása s léte a porta kémkedő ellenőrsége miatt minden lépten-nyomon kockáztatott, szerepük fölötté nehéz s hálátlan volt. Németszövetségi tervöket nagy titkon, lopva fonhatták, szőhették időről időre. Politikájuk tehát a legjobb vezető közeget, a nyilvánosságot nélkülözvén, nagymérvű s gyors hódításokkal nem dicsekedhetik a társadalomban, melytől légmentesen el kellett zárkoznia. Igaz továbbá, hogy a kurucz forradalom folytán fölmerült esélyek s Telekinek 1672-ben kitűzött s egy évtizedig űzött Bethlenszabásu politikája az ozman ellen földagadt nemzeti gyűlöletet ismét azon mederbe terelék át, mely Bécs ellen vezet. Sőt megtörtént, hogy Teleki ugyanekkor meg is buktatja a németszövetségi pártot, melynek előbb maga is hive vala. E közbejött akadályok daczára a honfiak általánostörökgyűlölete s egy a német szövetség felé hajló kisebbség mégis nagy hatással lőnek az 1682 után történtek-, jelesül Erdély visszakeblezésére, nemcsak azért, mivel mindkét tényező alapos ürügyöt nyújt a bécsi udvarnak Erdély ügyeibe avatkozni: hanem azért is, mert a törökgyűlölet, mint választószer, melylyel gyermeket az anyatejtől elijeszteni szokás, — a németpárti kisebbség pedig, mint a jövőndő uniópárt kovásza, biztos műveleti alapul szolgálnak a visszakeblezés kezdeményezésére s végrehajtására.

Teleki Mihály jelleme.

Az erdélyi fejdelemség végkorszaka annyira összeforrt Teleki Mihály kimagasló egyéniségével, hogy midőn arról írnék, ugyszólván e rendkívüli államférfiu politikai működését kell előadnom.

A török kényuralom javában születelt vért, vagyont az

erdélyi bércek közt, s hogy Wesselényi Ferencz nádor jellemző szavaival éljek, „két jó bokor karmazsin csizma elviseltéig hat erdélyi fejedelmet értünk“: midőn a porta Ebesfalváról Apaffi Mihály uramat nyomja be a fejedelmi székbe. Apaffi gyöngé színtelen egyéniségével, ordas tehetőség-hiányával s árva tehetetlenségével szomoruan méltó képviselője azon nyomorult korszaknak, midőn Erdély ájultan összerogyva, már a halállal küzd vala. Apaffi Mihály politikai árnyék, melynek hogy létét kétségbe ne vonják s valamivel különbözzék a semmitől, kísérő fényre, egy Teleki Mihályra volt mulhatatlan szüksége. A két Mihály tesz aztán egy ember- vagy fejdelemszámot, csaknem a nélkül, hogy a fejdelemnek része volna benne. Teleki némescsupán druszája, de mindenható ura is volt a nagyságos úrnak, gondolkozó, higgadt agyveleje a gondtalan, mámoros fejürnek, döntő akaratereje az akaratlan gyöngeségnek, végrehajtó hatalma a mitsem tevő indolentiának. Apaffi történelmét a dáridós lakomákon kívül valóban Teleki működése alkotja, elannyira, hogy a hol olvassuk: Apaffi ezt meg ezt tette, — a „született“ és „meghalt kivételével csaknem mindenüvé Teleki nevét kell oda gondolnunk alanyul az Apaffinév helyett. E két egyéniség áldott békében, legkisebb ellenkezés nélkül egymás mellett, a megtestesült ellentétek: a mily ellentéte a semmi a mindennek.

Teleki szellemdús sőt lángeszű államférfi, ügyes-ravasz diplomata. Politikai eszméit, céljait s eszközeit oly találékony változatossággal képes a fenforgó körülményekhez alkalmazni, annyira nem daczol, nem száll szembe soha a tényekszigorával, mely egy vagy más tervét előlé, habozás nélkül s oly éber furfanggal lép alkura minden pillanatban a változott s legyőzhetetlen viszonyokkal, hogy majdnem a

jellemtelenségig opportunusnak, az ingatagságig eszélyes s a következetlenségig ildomos állambölcsnek mondható. S ebben a férfiban roppant tetszomj, izmos akarat- és cselekvési erő lakik; lázasan duzzad bordái közt a végrehajtási erély, valahányszor a lehető politika kivitele vagy becses egyéni czélok érvényesítése jön szóba. Ilyenkor aztán nem mereng azon, mi szabad, mi nem; lelkiismereti kételyek közt nem vajúdik a módok fölött; nem válogatja tépelődve az eszközöket, hanem rögtön ahoz nyúl, a melyik bizton célra vezet, bármily erkölestelen, jogtalan és erőszakos; lenne bár az ravasz cselszövény, szószegés, fondor árulás vagy maga a bakó.

Teleki színdús jellemének alapvonásai, egyszersmind kútfői olthatatlan tetszomjának, az óriás nagyravágy, vetélytársat nem tűrő uralmi inger s hiú hatásvadászat. Őerőnek erejével Bethlen akart lenni, nem fejdelem ugyan, de Bethlen az államférfi és hadvezér, első ember széles e hazában, kinck fölénye s hatalma előtt hódolattal hajoljon meg, kinck ragyogó neve-, dicsőségétől homályba borúljon mindenki. Soha nem tűr ellenvéleményt, zsarnok erélylyel nyom agyon minden legkisebb ellenakaratot; mert ez mindenhatósági fénykörén, melyet feltöbben őriz, mint sárkány az aranyalmát, csorbát üthet vala. Babér politikai vagy harcztéren nem terem, hogy Teleki abból csak egy szál levelet is fájó irigység nélkül engedne át más homlokára. A törvényhozás és végrehajtó hatalom összes működését, olykor a birói hatalmat is önmagába öleli; nem sokalja saját személyiségéhez fűzni Erdély sorsát, jövőjét. S e korlátlan dicsszomj, e határtalan becsvágy annyira uralg Teleki egész lényén, valóján, hogy politikai elvei s állami működése is folyton ezen subjectiv alaphól indulnak ki. Alig van államférfi, kinél a

személyes hajlamok, az egyéni vágyak döntőbb befolyást gyakoroltak volna az általa végbevitt köztettekre, mint Telekinél.

Teleki kezdetben né-
metszövetségi politi-
kát űz.

Teleki 1661-ben tűnik fel először ki-
válóbb alakban, midőn Kemény János fej-
delem küldöttjeként utasításokat hoz Bécsbe Bánffy Dénes
követ számára, s ezzel karöltve Leopold segélyét buzgón
szorgolja a porta ellen. Pályája küszöbén tehát az általános
erdélyi közvéleménynyel tartva, a német szövetség egyik
bajnokául lép föl; s mit Bethlenék egykor török véduralom
mellett tartottak volt fen Bécseszel szemben, Erdély önállá-
sát ő most osztrák szövetséggel akarja megmenteni s fen-
tartani a török kényuralom ellen. Kemény halála s Erdély
végleges letipratása után a rendek nagy többségével együtt
Teleki is meghajlik kényszerből a porta elháríthatlan erő-
szaka előtt, s elfogadja urául Apaffit; sőt hódító elméje,
ügyessége által rövid nap befolyásra tesz szert a fejedelmi
környezetben sa kormánytanácsban; Apaffi mellett hova-
tovább a bizalmi férfiak legbizalmasbika lesz. A porta azon-
túl is sérelmet sérelemmel, erőszakot erőszakkal tetézvén,
az indok, mely előbb a német szövetséget ajánlatossá tévé
Erdélyre nézve, most sem szűnik meg, s mint már említém,
a törökgyűlölettől forró közhangulat mellett egy hatályos
pártnak ad életet, mely, élén Bánffy Dénessel, titkon kéz
alatt tovább dajkálja a német szövetség eszméjét, s a bécsi
udvarnál tovább szövi-fonja az Erdély fölszabadulása-, s
Leopold uralmához vezető szálakat. Teleki, — noha a porta
előtt alázatos török hűbérenczet ad, kinek leghőbb vágya,
végső gondolata a nagyúri szakál árnyában pihenni ki
a bukott forradalom küzdelmeit, — szinte chez a párthoz
csatlakozik. Sőt nagybefolyásu elvtársaitól, különösen Bánf-

fitől támogatva, magát a sultán lekötöztetett szülöttét, Apafit is törökgyűlölővé idomítja s Bécs felé hajlítja.

A németszövetségi párt
hatása az 1663—4-ki há-
boruban s azután

A porta zsarnokságán kívül főleg Teleki s a németszövetségi párt erőteljes hatása okozá, hogy az erdélyi rendek az 1663—4-ki török hadjáratban pártütő makacssággal vonakodnak, mi több, még a hűbér fejdelem is huzódik fegyverre kelni s Leopold ellen harcolni a sultán táborában. „Veszszén inkább mindenünk, mintsem annyi megaláztatás, annyi kárhozat után a pogánynyal válvetve harcoljunk keresztyének s magyar véreink ellen“, — e szavától visszhangzának az erdélyi bérczek országszerte a közvéleménynek. S Erdély, — az Apafira ráfermánolt hűbéri tüntetést, jelesen a nagyvezír táborában való megjelenést, aztán egy lázító kiáltványt letudva, melyet Bethlen módjára Magyarországhoz intéze a fejdelem, — csakugyan nem vőn részt a harcban. Sőt a németszövetségi párt politikája érvényesítésére ép ekkor kedvező alkalmat sejtve, s Erdély sorsát a bekövetkező hadi eseményekkel szemben biztosítandó, oda viszi a fejedelmet, hogy ez a háború folyama alatt érintkezésbe lép a bécsi udvarral s Teleki által frigykötést ajánl Leopoldnak. — A király most, nem úgy mint a háború előtt, készséges örömmel küld biztosokat az egyezkedési alkura. Telekiék azonban a török hadak részén mutatkozó stratégiai előnyök miatt a porta diadalától s majdan bosszujától tartva, a harc végkimenétől teszik függővé szövetségi tervök végrehajtását.

Vajjon nem eszélyesben s üdvösebben jártak volna-e el, ha ekkor nyíltan, himezés nélkül szakítanak a török védelmével, s rögtön bevallott frigyre lépve Leopolddal, foglalóul Erdély összes haderejét az ozman ellen csatasíkra viszik? Vajjon ily merész, végzetes actio megszüllhetett volna?

na-e már 1664-ben azon világeseményt, mely még az idő méhében vajudék s csak két évtized múlva jön világra, tudnillik a magyar állam fölszabadulását? — Midőn e kérdésre válaszolnék, mellőzőm az 1664-ki s a későbbi viszonyok közt, főleg ezen s a fölszabadító háboru tényezői közt feltűnő különbséget; fátyolt borítok ama boldogtalan viszályra, mely 1663—4-ben a magyar és a német hadvezénylet, Zriny s Montecuccoli közt dühöng vala: csupán egy újabb kérdéssel válaszolok: vajjon a már egyszer védtelen hagyott, annyi vérzéstől, pusztulástól tönkre jutott Erdély, önbuktán tanulván ismerni a bécsi udvar félszeg német politikáját, józanul szakíthat-e újra a portával csak ugy látatlanba, szilárd biztosítékok, még pedig a tényeknyújtotta csalhatlan biztosítékok nélkül? Eszélyesen kockáztathat-e ismét egy halált a nélkül, hogy Leopold más oldalról a lét, a fenmaradás ellenzálogát le ne kösse számára? — A kárhozatos vasvári béke kelletén túl igazolá az erdélyi kormány óvatos tartózkodását. Mert miután Leopold e békekötésben hallgatólag a porta minden erdélyi hódolmányát elismeri s így a hódító bitorjogát nemzetközi kötélyvel szentesíti; miután Erdély területi épségét kiméletlenül föláldozza: világos lőn, hogy a bécsi udvar nem hajlandó Erdély érdekeit komolyan, a felelősség egész súlyával képviselni, s nem volt szándokában az Apaffi által szóba hozott szövetséget minden következményével együtt elfogadni s bármí áron érvényesíteni. — Az erdélyi kormány borús haraggal, csüggedelemtől lesújtva vőn tudomást a vasvári békéről. A németszövetségi párt újabb csalódásában keserű hévvel tört ki a bécsi kormány bűnös hanyagsága, ledér könnyelműsége ellen. Ily czudarul

cserbenbagyni a párt politikai hitét, bizalmát, valóban áru-lással határos.

A török Erdélyt a béke után, a béke daczára is kény-
űri erőszakkal nyomja, pusztítja, fesztelenül gázol területi
s országos jogaiban. Ily szigorú viszonyok közepette, —
bármennyire csalódék is a bécsi kormányban Apaffi udvara,
bármily meddőnek tapasztalák Bánffí s Teleki politikájok
sikerét: egyáltalán semmi más mód nem volt előttük hazá-
jok némi fentartására, mint tovább is ragaszkodni a német
szövetségi eszméhez s Leopold segélyébe s diplomatiái tá-
maszába vetni reményök rozsdás horgonyát. A rendek s a
kormánytanács roppant egyszerű dilemmával álltak szem-
ben: vagy dőljenek némán, tétlenül a megsemmisítő sors
ölébe, miként vízbe esett az elnyelő örvény közé: vagy ki-
sértsék meg úszva partra kapni, azon hitben, hogy ha ma-
gok emberségéből ki nem jutnak is, egy közeli halász (a
német) majd csak kihúzza őket; vagy meztláb imádkozni
lélán s hiába a fényes kapu előtt, hol már mindent elvesz-
tettek volt: vagy ismét a német segélyét s frigyét keresni,
melytől még mindent s legalább valamit nyerhetnek. Elfo-
gulatlan, eszélyes államférfi egy pillanatig se habozhatott a
választás fölött: kétség kívül ezt az utóbbi irányt jelölte
ki Erdély elé az önfentartás szívós ösztöne. Ugyanazért mi-
dőn a rendek Teleki által a béke átokterhes következményi-
s a porta garázda üzelmeire hívnák föl a bécsi udvar figyel-
mét: sürgősen kérik egyúttal, hogy a császári követség Er-
dély ügyét is hozza szóba, s védje, támogassa Konstantiná-
polyban, jelesül hogy a jogtalan hódolmányok visszadását
s fölesigázott hűbér adójuk leszállítását ünnepélyesen kö-
vetelje a sultántól. E kérelmököt másodszor Bánffí Dénes
még nyomatékosabban terjeszti az udvar elé; s ettől „biz-

tosítjuk,“ „mindent elkövetünk“-féle drágalátos ígéreteket kap válaszul, melyek azonban teljesítetlenül füstbe mennek, soha tényynyé nem válandók.

A Lobkovickabinet
nemzetellenes föl-
lépte elfojtja a né-
metszövetségi poli-
tikát.

A Lobkovickabinet döntő csapásra készülődék már a magyar alkotmány s nemzetiség ellen: ép akkor hogy pártfogolná ő a Bocskayak s Betlenek hazáját? S e gonosz belügy miatt, de különben sem akart zsur-lódásba jönni, annál kevésbbé komoly viszályba bonyolodni a portával, nem főleg oly közvetett, másodrangu érdekért, minőnek a bécsi szemek Erdély ügyét nézik vala. Midőn Apaffi ügynöke Konstantinápolyban a bécsi udvar képviselőit az erdélyi ügyek előmozdítására sarkalná: Tafferner jezsuita, gyóntatója Leslie császári nagykövetnek, megdöb-bentő őszinteséggel s vallásos kárörömmel álcázza leelőtte az udvar látsó gondolatát, fölkiáltván: „Hál' istennek! elvalahára ti magyarok is elveszitek, a mit érdemeltek; sok bút-bajt szereztetek ti már a felséges osztrák háznak; de megfogyva, megtörve majd nem garázdálkodtok ezentúl. Ne is várjátok ám tőlünk, hogy sorsotokon közbejárásunkkal valamit enyhítsünk!“

Noha tekintettel Erdélyre dühösen túloz s a bécsi ud-var álláspontján vakmerőn tulhajt a tisztelendő úr; mert az osztrák államférfiak most se hajlandók csakúgy martalé-kul oda dobni Erdélyt a töröknek, még Lobkovicz se tűrné, hogy basaságot csináljanak belőle: annyit azonban világó-san elárulnak a főtebbi szavak, hogy az erdélyi rendek méltányos követelményivel vajmi keveset törődik a császári királyi diplomátia, s hogy Leopold erélyes támogatására most egyáltalán nem számíthat Apaffi. — „Nem engedi ugyan a keresztyénség, — fohászkodék tovább szent ka-

jánsággal pater Tafferner, — hogy Erdélyt török ülje meg, de nem jó fölöttébb gazdag-s boldognak lenni Erdélynek, nehogy sokszor keresztyénség ellen való dolgokra vetemedjék és háborúságot indítson. Erdély elhitte volt magát: isten érdeme szerint megalázta. *Omnis prosperitas gignit divitias, divitiae superbias, superbiae contentiones, contentiones bella, bella miserias, miseria pacem.*“

A diplomatiái titkok ily megvilágítása után egyszerre fölnyílik az erdélyi kormánytanács és rendek szeme. A németszövetségi politika természetesen elveszti bizalmi alapját a közvélemény előtt. S midőn Magyarországon a Wesselényiféle *confoederatio* fejét felüté: a németszövetségi párt, mely már is becsét veszte, összeomlik egészen. Az osztrák erőszak láttára, mely nemzetiségünk s alkotmányunk ellen Bécsből újra működni kezd, némileg lohadozik a törökgyűlölet; a rideg, visszasztító közöny, melylyel a bécsi államférfiak Erdély ügye iránt viseltetének, a német iránt táplált politikai ellenszenv már-már hamvadozó parázsát megint lobra gyújtja. Királyhágón innen Wesselényiék *confoederatio*ja alakulóban vala; a magyar államférfiak részvételére s hatályos támogatására hívják föl Apaffit. Királyhágóntul szinte izzó harag a bécsi kormány ellen; a nemzeti egység némi ösztön-szerű érzete, mely minden particularismusunk daczára fölfölrezzent még nemzetiségünk s állami szabadságunk veszélyekor, s erkölcsi villanyáramként összmozgalomba hozza a közhaza külön tagjait; bár tehetetlen, de még ingerlő emléke Erdély hagyományos jogvédő szerepének s a hajdani dicsnek; aztán a kimondhatlan édes vágy, a főséges Bethlenkorszakból ha csak pillanatokat is elővarázsolni. Mind-ezen indokoktól vezérelve s a közhangulat hullámainál tol-

va, Wesselényiek szövetségéhez szegődik az erdélyi kormány.

Ez a lépés határozott szakítás a németszövetségi politikával.

Tulajdonítsunk bár kisebb-nagyobb jogosultságot az említett érzelmek- s érveknek; különösen nemzeti közczél szempontjából bármennyire méltányoljuk is e politikai sarkfordulatot: specialis erdélyi szempontból semmikép se volt igazolható. Miután a portában engesztelhetlen, irtó ellenét ismeré föl Erdély; míg a bécsi udvarnak szembeszökő, noha sokszor elhanyagolt érdekében áll vala e kis ország létét minden áron fentartani s megóvni a török enyészettől; miután Erdély időnkint támaszt, védelmet, ha valahol, kizárólag csak a bécsi udvarnál kereshet, végszükségben mentő segélyt csak itt találhat: particularis állami érdeke ennél fogva az osztrák barátság megőrzését s a Wesselényi confederatio daczára a németszövetségi eszme tovább fűzését követelé. Erdély, a magyar mozgalom támogatásából semmi hasznot, csak kárt, semmi előnyt, csak hátrányt remélhetett. Bármily fényesen ütne is ki Magyarországra nézve a vajudó forradalom: Erdély sorsán mitse javíthat, de ronthat ám sokat; mert a bécsi udvar diplomatiái kegyét végkép eljátsza, sőt bosszura fordítja.

Nem szükség hosszasan fejtegetnem az erdélyi udvar szerepét a confederatióban. Tudjuk, hogy a forradalmi szövetség megalakúltakor Apaffi teljesen magáévá teszi Wesselényiek ügyét: minden irányban támogatást s fegyveres beavatkozást ígér, magára vállalja, hogy a porta pártfogását s tetteleges segélyét kieszközli. Folyton benső viszonyban, szoros érintkezésben maradva a magyar pártfőkkel, diplomatiái előterjesztést tesz, majd kérlni ostromot indít a

portánál a confoederatio érdekében; küldöttei által sürgöli, unszolja a divánt, hogy nyerné meg a padisahot a Leopold megbuktatására törő forradalomnak, Midőn azonban külsősegélyre építő reményünk párologni kezd vala; midőn a versaillesi udvar előbb felkarolt ügyünktől egyszerre szőszegőn visszavonul; s a porta nemcsak hogy vonakodik békét bontani a császárral, de Apaffinak is szigoruan tiltja; midőn még hozzá neszét veszi az erdélyi kormány, hogy Wesselényi kidőlte után Zrinyék Apaffi fejedelmi széke ellen is áskálódnak, s készek vele, ha kell, ellene vakmerőn kitűzni a forradalom zászlaját: Erdély nyomban szakít a confoederatióval; azontúl megvonja tőle segélyét, erkölcsi támaszát, s minden befolyása nélkül hagyja tova zajlani ezen üdvetlen mozgalom hullámain; csak a végmozzanatnál veti magát újra közbe, hűtendő némileg a Lobkoviczok iszonyu vérszomját.

Teleki föl hagy a német szövetségi politikával s Wesselényiét támogatja.

E közben Bánffy Dénes a német szövetségi párt vezére az eseményektől szorítva, politikájával együtt háttérbe vonult. Ő mindenek fölött Erdély különleges állami érdekét tartva szem előtt, nem igen helyesli a bécsi udvarral való szakítást s a confoederatióhoz csatlakozást.

Teleki ám nem így. Eddigi nézeteivel s álláspontjával vajmi keveset törődik ő; kedélyes könnyedén veti magát a közhangulat népszerű árába, s vigan úszik új irányban, a merre a habok ragadják. A német szövetség kérdésén át pillanatnyi tétova s kétely nélkül napirendre tér. A murányi confoederationalis gyűlésen már kővári kapitányunk képviseli egész erélylyel a fejedelmet.* E politikai könnyedség

*) Teleki ekkor kővári kapitány.

alatt azonban kemény rugója lappang a személyes önérdéknek. Teleki már ekkor rendkívüli hatást gyakorolt urára; befolyása már-már döntő s minden tanácsosénak elébe kapó kezd lenni a fejedelmi környezetben. De azért hivatalos állásra, rangra s a rendek előtti tekintélyben, hatalomban még megelőzi őt egy Bánffi vagy Béli; ezek büszkén kiálthatják fülébe: „hátrább az agarakkal!“ A bécsi udvar is jóval többre nézi nála Bánffi Dénest, az előkelő követnek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint az egyszerű úgynöknek. Fájt, titkon de annál sorvasztóbban fájt e hátrány Teleki féktelen becsvágyának: minden pillantása, melyet főlebbvalóira vet, irigyen öli-marja nagyratörő szivét; az erdélyi hadak főkapitányának*) legtávolibb czélzata, egy véletlen ötlete a kővári kapitány kisebbségére, lázas sebet üt kedélyén. Ilyen ember minden kis nyilást, rést mohón felhasznál, hogy előre törhessen s mihamarabb mindenek-fölött-valónak mondhassa magát, sőt azon sivár jelszó isrokon húrta talál keblében: „egymás hulláján gázol a halandó magash czélok felé.“

Bánffi, a legnagyobb kő Teleki utjában, ez idő szerint kissé félre zökken. Hősnünk üstökön ragadja e kedvező alkalmat: hirtelen a németre bosszus közvéleményhez csap át, hogy ez előtt Bánffit, az osztrák szövetség emberét, annál könnyebben népszerűtleníthesse, annál biztosabban háttérbe nyomhassa, s magának a rendeknél amannak rovasára vezéri tekintélyt, Magyarország előtt hírt, nevet szerezzen, s ha előbb Bánffi miatt a bécsi udvarnál főfő befolyásra nem vergődheték: most Bánffi nélkül a bécsi udvarellen növelje becsét. Mindazon cselekvényben, mit Erdély a confoederatio

*) Bánffi Dénes.

ügyében elkövet, oroszlánrész jut Telekinek. — Egyéni céljait, melyeket új szerepe elé tűz vala, mértani biztossággal eléri mind gyönyörűen: hatalma, tekintélye, mint hógulya, szemlátomást veszi magát, alakja nőttön nő ország-világ előtt. A rendek méltányolják nagy államférfiúi s diplomatai tehetségét, elismerik csodás eszélyefölényét; véleményére hajtanak, akarata- s tanácsira sokat kezdenek adni. A bécsi udvar hizelgő s dús jutalmakat ígérő levelet intéz hozzá, melyben fölhívja a mindenható tanácsost, óvná, tartaná vissza urát a magyar pártütésbe avatkozástól. Jóllehet a viszonyok föntebb jelzett kedvezőtlen fejleme után opportunítási szempontból maga Teleki javálja, hideg vérrel cserben hagyni a confederatiót; s így Erdélyre ebből az új politikai kísérletből, e füstbe ment vállalatból semmi előny se háramlik: de lángelmű életbölcseünk édes énje javára annyi előnyt zsákmányol ki belőle, hogy további működésének szilárd alapja s jövő emelkedésének kulcsa itt játszott szerepében rejlik.

Teleki törökszüvet-ségi politikára adja magátsa kurucz mozgalom élére áll.

Midőn a bécsujhelyi vértanúk hamvaiból Lobkoviez kényuralmi intézvényci, mint pöfeteg gombák vihar után a földből, kisarjazznak; s a kurucz forradalom legázolt alkotmányunk, megtámadott nemzeti létünk védelmére mulaszthatlan honfikötelemmé válik; midőn az erdélyi udvarnál tartózkodó bujdosóink Telekinek, véd- és daczszövetségre bírandók Erdélyt, nádorságot ígérnek: a merész államférfi agyában egy csillogó eszme, egy ragyogó ábránd villan meg, t. i. Erdélyt a Bethlenek-járta uton (mely már járhatatlan lőn), Bethlenféle eszközökkel (melyek már örökre megsemmisültek), ismét állammá emelni s hajdani dicspolczára visszahelyezni. Óriás vállalaton töri azért fejét. Nem akar kevesbet, mint a por-

tát, a rendekets esetleg a franczia kormányt is minden áron megnyerve a kuruczok honvédelmi ügyének, ősei nyomdokán átlépni hadakkal a Királyhágót, s Magyarország síkjain táborot ütven, a megtámadott vallásszabadság, alkotmány és nemzeti-ség fölként védnökeként maga köré gyűjteni a nemzetet Leopold ellen; dicsőséges békére akarja szorítani Bécsset, hogy ily módon Erdély feledésbe borult erkölcsi s nemzetközi jelentőségének német és török előtt újlag érvényt szerezzen, aztán hajdani politikai jogkörét, hatalmát helyreállítsa s esetleg Erdélyt Magyarországgal Apaffi uralma alatt egyesítse. E tárgyilagoss czéljával az államférfinak karöltve járt, ha meg nem előzte azt, az egyén alanyi érdeke, t. i. hogy saját személyét a lehető legmagosabb fénykörbe tolja föl.

Megint csak a régi kerekvágásba bukkanunk tehát vissza. Teleki nagy államtervével ismét a törökszövetségi politikát szenteli föl, hogy Erdély vas korszakának egy évtizedét betömje vele, aztán hátat fordítson neki ép akkor, midőn elvégre a porta összes erejét mozgósítandja s mint fürgeteg meginduland Leopold ellen.

1672-ben lángoló erélylyel fog Teleki terve végrehajtásához. Ura-fejedelmével, kit orrán fogva vezet vala, hamar elbánik; rózsaszínben úszó, részegítő diestől a nagyságos úrnak is szédül a feje; egy kis koszorú az ősi erények lombjaiból neki is tetszeleg. A portát feltünőbb anyagi segélyre s a kuruczok bevallott támogatására, mi nyílt hadüzenet lett volna Leopold ellen, nem bírhatja ugyan rá, de kegyúri vonzalmát, erkölcsi pártfogását teljesen megnyeri a kuruczok ügyének. A sultán, Bécs előtt nemzetközi becsületét óvandó s békehűségét jelzendő, nyilván minden békebontókísérletet tilt Apaffinak: de suttyomban szíves-örömmest elnézi azt; korántsem olyas okból, mintha majd Teleki

hátsó gondolatát, t. i. a hajdani nagy fejdelemség visszaállítását tűrni, eszeágában lenne: hanem mert mahomedán gyönyörrel szemléli, miként hűl ki erdélyi szolgálban a rokonszenv Austria iránt s keseredik bosszus dühvé, miként rohad el a német szövetségi eszme vészes csirájában. A nagyváradi basa kéz alatt 500 törökből álló dandárral erősíti a fölkelők haderejét.

Teleki s a Bánfi vezérelte békepárt küzdelmei.

A kormánytanácsban Bánfi Dénes, ki a magyar conföderatió bukta óta ismét előtérbe nyomul, Béli Pál, Bethlen Miklós s velök a tanács többsége békepártot alkotnak. Élénk fájdalom daczára, mit polgári s vallásszabadságunk elnyomása, nemzetiségünk irtása miatt kebelökben hordoznak vala, daczára érző részvételöknek, melylyel a kuruczok önvédelmi hareza iránt viseltetnek, Erdély részéről a jelen viszonyok közt indokolatlannak, sőt esztelennek, saját tartományi érdekeikkel összeférhetlennek tekintik az Austria elleni támadást. Teleki e harez által hamvaiból feltámadt phönix képzeli magának hazáját: Bánfiék szándékosan, botorul a végenyészet ölébe rohanni vélik; mert ők 1660 óta minden védurasága mellett is Erdély halálos ellenét látták s gyűlölték a portában, ki kérelhetlenül az ország vesztére tör, kitől őszinte jóakaratot remélni s az ország érdekében erélyes támogatást várni Austria ellen, eszelős gondolat; a töröktől tehát nem segítve, sőt üldve, hogyan, mi célból üzenjen hadat a maroknyi Erdély a császár-és királynak? A hatalmas kelet nem barátunk: erőszakosan ellenünk ké tegyük, kihívólag nyakunkra hozzuk nyugotot is? A vasvári békénél többet, sokkal többet tehet vala ugyan értünk a bécsi udvar: de azért lágy meleg pártfogása, gyöngye segélye is oly életszükség reánk nézve, hogy nélküle Stambulból rég „beg-

lerbégség“ hivatalos czímmel díszítették volna föl s aljasították volna le hazánkat. És most eldobjuk magunktól ezt a nélkülözhetlen támaszt, hogy sujtoló ostorunk legyen? — Így érvelt a békepárt Teleki harczi politikája ellen.

A harczi párt vezére ellenvetésül a bécsi udvar megbízhatlan erdélyi politikáját, a magyar nemzetiség és alkotmány kiáltó veszélyét emelte ki, s ama kedvező bonyodalmakra utalt, melyekbe Leopoldot nyugoton a hollandi háboru hullámai sodorták.

A békepártnak specialis erdélyi, Telekinek általános nemzeti szempontból volt igaza.

Teleki harczi politikája győz.

Teleki indítványával, mely a magyar ügyekbe való fegyveres beavatkozást sürgeté, kisebbségben marad ugyan a kormánytanácsban: de döntő győzelmet nyer a fejdelem előtt, kivel a békepárt daczára szentesített is harczi akaratát. A korlátlan hatalom, melylyel ura fölött rendelkezik, a porta bizalma, mely, mióta ő az osztrák barátsággal fölhagyott, folyton erősbül iránta, s a Lobkovicz-kormányt átkozva gyűlölő közérzület lehetővé teszik Telekinek, hogy a kuruczokkal kitűzve a forradalom zászlaját, országsszerte lendületbe hozza önvédelmi harcunkat, s majd ő maga is Magyarországra törjön erdélyi hadaival.

De katonai vállalata kudarczot vall.

De a mily sokat ígérő előjátékkal, a mily vérmes szuszszal kezdődött: ép oly rövid s nyomoru véget ér, mint tiszavirág, mindjárt születése után az egész nemzeti művelet. Teleki agya iránt mindenben dúspazar, bőkezű volt az anyatermészet: de a hadvezéri tehetséget oly mostohán megvonta tőle, hogy csatamezőn a legutolsó közlegény is győzelmes vetélytársa lehetett neki. Minden katonai vállalata czudarul megbukott;

sola semmi áron nem birt egyetlen egy csatát, egy viadalt se nyerni, egy rohamot se vezényel jól; biztosan elvész minden ütközete. Otromba s vakmerő stratégiája miatt hadait részint szétugrasztja, részint leöldösi az ellentábor; ő maga egérúton nagy nehezen menekülhet vissza Erdélybe, dics és babérok helyett szégyent hozva homlokán, bánattöviseket szívében. Felső Magyarországon tovább zajlik ugyan még a forradalom: de Leopold fegyverei ott is mihamar nyakára hágnak. És jön vérrel, hóhérral bővítve, a pozsonyi törvényszékkal s Ambringen János Gáspárral javítva, az osztrák kényuralom második kiadása.

Ily vereség, az ellenzék által előre jósolt ily kudarc után más kormányférfinak okvetlen buknia kell vala: Telekit azonban fölszínen tartá a fejedelmi kegy. Teleki nagyobb szá- Noha a békepárt ideig-óráig túlsúlyra bász harczai tervei. kap, s pillanatra leszállítja Teleki hatalmát; noha Bánffy indítványára engesztelő követet küld Bécsbe a fejedelem: Teleki, mintha mise történt volna, szilárdan áll előbbi tervénél; sőt a külviszonyok kecsegtető fordulatát fölhasználva, szélesb alapra fekteti azt.

Leopold csakugyan egész súlyával beavatkozik a hollandi háborúba; hadereje nagy részét a Rajnához küldi XIV. Lajos ellen. — A franczia diplomatia pedig régi nemzetközi hagyományához hűn maga nyujt kezét kuruczainknak s Telekinek; maga hívja fel szövetségre s izgatja-bizgatja őket, hogy Franciaország védpaizsa alatt valamely hatályosabb merényletbe vágnának Austria ellen; a portán szinte mozgásba hoz minden követ, véd- és daczszövetségbe vonandó s bujdosóink mellett nagyszabású fegyveres föllépésre birandó a sultánt. — A török, bármily rideg mostohán s visszataszítón viseltetett légyen folyton

Erdély iránt, — most napról napra több kedvet mutat, nyíltan esatányos védelmére kelni a kuruczoknak; s ha a közbejött lengyel hadjárat vereséggel nem sujtja: a versaillesi udvartól sugalmazva, valószínűleg hadat üzent volna Leopoldnak. Így azonban csak előbbi álláspontján marad, t. i. titkos erkölcsi pártfogásban részesít bennünket.

Telekinek kissé sülyedt chance-ai a franczia diplomatia vállán ismét emelkedni kezdenek. Mohón s mit a békepárt káröröme miatti bosszuérzete lázítólag tüzelt, égő szenvedélyvel ragadja meg az új alkalmat, hogy nagy politikai s harezi tervébe másodszor is belékaphasson. Ámde Bánffi Dénes az actiopárt minapi kudarczára támaszkodva, oly viharos erélylyel lép föl most Bethune gróf varsói franczia követ izgatása s frigyajánlata ellen, — minden harezias indítványt s békebontást Austriával oly hatályosan ellensúlyoz a fejdelem és a rendek előtt, hogy Teleki, mig hatalmas ellenfelét megbuktatnia nem sikerülend, politikája győzelmeiről nem is álmodhatik. Tehát meg kell buktatnia Bánffit. De hogyan, miként? — Tisztes uton, becsületes fegyverekkel lehetetlen; mert hiszen a közvélemény s a kormánytanács a Bánffi békepolitikáját támogatják. — Eh! lelkesmeret ide, becsület oda! Titkos ármány, fondor cselszövény orgyilkával ejtsük hát el őt. Mivel pedig csupán elkölcseleg tenni el láb alól, például a kormánytól eltávolítani csak félmunka lenne, sőt nehezebb is, mint egyszerűn megölni; s mivel az örökre megnémított államférfi érveivel, dialectikája- s hatalmával sohsem árthat többé; aztán oly nyugalmas az a biztos tudat, hogy a halott bosszut sem állhat soha a gaz cselszövön: jöjjön tehát a zord bakó, s Bánffi uram

ő kegyelmének kutya egye vérét! — És úgy lőn. Teleki álnokul, ördögi módon tör ellenfelére. Az az államférfi, ki egykor szinte osztrák szövetségért buzgott s kardoskodott; ki később maga fogja Leopold uralma alá terelni Erdélyt: ez az ember nem átalija most szemtelenül honárulássai vádolni a bárót *) Leopoldhoz szítása s a bécsi udvarral főtartott jó, de szeplőtelen viszonya miatt. Hazaárulás. Ez volt az iszonyu közvád, vagyis a hazug politikai rágalom, melyben az ármány sarkát megveté. Bármily igaztalan legyen is az: buta tömeg és gaz bíró előtt többnyire nagyon tetszős, kapós indok a halálos ítéletre. Majd Bánffi egyéni hibáiból, fenhéjjázó büszkesége- s tilos szerelméből fonja tovább gyilkos hálóját a cselszövő. Kik Bánffiban, az állandó hadak fővezérében, egyszersmind kolozsmegyei főispán- és somlyai kapitányban az eszes, hatalmas, de büszke államférfit, a dúsgazdag főurat s a nőhódító lovagot irigyen gyűlölék, — ezeket az urakat, daczára, hogy jobbadán ők is békepártiak s Teleki tüzes actioját határozottan rosszallják, összeküvésre bírja saját pártvezérök, Bánffi ellen. A bárgyu fejdelem előtt pedig mint alattomos trónvágyót, mint vészes párttűtőt tünteti fel őt. — Bánffinak hohér keze alatt kellett elbuknia pokoli erőszak által.

Teleki, mintán utjából a legnagyobb akadályt ily iszentelenül félretolá, nyomban nagyobb tért nyer. Hatalma, mint higany a ritkult légben, egyszerre magosra szökken a czinkos urak közt, sőt rettentővé válik. A békepárt saját fejét így elárulván, ezudar bűnében oszlásnak indul s szétmállik. — Teleki e pompás perezet ügyesen kiaknázza:

*) Leopold bárói czimet s rangot adományozott volt Bánffinak

követeket küld a portára, kik a francia diplomatia közbejártával erélyesen háborúra unszolják a divánt Austria ellen. A varsói francia követ ügynöke-, Beaumont által támogatva, tekergő uton-módon, mindenféle nyomással a kurucz forradalom vezérének kiáltatja ki magát, s 1675-ben az 1677-ki véd- és dacszövetség előzetéül oly nemzetközi egyezményt írat alá Apaffival s a rendekkel, mely a kuruczokat, Erdélyt s XIV. Lajost közös harczy frigybe fűző Leopold ellen.

Az elszédült, tönkrement békepárt csak e bevégzett tény után kezd vala eszmélni, kezd fölocsúdni mámorából, melybe őt Bánffy gaz s pártszempontból eszeveszett megbuktatása ejté. E gonosz tett visszhatása folytán némi erőt, némi rugékonyságot nyerve, annyira-mennyire összeszedi magát; Béldi Pál s Bethlen Miklós vezérlete alatt mozogni kezd Teleki ellen, ki a közben egy kisebb mérvű, de ismét csak sikertelen betöréssel Magyarországba actioját már megkezdé. De az a párt, mely előbb ledér, személyes érdekektől esábítva, egy pillanatra oly nyomorultan elfeledé s megtagadá magát, végkép elveszté lábai alól a szilárd alapot, s diadalra többé nem vergődhetik soha. Teleki, a valódi vér- és vasember, miként bábokkal játszik most már ellenivel. Könnyű szerrel bánik el a házsártos békepárti urakkal: lakat a szájokra, — úgymond — hogy nem morogjanak! Sommás uton elfogatja Béldit s Bethlent, kiknek higgadt békepolitikája oly jól illik a hűvösre. — És az országban minden csöndes, néma lőn, mint a sír. Csak a mindenható minister szava hallik; mindenki önmegadó s tehetetlen lőn, mint a rabok sohajai. Csak az ő korlátlan akaratata hat, működik.

Telekinek török szövetségre alapított politikai terve összedül.

Teleki személyes vágyai buján teljesedtek, virágoztak; egyéni céljának csúcsáról mosolyghat le immár ő, a kormányon legelső, a rendek közt leghatalmasabb, a lábai alá igazott Erdélyre. De politikai terve még mindig valósúatlán; a Bethlen-korszak, a régi dicsőség még mindig ott késik az éji homályban. Új meg új erővel fog tehát ama gondolat létesítésébe, hogy Erdély nagyságát Magyarországon, a kurucz forradalom diadalra segítése által alapítsa meg. 1677 május 27-kén határozott véd- és dacszövetségre lép XIV. Lajossal s a kuruczokkal Leopold ellen; annyi katonai kudarcza után is maga részére köti ki a szövetséges hadak fővezérletét. Mielőtt hadjáratát megkezdéné Teleki: a békepárt, élén a fogságából kibocsátott Beldivel, még egyszer fegyveres hatalommal törekszik megbuktatni őt s a harcziás kormánytanácsot, aztán az imént kötött szövetség felbontására kényszeríteni a fejedelmet. De Teleki e pártütést csirájában elfojtva, a tizenkét ezerre menő szövetséges hadsereg élén Leopold ellen indul; s a Királyhágót átlépve, hangzatos kiáltványokban hívja föl csatlakozásra a nemzetet, állami s vallásszabadságát kívívandó. Bizalommal jött: de itt bizalmat nem talált. S egy rakás katonai baklövés után legkisebb eredmény, siker nélkül, a francia tisztek gúnykaczaja közt tér vissza honába. Magyarországon tehát ismét kudarczot vallott. De Erdélyben azontúl is mindenható marad utolsó leheletéig.

A kuruczok Tököli Imrét választják fővezérükké. E fordúlattal Teleki politikai terve, melyet francia-török szövetségre s Erdély vezénylete alatt győzelmes magyar forradalomra alapított, végkép összedül. Mindazon hiu kísérletek, meddő műveletek, miket roppant kezdeményezési erély-

lyel indított meg czélja felé, csak saját énjét viszik magosra, de Erdély hanyatló sorsán vajmi keveset javítanak. Az idők méhe nem fogékony többé a török-szövetségi politika s egy nagy Erdély, mint egyensúlyozó állam iránt; a viszonyok vaskényszere, a történelem kérelhetlen logikája ekkor már anyahonunk felé sodorja vissza a leányországot.

Ha Teleki politikai működésének e második korszaka némi sikert, némi eredményt igényelhet magának: azt korántsem Erdély, hanem Magyarország előnyére róhatjuk föl. A kurucz forradalom színre-hozatala s folytonos táplálása ugyanis előkészíti Tököli győzelmét s alkotmányunknak 1681-ben történt visszaállítását közvetve elősegíti.

Tököli Imre hatása
Erdély visszakeble-
zésére.

A határkő, mely Teleki törökszövetségi politikáját Erdély visszakeblezési korszakától elválasztja, kétség kívül Tököli Imre föllépte. A kuruczuk nagynevű vezére közvetlenül semmi részt se vesz ugyan a visszakeblezési műveletben, s mi több egyenesen ellene dolgozik egész pályafutásán: de azon tények s indokok előidézésében, melyek folytán Erdély a török uralom alól elszakad, Tökölinek akaratlanul, sőt határozott akarata ellenére oroszlánrész jutott. — Hányszor küzd a halandó akaratlan, kényszerűleg s közvetve oly ügyért, ép a mely ellen tudatosan, határozottan küzdeni hisz s közvetlenül küzdeni látszik. — Főleg Tököli szerepe s cselekvényei gyakorolnak oly nagy befolyást Erdély vezér államférfiára, hogy törökszövetségi rendszerét ismét a németszövetségi politikával cserélje föl; a török uralmat megtörő háború, melynek első hullámai 1683-ban Bécs alatt torlódnak ösz-

sze, szinte Tököli műve nagy részben; mert a közte s a porta közt létesült frigy ad indító lökést e korszakos küzdelemnek. Ha a tények kútfejéhez megyünk vissza: mindkét ok váltig feljogosít arra, hogy Erdély visszakeblezési időszakát Tökölitől keltezzük.

Teleki személyes viszonya Tökölivel.

Midőn Tököli a kuruczok fővezérletét 1688-ban átvevé: a szívós Teleki nem adja fel rögtön már két ízben bukott politikáját. „E tapasztalatlan gyerkőcz államférfit, e kis nábobot (Tökölit) használok most fel czéломra eszközül; mit magam ki nem vívhaték, ő vívja ki nekem s az én dicsőségemre, Erdély támogatásával s az én apai hatalmam alatt,“ — gondolja magában. Azaz ujoncz vezérok hadd vezesse diadalra a kuruczokat: de ez Teleki s Erdély czége alatt történjék. Ezen újabb számításnál legelső s legbehatóbb diplomatiái lépésül tekinté Teleki: minden áron elvétenni gyönyörű, noha már özvegy menyecske lányát Tökölivel. Ily édes erőszakkal legkönnyebb behálózni s lenyügözni egy tüzes szemű, hővérű lovagot. A bájos asszony mi szépen megnyergeli majd szerelmes urát; a vén róka ipa meg majd kénye-kedvére úrkodhatik ifju vején. Csakugyan sikerül jegyváltásig befogni a deli leventét, nem annyira a szép nő csábító szemének, mint apja mesteri furfanginak, melyek a kerítve házасító mamák csalfogásin is messze túltettek. De a kerített vőlegény mátkájáról mihamar Zriny Ilonára veti szemét; szívét e ragyogó amazon gyújtja heves szerelmi lángra; s még hozzá politikai czéljára, melyet az erdélyi állásponttól elkülönzött, sokkal előnyösebbnek, politikai érdekeivel, melyeket Teleki nyomása alól teljesen emancipálni óhajtott, sokkal összhangzóbbnak látja e nagynevű s fejedelmi kincs-

csel bíró magyar hölgy, mint erdélyi arája kezét. Tököli tehát menten visszaküldi a jeggyűrűt Telekiéknek.

E váratlan csiny döntő mozzanatot szül Apaffi udvarában, azaz Teleki agyában: a vicefejedelemségig felkészött homo novus családi méltósága s ideges büszkesége halálos dőfést szenvedett; a mindenható államférfinak éveken át annyi lelkismereti szemrehányás közt, oly epesztő gonddal s jó rakás országos költségen ápolt államtervét egy visszaküldött jeggyűrű romba dönti.

Teleki személyes érdekből szakít a kuruczokkal s a por-tával.

Természetes, hogy a lefőzött apa s államférfi sivár szívében (száraz taplóba gyorsan belekap a tűz) azonnal égő bosszuszavágy út tanyát. Miután pedig Telekinél a személyes érzelmelek mindig bensőleg érinték, a magánérdekek zsarnokilag sugalmazák a köztetteket: nem csoda, ha Tököli ellen fellobbant visszatorlási ösztöne politikájára irányadó, sőt újító befolyással lőn. Nyomban nem fordulhat ugyan Tököli ellen; mindjárt nem hagyhatja eszerben a kuruczokat; mert Apaffit, Erdélyt s önmagát ily szembeszököleg nem hazudtolhatja meg; aztán még mindig pislog feléje távolról egy bágyadt reménysugár: hátha mégis nagygyá tehetné Erdélyt Magyarországon, hátha Tököli mégis meghajlanék az ő fölénye s célzatai előtt? — De segélye napról napra erőszakoltabb, fukarabb a felkelők iránt; léha hadi támogatása inkább válik kárára, mint előnyére a forradalomnak. A viszály közte s Tököli közt mindjobban elmérgesedik; a kölcsönös féltékenység s vezéri kenyéririgység oly mérvben tör ki mind a kettőnél, hogy hadaik összeműködését lehetetleníti s kockáztatja a győzelmi sikert. A helyzet valóban türelhetlenné vált.

A lángelmű Tököli mihamar széttépi a pórázt, melyet

Teleki rá szeretett volna fűzni, s teljesen függetleníti magát Erdélytől; miután a porta, ki eddig Apaffinak vajmi hitvány támaszt nyujta, ő vele most valódi frigyre lép, s pazar segélyigérekkel tüzei erélyes harcra Leopold ellen. A mily arányban emelkedik Tököli befolyása s dicse a fényes kapu előtt: oly rohamosan vesz, súlyed az erdélyi ministeré. „Tökölinek — Bethlen Miklós szerint — becsülete s hitele a török előtt volt kétannyi mint a fejdelemnek (Apaffinak), Telekinek pedig semmi sem volt.“

A pohár, Teleki türelme- s haragjának pohara színig telt. Teleki annyira felbőszül vetélytársa ellen, hogy „nemcsak a töröknél fondorkodik, nemcsak Apaffit dühösztí föl ellene, hanem már mérget is kevertetett volna számára.“ Sőt az az eszme is megvillan, majd merészen izgatni kezd agyában, hogy sikertlen politikájával gyökerestül szakítson, s keletről nyugatra fordítva köpenyét, Leopoldhoz közeledjék a porta s Tököli ellen.

Tököli e közben csakugyan összekel Zriny Ilonával; a porta által felső Magyarország fejedelméül avattatik föl; a diván kisebbsége ugyanekkor Apaffi letételét s helyére Tököli megválasztatását hozza indítványba.

Csordúltig telt a pohár. — Teleki látja, hogy napja Stambul előtt végkép lehanyatlott; nemcsak távolibb célját, magosabb reményeit el nem érheté Tököli által: de most már Erdélyt s Erdélylyel saját meglevő hatalmi állását is félténie kell tőle.

Teleki végleg a né- Im! ezek az indokok, főleg s tán ki-
metszővetségi politi- zárólag e subjectiv indokok szolgálnak
kához szegődik. alapul Teleki azon korszak-alkotó elhatá-
rozására, hogy a portával, Franciaországgal, a kuruczok-
kal s Tökölivel hallgatólag de határozottan szakítva,

1682-ben, pályája lejtőjén németszövetségi politikára térjen, s Leopolddal kéz alatt érintkezésbe lépjen. — A mindenható vezér államférfi, midőn hazája sorsát ily válpontra sodorja, kitünőleg subjectiv érzelmi politikát űz, melynek kiindulási pontja s végcélja nem más mint önön személyisége. Volt-e s mily arányban volt részök e mozzanatban az objectiv indokoknak, az észpolitikának? Birt-e némi súlylyal elhatározása mérlegében olyas hit is, hogy Erdélynek a porta alatt megroskadt államiságát német szövetségben ujra fölépíthetné? Dagasztja-e keblét ama törekvés, hogy a melyet Bethlenék török hűbér uralom alatt egykor oly fénypalczra emeltek volt, szabad, önálló Erdélyt őmost a császár és király véduralma alatt teremtsen? Avagy a török háború előjátékát látva, látnoki lélekkel sejti-e, hogy a bekövetkező gigasi küzdelemből az islam összetörve, bukottan vonúl vissza, míg a német csodás sikerrel, diadalmasan emelkedik ki? S e jós előérzetből, hazáját a vihar elől biztosítandó, merített-e egy érvet németszövetségi politikájához? — Nem ítélhetjük meg. De annyit történelmi biztossággal mondhatok, hogy az indító eszmék nem így néztek ki Telekink agyában, kezdetben nem ezek az objectiv, hanem a főntemlített egyéni indokok sugalmazták őt.

Subjectiv érzelmi s
érdeklpolitika

Pusztán a végeredményt, a szűz sikert tekintve, mindegyre meggy ugyan, bármily indokok, magán vagy közérdek, alanyi vagy tárgyilagosszemponatok vezették légyen az államférfit valamely államtény kezdeményezése-s végrehajtásánál: mindazáltal kárhoztatnunk kell, a legigazolób következmények, a legcsábítóbb siker daczára is kivétel nélkül kárhoztatnunk kell azon államegyénítést, mely közügyek színterén az egyént tolja előtérbe a maga személyes vágyai-, indulatival s szenved-

délyivel; el kell itélnünk föltétlenül azon kufár jellemeket, azokat a politikai szatócsokat, kik hazájok sorsát önérdekük horgára akasztják; kell, hogy követ dobjunk a subjectiv érzelmi s érdeklpolitikára. Mert a magánérzelme s érdekek helylyel-közzel találkozhatnak ugyan a közvéleménynyel s s a közérdekkel: de többnyire merőn összeütköznek azokkal; ily politika hébe-korba üdvére válhat ugyan az államnak: ámde száz eset közül kilenczven kilenczszer bűnösen kockára veti azt. — Erdély sorsán mit se változtat azon indokok minősége, melyek Telekit német szövetségi politikára birták; e politika következményei sem alakulnak más-kép azért, hogy Teleki önérdekétől s indulatától ragadtatva fog kezét Austriával: de mennyivel tisztább fényben állna előttünk államférfiúi jelleme, ha országos érdektől ösztönözve teszi azt: mennyivel jobban méltányolhatnók állam-bölcsességét, ha Erdély tarthatlan helyzetének alapos bírálata, a politikai viszonyok alapos tanulmányozása folytán, sőt a jövő esélyeket is meghányva, győződik meg e lépés czélszerűségéről. Így csak azt mondhatjuk hétköznapi nyelven: Telekinek jó orra volt, Teleki nagy disznóban volt; subjectiv érzelmi politikáját pazarul, de véletlenül igazolta a jövő.

Teleki politikai célja a német szövetséggel.

Midőn Teleki a bécsi udvarral viszonyba lépni elhatározá magát: nem is álmodja, hová vezetend az új ösvény, melyre lépett; lelke nem borúl el olyas gondolat árnyától, hogy az erdélyi fejdelemség czímerét Apaffi sírboltja fölött majdan örökre lefordítja az idők vihara. Ő mint önálló államot külön fejdelemmel akarta Erdélyt habsburg véduralom alá helyezni, illetőleg a magyar koronához visszafűzni; s azon percztől kezdve, midőn Béccsel a diplomatiái szálakat fonni kezdé,

szakadatlanul azt a czélt tekinté legfőbb politikai föladatául, hogy hazáját Austriától s anyaországunktól — az új frigy keretén belől bár — minél kiválóbban függetlenítse. Ő, ki oly szenvedélylyel csügge magasztos emlékin a régi dicsnek, ki csatányos életén keresztül egy Bethlen fényköre után rajonga szüntelen, — támogatva az erdélyi rendek particularisticus szellemétől, mely a Királyhágónál is ijesztőbb válfalként meredt föl a két testvérháza közt, — ő a bérczek és havasok mindenható ura a világ minden kincseért sem akarja Erdélyt bensőleg egyesíteni, annyival kevésbé szervesen összeforrasztani Magyarországgal; a habsburg véduralmat pedig csupán eszközül, lajtorjául szeretné használni Erdély önálló emelkedésére.

Taktikája a portával szemben.

A közelgő török háború világosan megjelölte neki, mily taktikát kell újabb politikai szerepében követnie, hogy hazáját az előre beláthatlan harci esélyek közepett a porta bosszuja ellen lehetőleg biztosítsa. Martinuzzi kétszínű, de lángelmű harczmodora, melyet nemzeti egységünkért folytatott küzdelmében oly bűvös sikerrel alkalmazott volt bibornokunk az ozman ellen fényes előpéldát nyujta Telekinek. Kéz alatt alkudozni, sutyomban szövetkezni a bécsi udvarral; s az egész dolgot a legmélyebb diplomatiái titok burkában ápolgatni; nyilvánosan ország-világ előtt ellenszenvet vagy legalább közönyt színlelni Austria iránt; a portával szemben pedig alázatosan hódoló, örökké tántoríthatlan hűbérest játszani; aztán mindaddig le nem vetni az álczát, mig Leopold döntő diadalt nem arat a törökön; hogy ha netán ez maradna győztes: Erdély előtt a visszavonulási vonal még mindig nyitva s fedezve maradjon. Martinuzzi sokkal lángelműbb volt, hogysen őt a nehézkes bécsi diplomaták felfoghatták s méltá-

nyolhatták volna; de a muzurmant utolsó perczig bódult hiszékenységből, csalfa mámorban ringatja: Telekit könnyen felfogja a német, de idő előtt megérti ám a török is. Martinuzzi taktikája gyönyörűen sikerült, de politikája nem ért célra; mert éppen osztrák orgyiloktól kellett a célhoz közel elhullnia: Teleki taktikája teljes kudarcot vall a zernyesti csatával, hol ő maga is elesik, de német szövetségi politikája mégis célra ér.

Teleki subjectív érzelmi politikáját valódi állam-politika színvonalára emelik a viszonyok.

Teleki politikáját, mely kezdetben személyes érzelmi indokokon sarkalt, hamar valódi állampolitika színvonalára emelik, — az új eszmének széles, realis alapot s gyors lendületet adnak a rohamos események. Ha 1682 s 83-ban bizalmasan jelzé a bécsi udvar előtt szövetségi szándokát: Bécs fölmentése után már kész megnyitni Erdélyt Leopold hadai előtt Apaffi, mihelyt ezek Tökölin s az ozmanon erőit véve, a tartomány határaihoz közeledhetnek. 1685-ben pedig azt sem ellenzi többé, hogy Veterani császári tábornok a részekben, jelesen Marmarosban szállásoljon hadaival. A Bécs fölmentése után egymást szülő, nagy hadi tények, a parkányi diadal, Esztergom majd Érsekújvár diadalmas visszavétele, Buda első ostroma, a császári hadak szakadatlan, lelkes előnyomulása, a török folyton csüggedezőbb futása; egyrészt Leopold hatalmas külszövetségei, különösen a Franciaországgal kötött regensburgi fegyverszünet, másrészt a porta elszigetelt helyzete; Leopold emelkedett önbizalma s kijelentett szilárd akarata az egész magyar állam felszabadítása iránt; ezzel szemben a sultán ideges, lázas félsze a jövőtől, izgatott békekunyorálásai a bécsi udvarnál; végül az osztrák kormánynak mind sürűbb és hangosabb kérelme, majd követelő felszólítása, hogy Apaffi is

csatlakozzék valahára a szent frigyhez, — mind e tények azon alapos nézetre birják Telekit, hogy az Austria-s Magyarországgal czélzott szövetség megkötését tovább nem halaszthatja, ha csak hazáját a győző szeszélyes fegyverjogának zsákmányul oda dobni nem akarja.

A német-magyar-erdélyi szövetség megkötése.

Magok a rendek, kiket a mindenható miniszternek pusztán subjectiv érvei ben-sőleg aligha megnyugtattak 1682-ben, szinte érzik most már a viszonyok ellenállhatatlan kényszerét; s részint a tények hatalma részint Teleki akarata előtt meghajolva, Gyulafehérvárott ily végzést hoznak: „Szegény hazánknak dolgai végett kegyelmes urunk által atyánkfainak római császárhoz adott felhatalmazó levél és utasítás nekünk is tetszenek, és rendeltünk mi is pénzt az ő kegyelmek költségére.“ Azaz: a rendek helyeslik, hogy a német-magyar-erdélyi szövetség megkötése végett fejedelmi biztosok küldettek ki s az ezeknek adott fölhatalmazó utasítást magokévá teszik.

A bécsi udvar eddigelé szembetünőleg elhanyagolá Erdélyt saját érdekeinek világos sérelmére. De most a háború fejleményei folytán nagy jelentőséget tulajdonít az erdélyi szövetségnek, nemcsak katonai, hanem politikai szempontból is. Nemcsak azért van rajta egész tűzzel-lélekkel a frigy mielőbbi megkötésén, mert megbecsülhetlen hadi előnyre szolgáland, ha Erdélytől nem kell tartania s erejét ellene pazarolnia, sőt a védurától hűtlen elpártolt tartomány a török hadak egy részét foglalkoztatja majd: hanem azért is, mivel a hires kis ország visszahódolása habsburg uralom alá Európa előtt fényes nemzetközi diadal, a törökkel szemben pedig roppant erkölcsi fölény.

A német-magyar-erdélyi szövetségi szerződés, mely másfél százados multat temet sorai közé, s korszakot alkot

magyar államunk történelmében, Leopold s Apaffi biztosai közt 1686 Junius 28-kán kötött meg. E szerződés, átmeneti pontjait letudva, lényegében nemzetközi, de azért örökös, közös védelmi szövetséget alapít meg a magyar-osztrák monarchia s Erdély közt, a leányország állami önállása-s jogainak teljes épentartásával. Azon czikke, mely szerint „Erdély fejedelme és rendei kötelezik magokat, hogy a királyi oltalomért évenként huszonöt ezer aranyat vagy ötven ezer tallért fizetnek örök időkre, s erős szükség esetén eleséggel, fuvarral s egyébbel is szolgálnak“, — homályosan a magyar királyi véduralom elismerését jelzi, s középkori, hűbéries színezetet ad az egész viszonyoknak. A török uralommal minden hátsó gondolat s kibuvó záradékok nélkül határozottan szakít ugyan e kötés: de Erdélyt még korántsem egyesíti az anyaországgal, sőt vissza se csatolja a magyar koronához. A leányországot Szent-István birodalmának, a részt az egésznek nem teszi kiegészítő részévé: csupán véd- és dacszövetséget hoz létre a Habsburgok s az erdélyi fejedelmek közt. Szóval csak vékonyan kezdeményez, átmeneti korszakot teremt, hol nincs nyugpont s melynek jó vagy rossz irányban, de a viszonyok dönthetetlen logikájánál fogva okvetlenül tovább kell fejlődnie.

Erdély visszahatása
a szövetségi szerző-
dés ellen.

Noha a felhatalmazott biztosok ily nagyon méltányos félrendszabályt, ily szoktatató ideiglent alapítanak meg, mely Erdély önállósági hagyományait udvariasan kiméli, s a törökszövetségi emlékeket a német véduralommal kiengesztelni, multat a jövővel áthidalni ildomosan törekszik: mégis, midőn Leopold katonai megbízottja a juniusi szerződés kicserélése s tettleges foganatosítása végett Erdélybe jön: a legszilajabb ellen-szenv s gyűlölettel szikrázó düh tör ki zúgó viharként egy-

szerre minden kebelből a szerződés ellen; hegyen-völgyön, egyházi s politikai szószékről országszerte hazaárulási vádat szórnak s fenyegető vést hirdetnek azokra, kik a szerződést netán pártolnák, szentesítését javaslatba hoznák. — Honnan támadt hirtelen e forradalmas fürgeteg? Hogy tört ki e vulkán, melynek nem hallók előzetes morajját? Hát nem a fejdelem, illetőleg Teleki s nem maga az ország képviselőteste, nem magok a rendek adtak-e fölhatalmazványt ama szerződésre? Teleki mindenhatósága miként ütközhetik ily szokatlan szírtekbe?

A végrehajtandó szerződés egyik átmeneti pontja így szól: „S ezen szerződésnek valamint Erdélynek is nagyobb biztosítására Kolozsvárt és Dévát olyformán adják Leopold kezéhez (a rendek), hogy az őrség két harmada császári katonákból álljon, mely őrség a háboru megszűnésekor ama helyekből okvetlenül távozik.“ E pontra nézve azonban sem a fejdelem sem a rendektől nem birtak fölhatalmazással az erdélyi biztosok, s csak miután Leopold egyenesen a szerződés alapkövéül jelölé ki azt, utólagos jóváhagyás reményében óvás mellett fogadták el s irták alá. Főkép e ponton ütközik meg, e miatt riad fel a szerződés ellen a közvélemény. Midőn Scherffenberg császári tábornok Kolozsvár s Déva átvétele végett hétezer hadfival a Királyhágót átlépé: azt hitte a nép, hogy ama helyeknek ideiglenesből örökké válható birtoklása követeltetik. — Egy az továbbá, hogy az erdélyi biztosok külön pontban kikötötték volt, miszerint Csáky László, ki Béldi buktakor egyike volt a Konstantinápolyba menekülteknek, ne lehessen tiszte az Erdélyben szállásolandó császári hadaknak; s Csáky e pont ellenére épen kalauzul szolgált Scherffenbergnek. Más az, hogy csak imént távozék egy kapucsi pasa, ki a porta ne-

vében negyvenezer főre menő segédhadat ajánlott fel Apafinak. Végül a lengyel király, már is Moldvát féltvén Leopoldtól, kéz alatt a császári hadak elutasítását tanácsolta.

Ezekkel a körülményekkel indokolja Szalay a lázadt közhangulatot s Teleki azon váratlan elhatározását, hogy urával a szerződés szentesítését csakugyan megtagadtassa.

Ámde ama tényeket csupán ürügyül s legfőlebb segédindokul fogadhatjuk el; egyik érv sem oly alapos, egyik tény sem oly nyomós, hogy a német szövetség elodázását, s mi több, visszautasítását valódilig igazolhatná. Talán azokban némileg több megnyugvást találhatna a politikai szemlész, mit futólag Teleki is érintet Scherffenberghez küldött követivel, hogy t. i. Erdély a porta bosszujától retteg; Buda még mindig szivósan ellenáll a császári ostromseregnek; Buda alatt még vereséget szenvedhet Leopold: s akkor jaj a hűtlen tartománynak! menthetlenül a legádázabb töröktatár pusztítás áldozatjául esik.

De én még ennél is mélyebben keresem a juniusi szerződés ellen támadt fölgerjedés csiráját. Először a népek, államok sokkal conservativabbak, mint az egyének; sőt, — ha szabad merész párhuzamot vonnom, — az állam a conservativ elemet, szemben vele az állampolgár a szabadelvű, haladó pártot képviseli világtársadalmunkban. Nemzetek, országok roppant nehezen, többnyire görcsös fájdalmak közt szakítanak százados, noha már tarthatatlan hagyományaikkal; kínos tétovák, epedő visszaohajok kíséretében bontakoznak ki megszokott régi viszonyaikból, az óságtól bármily penészesen rohadtak és átkozott rosszak lennének is azok, s ígérjen bár üdvöt az új állapot. Mint a fősvény vagy különöz sehogy se bír megválni ütött-kopott köpenyétől, mely alól immár dideregve bú ki minden tagja; a világért

le nem dobná: pedig új öltönye már kész, csak föl kell vennie. — Másodszor a fenforgó esetben rendkívül nehezítő körülményül szolgált Erdélyre nézve, hogy ép azon hatalomnak kellett örök frigyesevé vagy védtartományává lennie, mely ellen dicső hagyományai, sőt alig-multja is örökké küzdeni tanították. Vérlázítón kegyetlen és kárhozatos volt végkorszakában a török uralom: de vajjon a Basta-féle német provisoriumhoz s a Habsburgok magyarországi uralmához nem tapadtak-e szinte ijesztő emlékek? Mondhatjuk-e jogtalanoknak Erdély ilyes aggodalmát: hátha jómagunkkal is csak úgy bánik majd el a bécsi kormány mint Magyarországgal? Hátha frigyeseiből szolgájává aljasít? S midőn szabadságunk, önállásunk biztosítékát török szövetség helyett ezentúl német szövetségben keresnők: nem lépünk-e cseberből vederbe?

Ha tekintetbe vesszük, hogy az erdélyi nép e nehézségeket s aggályokat egy nagyobb eszme, nemzeti egységünk eszméje által nem tudta ellensúlyozni; mert particularisticus hajlama s nézetei mellett a magosabb, az általános nemzeti álláspontot egészen szem elől téveszti vala: igazán nem csodálhatjuk a közvélemény rohamos visszhatását a német-szövetségi eszme ellen; nem csodálhatjuk, hogy Erdély, pillanatra feledve az elodázhatlan jelent, feledve Teleki akaratát s azon utasító fölhatalmazványt, melylyel a rendek a szerződési biztosokat annak idején ellátták volt, — még egyszer odadó szenvedélylyel tüntet régmúlt aranykora mellett. — Ezekre a lélektani okokra kell visszavezetnünk Erdély magatartását, mely alapjában korántsem a szerződés egyes pontjait támadta meg, hanem maga a szerződés alap-eszméje, a habsburg véduralom ellen irányult.

Teleki közvetítő fölléptével a szerződés végrehajtását elhalasztja.

A közizgalom hullámai Telekit is magokkal sodorják. Eddigelé semmi fontosabb politikai vélemény nem alakult az ő vezénylete, sugalma nélkül; iránytű mindig és mindenben az ő akarata volt: de most az egyszer akaratlan kényszerül úszni a gátot tört árral; mert különben népszerűségét, sőt állását veszélyeztetné. Vannak pillanatok, midőn a legkorlátlanabb hatalmu államvezér sem képes elfojtani az általános fellobbanást, s gyáva önmegadással tért kell annak nyitnia, különben magát égeti el. Teleki ildomos gyáván enged s mi több, ideig-óráig tolmácsul szegődik a közvéleményhez. De azért németszövetségi politikáját nem adja fel; Leopold eddigi győzelmei folytán minden más politika hibás, Leopold végleges diadala a törökön pedig úgyszólván döntene minden más politikát, — belátja bölcsen. Érzí jól, hogy a helyzet ura többé nem ő, nem is az erdélyi hangulat, hanem a rohanó események. Ugyanazért midőn Apaffinak a szerződést alá nem írni tanácsolá: a bécsi udvar előtt egyidejűleg a fentebb előadott ürügyekkel leplezi a közvélemény valódi célzatát. „Menjen ki ideig-óráig a tartományból, — kéri üzenetében Scherffenberg tábornokot, — ez esetben annyi búzáat rendel számára a fejdelem, a mennyi kell. Szállást akkor adand Erdély a császári hadaknak, mikor befogadásuk által nem lázít magára törököt, tatárt. Kolosvár- és Dévától lehetetlen megválniok a rendeknek, azoknak átadását ki kell törülni a szerződésből, ha ennek életbeléptetése akkor a mikor szándékolatik és Szászsebest lehetne iktatni helyökbe. Egyébiránt annál bizodalmasabban várja (Teleki) kívánata meghallgatását; mert ragaszkodását Leopold iránt Tököli kiűzésével csak imént tanusítá.“ — Teleki tehát nem szakít

a bécsi udvarral, hanem föntartva a megkezdett viszonyt, csupán alkalmasb időre akarja a szövetségi szerződés végrehajtását halasztani.

Leopold a jövő siker biztos reményében csakugyan hajlik az erdélyi államvezér indokolt szavára; hadi tanácsa munka-végzetlen visszahívja Scherffenberget hadaival együtt. — A juniusi szerződés pedig szépen „ad acta“ tétetik, hogy nemsokára módosított alakban lásson világot.

Minden méltó aggodalma mellett is sajnosan téved Erdély, hogy már ekkor nem csatlakozik a diadalmasan emelkedő Austriához, s a lehető legelőnyösebb szerződést visszatartja. E pillanatban még önmaga szabhatja vala meg a frigy árát s föltételeit; Leopold fehér lapot, szabad kezét ad neki most; mert a győzelminek csak küszöbén álló császár bármi áron kész a fontos tartomány szövetségét elfogadni. Drága pillanat! melyet a tömeg szívömlengései miatt egy Teleki eszélyének is meddőn kellett elosonni engednie. Gondolható-e valaki józanul, hogy a bécsi udvar, ha majd tönkre veri az ozmant, még folyvást ily kegydúsan engedelkeny marad kis Erdélyünk iránt?

Leopold katonai hatalmába keríti Erdélyt.

A végzet tengelye mind sujtolóbban harsog tovább a török uralom felett. Budánk ormán vigan lobog a keresztyén zászló; a zentai, majd az óriás mohács-siklósi győzelem egész Nándorfehérvárig szorítja le a félholdat; már-már összes magyarországi területünk fölszabadítva; a slavoniai várak Eszékkel s Péterváraddal együtt Leopold kezében. Ennyi öröm, ennyi diadalmi fény közé azonban gonosz árnyat vet az eperjesi vérnapi iszonya.

A bécsi udvar döntő diadalai folytán megjöttek látta

az időt, hogy Erdélyt magának lehetőleg biztosítsa s egyelőre legalább katonailag hatalmába kerítse. Az eperjesi Caraffa-idény pedig vérig felbőszíti az erdélyi közvéleményt a németszövetségi eszme ellen s elrettenti attól. Ily ellenhatás mellett Teleki minden törekvése, visszahangolni a túlfeszült kedélyeket, politikai eszély útjára terelni a föllázadt sziveket, hatástalan, meddő maradhatott.

Az 1686-ki pontozatok föllelevenítése tehát, — midőn Károly lothringeni herczeg 1687 őszén Erdély felszabadítása, illetőleg meghódítása végett, egyszersmind téli szállásra, a tartomány felé nyomúla, — egyik oldalról se jöhet szóba. Erdély fázván a habsburg uralomtól, nem akarja, s Teleki, ki mindig úrkodék a közvélemény fölött, most annak nyomása alatt nem meri a szerződés foganatosítását indítványba hozni. A bécsi udvar pedig minden hátrány nélkül halaszthatónak véli e jogi részét az ügynek; miután a lothringeni herczeg úgyis megszállja s tetteleg birtokba veszi a tartományt hadaival; birtokon belől aztán még sokkal előnyösebb helyzetbe jutand, sőt parancsoló állást foglalhat majd a közjogi kérdésben.

Teleki s a rendek egész nyomorát, veszélyét felfogták a kényszerű helyzetnek, melybe őket a császári hadak megszállása sodorja. Most, az aggályos perczek ónsúlya alatt jönnek nyomára ama szarvas hibának, mit 1686-ban a Junius 28-ki szerződés eljátszásával elkövettek. Akkor még ők valóban a helyzet s a kötés urai: most Leopold válik azzá; akkor még ők mondhatták volna tollba büszkén a frigypontokat: most Bécsből fogják diktálni ő kegyelmőknek. — Így bosszulja meg magát emberein a szívpolitika. — A fegyveres ellenállás határáig minden követ megmozgatnak ugyan,

hogy lothringeni Károlyt hazájoktól visszatartsák: de mindhiába. A fővezérnek e hadászati lag kedvező pillanatban nem szabad többé Erdélyt kezéből kiszalasztani. Kérlelhetlenül bevonúl tehát hadastúl a tartományba. Miután pedig harczra kelni Leopold ellen se tehetségében, sem akarátában nem állott az erdélyi kormánynak: városok és erődök egymás után kardcsapás nélkül hódolnak meg a koszorús hadfi előtt.

A bécsi udvar most, midőn még óriás hadi tények előestéjén érzi magát, s a béke világa még sehol se dereng a vértől, vihartól borongó láthatáron; most, midőn Királyhágón innen, az örökös királyságot megalapítandó s aranybullánk ellenállási záradékát eltörlendő, épen összeül a magyar országgyűlés: e pillanatban önérdeke miatt se bánhatik úgy Erdélyvel, mint egy darab hódítmánynyal; a tartomány másfél százados közjoga-, miként tabula rasa fölött nem térhet napi rendre. Az osztrák államférfiak s hadvezérek egyhangu nézete szerint helyrehozhatatlan politikai s katonai tévedés lenne, fegyverjogon leigázni a megszállt tartományt, melynek birtoka csak akkor lehet értékes Leopoldra nézve, ha népe megbízható szövetséges, s baráti jóakarattal segíyezi, támogatja a császáriakat; míg különben roppant teher, s a háboru zajlása közben tarthatlanná válik; mert az elkeserített nép bizonynyal a törökkel fogna kezét. Ugyanazért katonai szigorral bár, de diplomatiái ildommal, érzelmeket s jogokat lehetőleg kimélve, jár el a herczeg föladataiban. Mielőtt a Tiszán átkelne: már jóeleve követet küld Apaffihoz. A czélt, melyért jön, a módot, melyet követni óhajt, így adja elő utasító levelében: „a császári hadak csak a végre jönnek Erdélybe, hogy török járom alúl felszabadítsák a tartományt; miért

is a fejdelem előzékeny készségével remélnek találkozni. Küldje tehát (Apaffi) biztosait a herczeg táborába, kikkel egyezkedésre lehessen lépni.“ — Ezen indokolás szerint tehát nem hódító-, hanem szabadítóként szerepel Leopold; fővezére nem erőhatalommal, hanem az ország előleges jóváhagyása mellett, kétoldalu egyezmény folytán akarja átlépni a határokat. Károly herczeg alkudozás végett másod ízben is követet küld a fejedelmi udvarhoz.

Teleki németszövetségi politikájánál fogva s utána a kormánytanács kényszerűséből hajlandó lón az egyezkedésre; így legalább a hódítás czímét s a hodolás jellegét elfordítják hazájokrúl; kifejezést vagy inkább látszatot adnak szabad akaratuknak; szóval megmentik az országos önállás színét, a szabadság formáját. Megmenteni a mit csak lehet. A tenforgó viszonyok közt nagyon igazolt s az egyedül védhető felfogás. A passiv ellenállás, cz a mi nemleges őserőnk, mely sokszor dús vívmányokat hozott létre, itt bizonyynyal meddő, hálátlan munka leendett; semmit se javíthat, de elronthat vala mindent. Itt csupán az esetben vitathatnók a passiv ellenállás értelmét s jogosúltságát, ha Erdélyünk a kor s az események riadó intelme daczára makacsul a török véduralom iszapjában akart volna örökre megfenekleni, ha vakon a dülő fához kötötte volna utolsó perczig sorsa fonalát. Ámde e rohadt álláspontból már meg lehetösen kibontakozék.

A balásfalvi katonai egyezmény Erdély s Leopold közt 1687.

Midőn Károly herczeg már a fejedelmi udvar akkori székhelyéhez, Szebenhez közelednék: Apaffi s a rendek képviselői végre jogérvényes szerződést kötnek vele, mint a császár és király megbízottjával 1687 October 27-én Balásfalván. — E kötés azonban a föntebb kifejtett oknál

fogva korántsem szövetségi szerződés, hanem tisztán katonai egyezmény. A bécsi udvar ritka eszélyt tanúsít az által, hogy roppant fölénye daczára sem hódító s hódított fél közti viszonyt tüntet elő az alkuban, hanem miként az 1686-ki pontozatokat, ezt is nemzetközi jelleggel ruházza föl, mely az egyezmény, illetőleg a katonai megszállás ideiglenes tartamában nyer legkiválóbb kifejezést. „Jövő tavasszal, — szól a szerződés ide vágó 19-ik pontja, — mindünnen kiszedegettetnek a (császári) őrségek; ha azonban ezt hadi szempontból veszedelmes volna megcselekedni, iránta újból külön fog a császári királyi felség a fenséges fejdelemmel barátságosan egyezkedni.“ — Az egyezmény érintetlenül hagyja a szövetség s a habsburg véduralom kérdését, érintetlenül Erdély eddigi államiságát, közjogi viszonyait; nem sérti ezeket, s nem vág elébe ama kérdés későbbi megoldásának. Nem tagadhatjuk másrészt, hogy midőn e szerződés, noha ideiglen, sátort üttet Erdélyben a császári hadakkal és katonai kormánynyal; midőn a tartomány oltalmát törökök és tatárok ellen, csak egy időre bár, a szerződő felek közös erejére ruházza: tetteleg felmond egyszersmind a török uralomnak is, s némán fölavatja a habsburg védszövetséget.

Erdély megszállása 1687-ben s minél erősebb biztosítása a török ellen hadászati szempontból a magyar állam felszabadításáért folyó háboru egyik mulaszthatlan következménye volt. De ha elfogulatlan szemmel nézünk a viszonyok közé; ha testvérhonunk particularisticus jellemét, hajlamát s az erdélyi közvélemény osztrák-szövetséggellenes irányát logikai következményivel együtt fontolóra vesszük: politikai szempontból is szükségszerű mozzanatul kell tekintenünk e rövid katonai uralomközt. Mert csak ily anyagi

erőszakkal lehet Erdélyt az 1688-ki nagyszebeni határozatra, csak ily kézzelfogható kényszerrel lehet a habsburg uralomhoz csatlakozásra előkészíteni.

Leopold közvetlen királyi uralma alá akarja visszacsatolni Erdélyt, s a fejedelmi székek eltörlésére törekszik.

A bécsi udvar — már főntebb jelzém — nem meghódítani akarta Erdélyt. Ép azért rendes jogállapotba, törvényes viszonyba ohajtja mielőbb kibontakozni a katonai interregnumból, melyen bizony

erősen érzett a foglalás kellemetlen szaga. Minden áron az ország őszinte szavazatára vágyik tehát, mely a portával végkép s föltétlenül szakítva, Erdély fenhatóságául a habsburg uralmat ismerje el ezentúl. Annyival inkább szeretné pedig mielőbb létrehozni ezt az államjogi kötelet, mert a tivornyákban kiélt Apaffi napról napra biztosabb jelöltje lévén a sírnak, a trónüresedés és betöltés bonyodalmai s a háboru szeszélyes hullámai közepett előleges országos biztosíték nélkül könnyen kicsúszhatnak ám a tartomány Leopold kezéből. De miután a törökön oly határozott győzelmeket vőnek a császári hadak: természetes, hogy a bécsi udvar 1688-ban többé már nem az 1686-ki szemüvegen nézi az erdélyi ügyet. Ki magosabbra emelkedik: kisebbnek látja az alatta lévő világot. Minden népjogszerű eljárása s alkotmányos czélzatai daczára se forgatja most eszében az 1686 Junius 28-ki nemzetközi szerződés megújítását, sem az annak lényegét alkotó védelmi vagy védelmi szövetséget. Bármennyire ohajtja, sőt követeli Leopold a fejdelem s a rendek akaratának alkotmányos nyilatkozatát: de nem mint fejdelem fejdelemmel, nem mint állam állammal akar szerződésre lépni Erdélylyel, hanem azt kívánja, „hogy Erdély visszatérjen Magyarország királyához, kitől az irigy sors s egyesek vakmerényei kü-

lönválasztották,“ s a Habsburgok örökös királyi uralmát föltétlenül fogadja el. Bármily széles jogkörben lenne is hajlandó a tartomány polgári s vallásszabadságát biztosítani: azért korántsem elégszik meg holmi védszövetséggel v éduroalommal: Leopoldnak közvetlen királyi s államuralom kell; neki nem frigyes, hanem alattvalók kellenek. Ezen elvekből kifolyólag a fejedelmi székre nézve azon hátsó, de határozott szándékot táplálja bécsi udvar, hogy egyelőre, Apaffi haláláig meghagyja ugyan politikai illetéből, de aztán mint a közvetlen királyi uralommal összeférhetlen s az állam kül- és belbiztosságát veszélyeztető közeget, annyi pártütés, forradalom zászlóvivőjét minden áron lomtárba dobja azt.

Im! ily álláspontot foglal el most az osztrák kormány kis Erdélyünkkel szemközt. Egyrészt az ő hatalmas fölényét, másrészt Erdély gyöngé helyzetét tekintve, valóban elég ildom, elég mérséklet. Nem mulaszthatom el itt megjegyezni, hogy a bécsi absolutismus Erdély visszakeblezésénél általában oly szokatlan önmegtagadást mutat föl, katonai erélye mellett oly politikai eszélyt s higgadtságot, — itt-ott marczona fogásai daszára annyi tapintatot s kimélyt tanusít, hogy fényes sikerét jobbára ezen erényeknek köszönheti az egész államművelet.

A udvar kitűzött célját mielőbb s minél biztosabban elérendő, nem áall mindjárt bevezetésül egy kis félemlítő szert alkalmazni: az erdélyi ügy végrehajtásával ugyanis Caraffát, a hirhedt „eperjesi mészáros“, a „debreczeni executort“, jelenleg lothringeni Károly fővezéri utódját bízza meg, ki, mint iszonyun hiesztelék, nem visz ugyan egy szerkér kinzó szerszámot magával Erdélybe, de erkölcsi erőszakra, ijesztőnek pompás, hatásos egy alak!

Erdély s Teleki álláspontja a bécsi udvarral szemben

A bécsi udvar fölényével és szilárd akaratával szemben tarthatlan lőn az erdélyi közvélemény eddigi merev álláspontja. Többé senki sem ismerheti félre Leopold diadalainak súlyát s a megszálló hadsereg jelentőségét; aztán Caraffa rémítő hatása alól se menekülhet az ország, Teleki legkevésbé; a tények ellenállhatatlan nyomását mélyen érzik fejedelem, tanácsos, rendek és nép. Most, miután Teleki már hat év óta különben is németszövetségi politikát űz vala; miután az ozman tönkre verve, Magyarország s Erdély Leopold kezében van; most, midőn magyar országgyűlésünk imént szavazá meg egyhangulag a Habsburg ház trónöröklését, s mi több, a tizenhárom felsőmagyarországi megye, nemzeti forradalmaink hagyományos zászlóvivőjei Erdély véd- és dacszövetségese is hozzájárul e korszakalkotó szavazathoz: most már a vak előtt is világos, hogy képtelen dőreség a törökhöz visszaszítani vagy szűz-magában álló, független fejedelemségről álmodozni; hogy nincs semmi más mód, nincs észszerűbb politika, mint a magyar királyi uralom elfogadása.

A visszakeblezés alakját illetőleg Teleki s a rendek, particularisticus eszméikhez hűn, az 1686-ki nemzetközi szerződés megújítása-, azaz pusztán állandó védszövetség után sovárognak, vagy legalább minél önállóbb fejedelemséget magyar királyi fenhatóság alatt, de minden esetre fejedelemséget akarnak.

Két fél, két elütő tervzet áll tehát egymással szemközt: ott a bécsi udvar erdélyi tartománya fejedelemség nélkül, itt Telekiék önálló Erdélyországa saját fejedelmi széssel. A két közvetlenül érdekelt fél közt egy harmadik tényező, szegény Magyarországunk, mint hivatlan vendég,

egészen háttérbe szorúl; ő senkinek se jut eszébe. E két hitvány tervezet közt egy harmadik nagy eszme, nemzeti egységünk, a magyar állam benső, szerves egyesítése nyomtalanul semmiségbe vész. Mindenki csak édes magára gondol, az osztrák absolutismus nem kevésbbé, mint az erdélyi particularismus. Egyik sem akar tudni egy ép, erős egyetemről, tagjaiban összeforrt, osztatlan egységes Szent-István-birodalomról.

A gyöngék iránt hatalmas, hatalmasokkal szemben gyáva Teleki, ez a hiu, mindenható államférfi, kézzel-lábbal szöknék ám Caraffa elől s rémültében vajmi örömet engedné most másnak az ország sorsának vezényletét. De később meggyőződén, hogy a tábornok őt nem nyársra húzni vagy megenni, hanem vele, a fejdelem s rendek alter-egojával, udvariasan egyezkedni jött, — csak jómaga marad az ügyek élén, sőt szorosabbra fogja kezében a kormánygyeplőt mint valaha. E döntő pillanatban ki is lenne közelítőleg oly hivatott a gátra-tettre, mint ő, ki mellőzve, hogy egy fővel magosabb minden embernél a hazában, már 1682-ben fölavatá a németszövetségi politikát? Befejezni is neki méltó, neki kell megkezdett művét, hogy mint eddig, ugy ezentúl az új államrendszerben is ő maradna a legelső ember Bécs és hona előtt. Drága egyeniségét tehát ujfent előtérbe tolja Teleki a közügyek szinpadán.

Bethlen Miklós czélzatai Teleki ellen.

Bethlen Miklós, a kormánytanács egyik kitűnő tagja, ha ugyan a mindenkit beárnyékoló főtanácsos mellett ilyenről szó lehet; kurucz időkben a békepárt egyik vezére, kit Teleki egy ízben el is fogat; azóta ép oly gyűlölt, mint gyűlölő ellene ennek, suttyomban vetélytársa is; mert észre, államférfiui s főleg diplomatiai képzettségre, aztán nagyravágyra nem sokat enged neki. Bethlennek bosszusan fáj, hogy Teleki kizárólagos

szereplése, önistenkedése miatt fényes tehetségét egyáltalán nem érvényesítheti s hatalomra semmikép se kaphat. A bécsi udvar előtt már békepárti szereplésekor, — midőn a kuruczok támogatása, s az Austriával folytatandó háború ellen Béli Pállal együtt merészen kikelt a kormánytanácsban, — kedvezőleg ismerteté meg magát; majd azon kiváló ténye által tűnik föl, hogy 1686-ban egymaga tanácsolja a Junius 28-ki szerződés elfogadását; végül még Caraffa küldetését megelőzőleg emlékiratot intéze a bécsi udvarhoz, melyben Erdély visszakeblezésének kérdésével foglalkozik s annak közjogi módozatait fejtegeti. — Ily előzmények alapján ép oly jogosúltnak, mint valószínűnek hiszi Bethlen, hogy a visszakeblezési alkunál Caraffa s a rendek közt közvetítőként léphet föl s elsőrangú szerepet játszhatik. „E nagy-szerű politikai fordultnál, mely nagyságokat teremthet s buktathat, kell üstökén ragadnom a szerencsét“, — gondolá; „ha valaha, most kell tekintélyreszert tennem honom és Bécs előtt; itt az idő, itt az alkalom, Telekit háttérbe szorítani.“ Már érintett memorandumával se czéltott kevesebbet.

A nagyszebeni egyezkedés Erdély visszakeblezése iránt.

Midőn a fejdelem s a rendek teljes hatalmu megbizottjai Teleki elnökle

alatt Caraffával érintkezésbe bocsátkozának: Bethlen az emlékiratában kifejtett elvekre utalva, mindenek előtt közvetlen országgyűlési tárgyalását indítványozza az egyezkedési kérdésnek; mert a császári királyi biztos követelményivel s hatalmával szemközt sokkal több erkölcsi bátorságot s ellenállási erélyt föltételez az országos törvényhozó testben, mint néhány meghatalmazottban; másrészt Teleki zsarnok fölnyét is könnyebben ellensúlyozhatja ott nyílt küzdőterén, mint itt Caraffa előtt zárt értekezletben. Azon kíváncalmát terjeszti továbbá elő, hogy a visszakeblezési ügy mindkét

féltről egyidejűleg nyerjen megoldást, azaz midőn Erdély a habsburg uralmat elismerendi: ugyanekkor Leopold is biztosítsa az ország alkotmányát s összes jogait.

Caraffa e radikális, a mellett ovatos indítványokról hallani sem akar; ez utóbbiról azért nem, mert a bécsi udvar titkos célzatával a fejdelemség megszüntetését illetőleg nagyon rosszul üt össze. Leopoldnak ugyanis, ha most tenné le királyi fogadalmát az országos közjogok elismerése- s föntartására, lehetetlen volna szép módjával kikerülnie, hogy Erdély féltve féltett palládiumát, a külön fejedelmi széket ne biztosítsa. Ollyasra kötelezné tehát magát, mi vagy kitűzött célját hazudtolja vagy ez által hazudtoltatik meg, mit megtartani nem komoly akarata. Holott ha az alkotmányozást Apaffi haláláig huzza halasztja: kötetlen szabad keze akkor biztosabban elbánhat majd a fejdelemséggel. A közvetlen országgyűlési tárgyalás pedig ép azon okból nincs inyére Caraffának, a mely miatt Bethlen sürgeti. A tábornok tart tőle, hogy a rendek alkotmányuk haladéktalan biztosítását „sine qua non“-ul követelnék Leopoldtól. Aztán hisz itt van az ország és fejdelem képében Teleki teljhatalommal. S ő rá célozva, ily találó élezczel utasítja vissza Caraffa Bethlen első indítványát: „ki egy ajtó, egy kulcs segélyével mehet a szobába: az bolond volna, ha mindünnen együvé gyűjtött lábtók segélyével az ablakon akarna bemenni.“

Teleki büszke rá, hogy a bécsi udvar is ő benne magában központosítja bizalmát. Először tehát ennek megfelelő, másodszor azért sem fogadhatja el Bethlennek az országgyűlési tárgyalás iránt tett indítványát, mivel az egy vetélytárstól ered, s éle főkép az ő személye ellen irányul; végül teljhatalmat miért adatott volna a küldöttségnek az

egyezkedésre, hanem hogy korlátlanul intézkedjék a haza új sorsa fölött, s a rendek csupán utólagos jóváhagyásuk bélyegét süssék majd művére? Ily értelemben szolt az utasító levél is. Bethlen javaslata az országgyűlés szentesített határozatát támadja meg s a küldöttség világos, kötelező utasítványába ütközik. Ebben igaza van Telekinek. De ne feledjük ám: az a határozat és utasítvány is az ő egyéni akaratának születte volt.

Bethlen második, lényegbe vágóbb indítványával, t. i. hogy Leopold Erdély közjogait fejdelemségével együtt azonnal erősítse meg, utolsó betűig egyetért Teleki; sőt „szentül fogadja Caraffa előtt, hogy a császár védurasága Erdély fölött csak úgy biztosítható, ha Apaffi meghagyatik a fejedelmi széken.“ De miután a tábornok megbízói mellékgondolatát ravaszul álcázva, ünnepélyesen kijelenté, hogy Leopold Apaffi állását bevezetett tényül fogadja el, az ország szabadságait és kiváltságait pedig azonnal kész biztosítani, mihelyt a rendek elszakadásukat a portától s hódolatukata Habsburg ház iránt kinyilatkoztatva, jogaikat részletező föliratot terjesztenek elébe: hiába küzd Bethlen az eszély s ovatosság hatalmas érveivel indítványa mellett, hiába hozza fel, hogy az országnak nem szabad hódolati kötvényét mindaddig kibocsátnia, míg alkotmányára nézve ellenkötelezőt nem kap. A küldöttség, azaz Teleki, egyhangulag leszavazza őt, s a császári biztos ajánlotta módozatot teszi magáévá, mely vészesen illusorius s Caraffa tűnékeny szaván, üres ígéretmalasztján kívül minden biztosítékot nélkülöző. — Csaknem megfoghatatlan, miként követhet el ily politikai szarvashibát az erdélyi államvezér; hogyan vetheti kockára ily hebehurgyán hazája legelőkelőbb érdekét? Hiszen ha ravasz, előrelátó fő kellett: ő bizonyynyal az volt, kinek

merő képtelenség nem tudnia, mily veszélyek támadhatnak a bécsi udvarnak adott léha engedményből. Ha eszélyes, rábeszélő diplomata kellett: ott volt ő, ki befonó modora-s értelmi hatalmával félig-meddig a marczona Caraffát is le birta kenyezni, s kinek, a háborús helyzetet, a Franciaország felől megint boruló láthatárt fölhasználva, csak merészen, követelőleg s tántoríthatatlan erélylyel kell vala föllépnie, hogy a királyt bármely alattomos terv daczára Bethlen indítványához hajlítsa. De tán kebléből inába szállt bátorsága a tábornok előtt, s gyáva, hunyász lőn a császári hadak közepette? Talán örült féltékenységi dühe az indítványozó vetélytárs ellen vakítá el eszt? — Valószínűleg mindakettő. Ama tévedés csak az államférfi roppant emberi gyöngéiben lelhet magyarázatot.

Erdély végleg vissza-
tér a magyar királyi
uralom alá 1688.

Igy irják alá Erdély fölhatalmazottjai
1688 Május hó 9-kén a visszakeblezési
nyilatkozatot. E korszakalkotó államokmány szerint „Erdély
visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors s
egyese vakmerényei különválasztották, elfogadja I. Leopold
római császár és (mint a legujabb pozsonyi országgyűlésen
kimondatott) magyarországi örökös király s utódai, a leendő
magyarországi örökös királyok atyai, hatalmas oltalmát.
Lemond önkénytesen az ottoman oltalomról s jövendőre
minden levelezésről, ajándék- és adóküldésről, lemond
minden érintkezésről a portával és hogy ezen
magaalávetésének tetteleg némi jelét adja: befogadja a római
császár őrségeit a kövári, huszti, görgényi és brassai erő-
ségekre (azokon kívül, melyekben már tetteleg létezik császári
őrség) s kész fegyverrel menni a keresztyénség közös
ellenére, vagy bárkire, ha ő felsége parancsolni fogja. A mi
ez után következik érdekesen jellemző világot vet a küldött-

ség nyomorult eljárására. „Könyörögvén alázatosan, — szól tovább az oklevél, — hogy a győzhetetlen császár vele született kegyelmességében szabadságaink és kiváltságainkat megerősíteni s minket és utódainkat azokban oltalmazni és megtartani méltóztassék; nem kételkedvén, hogy Caraffa gróf ő Nagyméltósága a fenséges fejdelem s az öszves ország alázatos folyamodványait (az ország jogainak megerősítése iránt) ő felségének hatályosan fogja ajánlani, a zoknak elfogadásaiglan a lothringeni herczeggel kötött szerződés érvényben maradván.“

Teleki botlása súlyos érzetében némi mentelműlszúrja ide e legeslegalázatosabb zárpontot. Gyöngé, silány ovadék! mely csak az Úristen csoda segedelme által érhet valamicskével többet a szentelt víznél. Mellőzve, hogy Leopold alkotmány-biztosító fogadalma nélkül Erdély bármily határozott jogfentartó, de egyoldalú kijelentése kiáltó szó marad a pusztában, — kényszerítő hatással jogilag s tényleg egyaránt csak akkor lehet vala ama záradék a bécsi udvarra, ha nem könyörgés- vagy reményképen szólna, hanem mint világosan kikötött föltétele, mint utólag, de minél rövidebb határidő alatt teljesítendő föltétele a habsburg uralom elfogadásának. A lothringeni herczeggel 1687-ben kötött balázsfalvi szerződés pedig, melynek érvényét ezen oklevél továbbra is fentartja, mi biztosítékot se nyújt; mert az — tudjuk — pusztán katonai egyezmény, mely a tartomány közjogait nem bántja ugyan, de meg sem erősíti.

A visszakeblezési okmánytbővebben illusztrálnom szükségtelen. Egy tág politikai keret az, melynek alakot majd foglalhatja kölcsönzend, oly keret, melynek jelleme, lényege s minden becse attól függ, mily képet, mily alkotmányt illeszt belé majd a bécsi udvar. Válhatnék belőle erdélyi fejdelem-

ség vagy vajdaság magyar-királyi véduralom alatt; válhatnék anyaországunkkal egységesített, a magyar államtestbe visszaolvasztott Erdély, azaz magyar állam; de lehet belőle a mint lesz is, erdélyi kormányzóság, fejdelem nélkül, közvetlen államuralma alatt a bécsi udvarnak, fájdalom nem magyar koronánknak. Lyukadhat ki belőle aztán absolutismus, ál, fél vagy igazi alkotmányosság, a mint oda fent tetszik. — Lám! 1686 óta, alig két röpke év alatt, hova sodrá Erdélyt az esélyek s viszonyok romboló hatalma meg saját gyöngesége? Az a büszke ország, ki minap a juniusi szerződést aláíratlan dobja vissza Bécsnek, s a Habsburgok véduralmi szövetségét gerjedt haraggal utasítja el, most egy árva hódolati nyilatkozattal adja meg magát.

Nem csuda, ha Leopold nagy elégtében római szentbirodalmi gróffá avatja Teleki Mihályt, ki a visszakeblezési okmányt változtatlanul szentesítetteti az országgyűléssel is.

Azerdélyi rendek fölírata Leopoldhoz.

Nyomban reá tárgyalás alá veszik a rendek s megszavazzák a királyhoz intézendő föliratot, melyben Erdély fenálló közjogait, pontonként előterjesztve, a szabad fejdelemválasztási joggal együtt megerősíttetni kérik. Oda iktatják még külön: „a jelen fenséges fejdelem (Apaffi) s általunk már megválasztott fia országlásukban ne akadályoztassanak, hanem Erdély törvényei és szokásai szerint megtartassanak abban. — Szegény jóhiszemű rendek s te ravasz Teleki nem is álmodjátok, a bokorban mit, mit nem rejteget a bécsi udvar! — Rendkívül érdekes s mélyen lényegbe vágó a fölirat eme pontja: „a fejdelem Magyarország nádorát rangban mindenütt és mindenha megellőze.“ Csaknem a valónál hübben jellemzik e szavak az 1686-ki és a mostani helyzet, az akkor és jelenleg uralkodó eszmék közti

külömbiséget: az 1686-ki alku szerint ugyanis souverain hatalom leendett Erdély fejedelme: most bátran ellehet már a magyar korona egyik közhivatalnoka, egyik zászlósunk. Mily kirívó változat!

A királyi leirat. Leopold leiratában szépen megdicséri a loyális erdélyieket, hogy „az elviselhetetlen ozman rab-ságról lemondva, hozzá, mint törvényes királyukhoz összes utódaikkal egyetemben visszatértek.“ De a tartomány köz-jogairól némán hallgat. Inkább aggasztó, mint megnyugtató semmit-mondással csupán azt igéri: „a hadjárat befejezése után folytatni és betetőzni fogjuk üdvös intézkedésinket, közlendvén veletek ez iránt őszinte nézeteinket.“ Ezek az „őszinte nézetek“ kétes, gyanus homályban, ez a bizonytalan üdv távol jövőben élni nagyon kevés, meghalni nem elég Erdélynek.

Teleki politikája a visszakeblezésnél. Hogy így az ország lét és nemlétközt függni kénytelen, hogy Leopold alkotmány-biztosító diplomája, noha vakszerencséből végkép el nem marad is, de harmadfél évig késik, — világosan Teleki bűne. Hibája, bűne, de nem árulása. Mosolyra indít a tör-ténelmi mezgerlő, midőn kérlelhetlenül, de könnyelműleg honárulási vádat csap az erdélyi államvezér fejéhez. Vele nincs mit vitáznom; mert szerinte e bűn tényálladékát nem annyira az alkotmány biztosítása körül tanúsított hanyag-ság, mint inkább maga az osztrákszövetségi politika, a habs-burg uralom elfogadása képezi; más bizonyítékot nem bir felmutatni. Telekit óriás önzése daczára is tetőtől talpig minden ízében oly erős hazafiság lengi át, egész egyénisé-gét magánérdekivel együtt oly bensőleg összeolvasztja ho-nával, hogy neki hazája ellen árulást elkövetnie merő er-

kölcsi képtelenség, az ő honárulása megfoghatatlan önárulás lenne.

Erdély kibékül a habsburg uralommal.

A császári hadak újabb meg újabb diadalai az al-Dunát Nándorfehérvár- s Oláhországgal együtt le egész Drinápolyig Leopold hatalmába ejtik. Erdély visszakeblezését nyomban fényesen igazolják egyőzelmek; igazolják a bécsi udvar részéről; mert Leopold döntő hadi tényekkel mutatja meg, hogy magyar államunk felszabadítása csakugyan legkomolyabb törekvését képezi, s az uralma alá került leányországot nem csupán megszerezni, de védeni s biztosítani is képes a porta ellen; igazolják Telekiék részéről; mert a magyar király uralmának elismerését tovább húzni-halasztani, ily hatalmas féllal szemben ép oly sikeretlen, mint vészhozó politika leendett.

Erdély daczára a közjogai felett lebegő aggálynak mihamar beéli magát új helyzetébe: Teleki irányadó befolyása s higgadt vezénylete mellett őszintén kibékül az átalakult viszonyokkal. Annyi viharos dicsőség, annyi sorvasztó szenvedés után megfogyva, megtörve bontakozik ki másfél század lánczaiból, a török karjai közül. Multja édes, aztán fájó emléki még körülzibongják kimerült szellemét; a particularismus, mely vérebe ment át s ott természetté, szenvedélylyé izmosult, még mindig lázas izgalomban tartja az erdélyi kebleket: de azért már ébred ez bennök azon jó-tékony politikai érzet, hogy ők ismét nemzetünk visszaváltott gyermekei, vér a mi vérünkéből, hús a mi húsunkból; hogy hazájok ismét a magyar korona tagja, kitől ezentúl nemcsak önérdeke, hanem a közhaza iránti kötelmei, leg-szentebb nemzeti érdekünk, felszabadulásunk is szigoruan

követelik, hogy az új frigyhez állhatatosan hű maradjon, s ha kell, annak védelmére fegyvert ragadjon, követelik, hogy a felszabadítási harcban erejéhez képest ő is közreműköd-jék. Mily komolyan fogta fel Erdély megváltozott hivatását s érdekeit, mily lelkismerettel ragaszkodott az osztrák-magyar szövetséghez s mennyire felelt meg ebből folyó föladatának: mindennek próbakövéül a legközelebbi esélyek, a gyorsan beköszönt nehéz idők szolgáltak.

Tököli megtámadja
Erdélyt.

XIV. Lajos egypár évi fegyverszünet után megint békét bont s a német birodalmat az orleansi háborúba sodorja. Leopold hadai egy részét a sereg legnagyobb szellemével, lothringeni Károlylyal együtt a Rajnához viszi Franciaország ellen. De a francziák szemben egy európai coalitióval diadalt diadalra aratnak. — A török kormány és hadügy élére nagyvezírül Köprili Musztafa, a lángeszű államférfi s hadvezér lép, kinek szervező tehetsége tekintélyes hadserget alkot a hadak romjaiból; szellem- s erődús műveletei belügyi, diplomaiiai s harctéren, minden irányban lendületet adnak az islam vészett ügyének. Az al-Dunán rövid idő alatt érzékeny csapásokat mér hadainkra; nem épen döntő de sűrű vereségekkel sujt, melyek itteni vivmányainkat fenyegetik. A hűtlenül elpártolt Erdélyt megfékezendő s visszafoglalandó, erről az oldalról is erélyes támadásra készül; az itt működő hadak főparancsnokául Tökölit szemeli ki. — Apaffi e közben 1690 Aprilis 15-én sírba hanyatlik. A porta védőri jogához szigoruan ragaszkodva, Tökölit nevezi utódjává; s mellé rendelvén a krimi tatárokat s az oláhokat, jelentős haderő élén a tartomány ellen küldi.

A bécsi udvart hadi szerencséje s káprázatos sikerei túlzatokra ragadják. Az eddigi foglalmányok védelmével

alig törődik; csak újabb meg újabb szerzemény, csak a támadás lebeg vala szeme előtt. De nagyszabású hódítási terve — mely nem kevesebbre irányult, mint a török járom alatt nyögő összes keresztyénség felszabadítására, sőt Veterani tábornok szerint az ozmannak Ázsiába vetésére, — ezen óriás eszme közelítőleg sincs arányban megfogyott haderőivel. A hadi tanács a sereg legjavát s legnagyobb részét a Balkánon elnyúló támadási vonalra veti; Erdélyben csak hat ezred marad fedezetül: jóllehet maga a fővezér bádeni Lajos sürgősen javalá, hogy „Ő Felsége e legnagyobb s legjövendelmesebb szerzeményére, e rendkívül fontos hadászati területre több figyelem fordíttassék.“ Leopold Tököli rohamos előnyomulta folytán melegen szívére köti s lángeszére bizza ugyan a fenyegetett tartomány sorsát bádeni Lajosnak: ámde e bölcs intézkedés után nagyon késő köpönyeg; mert mielőtt végrehajtása iránt a fővezér tábornokai értekeznek: a zernyesti ütközet már eldönté egy pillanatra Erdély sorsát.

Erdély Tökölis a török ellenében Leopold mellett von fegyvert.

Erdély maga valami hatályos ellenállást képtelen volt kifejteni; mert honvédelmi rendszere a nagy fejedelmek óta igen megroskadt. — Csak lófő székelyeink, ezek a született harczfiak, nem haltak még ki; az ó banderialis szervezet, mikép Magyarországon, itt is szétmálladoz, a nélkül, hogy hült helyét korszerű reform pótolná. Végül fölötte súlyosbítja a bajt, növeli a bonyodalmat azon aggasztó körülmény is, hogy Leopold a rendek sürgető kérelme daczára sem erősíté meg Apaffi fiát, ifju Apaffi Mihályt, a fejedelmi széken, s mi több, az ország jogait se biztosítá még. Ily kedvezőtlen viszonyok, ily csüggesztő előzmények közepett állott Erdély, midőn a porta eljátszott védúri jogának fegy-

verrel jött ismét foganatot szerezni. A politikai szenvedély, a pillanatnyi ingerültség mennyi csábító ürügyöt találhatott volna ezekben, — a régi hagyományok népe mily kísértetbe jöhet vala, megtörni a nagyszebeni kötést és elszakadni a magyar koronától; mily fényes alkalom kínálkozik most a törökhöz visszapártolni! — De ennyire nem feledheti el magát, ily rút árulást nem követhet el önmaga s a közhaza ellen Erdélyünk.

Kétségtelen, hogy a tartomány sorsa fölött lebegő életkérdésnél Teleki egyéni érdeke is szerepet játszik: a vezérférfiu multja, mély gyűlölete Tököli iránt s német szövetségi politikája súlyt lök a határozat mérlegébe; mert az országnak lehetetlen volna térdet hajtani a porta előtt s Tökölit fejedelmül fogadnia a nélkül, hogy Teleki állását sőt létét kockára ne dobja. De azért magosabb politikai szempontok is vezérlik Telekit s a közvéleményt, midőn elszántan kimondják: „az ozmant hűbéresével együtt a haza ellenének tekintjük; szembe szállva velök, harczolni fogunk a magyar királyért, harczolni a magunk s ivadékunk állandó nyugalma- és szabadságáért, házaink-, feleségeink-, gyermekeinkért.“ — Józan eszély, főfő országos érdek s tán ösztönszerűleg közös nemzeti geniusunk is sugalmazá e határozatot.

Az erdélyiek a császári tábornokok rászedett hiszékenysége s ügyetlen hadmozdulatai miatt meglehetősen készületlen szállnak síkra a betörők ellen főkapitányuk Teleki Mihály vezénylete alatt, s a támadási vonalon csupán felelőségétől támogatvák a tartományban táborozó császári hadaknak. — Amott Tököli merész, szellemdús csatatervével, mely kicsiben Hannibal alpesi útját utánozza: itt Telekink s Heissler tábornok, igen silány vagy épen semmi katonai

tehetségek; tiz, tizenkét ezer ellenség: mi csak hét ezren. S hozzá tudva, hogy a hanyatlás közel félszázados korszaka harczy babérokban mily fukar, kudarczokban mily pazar volt testvérhonunk iránt, s e sovány élelemtől a bajnoki erő, a hajdan viharos hősiség elpenészedett, — valóban nem csodálkozhatunk, hogy Zernyestnél csatát vesztt Erdély s a harczter ura török-tatárival Tököli marad.

Teleki halála Zernyestnél. A küzdelem hevében Teleki Mihály is elhull; vérével, halálával pecsételi meg németszövetségi politikáját.

Teleki hatása Erdély visszakeblezésére. Álljunk meg még egy pillanatra e nevezetes államférfinál. — Teleki kétségkívül egyik legkiválóbb alakja az erdélyi történelemnek. Hibáival s erényivel, alacsony önzésével s emelkedett hazafiságával hű képviselője ő a hanyatló társadalomnak, melynek élén állott. Ha a lehunytt dicsőség napja még hint egypár végsugarat honára, ha a ragyogó mult még áraszt némi visszfényt a sötét, borus jelenre: egyedül neki köszönhető. Erdély visszakeblezése magyar koronánkhoz, ez a nemzetközi tény, mely közép-Európában korszakot alkotott, részben Teleki érdeme. 1682-ben ő töri meg azon új politikai ösvényt, melyen aztán az események robogó kereke a portától el- s hovatovább Bécs felé ragadja Erdélyt. A viszonyok kényszerétől támogatva, az ő mindenható befolyása küzd le végkép a török rokonszenvet, e régi hagyományt s népszerűsíti a habsburg uralmat. S vajjon ki vonná kétségbe, hogy Erdély főkapitánya a magyar nemzet felszabadítása körül rendkívüli érdemeket szerzett 1682 óta üzött törökellenes politikájával? Mert ha Erdély nem szakít a portával; ha régi urához hűn minden erejét e mellett, tehát ellenünk veti a tusa mérlegébe; ha Apaffi hallgatólagos

szövetségéről s ez által kelet felől nem biztosítvák a császári hadak: a háboru s vele az egész magyar állam sorsa vajmi könnyen kedvezőtlen vagy legalább kevésbé kedvező fordulatot vehet — s a török igát még tovább huzhatjuk vala. Teleki bevégzetlenül hagyja ugyan feladatát utódira, a meny nyiben se fejedelmi székét, sem egyéb jogait nem biztosítja az országnak: de amazt ő is alig menthette volna már meg a bukástól, ezek pedig szerencsésen partra jutnak a Leopoldféle diplomával.

Teleki politikájának s államvezényletének utóhatása halála után közvetlenül abban mutatkozott, hogy az ország a zernyesti ütközet daczára se veti magát Tököli diadalmas Azerdélyi nép túlnyomó karjai közé. A léha, ingatag tömeg kö töbsége a magyar ko zül sokat újságinger vagy rokonszenv ronához ragaszkodik. a híres kurucz vezér iránt s a győzelem varázsa vonz —, a rendek s értelmiség köréből nehányan önző reményektől kecsegtetve, személyes érdekből szítanak Tökölihez; olyik a közjogok függőben tartása miatt ing meg Leopold iránti bizalmában. Ámde ez a párt nagy kisebbségre olvad; s a mily gyöngék indokai: czélja ép oly homályosan zavart, a mily ephemer állása: programja ép oly következetlen; mert habár Tökölit kész urául fogadni: de a vele járó török uralmat nem óhajtja nyakára vissza. Fény kellene neki elválhatatlan árnya nélkül, gyümölcs magva nélkül, fiu apa nélkül. Az ország túlnyomó töbsége, irányadó körök s kormánytanács azonban a magyar állami kötelékhez s Leopoldhoz ragaszkodnak; a közvélemény semmi szín alatt se hajlandó alkura lépni a portával s hübéresével. A kormánytanács nyomban a zernyesti nap után, úgyszólván lóhátról intéz vala kérelmet a királyhoz s bádeni Lajos fővezérhez, melyben „Krisztus kinszenvedésére kérik, kényszerítik őket, hogy sietve

siessenek Erdélyt gyors segély által a végveszély tátongó örvényéből kiszabadítani. E sorok valóban az ország közérzetének s ohajának adtak kifejezést.

A bécsi udvar és hadi tanács csak most méltányolja roppant becsét a tartománynak, midőn az már veszni indúlt. S bádeni Lajos derékhadával rögtön rohamos menekben siet annak fölmentésére.

Tököli e közben minden követ megmozdít, semmiféle eszköztől se riad vissza, hogy a porta által fölkent személyét fejedelemmé választassa. Vérrel fertőzött rémuralomnak, átok- s kárhozathozó vészkormányának festi a habsburg fenhatóságot; utal Magyarország ijesztő példáira; hivatkozik arra, hogy Erdély közjogai, polgári s vallásszabadsága még most is kényen-kegyelmen tengődnek; jót áll róla, hogy Leopold majd soha-napján szándékozik biztosítani azokat. Csábítva hat az ingadozókra; a győző ádáz erőszakával, tüzzel-vassal fenyegeti az ellenszegülői vakmerőket. Miután fegyverei súlyát nem ellensúlyozhatja, hatalmi kényszerével nem mérkőzhetik a megvert ország; miután a császári sereg távola miatt hódolatnál egyéb mentelem pillanatra úgy sem vala: a három nemzet egy része akarva, nem akarva fejedelemmé választja Tökölit, azaz Tököli a három nemzet egy része által fejedelemmé választatja magát.

Tököli bukása Erdélyben. De az ozman hűbéres uralma csak pünkösdi királyság lőn; mint a tiszavirág, alig éli meg nyomoru születését, menten kimulik. Midőn Lajos őrgróf színhadaival a tartomány belsejébe nyomul: nyári ködként foszlik szét az ujdonsült fejedelem pártja; a választó országgyűlésre felültetett erdélyi hadak- és rendeknek eszök ágában sincs sorompóba lépni Tököli mellett; sőt a szabadulás föllélekző örömevel nézik, mily egerutakon

kerül ez minden csatát az üldő császáriakkal, mint vonúl vissza reménytelenül a török kurucz erőt messze tulszárnyaló ellenség elől. Ily rideg eljárás a választók részéről — úgy hiszem — elég világot vet az országos közvélemény politikai irányára, melyet föntebb jelzék.

Tököli ütközetet semmi áron se fogad, s addig tekeregcsavarog bádeni Lajos előtt, míg végre hadastól kiszorúl Erdélyből, ott hagyva szűz trónját egy kardcsapás nélkül. Így tartatott meg Erdély Leopold uralmában.

Alkotmányharcza a bécsi udvar s az erdélyi rendek közt.

Az erdélyi kérdés legfőbb részét Teleki oldá meg. Ő készíté s tevő le alapkövét, ő alkotá meg lényegét a műnek a visszakeblezés által; a háború szeszélyes zajlama közepett ő biztosít jövőt az új államviszonynak s önt fentartó szellemet belé, hozzá hangolván az erdélyi közvéleményt. — A föladat bevégzetlen utórésze, tudnillik az alkotmányozás, a fejedelmi szék s közjogok biztosítása, a tartomány szerves beillesztése a birodalom keretébe, noha szinte életbe vágó, de csak alaki jellemű.

E kérdés Teleki lehunyásával még hat éven át (1690—1696) képezie vala politikai tusa tárgyát Erdély s a bécsi udvar közt. Az erdélyiek államvezérük kidőlte után sem akarják földadni régl bástyájakat, a fejdelemséget. A török uralom legátkosabb szüleménye, nemzeti particularismusunk, e gonosz iránytű, mely államfejlődésünk folyamát századokra kiterelte természetes medréből, most is tévútra sodorja őket. Elfogúlt buzgalommal a hagyományhoz tapadva, új helyzetök kényszerű követelményit félreismerve, az új államrendszer benső természetét összetévesztve a török uralmi rendszerrel, nem törődve a bécsi absolutismus roppant sú-

lyával, mely minden fejedelmet tartományi főnökké törpíteni s a különálló kis Erdélyt könnyű szerrel agyonnyomni képes, közállami érdekeink színvonalán alól maradvá, de azért vagy ép azért saját külön érdekeiken is mély csorbát ütve önzésük által, szóval iszonyu hibásan nem az anyaországgal való benső kapcsolatban s nemzeti egységünkben keresik jólétök s szabadságuk biztosítékát, hanem merőn ellenkezőleg az úgynevezett önállóságban, egy Magyarországtól független fejedelmi székben. A kormánytanács, mely Apaffi halála óta a főhatalmat ideiglen gyakorlá, mindjárt a zernyesti csata után fölratot intéz Leopoldhoz, melyben ifju Apaffi Mihálynak a fejdelemségben megerősítését s az alkotmány biztosítását sürgeti. A protestans angol, hollandis brandenburgi udvarokat fölkéri, vetnék közbe magokat a bécsi udvarnál Erdély követelményei érdekében.

Bethlen Miklós, ki, mióta Teleki lezökkent az élet országutjáról, minden áron ennek vezéri nyomába törekszik lépni, a szőnyegen forgó ügy élére veti magát; s az új szövetségi mű bekoronázását saját nevéhez csatolandó, önhomlokára füzendő az országos szabadság kivívóját illető borostyánt, mint kitűnő diplomata, hona képviselőjeként Bécsbe küldeti magát a kormánytanácsal.

A bécsi udvar czélzatai Erdély államjogaira nézve.

A bécsi udvarnál két irány, két párt állott szemben egymással Erdély kívánalmái tekintetében: egyik a föltétlen absolutismus, másik az opportunitás pártja. Főczélja ugyan mind a kettőnek azonos, tudniillik, hogy a tartomány birtoka biztosíttassék: de amaz a status-quo föntartásával is czélhoz remél jutni. Ne szentesítsünk — ugymond — semmi jogot, semmiféle alkotmányt; háboru végéig hadd maradjon Erdély a jelen altató provisoriumban; (pillanatnyi életet tehát mégis engedményez

az alkotmánynak) aztán majd elbánunk a polgári s vallás-szabadsággal inyünk szerint; majd szentesítjük kamarillánk korlátlan kényuralmát, pusztá közigazgatási területté öntjük át az országot s beolvasztjuk Austriába! A két párt azon pontban is egyezik, hogy a fejedelmi széket minden esetre ki kell küszöbölni Erdélyből; mert a habsburg uralom alapelveibe, összerendezetibe ütköző, a birodalom bel- és külbiztosságával egyaránt összeférhetlen intézménynek tartják. De az opportunitás józanabb pártja, melynek szóvivője nem más, mint Caraffa tábornok, jónak látja még egyideig hitegetni, biztatni Erdélyt a fejdelemség meghagyásával; nehogy külföldben alkalmas izgatási anyagot nyújtson a habsburg uralom ellen Tököli kezébe. Azonban az egész alkotmányt kijátszani, vagy tovább halasztani a fenálló törvények királyi szentesítését egyáltalán nem véli tanácsosnak. Nyugoton XIV. Lajos, az al-Dunánál Köprili Musztafa veri Leopold hadait s immár Nándorfehérvárat vivja; a porta felpislogván szerencsecsillaga, a bukott Tököliféle expeditio után se tőn le visszahódítási tervéről Erdélyre nézve, s al-dunai előnyomultával kapcsolatban újabb rohamot sejtet a tartomány ellen is; Tököli még mindig feni fogát a hűbéri konczra, s ablakon át Havasalföldről folyton kaczerkodik a székellyekkel. Benn az országban már-már sivár kételylyé fanyarodik a kormánytanács bizalma s a rendek hite Leopold jóakarata iránt; a köztürelem húrjai szemlátomást feszülnek; kétévi hiu várás, epedés az alkotmány királyi szentesítése után lappangó lázba ejti a kedélyeket, mely, ha most is elodázó válaszszaal, holmi ígérttöltelékkel szúrják ki az ország szemét, könnyen nyílt lázongássá fajúlhat, sőt lehet, hogy a fényes kapuhoz terelné vissza a bécsi udvarban csalódott népet.

Ily látképben s nagyon alaposan fogják föla helyzetet az opportunusok.

A külhatalmak viszonya Erdélyhez Anglia, Holland s Brandenburg, e protestans főhatalmak, szivökön hordják Erdély ügyét; rokonszenves részvéttel viseltetnek kis országunk iránt, melyhez őket vallási kötelék, nagy politikai emlékek s mi több, nemzetközi érdekek csatolják. A harminczéves háború alatt nem az ő oldalukon küzdtek-e Bethlen s Rákóczy a hitszabadság zászlója mellett? Szemben a katolikus ligával nem voltak-e az erdélyi fejedelmek ép oly természetes, mint hatalmas tagjai a protestans szövetségnek? — Elannyira, hogy a benső, érdekközösségen alapuló viszony Bethlen-s a Habsburgok akkori ellenei közt egészen nemzetközi rendszerré nőtte ki magát, s Erdélyünket az európai társadalom jelentékeny tényezőjévé emelte. Később, midőn a vallási harczok helyett XIV. Lajos panfrank*) politikája lép előtérbe; ama Habsburgellenes coalitio is felbomlik. Anglia, Holland s Brandenburg a bécsi udvarral fognak kezét Franciaország ellen; míg Erdély a kurucz háború folytán XIV. Lajossal köt fegyvert Leopold ellen. — De mióta Teleki Austriához közeledik, s Erdély Leopold uralma alá került: Bethlen hazája ismét arcczal fordul a protestans államok felé, újfent közös, bár a hajdanihoz nem is fogható érdekviszonyba lép velök; egykor minnyájokat a bécsi udvarellen fűzte volt össze a sors keze: most szinte minnyájokat a bécsi udvar mellett fűzi egybe. A nevezett három protestans állam bécsi követi buzgón támogatják az erdélyi föllíratot Leopold előtt: hatályosan oda működnek, hogy a tartomány jogos igényei mielőbb kielégítést nyerjenek; s teszik ezt nem csupán hit-

*) panslav-, pangermanként.

felekezeti rokonszenvből Erdély iránt, hanem főleg azért, hogy a császár keze annál szabadabb legyen kifelé s érelyesen folytathassa a harczot XIV. Lajos ellen.

Bethlen Miklós szerepe a Leopoldféle hitlevélkivívásában.

Bethlen Miklósnak volt tehát kire támaszkodnia Bécsben: egyrészt az opportunitási párt, másrészt a protestans udvarok követei. Az erdélyi államférfi megkapólag rajzolja előttük az általános helyzet komolyságát, leplezetlenül föltárja hona keseredő hangulatát; s innen merített hatályos indokaival, nemkülönb szellemdús rábeszélésével odadóbb ügyvédekül nyeri meg az említett hatalmakat, mint a kormánytanács fölirata s megelőző diplomatiái léptei. Bethlennek lankadatlan erélyt, rendkívüli ügyességet s hatást kell tulajdonítanunk, hogy ötheti Bécsben időzte után 1690 október 16-kán aláíratja Leopolddal az erdélyi alkotmánylevelet. Bármily előmozdító szerepet játszanak is itt Caraffa s a külföldi követek: Bethlennek azért főszerepe s nagy érdeme van a Leopoldféle hitlevél kivívásában. — De ifju Apaffi Mihály megerősítését a fejedelmi székből s a fejedelmválasztási jog szentesítését semmikép se bírja ki- csikarni az udvartól. Ez irányban minden törekvése hajótörést szenved az udvari pártok egyhangu akaratán. Az alkotmánylevél mélyen hallgat a fejedelmválasztási jogról. „Qui tacet, consentire videtur.“ Ámde államjogi kérdéseknél, kivált királyi fogadalmaknál oly kevésbé igaz, oly kevésbé kötelező ez az elv, hogy itt: „Qui tacet, negare videtur.“ A diploma tehát, midőn ünnepélyes némasággal mellőzi ama jogot, inkább megtagadja, mint elismeri, inkább lerontja, mint biztosítja azt. Ifju Apaffit azonban roppantmesterileg beleszövik az előszóba mézes madzagul: „Miután Apaffi Mihály tizennégy éves növendék lévén, még nem érett a kor-

mányra: azon törvények értelmében, melyek e végre a huszadik évet kívánják s melyeket a rendek ezentúl is megtartani s megtartatni kívánnak, úgy itéltük, hogy a hitetlen Tököli okozta zavar közepette veszélyeztetné Erdélyt s a közjót, ha a mondott törvények ellenére némi ujítás történnék. Kell tehát őt a kiskorut az úr félelmében, az örökös reményében nevelni, lelki tulajdonainak kifejlését bevárni s a haza javára császári királyi kegyelemmel viseltetni iránta. Addig is királyi szavával s őszinte fogadással következő pontokrúl biztosítja a rendeket ő felvége“ (Következnek pontonkint az alkotmányczikelyek).

Mi szép, mi kegyes, de üres szavak! Beszélnek mindenről, ígérnek eget-földet; csak az iránt nem biztosítják világosan a rendeket, hogy Apaffi ha most nem is, de húsz éves korában meg fog erősíttetni a trónon. E szövegezés oly ravasz, hogy mit az egyik mondat ad: a másik már elveszi; ez a csalfa irány himez-hámoz, sokat látszik ígérni: de valóban azt fejezi ki, hogy Mihály úrfi fejedelemsége csak reménybeli örökös vagy örökös reménység marad a bécsi udvar jóakaratából. Ha végül tekintetbe vesszük, hogy az alkotmánylevelét hetedik pontja egy főkormányzót (kit „hajdan vajdának neveztek“) állít a tartomány élére, s a fejedelmi jogokat nagy részben a magyar királyra ruházza: többé semmi kétség sem foroghat vala fenn Királyhágóntúl, hogy ezen államjogi reformmal Apaffi s a fejedelemiség megbuktatását készíti elő Leopold.

Nem irok hosszasan a fejedelmi szék mellett és ellen folytatott tusáról; nem kísérem tovább a rendek napról-napra lankadóbb erőfeszítését s az udvar furfangos fogásait. Csupán két érdekes adattal színezem ki még e harc

végszakát. A főkormányzói hivatallal oly közeget akartak teremteni Erdélyben az osztrák kormányférfiak, mely a fejedelemséget fölösleggé tegye s annak útját lehetőleg bevágja. Igen alapos számítás; reményen felül teljesül. A kormányzóul választott Bánffi György, kit egy ideig „Mi Bánffi György, Erdély kormányzója” — csábító cízzel enged élni Leopold, állása- s méltóságával mihamar összeférhetlennek tartja a fejedelemséget; fejdelem és kormányzó együtt nem úrkodhatnak; Apaffiban tehát valódi vetélytársat lát. Híveket, pártot gyűjt maga körül; s ha nyíltan az ország színe előtt áttal is föllépni, de alattomban fondorkodik Apaffi fölavatása ellen. Így hajt vizet maga Erdély a bécsi udvar malmára; a honfiak önérdek-vadászata, ez az általános, korcs polgári bűne a sülyedező erdélyi társadalomnak, a politikai erkölcs romjain felburjánzó magán haszonlesés így dolgozik kezére Leopoldnak, ki Apaffival 1696-ban fejedelmi cziméről s Erdélyről lemondván, végkép kitörli Erdély alkotmányából a fejedelemséget. És az ország nyugodtan, egykedvűleg tűri ezen államcsinyt. Mit se veszt általa; mert habsburg uralom alatt a fejdelem ügyse leendett semmivel se több egy kormányzónál.

A másik jellemző tény az udvar egy dísztelen fogása volt, melylyel az erdélyi fejedelemség lerontását Európa illetőleg a protestans államok előtt igazolni törekedett. A bécsi kormány ugyanis czélzatosan de minden alap nélkül azaz gyanúsítja Apaffit s a rendeket, hogy az 1695 őszén Temesvárnál táborozó sultánnal titkos alkuba ereszkedtek. E súlyos rágalmat, e hajánál fogva előrántott ürügyöt ki-méletlenül közététeti a külföldi hirlapokban. Erdély erélyes fölszólamlása folytán azonban „Leopold írásban megismerte,

hogy az ország hűsége ellen emelt vád rágalomnak nyilvánult, s hirlapi úton vissza is vonatta.“

*

*

*

Nemzeti egység és nemzeti particularismus.

A negyedik fejezet végpontjához értünk.

Erdély alkotmánya s
államjogi helyzete a
magyar birodalom-
ban 1848 ig.

Hadd mondok el itt nézetemet a vissza-
keblezés alakjáról, azon közjogi viszony-
rúl, mely Erdély s a magyar korona közt
létrehozott, hogy 1848-ig alapját képezze a magyar-erdé-
lyi államrendszernek.

Erdély alkotmányát s államjogi helyzetét a fent emli-
tett s 1691 December 4-én ünnepélyes alakban kiadott ki-
rályi hitlevél, továbbá az 1693 Aprilis 14-én kelt Alvinczi-
féle diploma s az 1696-ki pótokmányok szabályozták. Az
ország fenálló polgári, egyházi s nemzetiségi jogai, a külön
fejdelemséget kivéve, némi újítással mind megerősítettek.
A király felségjogai mellett a törvényhozó hatalom az or-
szággyűlés kezében marad, a végrehajtó hatalmat élén kor-
mányzó-, főkapitány- s kincstartóval a kormánytanács s a
Bécsben székelő külön erdélyi udvari korlátnokság gyako-
rolják; a birói hatalomra nézve a király fentartja magá-
nak azon jogot, hogy a fontosabb törvényszéki ügyek hozzá,
mint legfőbb törvényszékhez, Bécsbe fölebbeztessenek.

Magyarországhoz e szerint a közös fejdelemszemélyén
kívül semmi, de semmi más közjogi kapocs nem csatolja
Erdélyt. A nemzeti fejlődésünk- s jobblétünk nélkülözhet-
len államegység helyett pusztá personal unióval, a „magyar
korona“ meddő czimével, területi összetartozásunk rideg fo-
galmával fűzik egybe a két testvérházat. A visszakeblezés

alakja s az alkotmányczikkelyek minden érdeket kielégítenek, kielégítik Erdély különálláshoz szokott természetét, kormányzati, vallási s nemzetiségi igényeit sorban; kielégítik a bécsi udvar hatalomvágyát s uralmi rendszerét, melynek a „divide et impera“ mindenkoron egyik főelve volt. Csak az egyetemes magyar nemzet érdekeit mellőzik egészen; ezek szóba se jönnek; ezekre, mintha nem is léteznének, senki se gondol, nem gondol Erdély, nem a bécsi udvar, még maga Magyarország sem. Az erdélyi társadalom, másfél százados függetlenségi hagyományához tapadva, a separatismus ros szellemétől, az önállósdi csillogó ábrándjától elkapatva, annyira irtózik bensőbb közjogi viszonyba lépni az anyaországgal, hogy midőn Leopold az erdélyi kancellariát némileg egyesíteni akarná a magyarral, a rendek riadalmas ellenzésével találkozik. S ki netán a két törvényhozó és végrehajtó hatalom egygyé olvasztását merte volna megpendíteni: bizonynyal a honárulás borzasztó vádját vonja a maga fejére.

A bécsi udvar — nagyon természetes — legkisebb hivatást sem érez magában arra, hogy Erdély különállási szenvedélyét csillapítsa, s a tartományt Magyarországgal egy állammá szervezni törekedjék. Hiszen rendkívüli öröme s előnyére szolgál vala neki ama particularismus; sőt ha a népben egyesülési hajlam mutatkoznék: okvetlen akadályokat gördítene elébe. Az osztrák absolutismusnak nem egy erős egész, hanem gyöngye részek kellettnek, hogy könnyedén zsarnokoskodhassék felettök. Az udvari államférfiak gyanítják, mily hatalom lenne a magyar-erdélyi unio; elképzelik, mennyire meggyűlné bajuk oly nemzetgyűléssel, melynek ellenzéki csatarendjét Erdély protestans rendei szaporítanák s erősbítenék. Ily megizmosult ellenzék, ily

nagy nemzeti szabadelvű párt, ha nem buktatja is meg a kényuralmi rendszert Lajthántúl, de vészes hatását ránk nézve ellensúlyozhatta — s a kamarilla alkotmányellenes üzelmeit fékezhette volna.

Erdély s az udvar akarata, két ellentétes célra bár, de ugyanegy irányban ekép találkozáván, Magyarországot meg sem kérdik a visszakeblezés iránt; a magyar országgyűlést és kormányt sarkalatos állami jogaink, alaptörvényeink daczára mint hivatlan vendéget egészen mellőzik; pedig ezeknek világos joguk s természetes kötelemük volt beleszólni a visszakeblezés módozataiba; az ő közvetlen, alkotmányos befolyásuk nélkül nem lett volna szabad e politikai műveletet végrehajtani. Országgyűlésünk, miután 1687 óta össze sem hivatott, nem tiltakozhatik a kiáltó sérelem ellen s nem vetheti illetékes szavazatát a fenforgó ügy mérlegébe. De a magyar kormánynak föl kellett volna lépnie határozottan s erélyes hangon követelnie, hogy az erdélyi kérdés a magyar rendek elé terjesztessék. Bármely okból mulasztották legyen el Eszterházy Pál nádor s kormánytársai ezt az életbe vágó lépést: szigoruan elítéljük őket érte. Felszabadulásunk kábitó öröme s a szünetlen harci zaj vonták el minden figyelmöket Erdélyről? Tulzó loyaltásból diadalmas királyuk iránt, bárgyu gyöngédségből a jogaira féltékeny Erdélylyel szemben, vagy merő hanyagságból hallgattak? Avagy a buzgó katolikus Eszterházyról és Széchenyi György esztergomi érseknél olyas hátsó gondolat is dolgozott volna, hogy az erdélyi s magyar protestans rendek közös országgyűlésen egyesülve, vészszel fenyegetnék az államegyház korlátlan fölényét; inkább maradjon százszor önálló, maradjon örökre elszakadva az

anyaországtól Erdély, hogysem a catholicismus mindenható uralma csorbát szenvedjen.

Ezen indokok egyáltalán nem menthetik, csak sujthatják államférfiainkat.

A nemzeti particularismus káros következményei.

Igy lőn az egy magyar államból ismét csak két félállam: Magyarország s Erdély. Ép azért törpültek tényleg mindketten félállammá, úgynevezett tartománynyá; mert ketté szakadtak; mert esztelenül mindenik külön, önmagában akart egy-egy államot alkotni. Két egész akartunk lenni: s lőn belőlünk két nyomoru fél, két egykettő rész. $\frac{1}{2} + \frac{1}{2}$ annyi mint egy egész; czáfolhatatlan számtani igazság: de a mi politikánk még ezt is meghazudtolja; mert Magyarország s Erdély államisága összeadva sem ért föl egy jóra való állammal. Egyenkint könnyen levegőbe emelt alkotmányunk talajáról s leküzdöt bennünket a bécsi absolutismus: de ha egy tömör államtestet alkotva, mint egy ember szálunk vele szembe, nehéz lettünk volna neki s több sikerrel harczoltunk volna ellene.

Sokan szeretik hinni, hogy a bécsi udvar által ledöntött erdélyi fejdelemség erős védoszlopul szolgált volna alkotmányos szabadságunknak s nemzetiségünknek. Téves nézet. Az indolens török uralom mellett teljes verőfényében tündökölt ugyan egykoron a fejedelmi szék: de habsburg fenhatóság alatt hiu czímerré, pusztá történelmi jelképpé silányult volna. A bécsi udvar semmivel sem adott volna több erőt s hatalmat a fejdelem kezébe, mint a kormányzóba: amaz tehát semmivel se nyújthat több biztosítékot az osztrák kényuralom ellen, mint ez.

A magyar nemzet sohsem találhat üdvöt a particularismusban. Kis létszámunk, kedvezőtlen néprajzi viszo-

nyaink s nemzetközi helyzetünk miatt bármily körülmények közepett, bárminő államjogi formák s föltételek mellett is csak romlásunkra szolgálhat, csak kárhozatba dönthet bennünket a separatismus. A magyar nemzet, míg öntudatánál lesz s míg létét földadni nem kényszerül, soha semmi áron se léphet alkura a foederalismussal.

Nem vesztegetek példákat azon társadalomtani igazság bizonyítására, hogy a nemzeti erő megoszlása s az állami particularismus hatalmas eszköze, támasza a zsarnokságnak. E tétel egyszerű természettani törvényen alapszik: minél tömörebb valamely test, ellenállási ereje annál nagyobb a külhatásokkal szemben; s viszont minél lazább a parányok összefüggése, annál kisebb az ellenállási képesség. A népek történelme lépten-nyomon tanuskodik a mondott igazság mellett, mely reánk, magyar államra nézve kétszer oly súlyosan áll. A mi nemzeti létünk, fejlődésünk s alkotmányos szabadságunk biztosítóka mindenek fölött a lehető legbensőbb államegységben rejlik. Ez lehetett volna egyedüli mentelmünk a multban, ez a mi „erős várunk“ ma, s e lesz mindörökké.

Fejtegetésim közben többször egész hévvel hangsúlyozám nemzeti egységünk roppant szükségét. Nem szüntem magasztalni a Martinuzziféle politikát, melynek alapeszméje Erdély visszakeblezése s a szétdarabolt magyar birodalom összeforrasztása volt.

1690-ben megtörténik a visszakeblezés. Haj! de távolról sem így akarta ezt Martinuzzi. Az 1690-ki férczmű nem államegységet teremt, hanem annak ép ellenkezőjét, állami feloszlásunkat szentesíti újabb másfél századra; egy szál kötelékkel, a közös uralkodó személyével hozzámellékli ugyan Erdélyt a magyar koronához, de nem egyesíti, nem

forrasztja vele össze. Megütkezhetünk-e aztán rajta, ha ez a félszeg, nyomorult szervezet nem hozza meg azon gyümölcsöket, melyeket derakas nemzeti egységtől alaposan s bizton remélheténk. Nyílt szemmel tekintve a viszonyokat, Erdély valóban nem magyar koronánkhoz, hanem kizárólag a bécsi udvarhoz csatoltatott. Ily helyzetben az osztrák absolutismus merőbben elkülöníti egymástól az anya- s a leányországot mint a török uralom. Nemzeti erősbödésünkről tehát egyelőre szó sem lehetett; sőt miután a néhai erdélyi fejedelmek karhatalmát elvesztők; miután a lenyűgözött Erdély mellett Magyarország egészen önmagára marad alkotmányharczaiban: inkább gyengültünk.

Erdélyben még szomorubb következményeket vont maga után a separatismus. Erdély gyöngébb léttére még kevésbbé ellensúlyozhatja a bécsi kényuralom nyomását, tehát jobban összeroskad alatta, mint Magyarország; másrészt elszigetelve tőlünk, elzáródik a német civilisatio közvetlen áramától, melyből a bécsi udvaron s közvetve az anyaországon keresztül vajmi silány erecskék szivárogtak át a Királyhágó túlsó oldalára. Az erdélyi társadalom aránylag fejletlen, tengő műveltségét, szellemi s anyagi elmaradását a magyar világtól főleg különállásának köszönheti.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A désláv mozgalom.

Művem utolsó fejezetéhez jutottunk.

Előadám immár a török uralom buktának két hatalmas következményét: az 1687-ki országgyűlést s Erdély visszakezlezését.

Hadd érintem végül harmadik következményét, a désláv mozgalmat.

A déslávok szabaddúlni akarnak a török uralom alól.

Midőn Leopold hadai 1688—89-ben az Aldunáig leszoríták a törököt s Nándorfehérvárt Szendrővel együtt hatalmukba ejték; midőn a bécsi udvar komolyan s határozottan ama nagy eszmével kezd vala foglalkozni, hogy a Balkán félsziget keresztyén népeit a portától magához hódítsa, s az ozmant eshetőleg Kisázsiába vesse vissza: a déslávokat élénk szabadulási vágy ragadja meg; kivált Szerbiában, mint vezértartományban, lüktet fel viharosan az ohaj, bármi áron menekülni az islam pogány karjai közül.

E mozzanatot saját czéljaira törekszik kizsákmányolni a bécsi udvar. Azon van tehát egyrészt, hogy a déslávok tömegesen fegyvert ragadjanak a porta ellen s a fölszabadítási műveletben támogassák a császári sereget; másrészt

oda hat, hogy a fölszabadítandó tartományok Leopoldot, mint magyar királyt ismerjék védurokul.

A magyar korona
történelmi jogai a
balkáni tartomá-
nyokhoz.

Nagyon érdekes, s azon szláv politikuskoknak, kik napjainkban a történelmi jogokba kapaszkodva, a magyar-osztrák monarchia szétrobbantására törnek, figyelmökre méltó Leopoldnak 1690. Aprilis 6-kán kelt fölhívása a balkáni keresztényekhez, „mint Magyarországától függő valamennyi népekhez és tartományokhoz.” E kiáltvány szinte történelmi jogokra, a Szent-István-birodalom történelmi jogaira hivatkozva „inti az Albania-, Szerbia-, Moesia-, Bolgár- és Illirországokban, Macedonia- és Raszeziában lakó népeket, hogy magokat Leopold, mint magyar király törvényes uralkodásának ismét önként alá vessék. Ti — úgymond Leopold — nekünk, mint Magyarország királyának jogszerűleg jobbágyaink vagytok, vagy törvényszerint jobbágyinknak kellene lennetek.”

Az udvar s a déslávok érdeke alapján egészen azonos volt: a porta megbuktatása mindkettejüknek egyaránt szivökön feküdt. S a déslávok a császári hadakkal karöltve ideig-óráig lelkesen harczoltak a török ellen. Ámde a jövő uralom kérdésén mihamar meghasonlanak egymással.

A bécsi udvar a
szerb Brankovics
Györgyöt bizza meg
a désláv ügy vezér-
letével.

Az udvar czélzatait a déslávoknál minél biztosabban elérendő, az előkelő s népszerű szerb férfit, kit már előbb bárói majd grófi czimmel ruház vala föl, Brankovics Györgyöt nyeri meg magának, s őt bizza meg a désláv ügy vezérletével. Ő általa remél propagandát gyűjteni, pártot szerezni a habsburg uralomnak. — „Brankovicsot 1668-ban testvérbátyjával Szávával együtt, ki Erdélyben az oláhok, szerbek és

görögök püspöke volt, Moskvában találjuk egyházi segédpénz gyűjtésére. Utóbb Apaffi megbízatából a portánál működött több ízben. 1680 táján gyanuba jő, hogy az óhitűek rokonszenvét saját politikai czéljaira törekszik kibányászni; Apaffi ezért elzáratja őt, de rövid idő múlva szabadon bocsáttatik. Aztán Havasalföldre megy Szorbán vajdához s onnan Konstantinápolyba, hol Béldi Pállal és száműzött társaival barátságra lép. 1683-ban bárói, 1688-ban pedig grófi czimet nyer Leopoldtól.

Ezen életrajzi körvonalokból láthatjuk, hogy egy tetőtől talpig politikai kalandorral van dolgunk. Brankovics, miután a bécsi udvartól neki szánt szerepet elvállalá: oly szenvedélyes tűzzel s oly meglepő sikerrel izgat délszláv hitsorsosai közt a porta ellen, hogy Leopold már-már vérmes reményeket táplálhatott működése iránt. Eleinte az udvar czége alatt s látszólag annak érdekében lép föl. De a lóláb menten kibukkan a habsburg missionarius köpenye alól.

Brankovics délszláv
birodalmat akar te-
remteni.

A Szerbiában táborozó bádeni Lajos rövid időn következőket kénytelen jelenteni a császárnak: „Brankovics György a Felségedtől nyert oklevéllel gonoszul visszaélt. Elárasztja kiáltványaival a tartományt; fegyverre és magához hívja a népet; Szerbia, Bosnia, Moesia, Trácia, Bolgárföld s a Szerémség örökös urának írja magát; övé minden Eszéktől Konstantinápolyig. Nevezett tartományokat törvényes örökségül igényelvén, despotájukká akarja magát tenni. Nemcsak számos göröghitű pap, kiknek nagy hatásuk van az együgyű népre,

hanem néhány ezer harczos is tart vele; mi-
ből idő multával veszedelmes dolgok fejlőd-
hetnének.“ — Ily fenyegető irányt vőn hirtelen a dél-
sláv mozgalom.

Brankovics bukása. Brankovics nagyszabásu terve azonban
alig jó napvilágra, már is romba dől. Őt magát elfogatja

A délszlávok a bécsi Leopold. A délszlávokat pedig Piccolo-
udvarhoz állnak. mini császári tábornagy ismét Leopold

részére hódítja az által, hogy a nép babonás hagyományi-
nak tömjénez, szokásait, különösen keleti vallását gyöngé-
den kiméli s a nálok szállásoló hadakat szigorú féken
tartja. A délszlávok legelső, legkitünőbb férfja, Csernovics
Arsen, ippeki patriarcha határozottan a habsburg uralom
mellett nyilatkozik. E főpap vezérszavára a népek is bizal-
mas rokonszenvvel fordulnak Bécs felé; s bosszuvágytól,
harci láztól égve, tömegesen támadnak föl az izlam ellen.
Egy pillanatra úgy rémlett, mintha nemzeti hőskorunkat
akarná visszavarázsolni a bűvös végzet, oly biztosítottnak
tekinthető a magyar király 1689 őszén uralmát a délszlá-
vok fölött. Mert e nemzet páriák ekkor már nyílt karokkal
s minden utógondolat nélkül fogadják az új keresztyén véd-
urat, kinek szárnyai alatt nagyobb jólétet és szabadságot
remélnek, mint a félhold szarván. A portára pedig minden
oldalról oly iszonyu csapásokat mértek Leopold s ennek kül-
szövetségesei, hogy az menthetetlenül kidőlni látszott Euró-
pából.

E ragyogó láthatár azonban gyorsan beborúl. Pár hó
mulva a balkáni vívmányok visszafejlődnek. Piccolomini, a
délszlávok előtt népszerű tábornagy, hirtelen elhal. Parancs-
nok-utódai pedig nem annyira államférfiak, mint ordas csa-
tárok lévén, katonáikkal együtt derűre-borúra zsarolni,

fosztogatni kezdik a népet, kit épen minden áron magokhoz A délszlávok szakítanak a bécsi udvarral. édesgetni lett volna hivatásuk. Ily esztele- len, otromba eljárás nagyon elég volt arra, hogy a délszlávokat elijesztsze a habsburg uralomtól, s a kezdetleges rokonszenvet gyűlöletté változtassa Leopold iránt oly nép szívében, ki fejletlen értelmiségénél fogva, mint a csecsemő, mindig az első benyomások után ítél s tesz, mélyebb számításra képtelen, s kit valamely fenköltebb politikai eszmény nem buzdít arra, hogy jobb jövő fejében ildomosan kibéküljön a pillanatnyi bajokkal.

XIV. Lajos e közben megtámadja Leopoldot nyugoton; a császár hadai egy részét kényszerül elvonni az Aldunától. A török sírja szélén végerőfeszítéssel összeszedi magát, kétségbesett védelmi állásából kibontakozik, s a délszlávok Bécsellenes hangulatára támaszkodva, oly roppant sikerrel rohanja meg a császáriakat, hogy ezek egy évi hadjárat alatt Viddint, Szendrőt Nándorfehérvárral együtt föladvá, a Morava és Nisszava forrásától a Duna és Száva túlsó partjára vonúlnak vissza.

Igy lőn vége a délszláv mozgalomnak, a nélkül, hogy bármi nyomot hagyna vagy következményt vonna maga után.

A török uralom jogosságát Európában. A török hatalom nem bñkott meg Európában. E pogány társadalomnak, noha az európai államrendszerbe beilleszthetlennék látszott, nagy nemzetközi hivatása volt itt s van még ma is; bátran mondhatjuk, hogy az emberiség e Borsszem Jankójának valódi emberiségi föladat jutott osztályrészül.

A 17-ik században túlnyomólag azon nézet uralkodott az európai udvaroknál, hogy a portát minden áron meg kell semmisíteni, vissza kell űzni, a honnan jött, Ázsiába; mert

mohamedán hódításszomja, háborgó harczi szenvedélye folyton fenyegeti a keresztyén világot. Franciaország egymaga volt barátja s védnöke a török uralomnak; mivel a német császársban époly esküdt ellent, époly természetes akadályt látott a francia királyok terjeszkedési dühe, mint a sultánoké; közös ellen, közös érdek természetes szövetségessé teszi a frankot és az izlamot.

A 17-ik század végén a török háboru fejleményei folytán egészen megváltozik az említett európai közvélemény. Anglia, Holland, Lengyel- és Oroszország, bár mindannyian frigyesei Leopoldnak, megdöbbennek a császár óriás győzelmein s hódításain. A magyar birodalom felszabadultán örülnek s habsburg uralom alá jutásán még megnyugosznak; miután az ozman túlsúly megdöntésére szükségesnek vélik e birtokváltozást: de hogy a Balkán félsziget is a Habsburgokat uralja, hogy egyik lábát az északi tengeren, másikat a Dardanellákon vesse meg a német császár, hogy V. Károly világbirodalma új alakban s régi erejében föltámadjon: ezt már veszélyesnek, a nemzetközi egyensúlyra s a kisebb államok szabadságára nézve nem kevésbé veszélyesnek tartják, mint a porta előbbi hatalmát. Meg kellett törni, Magyarországból természetes határai közé kellett visszanyomni a törököt: de még jobban gyöngíteni szükségtelen; dolyfe már is megalázva, fölénye letiporva, úgysem fenyegeti többé Európát; megsemmisíteni pedig egyáltalán nem szabad őt. Ha nem lenne: fogni, teremteni kellene; oly nélkülözhetlen államtársadalmi elem ezentúl a török Európában; mert más úr a Balkánon a nemzetközi súlygyen fölbillenése, a világrend teljes fölbomlása nélkül nem képzelhető. — Ily gyökeres eszmefordulatot idéztek elő a keleti háboru esélyei a külhatalmak körében. S ez az új nemzetközi nézet mind-

járt fogamzásakor oly szilárd meggyőződésé, akarattá izmosult, hogy Anglia s Holland 1690-től kezdve mint békeközvetítők folyton annak érvényesítésére fejtik ki egész diplomatiái erejüket Bécsben és Stambulban. A karloviczi békealkut nagyrészen ez az ifju nemzetközi tan, illetőleg az ezt képviselő küludvarok szivós befolyása hozá létre. Anglia volt föltaláló mestere e tannak; ő indítá meg rögtön s vezérlé azon diplomatiái mozgalmat is, mely Leopold balkáni terve ellen s a medrébe viasszaszorított török birodalom fentartására irányult. Anglia s Holland ép e célból avatkoznak be közvetlenül a karloviczi alkudozásokba: noha őket a szőnyegen forgó béke csak közvetve érdekli; a tárgyalásokon e célból képviseltetik magokat konstantinápolyi követeik által, kik a békepontok megálapításánál nagy szerepet játszottak.

Leopold s a porta közt 1699. január 26-kán kötött meg a korszakos karloviczi béke. Híres határkő ez a világtörténelem mezején. Magyarországon véget vet a török uralomnak: de ugyanakkor biztosítja a török uralmát Európában. Diadalra juttatja a nemzetközi élet egyik alaptörvényét, mely századokra hozatott s mély betűkkel vésődött be az európai köztudalomba: a portát nem nélkülözheti Európa; a portának lenni kell. A karloviczi béke következő megjegyzéssel van bevezetve a diplomatiái szerződésék gyűjteményébe: „On paru depuis plus occupé des moyens de conserver les Turcs en Europe, que de les en expulser.“ Ez idő óta valóban nemzetközi alaptörvénynyé szentesült azon elv, mely szerint a portát minden áron fen kell tartani; fen kellett tartani először a német császárok ellen, fen kellett később s fen kell tartani ma is Oroszország ellen. A török, — ki előbb századokon át Európa hódítója, a béke harci ostora, a nemzetközi egyensúly megdöntője, keresz-

tyén államok türhetetlen vetélytársa s a polgárosult társadalom született ellene volt, — a karloviczi béke óta gátja lón a hódításnak, apostola a békének, nélkülözhetlen rúdja az egyensúlynak, egyik sarkköve lón az európai államrendszernek.

A mily emberiségi életszükség volt a german fajok uralma a nyugot-római birodalom romjain : a byzanczi birodalom bukása után ép oly világtársadalmi jogosultságot nyert a török uralom a Balkán félszigeten. Itt ugyanis a tizennegyedik század utófeléig a görög műveltség, a byzanczi társadalom s ennek koronája a keleti császárság képezte az államalkotó és fenntartó elemet. Midőn e társadalom megrohadván, a ráépített császárság az izlam csapásai alatt összedült : minden államiság egyszerre megsemmisült a Balkán félszigeten ; mert az állami lét alapja s tényezői elenyésztek. Azon népfajok közül, melyek a tönkre ment birodalom keretében éltek volt, a polgárosult elemek már túlfejlődtek s erkölcsileg kihaltak : a romlásból fenmaradt életképes törzsek pedig, mint a délszlávok, még oly gyöngye fejetlen sarjak voltak, a társadalmi s politikai műveltség oly alsó fokán lézengők, hogy mind együttesen nagy államot, vagy egyenkint kis államokat alkotni önmagokban, más államképes tényezők nélkül merőben képtelenek. A világfejlődés s a társadalmi vegytan törvényei szerint új népanyagnak kellett ide jönni bárhonnan : jönni kellett szükségkép egy hatalmasabb nemzetnek, ki az államteremtés munkáját kezébe vegye. És jó vala a török. Ily nagy államtársadalmi szükségén alapúlt eredetileg a török uralom jogosultsága a Balkán félszigeten. Később, miként előadám, még a nemzetközi súlyegyen érdeke járult ehhez.

A Balkán félszigeten rendezett államnak kell lenni, s Europa nemzetközi egyensúlyát nem szabad meghibbantani :

e két politikai irányelv tartá fenn a porta életét Európában.

De most nem bocsátkozom mélyebben e tárgyba. Nem akarok a keleti kérdés s a jövő politika mezejére átesapongani.

Az orosz udvar viszonya a délszláv mozgalmhoz.

Legvégül térjünk vissza még Brankovicshez, a délszláv mozgalom vezéréhez.

Főntebb érdekes adatokat hoztam fel, melyek e ferfiu politikai kalandjaira vonatkoznak. Láttuk, hogy ő 1668-ban testvérjével Szávával együtt, ki az erdélyi óhitűek püspöke volt, Moskvát járta egyházi segélypénz gyűjtése végett. Később Apaffi ellenében bizonyos politikai célra törekszik kizsákmányolni az erdélyi óhitűek rokonszenvét; s így tovább.

Minden történelmi vagy bensőbb pragmaticus összefüggés nélkül fekszenek előttünk e homályos de sejtelmes adatok. Mégis méltán kérhetjük ezek nyomán: csupán rajongó ösztöne, szilaj diectivágya ragadja-e Brankovicsot azon merész gondolatra, hogy Leopold s a porta ellenére, a császári s a török hadak közepett egy nagy óhitű despotaság teremtésébe kapjon? Vajjon mögötte a háttérben nem valami titkos rugó, nem valamely rejtelmes sötét hatalom működött-e? Méltán kérhetjük: nem olyas czél felé tört-e vajjon a Brankovicspár moszkvai útja: mint a milyenért századunk panszlávjai Mekkájukba zarándokolnak? Miként ezek egyetemes sláv irodalmi s műkiállítási élveikkel: nem ordas politikát lepleztek-e amazok is szent egyházi czélukkal? Nem állott-e Brankovics titkos viszonyban az orosz udvarral? Az orosz udvar már ez időben uralomra sovárogván délszláv hitrokonai fölött, nem nézte-e irigy szemekkel Leopold balkáni hódításait? Nem ő lovalta-e Brankovicsot arra, hogy a délszlávokat a bécsi udvartól eltántorítsa?

E kérdésekre nem válaszolt még a történelem, az orosz czári levéltár talán felelhetne. Én valószínűnek tartom, hogy Brankovics játékában muszka kéz keverte suttyomban a kártyát.

E részben némi fölvilágosításul Károly Gusztáv svéd királynak egy igen nevezetes diplomatai jegyzékére utalok, melyet 1657-ben küldte a portához, — melynek ide vágó pontja egykoru biztos erdélyi fordításban így szól: „a római pápán és dispositusain kívül második a muszka ezár az, ki a török birodalomra ásít, ki is nemcsak száraz persvasióval, de erővel is nagygyal bir, senki az ő birtokában neki nem prejudicál s tárháza is széles. Hatalmas császár (a sultán) birodalmainak lakos szegénységi többnyire mind ennek vallásán lévén, ha jó alkalmatossággal vallásukon lévő magistratus alá eshetnének, kétségkívül keresztet vetnének reá” (t. i. a portára.)

Az a hatalom, mely már 1657-ben ásítózott a török birodalomra, bizonynyal nem nézi egykedvűleg 1689-ben, mint hódítja el előle a német császár a délszlávokat.

Két jellemző tényt emelek ki még a délszláv mozgalom köréből.

A délszláv mozgalom
indoka.

Egyik az, hogy a délszlávokat korántsem valamely alkotó eszme, nem a nemzeti egység vagy önállás elve, nem is a vallásegységből származható tömörülési vágy toborzotta Brankovics slávbirodalmi tervéhez: hanem csak egy hamisított keresztlevél, szemtelen fufangja egy iparlovagnak, mely a szerbek történelmi emléket ügyesen kizsákmányolá, — csupán eszolgált csábító eszközként. Brankovics ugyanis, noha ő csak egy Rác nevű lip-

pai szerb fia, fenjen a hires, de már kihalt Brankovics fejedelmi ház ivadékaul hazudja s hirdeti magát. A hiszékeny, balga tömeg rámegy e lépvesszőre, hisz a kalandornak, rajong azért, ki rászedi, bizalommal szegődik azon zászlóhoz, mely megcsalja őt. Kiáltó szegénységi bizonyítvány egy népről; igen nagy kiskoruságot árul el a délszlávokról.

Délszlávia s a Szerémség.

A másik érdekes mozzanat abban rejlik, hogy Brankovics, midőn délszláv birodalmat akar teremteni, mint a Brankovics ház örökségét, a mi Szerémségünket is magának követeli, tehát a magyar állam integritását támadja meg.

Azt hiszem, hogy ily örökségi igény alapján Szerbia sosem fog pert indítani ellenünk.

DE BALLAGI GÉZA

HIBA JAVÍTÁSOK.

A 147-ik lap 8-ik sorában „hagy föl“ után olvasd „rögtön s határozottan.“

A 204-ik lap 7-ik sorában „nemzetiségünk“ után olvasd „erős.“

Ráth Mór cabinet kiadásai:

Vörösmarty minden munkái. 12 kötetben. A Gyulai által irt életrajzzal, jegyzetekkel és arczképével. Füzve 14 frt 7 pompás kötésben 21, 11 kötetben arany vágás nélkül 21 frt, 11 pompás kötésben 24 frt.

Laboulaye Eduárd. Az egyesült államok története. A 3-ik kiadás után francziából fordítva. I. kötet: A gyarmatok a forradalom előtt (1670—1763). Második kötet: A függetlenségi harcz (1763—1782). Harmadik kötet: Az egyesült államok alkotmánya (1783—1789). Ára 7 frt. Angol kötésben 9 frt.

Vámbergy Ármin. Bochara története, a legrégibb időktől az uj korig. Kézirati források után először megírva. A m. tud. Akadémia megbizásából.

B. Eötvös József összes munkái. Szerző özvegyének megbizásából szerkeszti Gyulai Pál. 18 kötetben.

Első osztály. Politikai művek:

A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második, részben még szerző által javított kiadás. 2 kötet. Ára füzve 6 frt. 80 kr. Angol kötésben 8 frt.

Politikai beszédek. Először összegyűjtve. 3 kötet. (Sajtó alá rendeztetnek.)

Második osztály. Szépirodalmi művek:

Gondolatok. Második, a hátrahagyott kéziratból bővített kiadás.

A karthausi. 6-ik kiadás. Ára füzve 2 frt. Angol kötésben 2 frt 80 kr.

Magyarország 1614-ben. Regény. 2-dik kiadás. 3 rész két kötetben. — Előfizetési ára 4 frt.

Emlékbeszédek, költemények, kisebb beszédek és színművek. (Sajtó alá rendeztetnek.)

B. Eötvös összes többi művei a nagy író özvegyének megbizásából általam a legközelebbi években szinte kiadtnak.

Kemény Zsigmond tanulmányai. Kiadja. Gyulai Pál. 2. kötetben. Ára füzve 4 frt. 60. kr. Angol diszkötésben 6 frt.

Ipolyi Arnold kisebb és vegyes munkái. 2 kötet. A szerző arczképével. (Sajtó alatt.) Ára füzve 4 frt. Angol kötésben 5 frt. 60 kr.

Ráth Mór cabinet kiadásai:

Szabó Károly kisebb történelmi munkái. 2 kötet.
Ára füzve 4 frt. Angol kötésben 5 frt 60 kr.

I. kötet tartalma: Priscus Rhetor életéről és tört. iratáról. — Etel lakáról. — A magyarok hadszerkezete Árpád korában (Bölcs Leó). — A bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban. — Előd vajda. — A hét magyar nemzetségről. — A X. századi besenyőkről. — Erdély a magyar vezérek alatt. — Igaz-e hogy a kárpátalji felföldet Sz. István hódította meg. — Piroska, Sz. László leánya. — A magyar nemzeti büszkeségről. — Emlékezzünk régiekről. I. Ős vallás. II. Hadi szerkezet. — Emlékezés Benkő Károly fölött. — Emlékezés Mike Sándor fölött.

II. kötet tartalma: A régi Mikó váráról. — A székely krónika védelme. — A székely krónika ügyéről. — Enlakai székely felirat. — A magyar helynevekről. — Büdinger, Oesterr. Gesch. bírálata. — Béla kir. névtelen jegyzőjének német bírálói. — Egy schweizi követ Mátyás király udvarában. — A Kendefiek a XIV. XV. században. — Tököli hűtlenségi pere 1685-ben. — Huszár Gál életéről és nyomdájáról. — A XVI. századi műnyomdákrol s Heltairól. — A „Cronica János király fiáról“ szerzője.

Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Első és második kötet: Száműzetés alatt irt napló. Ára 5 frt. Harmadik és negyedik kötet: Utazás keleten a világosi napok után. 2 kötet. Ára 4 frt. Ötödik kötet: Levelek. (1849—1862). Ára 2 frt. Hatodik kötet: Szépirodalmi dolgozatok és beszédek a forradalom előtt és után. Ára 2 frt. A hat kötet diszes angolkötésben 17 frt.

Thaly Kálmán. A dalékok a Tökölyi és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. 2 kötet. Ára füzve 4 frt 40 kr. Angol kötésben 6 frt.

Curtius Ernő. A görögök története. 6 köt.

Mommsen A rómaiak története 6 kötet.

Duncker Miksa Az ókor története. 6 kötet.

Mill J. Stuart. Logika. 3 kötet.

Lewes Göthe élete. 2 kötet.

Müller Miksa. Előadások a nyelv történetéről. 4 kötet.

} A magy. tud. Akademia megbízásából fordittatnak és legközelebb ezen kiadás számára sajtó alá adatnak.

